

**ISSN 2617-0922 (Online)**

**ISSN 2617-0914 (Print)**

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА  
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

# **ВІСНИК**

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА  
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ  
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

**ВИПУСК 15**

**ТОМ 1**

**Вінниця  
ДонНУ імені Василя Стуса  
2023**

ДонНУ імені Василя Стуса  
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том 1 / ред. кол. І. А. Зайченко (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. Вип. 15. Т. 1. 188 с.

**Редакційна колегія**  
**Вісника студентського наукового товариства**  
**Донецького національного університету імені Василя Стуса**

**Головний редактор:**

**Зайченко Ірина Анатоліївна**, канд. іст. наук.

**Відповідальні редактори:**

**Дорошкіна О. А.**, д-р екон. наук, професор;

**Пятницькова І. В.**, канд. іст. наук, доцент;

**Леонова Н. Г.**, канд. хім. наук, доцент;

**Залужна О. О.**, канд. філол. наук, доцент;

**Оверчук В. А.**, д-р екон. наук, канд. психол. наук, доцент;

**Гоцуляк Ю. В.**, д-р юрид. наук; доцент;

**Зарішняк І. М.**, канд. пед. наук, доцент;

**Зелінська О. В.**, канд. техн. наук, доцент.

Роботи друкуються в авторській редакції, у збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради  
Донецького національного університету імені Василя Стуса  
(протокол № 7 від «28» квітня 2023 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к. 611;

тел.: (0432) 50-89-37;

e-mail: lmmilt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

## ЗМІСТ

### Історія, міжнародні відносини

<i>Анісов А. О.</i> Особливості позиціонування КНР на міжнародній арені в контексті російсько-української війни через призму економічної могутності.....	5
<i>Барбелюк О. Ю.</i> Історія визначної родини у Вінницькому літературно-меморіальному музеї Михайла Коцюбинського.....	10
<i>Боднарчук В. С.</i> Роль ЮНЕСКО у збереженні пам'яток культурно-історичної спадщини в Україні.....	15
<i>Гуменчук І. А.</i> Початок декомунізації в калинівській ОТГ як складова політики пам'яті.....	18
<i>Заболотний Є. Р.</i> Зображення Української держави та постаті гетьмана Скоропадського на телебаченні та в Youtube.....	21
<i>Касьян В. О.</i> Соціоархеологія скотарських племен Бронзового віку: історіографічний вимір.....	25
<i>Кирилюк В. В.</i> Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу.....	30
<i>Колюшко С. Г.</i> Трансформація політики НАТО щодо України в контексті російсько-української війни.....	33
<i>Корчевий М. О.</i> Постать Казимира Малевича в сучасному мистецькому дискурсі.....	37
<i>Костюк С. В.</i> Єврейська проблема як політичний спадок Гамалія Абдель Насера.....	41
<i>Коцюрuba М. І.</i> Українські військові формування у Другій світовій війні.....	46
<i>Мусіюк І. І.</i> Образ Росії у східноазійських ЗМІ: аналіз репрезентації.....	50
<i>Піддубна О. І.</i> Життя та діяльність Марії Мазепиної.....	54
<i>Паламарчук Ю. Д.</i> Постколоніальна пам'ять і суперечки навколо імператриці Катерини II в Україні.....	57
<i>Parchevska V.</i> Celebrity diplomacy in Ukraine's national branding after the full-scale Russian invasion of Ukraine.....	63
<i>Погонець І. В.</i> Переосмислення та відмова від російської культури: погляд сьогодення.....	67
<i>Примак В. О.</i> Реалізм і російсько-українська війна.....	70
<i>Сауляк А. С.</i> «Солодкі» доброчинці Терещенки.....	74
<i>Страпак А. В.</i> Екологічний вимір російсько-української війни.....	77
<i>Сушко І. В.</i> Трансформація культурної дипломатії Великої Британії після COVID-19.....	82
<i>Харченко І. О.</i> Дискусія про Росію як державу-терориста.....	86
<i>Шатковський Д. В.</i> Особливості раннього періоду життя та освіти Д. В. Марковича.....	91
<i>Шурман І. М.</i> Державна антикорупційна стратегія України на подальшу перспективу.....	94
<i>Юрчак С. С.</i> Ставлення керівників ФІФА та УЄФА до впровадження антиросійських санкцій у контексті російсько-української війни.....	97

### Філологія

<i>Назаренко Є. О.</i> Політично-комунікаційний дискурс в українському сегменті TikTok під час повномасштабної війни.....	102
<i>Олійник І. І.</i> Психоаналітична інтерпретація «Казки про калинову сопліку» Оксани Забужко.....	105
<i>Павлова В. О.</i> Семантичні особливості англійськомовних фразеологічних одиниць з нумеральним компонентом.....	110

### Право

<i>Грабар О. С.</i> Медична помилка як особлива підстава відшкодування шкоди.....	114
<i>Драч Д. Л.</i> Актуальні проблеми судового провадження у справах про адміністративні правопорушення.....	117

<i>Пазевич Т. Р.</i> Адміністративні реформи країн-кандидатів до Європейського Союзу.....	122
<i>Стецюра А. І.</i> Щодо правових засад усиновлення дітей в Україні .....	128
<i>Почапська Л. В.</i> Поняття сільськогосподарського товаровиробника як суб'єкта оподаткування .....	133

### **Економічні науки**

<i>Козяр В. Б.</i> Стратегічне планування діяльності ТОВ «Агрокомплекс “Зелена Долина”» ....	139
<i>Мамаєнко Ю. О.</i> Процедури диджитал-аудиту .....	142
<i>Савицька Т. А.</i> Особливості організації аудиту у воєнний час.....	145

### **Природничі та технічні науки**

<i>Галас А. Р.</i> Документування електронних послуг у системі охорони здоров'я України .....	150
<i>Маишталяр І. О.</i> Цифрові сервіси як основа дистанційного бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів .....	153
<i>Москаленко А. А.</i> Печатки у діловодстві України: від доби Козацтва до наших часів.....	157
<i>Петровська О. М.</i> Осучаснення обліку трудових відносин: електронні трудові книжки.....	160
<i>Поліщук А. М.</i> Оцінка використання анімації у вебдизайні .....	164
<i>Радзіховська А. О.</i> Методи оптимізації і дослідження даних.....	167
<i>Романюк О. С.</i> Службове листування як важливий елемент сучасної ділової комунікації..	170
<i>Слободянюк А. О.</i> Становлення та розвиток табloidних видань в Україні.....	174
<i>Стебелев О. А.</i> Особливості використання вебтехнологій в освітній діяльності закладу вищої освіти.....	179
<i>Школьнікова В. В.</i> Формування цифрової компетентності .....	181
<i>Шовдра М. В.</i> Надання адміністративних послуг у сільській місцевості .....	184

# ІСТОРІЯ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327.82(510):355.48((470+571):477)»2022/...»

## ОСОБЛИВОСТІ ПОЗИЦІОНУВАННЯ КНР НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОНОМІЧНОЇ МОГУТНОСТІ

*А. О. Анісов, М. І. Прихненко*

*Анотація.* У цьому дослідженні викладено бачення КНР власного місця та ролі на міжнародній арені на тлі трансформації зовнішньополітичних пріоритетів КНР та з урахуванням нових пріоритетів, визначених із початком каденції Сі Цзіньпіна в якості лідера Китаю. Розкривається зміст зовнішньополітичних інтересів Китаю та економічні засоби їх імплементації. Увага приділяється розвитку сфери економіки в контексті нарощування могутності на міжнародній арені з подальшою здатністю до впливу на інших акторів на регіональному та світовому рівнях. Обґрунтовано вплив зовнішньополітичного вектора Китаю щодо російсько-української війни на посилення суб'єктності КНР на міжнародній арені.

*Ключові слова:* Китай, зовнішня політика, економіка, могутність, війна.

Протягом останнього десятиліття Китайська Народна Республіка значною мірою активізувалася в якості потужного гравця на міжнародній арені. У контексті сучасних реалій, у яких перебуває наша держава, зокрема війну РФ проти України, доволі важливим постає питання розуміння природи впливових акторів міжнародних відносин, чия суб'єктність може стати причиною змін у тенденціях сучасності. Сьогоднішній Китай все більше входить у роль такого впливового суб'єкта політики, чим і обумовлюється актуальність дослідження місця цього актора з погляду його власного сприйняття і тих сфер, через які він прагне реалізувати свій потенціал. Однією з ключових сфер для досягнення Китаєм поставлених цілей є економіка.

**Метою** дослідження є окреслити місце КНР із погляду її власного сприйняття, визначити перебіг реалізації обумовлених місцем у міжнародних відносинах цілей через призму стрімкого розвитку внутрішнього та зовнішнього вимірів китайської економіки та встановити прояв суб'єктності КНР на тлі російсько-української війни.

Стан міжнародних відносин завжди характеризується диверсійним положенням гравців на міжнародній арені. У цей час місце кожної держави насамперед залежить і від позиціонування гравцем самого себе відносно інших акторів.

Із часу вступу Сі Цзіньпіна на посаду Генерального секретаря Комуністичної партії Китаю в 2012 р. Китай розширив свої зовнішньополітичні амбіції у світовому масштабі з особливим акцентом на Східнокитайському морі. Китай вкладає значні інвестиції у глобальну інфраструктуру, посиляючись на бажання економічної інтеграції під своєю егідою. КНР також займається стратегічним інвестуванням для забезпечення своїх інтересів у торгівлі та безпеці. Ці програми мають назву «Один пояс, один шлях» та «Морський шовковий шлях», що виступає частиною мети держави щодо здобуття самодостатності [1]. У 2019 р. Дослідницький центр П'ю зробив опитування щодо ставлення до Сі Цзіньпіна серед вибірки із шести країн на основі Австралії, Індії, Індонезії, Японії, Філіппін та Південної Кореї. Опитування показало, що середні показники свідчать 29 % впевненості щодо того, що Сі Цзіньпін правильно спрямовує політику КНР відносно світових справ, водночас 45 % у цьому не впевнені. Ця кількість майже на однаковому рівні співвідноситься з відсотковою оцінкою дій лідера Північної Кореї Кім Чен Ін (23 % довіри та 53 % недовіри) [2].

Із 2017 р. КНР вступила в широкомасштабну торгову війну зі США. Це також кидає виклик домінуванню США в Тихому та Індійському океанах, розширюючи вплив військових морських та дипломатичних зусиль [3]. Певною мірою це постає частиною стратегії «Перламутрова нитка», що спрямована на стратегічне домінування Китаю в Індійському океані та Малаккській протоці [4].

На національній зустрічі з питань дипломатичної роботи в серпні 2004 р. генеральний секретар Комуністичної партії Китаю (КПК) Ху Цзіньтао затвердив, що Китай продовжить свою «незалежну зовнішню політику мирного розвитку», наголошуючи на необхідності мирного та

стабільного міжнародного середовища, особливо серед сусідів, що сприятиме «взаємовигідній співпраці» та «спільному розвитку». Ця політична лінія мало коливалась у своїх намірах із часу створення Китайської Народної Республіки в 1949 р., але риторика різнилася своєю суворістю, відображаючи періоди внутрішньополітичних потрясінь.

У 2007 р. прес-секретар Міністерства закордонних справ Цінь Ган зробив заяву про вісім пунктів дипломатичної філософії Китаю: Китай не буде прагнути гегемонії. Китай все ще є країною, що розвивається, і не має ресурсів для пошуку гегемонії. Навіть якщо Китай стане розвиненою країною, він не буде прагнути гегемонії; Китай не буде грати в політику влади і не буде втручатися у внутрішні справи інших країн. Китай не буде нав'язувати власну ідеологію іншим країнам; Китай вважає, що до всіх країн, великих чи малих, слід ставитися однаково і поважати один одного. Усі справи повинні консультуватися та вирішуватися усіма країнами на основі рівної участі. Жодна країна не повинна використовувати інші на основі сили; Китай буде приймати рішення за кожним випадком у міжнародних справах, кожним питанням по суті справи, і у нього не буде подвійних стандартів. Китай не матиме двох політик: однієї щодо себе та іншої для інших. Китай вважає, що не може робити з іншими те, чого вони не бажають, щоб інші робили з ними; Китай виступає за те, щоб усі країни регулювали свої відносини на основі Статуту ООН та норм, що регулюють міжнародні відносини. Китай виступає за посилення міжнародного співробітництва і виступає проти односторонньої політики. Китай не повинен підривати гідність та авторитет ООН. Китай не повинен нав'язувати та встановлювати власні бажання вище Статуту ООН, міжнародного права та норм; Китай виступає за мирні переговори та консультації з метою вирішення своїх міжнародних суперечок. Китай не вдається до сили чи загрози сили під час вирішення міжнародних суперечок. Китай підтримує розумне національне військове накопичення для захисту власного суверенітету та територіальної цілісності. Збройні сили не призначені для розширення, а також держава не прагне до вторгнення чи агресії; Китай рішуче виступає проти тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Китай є відповідальним членом міжнародного співтовариства, а щодо міжнародних договорів, то їх необхідно неухильно дотримуватися; Китай вважає різноманітність культур світової цивілізації. Китай підтримує різні обміни, щоб представники культур навчалися один в одного та доповнювали один одного своїми сильними сторонами. Китай виступає проти зіткнень та протистоянь між цивілізаціями, і Китай не пов'язує жодну етнічну групу чи релігію з тероризмом [5].

У 2011 р. міністр закордонних справ Ян Цзечі окреслив плани щодо «інтегрованого підходу», який би слугував економічному розвитку Китаю [6].

У 2016 р. під час 6-го пленуму 18-го Центрального комітету Комуністичної партії Китаю Генеральний секретар партії Сі Цзіньпін доклав зусилля щодо більшої прозорості процесу прийняття рішень у місцевому самоврядуванні, що також представляє його діяльність у формуванні позитивного іміджу Китайської комуністичної партії за кордоном [7].

Після здійснення ряду згаданих перетворень у Китаї зосередилися на факторах могутності, одним із яких виступає розвиток економіки та її виведення на світовий рівень. Економіка Китайської Народної Республіки – це ринкова економіка, що розвивається, хоч і включає економічне планування через промислову політику та стратегічні п'ятирічні плани. Домінують державні підприємства та підприємства зі змішаною власністю, економіка також складається з великого вітчизняного приватного сектору та відкритості для іноземного бізнесу в системі, що описується як соціалістична ринкова економіка [8]. Державні підприємства становили понад 60 % ринкової капіталізації Китаю у 2019 р. і генерували 40 % ВВП Китаю в розмірі 15,66 трлн дол. США у 2020 р., а вітчизняний та іноземний приватний бізнес та інвестиції становили 60 % станом на кінець 2019 р. сукупні активи всіх державних підприємств Китаю [9], включно з тими, що працюють у фінансовому секторі, досягли 78,08 трлн дол. США. Китай має другу за величиною економіку у світі за номінальним ВВП, а найбільшу економіку у світі з 2014 року – за паритетом купівельної спроможності. Із 2010 р. КНР є другою за величиною державою за номінальним ВВП. Офіційний прогноз свідчить, що Китай стане найбільшою світовою економікою в номінальному ВВП до 2028 року [10].

Іноземні інвестиції залишаються сильним елементом швидкого розширення світової торгівлі Китаєм і стали важливим фактором зростання міських робочих місць. Економічне лідерство Китаю у світових потоках капіталу наголошує на довгостроковій інфраструктурі та фінансуванні розвитку над короткостроковими потоками, які за нинішнім порядком спричинили великі витрати для багатьох економік [11]. У 1998 р. підприємства з іноземними інвестиціями виробляли приблизно 40 % експорту Китаю, а валютні резерви становили близько 145 млрд дол. США. Сьогодні підприємства з іноземними інвестиціями виробляють приблизно половину експорту Китаю (більшість іноземних інвестицій Китаю надходять із Гонконгу, Макао та Тайваню), а Китай продовжує залучати значний приплив інвестицій. Однак акцент уряду Китаю, спрямований на іноземні інвестиції у виробництво, призвів до насичення ринку в деяких галузях, водночас як сектори послуг Китаю залишаються недостатньо розвиненими. Із 1993 до 2001 рр. Китай був другим за величиною у світі одержувачем прямих іноземних інвестицій після Сполучених Штатів, отримавши 39 млрд дол. у 1999 р. та 41 млрд дол. у 2000 р. До 2011 р., коли США спостерігали спад іноземних інвестицій після фінансової кризи 2008 року, Китай обігнав США як ключову державу для прямих іноземних інвестицій, отримавши понад 280 млрд дол. [12].

Зовнішні прямі іноземні інвестиції – це нова риса китайської глобалізації, коли місцеві китайські фірми прагнуть інвестувати і в країни, що розвиваються, і в розвинені країни. У 2011 р. повідомлялося, що китайські фірми, багаті на капітал, збільшують інвестиції в перспективні фірми у США. Такі інвестиції пропонують доступ до досвіду в галузі маркетингу та дистрибуції, що може бути корисним для використання внутрішнього ринку Китаю, що розвивається [13].

Із 2005 р. китайські компанії активно розвиваються за межами Китаю і в розвинених країнах, і в країнах, що розвиваються. У 2013 р. китайські компанії вклали в нефінансовий сектор 90 млрд дол. США, що на 16 % більше, ніж у 2012 р. [14].

У період із січня 2009 р. до грудня 2013 р. Китай залучив інвестицій на загальну суму 161,03 млрд дол. США, створивши майже 300 тис. робочих місць. Західна Європа була найбільшим регіональним одержувачем прямих інвестицій із Китаю, причому Німеччина отримувала найбільшу кількість інвестиційних проектів для будь-якої країни в усьому світі [15].

Транспортна політика Китаю під впливом політичних, військових та економічних проблем також зазнала серйозних змін [16].

Відразу після укладення державного ладу основною метою було відновлення наявної транспортної інфраструктури з метою задоволення військових транспортних та логістичних потреб, а також зміцнення територіальної цілісності. Протягом більшої частини 50-х років було побудовано нові автомобільні та залізничні сполучення, водночас вдосконалено старі. Протягом 1960-х років більша частина покращення регіонального транспорту стала відповідальністю місцевих органів влади, і було побудовано багато малих залізниць. Також акцент був зроблений на розвитку транспорту у віддалених сільських, гірських та лісних районах із метою інтеграції бідніших регіонів країни.

До початку реформи наприкінці 1970-х років транспортні зв'язки Китаю були зосереджені переважно в прибережних районах, а доступ до внутрішніх регіонів був загалом поганим. Із того часу становище значно покращилося, оскільки в віддалених та прикордонних регіонах північного та південного заходу будувались залізниці та шосе. Водночас розвивався розвиток міжнародних перевезень, і масштаби морського судноплавства значно розширилися.

Перевезення вантажів в основному забезпечуються залізничним транспортом. Залізничний сектор монополізований Китайською залізницею. Наприкінці 2007 р. Китай став однією з небагатьох країн у світі, яка запустила власний високошвидкісний поїзд, розроблений на внутрішніх потужностях [16]. Оскільки пропускна спроможність залізниць намагається задовольнити попит на перевезення товарів і сировини (як-от вугілля), повітряні шляхи, дороги та водні шляхи швидко розвиваються, щоб забезпечити все більшу частку загальних транспортних потреб Китаю [16].

За різними свідченнями, розрив у розвитку між Китаєм та іншими економіками, що розвиваються, як-от Бразилія, Аргентина та Індія, можна значною мірою пояснити ранньою зо-

середженістю Китаю на амбіційних інфраструктурних проєктах: тоді як Китай інвестував приблизно 9 % свого ВВП в інфраструктуру у 1990-х та 2000-х роках, більшість економік, що розвиваються, інвестували лише від 2 до 5 % свого ВВП. Цей значний розрив у витратах дав змогу китайській економіці зростати майже в оптимальних умовах, тоді як багато країн Південної Америки страждали від різних вузьких місць розвитку, як-от погані транспортні мережі, старіння електромереж та посередні школи [17]. Зі свого боку, КНР вдалося подолати ці труднощі на шляху до розвитку та світового позиціонування.

З огляду на зазначені дані, економіка КНР доволі стрімко розвивається, відповідно до чого може бути охарактеризована як прояв потужності Китаю на міжнародній арені. Однак економічні інструменти зовнішньої політики КНР виступають швидше опорою для більших політичних устремлень, аніж кінцевою ціллю нарощування потенціалу. Розглядаючи могутність КНР на тлі російсько-українського протистояння, можемо відзначити такі приклади. Після початку російської агресії 2014 р. та відповідного введення санкцій з боку США проти РФ Пекін і Москва підписали угоду про обмін ліквідністю центрального банку на суму 150 млрд юанів, що мало на меті допомогти Росії уникнути згубних наслідків для економіки та протистояти американським санкціям [18]. У грудні того самого року міністр закордонних справ Китаю Ван Ї пообіцяв запропонувати фінансову підтримку Росії та підтримати рубль, якщо це стане необхідно внаслідок знецінення валюти [19]. З одного боку, подібна політика демонструє китайську підтримку РФ, однак водночас може розглядатися і як перехоплення лідерських позицій у китайсько-російських відносинах, що стало ще більш помітним під час повномасштабної війни Росії проти України. Залежність РФ від китайського юаня значно зросла після 24 лютого 2022 р. Частка російського експорту, оплаченого в юанях, до грудня 2022 р. зросла до 16 %, порівняно з 0,4 % до вторгнення, тоді як частка імпорту, оплаченого в юанях, зросла до 23 %, порівняно з 4 % раніше [20]. Частка юаня в торгівлі на фондовому ринку в Росії зросла з 3 % до 33 % [21]. Майже 50 фінансових установ пропонували ощадні рахунки в юанях до 2023 р., а до кінця 2022 р. домогосподарства зберігали в російських банках суму, еквівалентну приблизно 6 млрд дол. [21].

До того ж у торгових відносинах між КНР та РФ відзначаються й поставки стратегічного значення. У січні 2023 р. «Bloomberg News» повідомили, що уряду Китаю були представлені докази допомоги китайських державних підприємств Росії у воєнних діях [22]. У лютому 2023 р. Центр передових оборонних досліджень повідомив, що за даними російської митниці китайські державні компанії відправляли російським державним компаніям навігаційне обладнання і складники винищувачів [23]. Того самого місяця у «Der Spiegel» повідомлялося, що «Xi'an Bingo Intelligent Aviation Technology» веде переговори про продаж дронів-камікадзе Росії [24]. Офіційні особи США також заявили, що Китай розглядає можливість постачання Росії летальної допомоги та даних розвідки [25]. А у березні 2023 р. в «Politico» повідомили, що китайський державний виробник зброї «Norinco» відправив штурмові гвинтівки, запчастини до безпілотників і бронежилети в Росію у період із червня до грудня 2022 р., причому деякі поставки йшли через треті країни, включно з Туреччиною та Об'єднаними Арабськими Еміратами [26]. Згодом «Kyodo News» повідомили, що китайські боєприпаси використовувалися на полях битв в Україні, згідно з джерелами в Державному департаменті Сполучених Штатів [27].

Отже, внутрішньо- та зовнішньополітична організація Китаю, включно з векторами розвитку, вже кілька десятиліть поспіль зазнає тривалого розвитку, демонструючи висхідну тенденцію. Із 2012 р. на публіку КНР декларує лібералізацію політики та заперечує посягання на регіональне та світове домінування, визначаючи свої цілі в якості курсу на власний розвиток та здобутку лідерства на конкурентних засадах. Водночас у сфері нарощування економіки ми можемо спостерігати низку кроків, що демонструють наміри КНР зі встановлення економічного впливу над ринком країн регіону та з перспективою розширення впливу до світового значення. Тримаючи номінальний нейтралітет у політиці, наразі КНР використовує економічну галузь як ключову для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей. Використовуючи наявний ключовий механізм впливу на міжнародній арені, що полягає в економічній могутності, Китай проявляє свою суб'єктність і в контексті російсько-української війни, починаючи від



фінансової підтримки російської економіки від перших санкцій 2014 р., до продажу обладнання військового призначення на сучасному етапі, демонструючи водночас і підтримку Росії, і помітну перевагу у двосторонніх відносинах з останньою, що закладає підґрунтя до поступового перетворення Росії із суб'єкта в об'єкт політики відносно Китайської Народної Республіки.

*Abstract.* This study sets out the vision of China's own place and role in the international arena against the background of the transformation of China's foreign policy priorities and taking into account the new priorities determined at the beginning of Xi Jinping's term as the leader of the PRC. The content of China's foreign policy interests and the economic means of their implementation are revealed. Attention is paid to the development of the economic sphere in the context of increasing power in the international arena with the subsequent ability to influence other actors at the regional and global levels. The impact of China's foreign policy vector regarding the Russia-Ukraine war on strengthening the subjectivity of the PRC in the international arena is substantiated.

*Keywords.* China, foreign policy, economy, power, war.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Garver J. W. China's quest: the history of the foreign relations of the people's Republic of China. Oxford University Press, 2015.
2. Silver L., Delvin K., Huang C. China's Economic Growth Mostly Welcomed in Emerging Markets, but Neighbors Wary of Its Influence. Pew Research Center. 2019. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2019/12/05/chinas-economic-growth-mostly-welcomed-in-emerging-markets-but-neighbors-wary-of-its-influence/> (Last accessed: 23.03.2023).
3. Money and Muscle Pave China's Way to Global Power. *The New York Times*. 2018. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2018/11/25/world/asia/china-world-power.html?mtrre=fn.wikipedia.org&gwh=EB0D613CCB63AD794E42F7AFE3D958DB&gwt=regi&assetType=REGIWALL> (Last accessed: 23.03.2023).
4. Beech H. We Cannot Afford This: Malaysia Pushes Back Against China's Vision. *The New York Times*. 2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/08/20/world/asia/china-malaysia.html> (Last accessed: 23.03.2023).
5. Beijing likens Cheney criticism to nosy neighbor. *The Washington Times*. Archived from the original on 19 February 2015. URL: <https://www.washingtontimes.com/news/2007/mar/01/20070301-104826-2978r/> (Last accessed: 23.03.2023).
6. Ho S. Chinese Foreign Relations to Focus on More Active Diplomacy. Archived 9 March 2011 at the Wayback Machine Voice of America, 7 March 2011. URL: <https://www.voanews.com/english/news/asia/Chinese-Foreign-Relations-to-Focus-on-More-Active-Diplomacy-117511453.html> (Last accessed: 23.03.2023).
7. Lai Ch. In China's sixth plenum, Xi strives to polish image abroad. *Asia Times Online*. 2016. URL: <https://asiatimes.com/2016/10/chinas-sixth-plenum-xi-strives-polish-image-abroad/> (Last accessed: 23.03.2023).
8. Is China Still Socialist? Invent The Future. 2018. URL: <https://www.invent-the-future.org/2018/10/is-china-still-socialist/> (Last accessed: 23.03.2023).
9. China's GDP Breaches 100 Trillion Yuan Threshold after Posting 2,3 % Growth in 2020, Disposable Income up 4,7 %. China Banking News. 2021. URL: <https://www.chinabankingnews.com/2021/01/18/chinas-gdp-breaches-100-trillion-yuan-threshold-after-posting-2-3-growth-in-2020-disposable-income-up-4-7/> (Last accessed: 23.03.2023).
10. Elliot L. China to overtake US as world's biggest economy by 2028, report predicts. *The Guardian*. 2020. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/dec/26/china-to-overtake-us-as-worlds-biggest-economy-by-2028-report-predicts> (Last accessed: 23.03.2023).
11. Broz J., Zhang Z., Wang G. Explaining Foreign Support for China's Global Economic Leadership. *International Organization*, 2020. 74(3). P. 417–452.
12. Foreign direct investment, net inflows. *World Bank*. 2020. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> (Last accessed: 23.03.2023).
13. James F. A Wave of Chinese Money Gives a Lift to Companies Struggling in Tough Times. *The New York Times*. 2011. URL: <https://www.nytimes.com/2011/07/07/business/smallbusiness/07sbiz.html> (Last accessed: 23.03.2023).
14. Ministry of Commerce of China. Archived from the original on 14 July 2014. URL: [https://web.archive.org/web/20140714151358/http://www.fdi.gov.cn/1800000121\\_33\\_3962\\_0\\_7.html](https://web.archive.org/web/20140714151358/http://www.fdi.gov.cn/1800000121_33_3962_0_7.html) (Last accessed: 23.03.2023).
15. Mullan C. Where is China investing? *FDi Magazine*. 2014. URL: <https://www.fdiintelligence.com/article/56226> (Last accessed: 23.03.2023).
16. China: Logistics is key to inland shift. *Financial Times*. 2007. URL: <https://www.ft.com/content/8760cddc-a41e-11dc-a28d-0000779fd2ac> (Last accessed: 23.03.2023).
17. Bazi V., Firzli M., Nicolas J. Infrastructure Investments in an Age of Austerity: The Pension and Sovereign Funds Perspective. *Revue Analyse Financière*, 2011. 41(Q4). P. 19–22. Archived from the original on 17 September 2011. URL: <https://web.archive.org/web/20110917182931/http://www.turkishweekly.net/op-ed/2852/infrastructure-investments-in-an-age-of-austerity-the-pension-and-sovereign-funds-perspective.html> (Last accessed: 23.03.2023).
18. Smolchenko A. China, Russia seek «international justice», agree currency swap line. *Yahoo News*. URL: <https://sg.news.yahoo.com/china-russia-seek-international-justice-agree-currency-swap-185306361.html> (Last accessed: 23.03.2023).
19. The Yuan's Importance in Chinese Globalization. *InvestAsian*. URL: <https://www.investasian.com/asian-currencies/chinese-globalization-yuan/> (Last accessed: 23.03.2023).

20. Dulaney C., Gershkovich E. Russia Turns to China's Yuan in Effort to Ditch the Dollar. *WSJ*. URL: <https://www.wsj.com/articles/russia-turns-to-chinas-yuan-in-effort-to-ditch-the-dollar-a8111457> (Last accessed: 23.03.2023).
21. Prokopenko A. The Risks of Russia's Growing Dependence on the Yuan. *Carnegie Politika*. URL: <https://carnegieendowment.org/politika/88926> (Last accessed: 23.03.2023).
22. Martin P., Leonard J. US Confronts China Over Companies' Ties to Russia War Effort. *Bloomberg*. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-24/us-confronts-china-with-evidence-of-companies-aiding-putin-s-war> (Last accessed: 23.03.2023).
23. Talley I., DeBarros A. WSJ News Exclusive | China Aids Russia's War in Ukraine, Trade Data Shows. *WSJ*. URL: <https://www.wsj.com/articles/china-aids-russias-war-in-ukraine-trade-data-shows-11675466360> (Last accessed: 23.03.2023).
24. «No Commercial Contact»: Chinese Drone Maker Denies Selling Arms to Russia. *VICE. World News*. URL: <https://www.vice.com/en/article/xgye5z/chinese-drone-sales-russia-report-xian-bingo-intelligent-aviation> (Last accessed: 23.03.2023).
25. U.S. intel on China considering lethal aid for Putin's war was gleaned from Russian officials. *CNBC*. URL: <https://www.cnbc.com/2023/03/04/us-intel-on-china-considering-lethal-aid-for-putins-war-was-gleaned-from-russian-officials.html> (Last accessed: 23.03.2023).
26. «Hunting rifles» – really? China ships assault weapons and body armor to Russia. *POLITICO*. URL: <https://www.politico.com/news/2023/03/16/chinese-rifles-body-armor-russia-ukraine-00087398> (Last accessed: 23.03.2023).
27. Use of Chinese ammunition in Ukraine confirmed by U.S.: sources. *Kyodo News*. URL: <https://english.kyodonews.net/news/2023/03/48412a76107a-urgent-use-of-chinese-ammunition-in-ukraine-confirmed-by-us-sources.html> (Last accessed: 23.03.2023).

УДК 94:[069:929](477.44-25)

## ІСТОРІЯ ВИЗНАЧНОЇ РОДИНИ У ВІННИЦЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОМУ МУЗЕЇ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

*О. Ю. Барбелюк, О. М. Бут*

*Анотація.* У статті досліджено потенціал експозицій Вінницького літературно-меморіального музею Михайла Коцюбинського у вивченні родини письменника. З цією метою простежено його родовід, умови його зростання, виховання й становлення особистості, значення Коцюбинських для культурного життя Вінниці. Показано історію будинку музею. Відстежено роль Хоми Коцюбинського у збереженні та започаткуванні музейного простору. Здійснено аналіз внутрішнього наповнення Вінницького літературно-меморіального музею Михайла Коцюбинського. Детально описано експонати, пов'язані з родиною, які зберігаються у музеї, та визначено їх важливість задля передачі пам'яті про визначного діяча прийдешнім поколінням.

*Ключові слова:* Михайло Коцюбинський, родина, музей, експозиція.

Михайло Коцюбинський – визначний український письменник і громадський діяч, який є невід'ємним складником культурної спадщини України. Біографічний та літературний аналіз його творів здійснюється вже протягом багатьох десятиліть. Завдяки цим працям маємо чимало інформації про життя і творчість письменника, проте все ще є низка питань, які залишаються недослідженими.

Серед сучасних знакових публікацій про М. Коцюбинського варто назвати монографію Юрія Щербака «Михайло Коцюбинський: життя і творчість», видану у 2016 р. У цій праці автор охоплює різні аспекти постаті письменника, звертає увагу на його естетичні погляди, аналізує його твори та їх реценцію, а також розглядає вплив польської культури на творчість автора. Праця Олени Висоцької «Топос громадянського світу у прозі Михайла Коцюбинського» (2019 р.) є важливим внеском у вивчення проблеми, зокрема питання формування його світогляду та відображення в його творах громадянського світу. Внаслідок дослідження авторка дійшла висновку, що М. Коцюбинський був не лише видатним письменником, але й активним громадським діячем, який прагнув підвищення свідомості українського суспільства та його національно-культурного відродження. Серед інших науковців, які вивчали постать М. Коцюбинського та його творчість, вирізняються О. Лучак, М. Жук, І. Кошелев, І. Мельничук, О. Дашкевич та інші. Водночас мало досліджувалося родинне життя письменника та доля членів його сім'ї, а також вшанування пам'яті про нього. Тому метою статті є визначення

інформативних можливостей експозиції Вінницького літературно-меморіального музею Михайла Коцюбинського для дослідження історії родини письменника.

Родина Коцюбинських була відома з кінця XVIII ст. Вона належала до середнього стану і займалася сільськогосподарською діяльністю. Батько Михайла Коцюбинського – Михайло Матвійович – відомий громадський та культурний діяч свого часу. Мати Гликерія Максимівна також була освіченою людиною, здобула художню підготовку та займалася вишиванням (рис. 1).



*Рис. 1 – Батько і мати М. Коцюбинського*

Михайло Коцюбинський з'явився на світ у вінницькому Замості, що неподалік від річки Південний Буг, на її лівому березі, у місцевості, де тяглися безкраї левади та завжди панувала сільська тиша. Поділля і Вінниця зокрема – це край споконвічного панування українських традицій, однак у родині Коцюбинських використовували офіційну мову, оскільки батько був державним службовцем Російської імперії. Однак у сім'ї з великою шаную ставилися до української мови. Дітьми займалася няня Хима, проста жінка з народу, яка й прищепила малому Михайлу любов до української мови та всього українського. У своїх мемуарах Коцюбинський згадував, що захворівши у 9-річному віці на запалення легень, у лихоманці на превелике здивування батьків почав розмовляти українською. Цей випадок допоміг хлопчику відчути особливу любов до українського слова, а особливо до українських народних пісень, яких знав багато завдяки няні Химі [1].

Майбутній письменник виріс в атмосфері гармонійного сімейного життя. Його родина була згуртована, в ній панувала турбота й любов. Це все знайшло відображення у подальшій творчості під час зображення невеликих сіл, звичаїв і традицій, а також долі його родини.

Згодом, коли Михайло почав навчатися в духовній школі Шаргорода, для його сім'ї настали важкі часи: жити не було за що, тому мати прийняла рішення утримувати квартирантів духовної школи. Чимала кількість людей вимагала постійно стояти біля палаючої печі, аби приготувати для всіх їжу. Через напругу жінка почала втрачати зір. Згодом батько пішов із сім'ї, покинувши її напризволяще. У такій ситуації Михайлу довелося приймати рішення щодо утримання немалої родини, адже окрім нього, у сім'ї було ще четверо дітей: брати Хома та Леонід і сестри Лідія й Ольга.

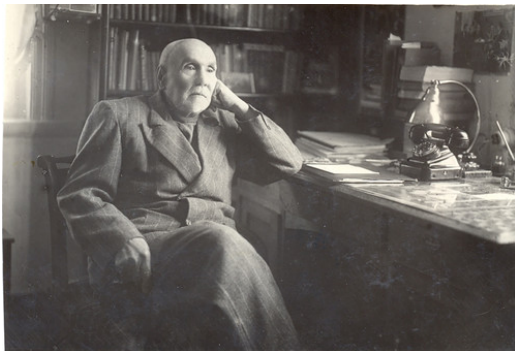
Упродовж десяти років М. Коцюбинський працював домашнім учителем у Вінниці та найближчих селах. У 1891 р. склав іспити та здобув звання народного вчителя. Згодом його обрали гласним Вінницької міської думи. Саме у будинку М. Коцюбинського збиралися представники молодого товариства вінничан, займалися читанням і розбором книжок, серед яких була й заборонена література. Михайло підтримував зв'язок з інтелігенцією старшого покоління, серед яких З. Недоборовський, який тісно спілкувався з М. Костомаровим і Т. Шевченком, Ч. Нейман, відомий автор етнографічних і фольклористичних розвідок, та інші. Перші твори М. Коцюбинський написав у Вінниці та в селі Лопатинці. Серед них і оповідання для дітей: «Харитя», «Маленький грішник», «Ялинка».

Історія будинку та садиби Коцюбинського у Вінниці, де нині розміщений Вінницький літературно-меморіальний музей, розпочалась у 20-ті роки XIX ст. У ті роки до Вінниці приїхав дід М. Коцюбинського – Максим Абаза, купив шмат поля на Замості, побудував хатину, додаткові будівлі та дав цьому хутору назву Абазівка. Загалом на хуторі було сім будівель: хата, клуня, комора, хлів, шопи, стайня, стодола. Середина 40-х років XIX ст. ознаменувалася для М. Абази серйозними змінами, він обійняв посаду урядовця. Тому вирішив у хаті розмістити канцелярію, а з клуні зробив хату, куди й переселився з родиною.

У 1863 р. дочка Абази Гликерія вийшла заміж за Михайла Матвійовича Коцюбинського. Будинок, де проживали Гликерія та Михайло, зберігся до наших часів. Саме у ньому 17 вересня 1864 р. народився майбутній письменник. Навколо хутора Абазівка у 80-і роки XIX ст. відбувалися ярмарки. На садибі Коцюбинських розміщувалася криниця, саме вона була центром ярмаркової площі. Це було місце збору лірників, яких приходили слухати люди. Коли у родині настали важкі часи, Гликерія Максимівна була змушена продавати частини своєї садиби, аби роздобути якісь засоби до існування. А у 1897 р. родина Коцюбинських продала свій будинок у Вінниці та переїхала у Чернівці (там також є будинок-музей Михайла Коцюбинського).

Будинок на Замості переходив із рук у руки. У 1925 р. брат письменника Хома Михайлович Коцюбинський приїхав до Вінниці у справах і застав хату й садибу у занедбаному стані. В архівних документах міститься така інформація: «За постановою Вінницького ОВК з 10.04.1926 р. вивласнено будиночок, де народився письменник, виселено звідти мешканців, проведено під доглядом Х. Коцюбинського ремонт-реставрацію будиночка та його сучасника – шопи, упорядковано та вигороджено подвір'я і садок, а всю садибу взято під охорону» [4]. Тобто саме завдяки Х. Коцюбинському наразі маємо можливість відвідати Вінницький літературно-меморіальний музей Михайла Коцюбинського.

Хома Михайлович (рис. 2) виявився дбайливим і зятятим хазяїном, він посилено працював над пошуком необхідних матеріалів і предметів, що могли стати експонатами музею. Особливу увагу він приділяв рослинності: деревам та квітам на садибі. Як згодом писала донька Хоми – Михайлина: «Душа мого батька була віддана квітам, землі і всьому, що на ній росте і квітне» [4].



*Рис. 2 – Хома Коцюбинський*

У 1926 р. вийшло розпорядження РНК з ухвалою будівництва пам'ятника М. Коцюбинському у Вінниці у 1929 р. Однак з'явився монумент аж через 60 років, його відкриття відбулося 15 грудня 1989 р.

8 листопада 1927 р. у Вінниці відбувся урочистий мітинг із нагоди відкриття Вінницького літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського. В архівах наявні фото та кадри кінохроніки з цієї події. Це був один із перших літературно-меморіальних музеїв в Україні.

Першим директором музею виправдано і заслужено став Хома Коцюбинський. Саме він докладав максимум зусиль у популяризації оселі як осередка вивчення життя та творчості великого Сонцепоклонника – Михайла Коцюбинського. Перша експозиція розміщувалася у

трьох кімнатах. Серед експонатів були книги з автографами письменника, рукописи, родинні фото, крісло, яке М. Коцюбинський купив на перший літературний гонорар у 1890 р. у Радзивілові. Також міtilися живописні роботи: понад 70 малюнків-ілюстрацій Олени Кульчицької до повісті «Тіні забутих предків», роботи художника М. Жука з краєвидами Вінниці. Як писав письменник Василь Кобець: «Ми любимо цю білу хату у Вінниці. Хату, в якій народився видатний письменник. У ній 12 вікон, наче для того, щоб акумулювати сонячну енергію, яка так живила тіло і душу Михайла Коцюбинського. Якогось разу я обміряв цю хатину кроками, вийшло так: 18 кроків у довжину і 13 у ширину. Влаштувалася вона під кронами двох могутніх лип, посаджених ще дідом Абазою» [1]. Наразі Вінницький літературно-меморіальний музей Михайла Коцюбинського є одним із найцікавіших культурних об'єктів міста. У музеї зібрана багата колекція різноманітних експонатів, пов'язаних із життям письменника та його родини.

Основна експозиція музею розташована в будинку, де колись проживала родина Коцюбинських, і складається з трьох кімнат. У першій кімнаті (рис. 3) експонуються речі та документи, пов'язані з родиною письменника. Вона розташована в основній залі музею, яка є своєрідною «кімнатою пам'яті». Тут представлені фотографії батьків та інших членів родини, родовідні документи, дитячі речі М. Коцюбинського. У цій залі відвідувачі можуть побачити оригінальні рукописи його творів, фотографії та портрети письменника, різні видання його творів та інші цікаві артефакти, пов'язані з життєвим та творчим шляхом діяча.



Рис. 3 – Перша кімната музею Коцюбинського

У другій кімнаті (рис. 4) розміщена експозиція, присвячена творчості письменника. Відвідувачі можуть ознайомитися з першими виданнями його творів, листами та фотографіями. Особливу увагу привертає куточок, присвячений роману «Тіні забутих предків», де представлені фотографії знімальної групи фільму та епізоди з фільму.



Рис. 4 – Друга кімната музею Коцюбинського

У третій залі (рис. 5) експонуються речі, пов'язані з особистим життям М. Коцюбинського. Тут розміщено меблі з його кабінету, предмети побуту та інші речі, які використовував письменник [2].



Рис. 5 – Третя кімната музею Коцюбинського

У Вінницькому літературно-меморіальному музеї Михайла Коцюбинського зібрана цікава колекція експонатів, пов'язаних із родиною письменника. Серед них [2]:

- родинний портрет М. Коцюбинського, зроблений під час одного з його відвідин батьківщини;
- поштова листівка з зображенням будинку, де жила сім'я Коцюбинських у Кропивницькому;
- книги, що належали М. Коцюбинському та його батькам;
- автографи письменників, із якими М. Коцюбинський спілкувався;
- фотографії М. Коцюбинського та його родини, зроблені в різний час;
- різноманітні артефакти з дитинства М. Коцюбинського: його іграшки, дитячі книги та ін.;
- листування М. Коцюбинського з його батьком та іншими членами родини;
- архівні документи та фотографії, що стосуються родини Коцюбинських, зокрема і фотографії М. Коцюбинського разом із його батьками та братом;
- оригінальні видання творів М. Коцюбинського, біографічні та літературні дослідження про нього та його рідних;
- речі, які належали М. Коцюбинському та його родичам, зокрема перукарський набір і зошит із дитячих рисунків, які він малював у школі;
- меблі та побутові речі з сімейного будинку Коцюбинських у Вінниці, зокрема стіл і стільці, на яких письменник працював, і дзеркало зі спальні Михайла та його родичів;
- експонати, пов'язані з різними етапами життя М. Коцюбинського та його сім'ї, зокрема його перші літературні твори, листування з видатними діячами культури та науковцями, а також речі з його похорону.

Загалом у фондах музею нараховується понад 9 тис. одиниць збереження, що становлять велику цінність для дослідників життя та творчості М. Коцюбинського. Серед них є значна кількість прижиттєвих видань творів М. Коцюбинського, їх перекладів на мови народів світу, архівних матеріалів, спогадів сучасників, предметів побуту та етнографії. Також зібрана цікава колекція художніх полотен, що були ілюстраціями до творів письменника. Серед авторів бачимо І. Іжакевича, І. Філонова, М. Бурачека, В. Касіяна, Т. Якутовича. Щорічно відвідувачами музею стають близько 30 тис. осіб [3].

Окрім основної експозиції, у музеї влаштовуються тимчасові виставки, присвячені різним аспектам життя та творчості М. Коцюбинського [3]. Тут проводяться різні культурні заходи, зокрема виставки, лекції, театралізовані екскурсії, літературні вечори та інші події. У музеї є можливість переглянути документальні фільми про письменника та його родину [3].

Отже, родина Коцюбинських мала значний вплив на літературний і культурний розвиток України. Батьки письменника були доволі видатними людьми у своєму колі, а син став одним із найвідоміших письменників української літератури. Літературно-меморіальний музей Михайла Коцюбинського у Вінниці є важливим культурним об'єктом, який зберігає пам'ять про видатну родину, плекає інтерес до української літератури та культури. Експозиції музею, пов'язані з родиною Коцюбинських, дають змогу глядачеві краще зрозуміти їхнє життя та творчість. Проведення виставок та інших заходів допомагає зберегти їх спадщину та популяризувати її серед широкої громадськості.

*Abstract.* The article examines the potential of the expositions of the Vinnytsia Literary and Memorial Museum of Mykhailo Kotsyubynskiy in the study of the writer's family. For this purpose, his genealogy, the conditions of his growth, upbringing and personality development, the significance of the Kotsyubynski family for the cultural life of Vinnytsia were traced. The history of the museum building is shown. The role of Khoma Kotsyubynskiy in its preservation and initiation of the museum space is traced. An analysis of the interior of the Vinnytsia Literary and Memorial Museum of Mykhailo Kotsyubynskiy was carried out. The exhibits related to the family, which are kept in the museum, are described in detail and their importance for passing on the memory of a prominent figure to future generations is determined.

*Keywords:* Mykhailo Kotsyubynskiy, family, museum, exhibit.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Михайло Коцюбинський і Вінниччина. URL: [http://old.library.vn.ua/publications/2014/Kocybinskij\\_i\\_vinnicyna.html](http://old.library.vn.ua/publications/2014/Kocybinskij_i_vinnicyna.html) (дата звернення: 12.03.2023).
2. Єременко Н. Музей Михайла Коцюбинського у Вінниці. *Сторожки Поділля*. Вип. № 1. 2008. С. 21–23.
3. Офіційна сторінка Вінницького літературно-меморіального музею Михайла Коцюбинського. URL: <http://kotsubynsky.vn.ua/about-us/> (дата звернення: 12.03.2023).
4. Літературно-меморіальний будинок-музей М. Коцюбинського (м. Вінниця). URL: <https://drymba.com/uk/1036287-literaturno-memorialnyy-budynok-muzej> (дата звернення: 12.03.2023).

УДК 001:061.1(100):341.16:[930.85:719](477)

### РОЛЬ ЮНЕСКО У ЗБЕРЕЖЕННІ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

*В. С. Боднарчук, І. Ю. Чарських*

*Анотація.* У статті розкривається роль та значення ЮНЕСКО та світової громадськості у збереженні пам'яток культурно-історичної спадщини, які зазнають руйнації у місцях воєнних конфліктів. Особлива увага приділена пам'яткам весвітньої культурної спадщини України, яким загрожує руйнація під час бойових зіткнень. Проаналізовано масштаби втрат культурного потенціалу України на цьому етапі та намічені шляхи збереження культурної спадщини, зокрема за допомогою привернення уваги широкого загалу до цієї проблеми. Особлива увага звернена на дані, зібрані ЮНЕСКО, про пошкоджені культурні об'єкти в Україні.

*Ключові слова:* ЮНЕСКО, культурна спадщина, воєнні конфлікти, Україна, пам'ятки культури, туристичні пам'ятки.

У сучасному глобальному світі ЮНЕСКО – найавторитетніша міжнародна організація, що займається збереженням культурної спадщини. За понад 70 років свого існування вона стала великим науково-методичним центром, який розробив естетичні та правові норми у сфері збереження та використання пам'яток культурної спадщини. Проблематика культурної спадщини у сучасних умовах надзвичайно актуальна та багатогранна, вона також має виражений міждисциплінарний характер, і через це ЮНЕСКО бере на себе складні функції, пов'язані з розробкою єдиних методологічних підходів у галузі міжнародної культурної політики. Необхідність розробки єдиних підходів диктується зростаючою загрозою для пам'яток історії та культури і у минулому ХХ ст., і у нинішньому ХХІ ст.

Уже на початку ХХ ст. внаслідок індустріалізації та руйнівних наслідків Першої світової війни виникла серйозна проблема охорони культурної спадщини, ще більшою мірою вона загострилася під час Другої світової війни. Уряди низки країн сприяли активізації спільних дій у галузі міжнародного співробітництва та розвитку міжнародного права на сфері охорони та актуалізації культурної спадщини [1].

Виклики, кинуті сучасній цивілізації з боку війн та міжнародного тероризму, загрожують не лише сталому розвитку сучасного суспільства, але самому його існуванню, зокрема – у частині збереження культурної ідентичності. Зі свого боку, проблема культурної ідентичності сьогодні виходить далеко за межі національної і навіть світової культури. Культурна ідентичність стає найважливішим елементом суверенності сучасних держав, збереження культурного різноманіття, джерелом безперервного та стійкого розвитку.

Через це традиційні цілі та завдання ЮНЕСКО ускладнюються і розширюються у бік формування принципів та інститутів сприяння органам державної законодавчої та виконавчої вла-

ди, органам місцевого самоврядування, інститутам громадянського суспільства та широким верствам громадськості у збереженні та використанні світової культурно-історичної спадщини [2].

Через війну історична та культурна спадщина України знаходиться у небезпеці. Як відомо, історичні пам'ятки в місцях конфліктів дуже часто руйнуються, часом навіть навмисно. ЮНЕСКО закликає сторони, залучені до конфлікту, захищати культурну спадщину своєї країни і не допускати її подальшого знищення.

Посилена загроза культурно-історичній спадщині України почалася ще з анексії Криму у 2014 р., коли було пошкоджено чи пограбовано сотні культурних, мистецьких, наукових, освітніх і релігійних установ, місць і робіт, а низка художників і фахівців із питань культури і спадщини не можуть займатися своєю професією.

Міжнародна співпраця України та ЮНЕСКО в культурному напрямі полягає в забезпеченні ефективного виконання Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» (1972 р.). У цьому контексті ведеться робота щодо вжиття заходів, спрямованих на збереження, покращення стану та використання українських об'єктів, що вже знаходяться у Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а також включення нових українських об'єктів матеріальної та нематеріальної спадщини, сприяння міжкультурному діалогу. Список всесвітньої спадщини налічує понад тисячу об'єктів. Його розширення спрямоване на захист природних та культурних надбань, що мають виняткову загальнолюдську цінність. До згаданого списку можуть бути включені і об'єкти культурної спадщини, і природні об'єкти, головна вимога до яких – автентичність та цілісність [3].

У документах ЮНЕСКО про пошкоджені культурні об'єкти в Україні станом на 17 березня 2023 р. зазначено про пошкодження 247 об'єктів за час війни в Україні, серед них – 107 релігійних об'єктів, 20 музеїв, 89 будівель, що являють історичний та/або художній інтерес, 12 бібліотек, 19 пам'ятників, серед них зокрема: турецька криниця XVIII ст., пам'ятник у Гурівці; Ісламський культурний центр «Бісмилла» в Севе́родонецьку; дерев'яна церква Всіх Святих, Скит і Свято-Успенська Лавра у Святогірську; Федерація грецьких товариств України, Культурний центр у Маріуполі; Меморіал жертвам Голокосту «Дробицький Яр», Меморіал жертвам тоталітаризму (збудований у 1991–2000 рр.) у Харкові; частина Тростянецького музейно-виставкового центру та ін. Масштаби пошкоджень будівель різні. Пожежа внаслідок постійних і сильних бомбардувань знищила дерев'яну забудову XVI ст. у Святогірську, а Одеський художній музей зазнав незначних пошкоджень вибуховою хвилею архітектурних елементів, як-от вікна та двері. Однак ракетним ударом по порту Росія також поставила під загрозу історичний центр Одеси, який запропонований до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Задokumentовано знищення Маріупольського драматичного театру імені В. Г. Короленка, Центральної міської бібліотеки та Центру сучасного мистецтва і культури імені Архипа Куїнджі. Місцезнаходження 25 картин української художниці-самоучки Марії Примаченко, які зберігалися в Іванківському історико-краєзнавчому музеї, не визначено. У своїй заяві 3 березня 2022 р. ЮНЕСКО висловила глибокий жаль щодо «повідомлень про пошкодження робіт знаменитої української художниці Примаченко, ювілею якої ЮНЕСКО присвятила 2009 рік».

Із перших днів війни ЮНЕСКО висловлює глибоку стурбованість подіями в Україні та працює над оцінкою збитків у сферах своєї компетенції (зокрема у сфері освіти, культури, спадщини та інформації), а також над запровадженням заходів із надання невідкладної підтримки. Генеральний директор ЮНЕСКО Одрі Азуле закликає «охороняти українську культурну спадщину, яка є свідченням багатой історії країни, та включати сім об'єктів Всесвітньої спадщини, зокрема у Львові та Києві; міста Одесу та Харків, що є членами Мережі творчих міст ЮНЕСКО; національні архіви, деякі з яких включені в Реєстр ЮНЕСКО “Пам'ять світу”; місця вшанування пам'яті жертв трагедії Голокосту... Ми повинні берегти ще культурну спадщину як свідчення минулого, але також як вектор миру на майбутнє, яке міжнародне співтовариство має захищати та зберігати для майбутніх поколінь. Також задля захисту майбутнього навчальні заклади повинні вважатися святинями» [4].

У межах своїх повноважень ЮНЕСКО вимагає негайного припинення нападів на цивільні об'єкти, як-от школи, університети, меморіальні об'єкти, культурні та комунікаційні інфра-



структури, і висловлює жаль з приводу жертв серед цивільного населення, зокрема студентів, викладачів, художників, науковців та журналістів. ЮНЕСКО рішуче засуджує напади на освітні заклади, у сфері культури ЮНЕСКО наголошує на зобов'язаннях міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. та двох протоколів до неї (1954 і 1999 рр.), утримуватися від заподіяння шкоди культурним цінностям, і засуджує всі напади та пошкодження, завдані культурній спадщині в усіх її формах в Україні. ЮНЕСКО також закликає до імплементації в повному обсязі Резолюції 2347 Ради Безпеки ООН.

ЮНЕСКО наразі внесла до свого списку сім українських об'єктів всесвітньої культурної спадщини, а також вісім біосферних заповідників і чотири об'єкти нематеріальної спадщини. Проте в Україні є значно більше цінностей та надбань, які повинні займати місце у списку ЮНЕСКО, тому ще сімнадцять об'єктів включено до попереднього списку ЮНЕСКО [5].

З метою запобігання нападам, ЮНЕСКО у тісній координації з українською владою працює над тим, щоб якомога швидше позначити ключові історичні пам'ятки та місця по всій Україні відмітною емблемою Гаазької конвенції 1954 р., що є міжнародно визнаним сигналом для захисту культурних пам'яток спадщини у випадку збройного конфлікту. До того ж ЮНЕСКО звернулася до української влади з метою організації зустрічі з директорами музеїв по всій країні, щоб допомогти їм реагувати на нагальні потреби щодо збереження музейних колекцій та культурних цінностей. У співпраці з ІМІТАК / ІМОЗАТ ЮНЕСКО буде продовжувати моніторинг збитків, завданих об'єктам культурної спадщини шляхом аналізу супутникових знімків.

Важливим напрямом співпраці України з ЮНЕСКО також є питання оформлення культурних пам'яток, видатних діячів та історичних подій України до спадщини та календаря ЮНЕСКО задля їх пам'яті та збереження. Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО містить найцінніші надбання культури світу природного середовища. Україна присутня у світовій спадщині.

Обсяг проблеми співробітництва України з ЮНЕСКО надзвичайно великий, адже через загострення ситуації та регулярні обстріли Україна не тільки може втратити свої цінності та спадщину, але й може призвести до величезної екологічної катастрофи, коли зникне культурна спадщина багатьох інших країн.

На жаль, наразі немає чіткої стратегії та відповідальних за збереження культурної спадщини, переміщення культурних цінностей через державний кордон, повернення викрадених та втрачених культурних цінностей, тому ми втрачаємо багато, і це потрібно вирішити якнайшвидше, адже Україна – насправді багата земля, і якщо ще деякі культурні цінності можна перемістити в інше місце, щоб зберегти, то багато цінностей просто неможливо перемістити, і ЮНЕСКО повинна разом з Україною співпрацювати в межах їх захисту.

Підбиваючи підсумки сказаного, слід наголосити, що ми спостерігаємо безпрецедентні масштаби втрат світової культурної спадщини новітньої історії, до якої завжди була прикута увага багатьох мільйонів людей.

Сьогодні, на превеликий жаль, Україну через війну залишили мільйони її громадян, які стали біженцями. Вони фактично виявилися вирваними зі звичайного життя і змушені переміщатися на Європейській континент, долаючи немислимі тяготи і втрати. Але рано чи пізно війна закінчиться і люди повернуться до своїх міст, щоб відновити їх і продовжити мирне життя, яке віками берегли на цій давній землі.

Водночас для якнайшвидшого відновлення втраченої культурної спадщини необхідний постійний суспільний моніторинг його стану у місцях активних воєнних дій, оскільки тільки підвищена увага світової спільноти дасть змогу запобігти руйнуванню та пограбуванню культурної спадщини України від війни та міжнародного тероризму.

*Abstract.* The article reveals the role and importance of UNESCO and the world community in preserving monuments of cultural and historical heritage that are in danger in places of military conflicts. Special attention is paid to monuments of the world cultural heritage in Ukraine, which are threatened with destruction during military clashes. The scope of losses of the cultural potential of Ukraine at this stage was analyzed and ways of preserving the cultural

heritage were planned, including by drawing the attention of the general public to this problem. Particular attention is paid to data collected by UNESCO on damaged cultural objects in Ukraine.

*Keywords:* UNESCO, cultural heritage, military conflicts, Ukraine, cultural monuments, tourist attractions.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баланюк Ю. С. Політико-правові механізми формування та збереження об'єктів нерухокої культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2016. 22 с.
2. Литовченко В. В. Роль ЮНЕСКО в охороні та збереженні культурної спадщини в Україні (1954–2010 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили. Миколаїв, 2015. 20 с.
3. Співробітництво України з ЮНЕСКО. *Офіційний сайт Постійного представництва України при ЮНЕСКО*. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/>, <https://unesco.mfa.gov.ua/en/ukraine-and-unesco-cooperation>
4. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>; <http://unesco.kpi.ua/wp-content/uploads/2023/02/Progress Report 2022-eng.pdf>
5. Зорінець С. Україна в ЮНЕСКО: перспективи співробітництва та діяльність щодо внесення об'єктів до Списку Всесвітньої Спадщини. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2015. Вип. 9. С. 71–82.

УДК 94:323.2]:352.073(477.44)

## ПОЧАТОК ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В КАЛІНІВСЬКІЙ ОТГ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

*І. А. Гуменчук, Н. Р. Темірова*

*Анотація.* Дослідження присвячено досвіду декомунізації символічного простору Калинівської об'єднаної територіальної громади в якості прикладу нестолічного розв'язання проблеми. Показано складність і різновекторність сюжету, оскільки прийняття рішення передувала широка громадянська дискусія, учасники якої розійшлися у думках переважно за віковою характеристикою та політичними поглядами. У підсумку реалізації урядової законодавчої ініціативи у міському й селищному просторах замість радянсько-комуністичних з'явилися найменування вулиць / провулків на честь знакових історичних постатей, борців за незалежність України, діячів української культури, компроміс знаходили у нейтральних назвах. Загалом початкові декомунізаційні заходи в Калинівській ОТГ посприяли переформатуванню символічного простору задля утвердження державницької ідеології.

*Ключові слова:* декомунізація, перейменування, символічний простір, історична політика.

Серед факторів ідентифікації та самоідентифікації важливе місце посідає символічний простір, складником якого виступають топоніми, спрямовані на увічнення найвизначніших подій минулого, державних чи історичних діячів. Вони окреслюють важливі для суспільства сенси. Гостро проблема громадянської ідентичності постала з початком відкритої російської агресії проти України, адже зовнішнє вторгнення виявляється не лише у військово-політичній сфері, але і у свідомісній площині. У такій ситуації з 2015 р. в Україні цілком виправдано активізувалася декомунізаційна пам'яттєва стратегія, спрямована на переосмислення суттєвої частини символічного простору. Оскільки вже здобуто певний досвід перейменування місцевих топонімів, він заслуговує на аналіз особливо з огляду на розгортання з 2022 р. наступного його етапу – деколонізаційного.

В українській історичній науці дослідженням процесу декомунізації займалися О. Гриценко, Г. Касьянов, В. Кулик, О. Толочко, Я. Грицак та інші науковці. Проте переважна більшість відповідних праць присвячена символічному простору Києва та великих міст України. Водночас меморіальне поле невеликих населених пунктів залишається поза увагою, хоча й справляє потужний вплив на формування загальної національної свідомості. Це зауваження повною мірою стосується Калинівської об'єднаної територіальної громади (ОТГ) Вінницької області. Тож метою цієї розвідки є визначення підсумків декомунізації назв вулиць у Калинівській ОТГ на початковому етапі.

Символічний простір міста залежить від багатьох факторів, проте у розрізі політики пам'яті одним із центральних питань постає можливість використовувати політичні та комеморативні інструменти для впливу на формування національної ідентичності. Меморіальні об'єкти,

вписані у простір міста, транслюють певні історичні та пам'ятєві наративи, які, зі свого боку, є віддзеркаленням історичної політики. О. Гриценко стверджував, що простір має здатність просувати містянам певні цінності, візії минулого та елементи ідеології. Варто зауважити, що в межах вивчення топонімів і пам'яток предмет уваги фокусується довкола того, як владні інститути впроваджують відповідну політику, та на тому, які саме цінності, історичні наративи репрезентуються шляхом називання вулиць чи прийняття рішень про збереження або демонтаж пам'ятника. Такі дії безпосередньо примушують політику пам'яті перетинатися з урбаністичною політикою [1, с. 82].

Процес переосмислення спадщини комуністичного режиму та вилучення елементів комуністичної ідеології з символічного простору України розпочався задовго до Революції Гідності, однак набув системності після ухвалення 9 квітня 2015 р. Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Він увійшов до так званого «декомунізаційного пакету», всі закони якого були підписані Президентом України одночасно 15 травня 2015 р. Закон засуджує комуністичний та націонал-соціалістичний режими в Україні, визначає правові основи заборони пропаганди їх символіки та встановлює порядок ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму.

У Калинівській об'єднаній територіальній громаді процес декомунізації розпочався у 2014 р. На центральній площі міста 21 лютого 2014 р. о 10-й ранку розпочався мітинг, де обговорювали події Революції Гідності. Голова міської організації ВО «Свобода» Костянтин Васюк закликав демонтувати пам'ятник Леніну. На той час Калинівська міська рада уже ухвалила рішення про демонтаж монумента, але воно передбачало проведення громадських слухань. Громадський активіст Андрій Поліщук піднявся по драбині на постамент, закинув зашморг на шию Леніну, а за інший кінець мотузки вхопилися з десяток чоловіків. Через кілька хвилин металевий пам'ятник «вождю пролетаріату» вже лежав на землі. Далі в хід пішов молот і перфоратор, за допомогою яких скульптурі відсекли голову. Через кілька годин пам'ятник із площі забрали працівники комунального підприємства «Благоустрій». Так закінчилося зтягнене «гостювання» в Калинівці найрозтиражованішого комуністичного ідола. Після Калинівки «ленінопад» розгорнувся по всій Вінницькій області, пам'ятники Леніну змістили у Тульчині, Немирові, Шаргороді, Гайсині, Літині, Тростянці, Козятині, Хмільнику та у селах тодішнього Калинівського району [2]. Цей процес дав поштовх позбавленню населених пунктів і від радянських назв вулиць.

Робоча група з питань заборони використання комуністичної та націонал-соціалістичної (нацистської) символіки на території Калинівської ОТГ при Калинівській міській Раді мала визначити перелік вулиць, провулків, які підлягають перейменуванню, розробити пропозиції щодо зміни відповідних міських топонімів. Громадські слухання з питання перейменування вулиць, провулків міста Калинівка, селища Рівнинне, сіл Прилуцьке, Дружелюбівка були проведені у лютому 2016 р.

Як повідомляє інтернет видання «vlasno.info», відповідні громадські слухання проводилися поспіхом, не надто організовано, не всі пропозиції були взяті до уваги. Найбільша дискусія розгорнулася довкола перейменування вулиці Возз'єднання: молодь запропонувала перейменувати на вулицю Василя Стуса, люди поважного віку виступили проти. Учасник громадських слухань Роман Ткачук розповів виданню «vlasno.info»: «Коли запитали “Ви хоч знаєте, хто такий Василь Стус?”, то нам відповіли: “Мені все одно. У мене мати жила на Возз'єднання і померла, і я хочу померти саме на вулиці Возз'єднання”. Думки молоді теж розійшлися, адже одні вважали перейменування доцільним, а інші – не на часі. Володимир Антонюк висловився, що на його погляд, не було сенсу міняти обгортку, коли начинка залишалася незмінною. Калинівчанка Лілія Вітюк, навпаки, підтримала процес декомунізації: “Перейменування – це річ не першочергова, але необхідна. До того ж, приємно звучить: Я живу на Сосячній вулиці”» [3].

У підсумку на шостій (позачерговій) сесії міської ради сьомого скликання 18 лютого 2016 р. було прийнято рішення № 28 «Про перейменування вулиць, провулків міста Калинівка та населених пунктів селища Рівнинне, села Прилуцьке, села Дружелюбівка» [4].

## Перейменування вулиць у населених пунктах Калинівської ОТГ у 2016 р.

№	Назви вулиць провулків	Назви вулиць провулків після перейменування
<b>Місто Калинівка</b>		
1	вулиця Володарського	вулиця Миколи Леонтовича
2	вулиця Горького	вулиця Івана Франка
3	вулиця Дзержинського	вулиця Вадима Нестерчука
4	провулок Дзержинського	провулок Вадима Нестерчука
5	вулиця Інтернаціональна	вулиця Миру
6	вулиця Карла Маркса	вулиця Василя Порика
7	вулиця Кірова	вулиця Євгена Гуцала
8	вулиця Клари Цеткін	вулиця Олени Теліги
9	вулиця Колгоспна	вулиця Устима Кармелока
10	провулок Колгоспний	провулок Устима Кармелока
11	вулиця 70 років Комсомолу	вулиця Затишна
12	вулиця Комуністична	вулиця В'ячеслава Катрича
13	вулиця Котовського	вулиця Андрія Шептицького
14	вулиця Леніна	вулиця Незалежності
15	вулиця Орджонікідзе	вулиця Данила Нечая
16	вулиця Павлика Морозова	вулиця Сонячна
17	вулиця Паризької комуни	вулиця Європейська
18	провулок Паризької комуни	провулок Європейський
19	вулиця Свердлова	вулиця Князя Володимира
20	вулиця Урицького	вулиця Левадна
21	вулиця Фрунзе	вулиця Івана Мазепи
22	вулиця Чапасава	вулиця Вишнева
23	вулиця Шмідта	вулиця Михайла Грушевського
24	провулок Шмідта	провулок Василя Стуса
25	вулиця Щорса	вулиця Анатолія Обухова
<b>Селище Рівнинне</b>		
26	вулиця Радянська	вулиця Тараса Шевченка
27	вулиця Кірова	вулиця Михайла Грушевського
<b>Село Дружелюбівка</b>		
28	вулиця Леніна	вулиця Центральна
29	вулиця Пролетарська	вулиця Слобода
30	провулок Пролетарський	вулиця Зарічна
31	вулиця Щорса	вулиця Вишнева
32	вулиця Чапасава	вулиця Абрикосова
33	вулиця Кірова	вулиця Тараса Шевченка
34	вулиця Жовтнева	вулиця Миру

Як показує табл. 1, у Калинівській ОТГ на першому етапі декомунізації нові назви отримали 29 вулиць і 5 провулків. У Калинівці перейменовано 22 вулиці та 3 провулки. Нові назви у місті більшою мірою присвячені діячам української культури – 7 позицій, або мають нейтральне смислове навантаження – 5 назв. 4 найменування пов'язані з визначними історичними діячами України – князем Володимиром, Данилом Нечасом, Іваном Мазепою, Устимом Кармелоком. Лише одна вулиця у Калинівці отримала ім'я борця за незалежність України, полеглого в антитерористичній операції – В'ячеслава Катрича. У процесі декомунізації в Калинівці вулиця Карла Маркса отримала нову назву – Василя Порика, на честь уродженця Вінниччини, учасника Руху Опору у Франції в роки Другої світової війни, героя Радянського Союзу. Принциповими видаються два перейменування у Калинівці: вул. Леніна – на вулицю Незалежності та вулиці й провулку Паризької комуни – на Європейську вулицю й провулок. У селі Дружелюбівка переважна більшість нових назв (5 із 7-ми) мають нейтральний статус, пов'язаний із географічними особливостями – Центральна, Слобода, Зарічна, Вишнева, Абрикосова, а у селі Рівнинне було увічнено двох діячів української культури – Тараса Шевченка та Михайла Грушевського.

Завдяки здійсненим на початковому етапі перейменуванням суттєво зменшилася комуністична ідеологічна завантаженість меморіального сегменту Калинівки та прилеглих населе-

них пунктів. Враховуючи, що у символічному просторі значну частину становлять топоніми, пам'ятники й меморіальні дошки, можна сказати, що розпочата у 2015 р. декомунізація здійснила суттєву його світоглядну переорієнтацію. Останнє було спрямоване на витіснення радянських нарративів, особливо у розрізі військово-політичних найменувань. Водночас привертає увагу певна компромісність, поміркованість у визначенні нових назв. Так, із 34 нових позицій лише 10 відображають етапи історичного шляху українського народу. Іменем Василя Стуса, всесвітньо відомого поета, правозахисника, Героя України, Калинівська громада спромоглася назвати лише невеликий об'єкт – провулок. Але суть початкового етапу декомунізації полягала у переорієнтації уявлень про минуле з прорадянських нарративів на проукраїнські, що передбачає увиразнення української ідентичності, зміцнення внутрішньої інтеграції України та відповідне коригування бачення майбутнього держави.

Отже, Калинівська об'єднана територіальна громада у 2016 р. здобула виразний досвід декомунізації топонімичного простору. Він демонструє складність і різновекторність проблеми, адже прийняттю рішення передувала доволі широка дискусія, учасники якої розійшлися у думках, переважно за віковою характеристикою та політичними поглядами. У міському й селищному просторах замість радянсько-комуністичних з'явилися найменування вулиць / провулків на честь знакових історичних постатей, борців за незалежність України, діячів української культури, компроміс знаходили у нейтральних назвах.

*Abstract.* The study is devoted to the experience of decommunization of the symbolic space of the Kalynivka United Territorial Community as an example of a non-capital solution to the problem. The complexity and diversity of the plot is shown, since the adoption of the decision was preceded by a wide civil discussion, the participants of which differed in their opinions, mainly according to age characteristics and political views. As a result of the implementation of the government legislative initiative, instead of the Soviet-communist ones, the names of streets alleys in honor of iconic historical figures, fighters for the independence of Ukraine, figures of Ukrainian culture appeared in urban and rural areas, a compromise was found in neutral names.

*Keywords:* decommunization, renaming, symbolic space, historical politics.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грищенко О. Пам'ять місцевого виробництва. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2014. 352 с.
2. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ji07358a>
3. П'ять років тому у Калинівці повалили пам'ятник Леніну. Де він зараз? *Калинівка city*. URL: <https://kalynivka.city/articles/24612/pyat-rokiv-tomu-u-kalynivci-povalili-pamyatnik-leninu-de-vin-zaraz>
4. Калинівчан не влаштовує запропонована владою декомунізація вулиць. *Vlasno.info*. URL: <https://vlasno.info/suspilstvo/dopomoga/tochka-zoru/item/10069-kalynivchan-ne-vlashtovue-zaproponovana-vladoiu-dekomunizatsiia-vulyts>
5. Рішення Калинівської міської ради № 28 «Про перейменування вулиць, провулків міста Калинівка та населених пунктів селища Рівнинне, села Прилуцьке, села Дружелюбівка». URL: <https://kalynivska-objednana-gromada.gov.ua/docs/119227/>

УДК 94(477):621.397.13:7.097:004.738.5

## ЗОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ПОСТАТІ ГЕТЬМАНА СКОРОПАДСЬКОГО НА ТЕЛЕБАЧЕННІ ТА В YOUTUBE

*С. Р. Заболотний, К. І. Мелексієв*

*Анотація.* У цій статті автор розглядає зображення постаті Павла Скоропадського у сучасному інформаційному просторі, а саме в тематичних історичних програмах на телебаченні та в мережі «Інтернет». Зазначено актуальність популяризації образів діячів Української революції в українській інфосфері; розглянуто декілька прикладів висвітлення постаті Павла Скоропадського на каналах YouTube та інші документальні стрічки. Аналіз свідчить про високу якість підготовлених матеріалів, присвячених гетьману та Гетьманату, що є позитивним явищем, зважаючи на їх важливість у сучасному контексті.

*Ключові слова:* Павло Скоропадський, Гетьманат, Українська Держава, Українська революція.

**Вступ.** З поваленням імперії Романових українській нації випав історичний шанс відродити тисячолітню державотворчу традицію. Революційні 1917–1921 рр., можна справедливо

назвати однією з найдраматичніших віх вітчизняної історії. Попри поразку національно-визвольних змагань першої третини ХХ ст., вони є невід'ємною частиною сучасного державницького міфу, що потребує популяризації в публічному просторі, на противагу викривленій історичній свідомості, що притаманна великій частині сучасного українського суспільства, що сформувалося під впливом радянської ідеологічної повістки, в яку ніяк не вписується прагнення до самостійності.

Чи не найсуперечливішою фігурою у вирі української революції лишається постать гетьмана Української держави, нащадка старовинного козацько-старшинського роду, царського генерала – Павла Петровича Скоропадського, якого небезпідставно характеризують як людину з невизначеною національною ідентичністю, з подвійною лояльністю. Варто сказати, що в медіапросторі, зокрема в YouTube-сегменті, представлено відносно широке коло матеріалів, присвячених вищезазначеній проблематиці, що дають змогу скласти поверхневе розуміння картини часів Другого Гетьманату на обивательському рівні, проте судячи зі статистики, подібний контент є непопулярним серед користувачів хостингу, зокрема тому, що матеріал представлений більшою мірою давніми телевізійними проєктами, опублікованими на маловідомих каналах. Першоджерело відеоматеріалів часто знайти не вдавалося.

Чому дослідження відеоматеріалів телебачення та мережі «Інтернет» є таким важливим? Бо саме відеоматеріали є найефективнішим засобом впливу на людей в епоху постправди: комбінація впевненості наративу диктора, текстового супроводу та ілюстративного зображення (особливо рухомого). Дослідження матеріалів, що впливають на сприйняття людьми історії, здійснюється дослідниками Донецького національного університету імені Василя Стуса під час міжнародних конференцій «Трансформації історичної пам'яті» та «Silk Road» [1].

**Мета статті** – керуючись хронологічним принципом в аналізі обраного пласту джерел, простежити еволюцію загальних тенденцій сприйняття історії, крізь призму панівних уявлень про єдність «триєдиного народу» до питомо української «оптики», з позицій слідування національним інтересам в історичній ретроспективі і в контексті становлення історичної свідомості суспільства, важливим елементом її формування є і медіаконтент на відповідну тематику.

**Основний розділ.** Перш ніж перейти до розгляду конкретних прикладів, здається доцільним навести коротку історичну довідку, аби окреслити контекст трактування Другого Гетьманату в загальному контексті Української революції. На відміну від переважно соціалістичного політичного бомонду тієї епохи, гетьман був яскравим представником старої генерації імперської аристократії, що зумів зберегти частину національної ідентичності. На відміну від більшості прихильників відновлення російського царату, Скоропадський бачив Україну органічним складником нової формації імперії, очевидно відчуваючи тяглість до своєї батьківщини, лишаючись вірним ідеї служіння династії. Сьогодні це може здаватися типовим імперіалізмом, але враховуючи вищезазначений контекст, логічним видається припущення про те, що більш свідомий тодішній білий офіцер бути просто не міг, проте ми можемо спостерігати еволюцію його свідомості, аналізуючи мемуари гетьмана, що були написані вже після повалення, оскільки УЦР стрімко втрачала авторитет серед широких верств населення. Як згадував Євген Коновалець: *«Швидко ми були примушені ставитись критичніше до діяльності діячів Центральної Ради, бо бачили, що їхня політика вводить у краю, замість ладу, щораз більшу анархію, яка не тільки виключає організацію війська, але веде державу до неминучої руйни»* [2]. До того ж Українська Центральна Рада виявилася неспроможною за короткий час організувати ефективний адміністративний апарат, що мав би забезпечувати механізм збору і постачання продовольства для виконання умов Брестського миру. Натомість союзники бачили вихід в утвердженні «міцної руки». Водночас ідея гетьманства мала підґрунтя в історичній пам'яті українства і дістала широку підтримку. Для підкреслення цієї тези варто навести уривок зі «Спогадів»: *«Хай буде, що буде, а йти на це діло я мушу. Потраплю врятувати мій край – буду щасливий, не здолаю цього зробити – буду мати чисту совість, бо не маю я особистих цілей»* [3].

Першопрохідцем у контексті розглянутої проблематики справедливо назвати програму з циклу документальних фільмів, присвячених історії України, що входить до загального кіноциклу «Невідома Україна». За даними Вікіпедії Кіноцикл складається зі 108 15-хвилинних

фільмів, створених Національною кінематикою України (спадкоємницею кіностудії «Київнаукфільм») у 1993 році. Над серіалом працювали 68 режисерів і 50 операторів. Трансляція серіалу на телебаченні почалася на каналі ICTV лише 5 жовтня 1996 р. і тривала до середини 1997 р. Щоразу перед показом двох серій брали коментар у фахівців із тематики фільмів. Згодом кіноцикл транслювали на «Новому каналі» [4]. Скоропадському присвятили епізод під номером 92. У компліментарній формі подається розповідь про період служби в царській армії. Акцентується увага на зовнішній політиці, становлення фундаментальних інститутів держави, розбудові національно-культурної сфери [5].

Далі дозволимо собі згадати епізод із циклу програм «Непрощенні» 2007 р., виробництва телеканалу «1+1» і кіностудії «Контакт». Головною особливістю сюжету стало те, що він ґрунтується здебільшого на прямих цитатах із мемуарів Гетьмана. Акцент зміщено на два аспекти: обставини гетьманського перевороту, і, як не дивно, втечі з України та смерті Павла Петровича. В якості експертів були запрошені: Папакін Георгій Володимирович, доктор історичних наук, директор Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, та Валерій Федорович Солдатенко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України [6]. Експерти зійшлися на тому, що режим мав усі шанси вкорінитися і стати доволі успішним, аби Німеччина не була змушена вивести війська з України. Цю думку поділяємо і ми, зважаючи на здобутки Гетьмана у сфері внутрішньої політики.

Серед орієнтованих на телевізійний формат варто виділити проєкт Львівського обласного телеканалу «Перший західний», реалізований за прямої участі історичного факультету ЛНУ під назвою «Павло Скоропадський: сторінки історії». Дата публікації у відкритому доступі: 25 червня 2015 р. [7]. Тут треба наголосити на деяких фактологічних неточностях. Експерти програми акцентують увагу на сформованих гетьманом «Синьожупанній» і «Сірожупанній» дивізіях, які стали якісно новою формацією українського війська, з чим важко не погодитися, проте автори зазначають, що на ці підрозділи до останнього дня спирався Гетьманат. Насправді ж Скоропадський розпустив усю Синьожупанню дивізію та більшу частину Сірожупанної через небездатний стан і соціалістичні нахили. Саме те, що попри всі позитивні зрушення він не зумів створити армію через відсутність схвалення Кайзера, – і є причиною падіння Української держави. Було сформовано лише декілька військових формувань (переформована Сірожупанна дивізія, Запорізька дивізія, Сердюцька дивізія, Чорноморський кіш, Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців), проте всі вони, окрім Сердюцької дивізії, зрадили присягу та постали проти свого творця – гетьмана Скоропадського, зумовивши його падіння.

У циклі програм парламентського телеканалу «Рада» у випуску «Велич особистості» за 19.05.2015 знайшла відображення постать Павла Петровича. Доктор філологічних наук Ірина Фаріон звертається до питання історії роду Скоропадських, впливу сімейних традицій на еволюцію свідомості Гетьмана до рівня розуміння своєї належності до власне української незалежницької ідеї державотворення, що була яскраво продемонстрована в період політичної еміграції, а саме в розбудові Союзу Гетьманців Державників [8].

Наприкінці 1918 р. останній Гетьман – Павло Скоропадський – був змушений назавжди залишити Україну. Проте гетьманський рух тільки починався. Його теоретиком став В'ячеслав Липинський, а сам рух поширився у багатьох країнах Європи, Америки, Азії. Як досвідчений політик, Скоропадський одночасно підтримував відносини з політичними колами Німеччини, Японської імперії, Великої Британії, США. Про мету Гетьманського руху, його розвиток від 1920-х до 2010-х рр. і про місце в міжнародній політиці в межах ютуб-проєкту «Історія без міфів» розповідає Володимир Потульніцький – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України [9]. Це відео є важливим інструментом проти просування ворожого наративу про те, що Скоропадський був переконаним нацистом.

Ще у 1918 р. Україна мала два реальні шанси приєднати Крим. У межах того самого проєкту в циклі «10 запитань історика» кандидат історичних наук, автор монографії «Скоропадський і Крим», кримчанин Сергій Громенко зазначав: «Якими методами Гетьман Скоропадський примусив кримський крайовий уряд до переговорів? Чи міг півострів стати незалежним ханством, частиною Туреччини або колонією Німеччини? Які уроки з цієї історії має зробити

сучасна Україна?» [10]. Ця тема є особливо актуальною в контексті сьогодення, аргументи фахівця ніяк не вписуються в московитську «історичну оптику», серед іншого свідченням цього є шквал негативних коментарів від прихильників «русского міра».

Головним аргументом палких противників Гетьманату є курс на федералізацію. Останнім часом у вітчизняному історичному ютуб-просторі набирає популярності канал українського історика Олександра Алфьорова, що має сьогодні 315 тис. підписників. Серед доробку є відео під назвою «Чи зрадив Скоропадський Україну?», де автор висловлює цілком життєздатну тезу про те, що Гетьман на момент підписання грамоти про федерацію з московією керувався прагненням у такий спосіб легітимізувати Українську Державу в очах Антанти, враховуючи неминучість поразки Троїстого союзу [11].

Особливої уваги вартий і проєкт Суспільного телебачення «Розсекречена історія. Гетьманат Скоропадського: що пішло не так?», де гості проєкту, в якому роль модератора виконував український історик Олександр Зінченко, наголосили на тому, що Павло Скоропадський очолював Українську Державу 7,5 місяців 1918 року. Цей час став періодом економічної стабільності. Україна була визнана на дипломатичному рівні. З ініціативи Павла Скоропадського відбувалася реорганізація армії, були закладені культурні інститути, що діють дотепер: Академія наук, Академія мистецтв, Національна бібліотека, Національний архів, Національний історичний музей... Здавалося, були всі підстави стати успішною державою, та щось пішло не так. Про те, що стало каменем спотикання між українським народом і урядом Скоропадського, у цьому випуску «Розсекреченої Історії» Олександр Зінченко говорить з істориком Інституту історії НАНУ Кирилом Галушком, головним редактором газети «День» Ларисою Івшиною, істориком Київського державного лінгвістичного університету Юрієм Терешенком та істориком Національного інституту стратегічних досліджень Василем Яблонським [12]. Програма вийшла у світ 28 квітня 2018 р. і станом на березень 2023 р. набрала 8 500 переглядів, що є вкрай низьким показником і демонструє загальну тенденцію суспільного інтересу до значеного періоду.

**Висновки.** Незважаючи на усі суперечності, період Другого Гетьманату є складником вітчизняного державницького міфу, відлунням історичної традиції Гетьманщини. Оскільки зазначена проблематика супроводжується великою кількістю спекуляцій, враховуючи контекст, вона має значний потенціал у плані дослідження історії в контексті інформаційної політики, гібридного протистояння, в якому вкрай необхідне налаштування власної оптики трактування історії та її популяризації в масах, зокрема і через інтернет.

*Abstract.* In this article, the author examines how the historical figure of Pavlo Skoropadsky is depicted in the modern information space, namely in thematic historical programs on television and the Internet. The relevance of popularizing the images of the figures of the 1917–1921 Ukrainian revolution in the Ukrainian infosphere is indicated; several examples of covering the figure of Pavlo Skoropadsky on YouTube channels and other documentaries are considered. The analysis shows the high quality of the prepared materials dedicated to the Hetman and the Hetmanate, which is a positive phenomenon, considering their importance in the modern context.

*Keywords:* Pavlo Skoropadsky, Hetmanate, Ukrainian State, Ukrainian revolution.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Mieliekiestev K. The «Post-truth era» and its effects on public perception of Georgian and Ukrainian history. *15th International Silk Road virtual conference. Conference Proceedings (Silk Road 2020) = შტრუქტურის გზის 15-ე წლიანი აღნიშვნის საერთაშორისო კონფერენცია. Silk Road Conferences.* October 09–10. Tbilisi, Georgia, 2020. P. 24–32.
2. Мельник І. Переворот у Києві почався з цирку. *Zbruc̆.* <https://zbruc̆.eu/node/6511>
3. Павло Скоропадський: Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). Київ: Київ–Філадельфія, 1995. 493 с.
4. Цей день в історії: Українська Держава Павла Скоропадського. *JNSM.* URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0429M/>
5. Невідомі Україна. «Павло Скоропадський». Фільм 92. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=T2KLU2A3RIM&ab\\_channel=RadianskaUkraina](https://www.youtube.com/watch?v=T2KLU2A3RIM&ab_channel=RadianskaUkraina)
6. Фільм «Непрощени. Павло Скоропадський». *YouTube.* URL: [https://www.youtube.com/watch?v=IKPgRRSNzqU&t=1737s&ab\\_channel=RadianskaUkraina](https://www.youtube.com/watch?v=IKPgRRSNzqU&t=1737s&ab_channel=RadianskaUkraina)
7. Павло Скоропадський: сторінки історії. *YouTube.* URL: [https://www.youtube.com/watch?v=9-U-Rn7KJqE&ab\\_channel=%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%A8%D0%98%D0%99%D0%97%D0%90%D0%A5%D0%86%D0%94%D0%9D%D0%98%D0%99](https://www.youtube.com/watch?v=9-U-Rn7KJqE&ab_channel=%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%A8%D0%98%D0%99%D0%97%D0%90%D0%A5%D0%86%D0%94%D0%9D%D0%98%D0%99)



8. Велич особистості. *YouTube*. 19.05.2015. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=6qEDBNY01-0&t=453s&ab\\_channel=%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0](https://www.youtube.com/watch?v=6qEDBNY01-0&t=453s&ab_channel=%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0)

9. Гетьман Павло Скоропадський між демократами та нацистами. 10 запитань історикю. *YouTube*. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=KjXBSZoSroE&t=1410s&ab\\_channel=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%B7%D0%9C%D1%96%D1%84%D1%96%D0%B2](https://www.youtube.com/watch?v=KjXBSZoSroE&t=1410s&ab_channel=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%B7%D0%9C%D1%96%D1%84%D1%96%D0%B2)

10. Приєднати Крим: досвід Гетьмана Скоропадського. 10 запитань історикю. *YouTube*. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=Ytqpmrpaec68&t=8s&ab\\_channel=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%9C%D1%96%D1%84%D1%96%D0%B2](https://www.youtube.com/watch?v=Ytqpmrpaec68&t=8s&ab_channel=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%9C%D1%96%D1%84%D1%96%D0%B2)

11. Чи зрадив Скоропадський Україну? *YouTube*. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=CdPvNIMOxoM&t=3s&ab\\_channel=%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%90%D0%BB%D1%84%D1%8C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2](https://www.youtube.com/watch?v=CdPvNIMOxoM&t=3s&ab_channel=%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%90%D0%BB%D1%84%D1%8C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2)

12. Розсекречена історія. Гетьманат Скоропадського: що пішло не так? *YouTube*. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=Itmngpr87Pg&t=3s&ab\\_channel=%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8](https://www.youtube.com/watch?v=Itmngpr87Pg&t=3s&ab_channel=%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8)

УДК 903'14»637»(4-11)(091)

## СОЦІОАРХЕОЛОГІЯ СКОТАРСЬКИХ ПЛЕМЕН БРОНЗОВОГО ВІКУ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

*В. О. Касьян, Р. О. Литвиненко*

*Анотація.* На тлі поглиблення інтересу археологічної науки до соціологічних аспектів архаїчних культур авторка пропонує до уваги статтю, присвячену соціоархеологічному вивченню Бронзового віку півдня Східної Європи на прикладі ямної, катакомбної, бачинської та зрубної археологічних культур. Стаття зосереджена на висвітленні доробку дослідників і має на меті підсумувати найважливіші висновки вчених, які допоможуть наступним поколінням науковців розвивати цю площину археологічних знань.

*Ключові слова:* Східна Європа, Бронзовий вік, скотарські племена, соціоархеологія, історіографія.

Перші спроби вивчення соціальних аспектів давніх суспільств припадають на кінець XIX століття й були географічно пов'язані з Північною Америкою та Європою. Переломний момент у розумінні археологічного матеріалу стався тоді, коли дослідники стали більшу увагу приділяти не тільки культурному контексту артефактів, а й тим процесам у суспільстві, які призводили до їх створення.

Одним із перших науковців, які зосередилися на соціальних аспектах археології, був Ф. Петрі, який вивчав соціальну структуру давнього Єгипту. Від початку XX століття у науковому середовищі дедалі популярними ставали соціальні археологічні студії: дослідники з великою цікавістю бралися за реконструювання поведінкових моделей традиційних суспільств. Археологи навчилися оцінювати політичну організацію, досліджувати релігійні практики, розробили методики для відстежування статевовікової диференціації тощо. Розвиток соціоархеології XX століття в іноземній історіографії пов'язують з іменем К. Ренфрю, який концентрував увагу на реконструкціях соціальних систем та відносин давніх суспільств. Основні зрушення відбувалися в межах так званої «культурархеології». У середині XX століття цей напрям почав набувати особливого значення і був пов'язаний з появою постпроцесуальної археології [2, с. 437]. Саме тоді внаслідок нищівної критики культурно-історичного підходу до археології з'явилися роботи Л. Бінфорда, Д. Кларка, І. Ходдера, які наголошували на тому, що археологія покликана не лише збирати матеріал, а й відповідати на фундаментальні питання щодо змін, які відбувалися в архаїчних суспільствах.

Метою цієї роботи є аналіз праць авторитетних науковців і вивчення їх поглядів на соціальну структуру, культурні особливості та зміни, з якими доводилося стикатися носіям досліджуваних культур.

Наприкінці XIX – початку XX століття археологічна наука на теренах Східної Європи не поступалася розвитком західній. Одними з перших, хто почав звертати увагу на наявність соціального поділу серед представників традиційних культур, були археологи В. Городцов та Н. Веселовський, які під час вивчення ямних племен побачили можливу залежність між реманентом, положенням небіжчиків та соціальними групами, до яких останні могли належати [4].

Одним із перших, хто досліджував соціальну організацію зрубних племен, був П. Риков [18, с. 6]. На жаль, унаслідок історико-політичних процесів, що спіткали Україну в першій половині XX століття, соціоархеологічний напрям у середовищі українських науковців у цей період не набув розвитку.

За підрахунками дослідників В. Циміданова і С. Іванової, інтерес до соціальних аспектів культур, які географічно локалізувалися на території півдня Східної Європи, поживався у 60-х роках XX століття. С. Іванова пов'язує нову хвилю соціоархеологічних досліджень ямної культури з А. Смирновим, який зазначив, що «обряд є соціальною ознакою і може слугувати критерієм до визначення суспільного статусу людини» [6, с. 23–34].

Соціоархеологічний «бум» в Україні припадає на 80-ті роки XX століття. Від цього періоду значно збільшилася кількість праць, які були пов'язані з накопиченням джерельного матеріалу, його обробкою та інтерпретацією. Почалися спроби реконструкції соціальної структури ямної спільноти. Так, М. Мерперт наголошував на напівкочовому способі життя ямників із патріархальною організацією. В. Генінг внаслідок проведеного аналізу виділив п'ять соціальних груп цієї спільноти [17, с. 189]. М. Ричков запропонував реконструкцію етнічного процесу ямників, а разом із Н. Довженко їм вдалося виокремити три групи поховань, які співвідносилися з соціальними групами індоіранської спільноти [14, с. 282]. Г. Лебедев на основі аналізу археологічного матеріалу виділив категорію «акти ритуалу» в ієрархічному ряді, В. Альокшин виділяв стандартні інвентарні набори для різних статевовікових груп та соціальних верств [4].

Дослідник М. Ричков виділив сукупності ознак у поховальному обряді і дійшов висновку про інтеграції етнічних груп ямного суспільства [14, с. 274–275]. О. Ю. Кузьміна наголосила, що в ямній спільноті ідеологічна диференціація не була підпорядкована майновій [17, с. 188]. В. Циміданов зі С. Івановою доводять, що у ямної спільноти, ймовірно, була відсутня військова знать [5, с. 23–24]. Зі свого боку, з такою позицією не погоджується Ю. Ушкова, яка наголошує на тому, що у ямному суспільстві кожен чоловік був воїном, а тому влада, ймовірно, трималася на військовій силі [17, с. 189].

Наступною культурою, яка виділяється своєю неповторністю, є катакомбна, а точніше, катакомбна культурна область із низкою культур у її складі. Навколо цієї спільноти вже багато десятиліть точаться наукові дискусії щодо її походження, хронології, технологічного рівня тощо. Одними із перших дослідників, які взялися за розробку соціальної інтерпретації культури, були О. Шапошнікова, С. Березанська, А. Нечитайло, які займалися аналізом поховань із наборами виробничих (професійних) інструментів. Згідно з розвідками С. Братченка й О. Шапошнікової, на теренах України присутні пам'ятки чотирьох катакомбних культур: харківсько-воронезької, донецької, дніпро-азовської та інгульської [14, с. 15–33].

Велику роль у розвитку цього напрямку відіграв С. Пустовалов, який за результатами досліджень зробив висновок, що катакомбники мали розгалужену соціальну стратифікацію. Дослідник наголошує на складному характері соціальної структури цього населення через наявність парних поховань із насильно вбитим одним небіжчиком. Доповнюючи думки С. Братченка та О. Смирнова про тенденцію до змішування різнокультурних елементів, С. Пустовалов зазначає, що з плином часу в катакомбній спільноті простежується єдність етнокультурних рис. На основі знайдених В. Нікітіним двоколісних возів у катакомбах, дослідник припускає у них високий рівень розвитку знань. Автором розробляється концепція про станове-кастовий характер інгульського катакомбного суспільства. На основі знайдених Я. Гершковичем, І. Сердюковою, Б. Михайловим малюнків вохрою на дні камери поховання або черепів тварин (як от собаки), С. Пустовалов дійшов висновку щодо особливої ролі поховального обряду [14, с. 20–55]. Розглядаючи предмети металовиробничої справи, він припускає, що за умови концентрації подібної риси в окремих районах «етнічної території» це стає, ймовірно, свідченням територіального розподілу праці [15, с. 19–22]. Дослідник підсумовує, що сьогодні вивчення катакомбного суспільства малює таку картину: це було розвинуте суспільство скотарів, які мали розгалужені крос-культурні зв'язки, протописемність, суспільство знаходилося на шляху до створення держави, мало чітку соціальну ієрархію і було, ймовірно, кастовим, з унаслідкуванням соціального статусу [13; 14].

І. Ковальова, досліджуючи духовну культуру катакомбних племен, зазначає наявність обряду підготовки тіла до захоронення, зокрема поховальні маски або пов'язки на губи чи очі. Цікаву думку щодо цього феномену висловлює й В. Отрощенко, який пояснює цю практику створенням перешкоди для душі передчасно покинути тіло [6, с. 44–46].

Популярними серед дослідників стали сюжети щодо вивчення знакової системи спільноти. Так, В. Даниленко зазначає, що часто вживаний знак «W» на посуді, який, ймовірно, мав давнє коріння, від часів раних хліборобів, і часто уживані зигзаги, шеврони й фестони уособлюють, як вважає і Б. Рибаків, семантику води [14, с. 303]. Цікавими, хоча й необгрунтованими, видаються висновки М. Крадіна щодо наявності сталої державної влади в таких суспільствах. За його висновками, політичний розвиток скотарських племен завжди рухався по колу і призводив до стагнації цих суспільств [14, с. 26]. Значний внесок у дослідження розглядуваної проблеми внесла І. Шарафутдінова, яка, вивчаючи катакомби з орнаментованими кам'яними сокирами-молотками, зазначала, що сокири були атрибутами осіб певного соціального статусу, зокрема шаманів-жерців [14, с. 24].

Іншим показовим утворенням Бронзового віку було культурне коло Бабине. Історія вивчення археологічного феномену Бабине, яке спочатку називали *культурою багатоваликової кераміки (КБК)*, не така тривала, порівняно з історією дослідження ямної, катакомбної чи зрубної культур. Ним активно почали займатися лише з другої половини ХХ століття. Дискусійним питанням із початку було питання виділення пам'яток із багатоваликовою керамікою в окремішню культуру, бо спочатку вважалося, що вони є локальним варіантом катакомбної культури. Саме тому дослідники понад 20 років ретельно вивчали поховальний обряд цього культурного явища, унаслідок чого було зроблено чимало відкриттів про традиції, побут, устрій КБК (С. Березанська, С. Братченко, І. Післарій, І. Ковальова, В. Отрощенко, Р. Литвиненко тощо). Із розвитком вивчення поховань цього культурного феномена у дослідників закономірно зростає інтерес і до духовного складника цього суспільства. Було виявлено, що могильники й поховання є вкрай важливими для вивчення соціоархеологічних проблем.

Одним із перших на феномен розподілення за статтю та віком як один з аспектів соціальної археології у племенах бабинської культури звернув увагу В. Отрощенко [9, с. 157]. Саме він, спираючись на періодизації поховальних пам'яток І. Ковальнової та І. Післарія, а особливо на хронологічну схему О. Дубовської, яка виділила дві групи поховань – групу А і групу Б, що відрізнялися діаметрально протилежним способом захоронення, – припускає, що група А, де трупопокладення було орієнтоване до заходу, стосується чоловічих поховань, а група Б, з орієнтацією до сходу – жіночих, і вони можуть бути протиставлені чоловічій групі. Пізніше ця гіпотеза зазнала розвитку і конкретизації Р. Литвиненком, який зазначив, що виявлена особливість поховального обряду є притаманною лише для раннього періоду дніпро-донської бабинської культури [8, с. 156–172].

Р. Литвиненко розглядає наявність астрагалів у похованнях ДДБК як місцеву традицію, витоки якої необхідно розшукувати в середовищі катакомбних культур Надчорномор'я [3, с. 26–29]. В. Циміданов у своїх працях, присвячених астрагалам із поховань степових культур Східної Європи доби пізньої бронзи та раннього заліза, доходить висновку щодо існування традицій, пов'язаних із цією категорією поховального приданого. По-перше, він вказує на своєрідну надкультурність цього феномену, по-друге, пов'язує факт наявності астрагалів саме з ритуальними діями, а поховання із ними – приналежними до релігійної сфери життя [3, с. 26–29].

На жаль, сьогодні ще не опубліковано узагальнюючих досліджень щодо соціальної структури бабинців, хоча джерельна база є більш ніж придатною для цього, а окремі соціальні сюжети час від часу з'являються в межах різноматичних досліджень. Р. Литвиненко, зазначаючи про категорію покладу «інсигнії влади», пише, що серія знахідок, яка б відповідавала владним атрибутам, досить невелика. До них належать булави і сокири-молоти. Примітно, що всі вони належали індивідам чоловічої статі. Однак на тлі кількісно переважаючих поховань дорослих чоловіків виділяються поховання підлітка 14–17 років (Керчик-Гать III 16/5) та хлопчика (Чотири брати II 12/10) – обидва з сокирами-молотками [8, с. 157–187]. У цьому контексті важливим є припущення О. Орловської щодо використання подібних макетів дитьми у контексті ігор, дослідниця акцентує на семантиці полювання або знахарства, гри в шамана. Влучни-

ми видаються і її думки щодо спадковості передачі професійного спрямування, з ремаркою відсутності такої на ранньому етапі існування ДДБК [10, с. 50].

Дослідження зрубної культури триває від початку ХХ століття. Першим, хто звернув увагу на соціальну інтерпретацію зрубних племен, був П. Риков. Він підсумував, що зрубна спільнота відображала в похованнях соціальну стратифікацію, виділивши поховання біднішої групи, що характеризувалися більш простими наборами.

На жаль, 30-ті роки ХХ століття поставили ці розвідки на довгу тридцятирічну паузу. Навіть дослідження пожевналилися лише у 60-ті – 90-ті роки ХХ століття. Саме в цей час було встановлено, що прийнятий раніше концепт «єдиної зрубної культури» більше не діє, вживаною стала назва «зрубна культурно-історична спільність», у межах якої В. Отрошенко виділив носіїв покровської та бережнівсько-маївської традиції [13, с. 86].

В. Отрошенко є чи не першим дослідником, хто систематизував соціально значущі ознаки для зрубної спільноти. Під час аналізу сабатинівського та білозерського етапів зрубної культури автор виділив три групи поховань, які були характерні для «багатих». До першої групи належать: 1) курганна досипка, наявність більше однієї керамічної посудини, наявність слідів крейди або вохри; 2) велика яма, наявність металевих виробів та сліди ритуалів із вогнем; 3) наявність складної споруди і слідів напутньої їжі та трини [11, с. 86]. Він підсумував, що у період свого розвитку представники зрубної культури мали найбільш однорідне у соціальному плані суспільство. У цей час велика увага приділялася поховальній споруді, символам влади, шкури тварин, напутній їжі. Для знатних представників соціуму нерідко обирали кремацію [12, с. 162]. Науковець підсумував, що представники зрубної спільноти мали складноструктуроване суспільство, яке складалося з воїнів, жерців, звичайних обчисників та слуг [18, с. 13].

Першу і досі єдину дисертаційну роботу, присвячену соціальному розвитку зрубної спільноти, представив В. Циміданов. Науковець підсумував ті категорії реманенту, які виділяють дослідники цієї культури. З досліджень В. Циміданова бачимо, що зрубною проблематикою займалася велика кількість талановитих вчених, що відобразилося і на кількості відповідної літератури, якої створено немало. С. Берестнев, натякаючи на строкатість соціальної стратифікації, зазначив, що категорії «зруб», «кістки тварин» чи «кенотаф» є актуальними не лише для поховань привілейованих верств населення. У цьому контексті, орієнтуючись на ідею В. Циміданова, важливою вважаємо і думку О. Хохлова, який зазначає, що лише деякі кургани містять «елітні» поховання, інші ж були облаштовані за родовим принципом [18, с. 11]. Е. Шарфутдінова зазначає, що у носіїв покровського типу зрубної культури відбувалася зміна ролі «військових кланів», що відбилосся у практичній відсутності зброї в похованнях [18, с. 19].

У статті «Орнаментация керамики зрубної культури: соціальний та статовіковий аспект» В. Циміданов дійшов висновку, що зрубна кераміка могла покладатися в могильник відповідно до статусу, статі чи віку небіжчика [19, с. 120–130].

Більшість дослідників (В. Отрошенко, І. Ковальова, Ю. Андросов, С. Берестнев, В. Циміданов, Р. Литвиненко, О. Захарова та ін.) доходять висновку, що зрубні племена мали складну соціальну структуру, яка, ймовірно, базувалася на родоплемінних відносинах, тобто на сімейних кланах. За таких умов важливу соціальну позицію мали не тільки вожді, військові, а й служителі культу. Представники зрубної спільноти мали чітке уявлення про потойбічний світ, що дуже добре відобразилося у поховальній практиці.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що українські терени є унікальними в тому сенсі, що вони зберегли сліди масштабних археологічних утворень доби палеометалів. Починаючи від кінця ХІХ – початку ХХ століття в археологів виник інтерес до вивчення культур, які через несприятливі кліматичні, географічні умови, мігрували та облаштовували своє життя в північнорноморських степах. До початку сталінських репресій 30-х років ХХ століття вітчизняна археологія розвивалася, накопичувала матеріал, розробляла методику його інтерпретації, втім зазнала певних втрат через репресії та Другу світову війну. У повоєнний час новобудовна археологія покляла початок новим напрямкам археологічних досліджень, зокрема соціологічним аспектам.

Сучасний стан розробки проблематики варто оцінювати, зосередивши увагу на аспект репрезентації публікацій у мережі Інтернет. На жаль, з огляду на об'єктивні обставини велика

кількість необхідної літератури залишається неоцифрованою, а відтак – недоступною в умовах карантину чи воєнного стану. Авторка статті пов'язує з цим негативну тенденцію, яка відображається у різкому зниженні кількості та якості наукових досліджень в обраній нами проблематиці серед молодих учених. Переважна більшість фахових досліджень із соціоархеології Бронзового віку півдня Східної Європи походить від талановитих науковців, які займаються цією проблематикою вже протягом багатьох десятиліть.

Отже, попередні напрацювання науковців дають змогу впевнено говорити, що, незважаючи на фрагментарність, археологічний матеріал скотарських племен Бронзового віку півдня Східної Європи придатний для реконструювання соціального світу цих давніх суспільств, на що вказує велика кількість напрацювань та фахової літератури. Сьогодні найбільш дослідженою в соціоархеологічному плані є ямна культура, за нею зрубна, катакомбна і бабинська відповідно. Подальші соціоархеологічні дослідження допоможуть науковцям глибше зрозуміти процеси, які відбувалися у середовищі досліджуваних скотарських племен пізньопервісної доби.

*Abstract.* Based on the interest of archaeological science to the sociological aspects of archaic cultures, the authoress brings to attention an article dedicated to the socioarchaeological commemoration of the Bronze of the south of Eastern Europe, using the example of Yamna, Catacomb, Babynе, Zrubna archeological cultures. The article focuses on highlighting the work of researchers and aims to summarize the most important conclusions of scientists, which will help the future generation of scientists to develop this area of archaeological knowledge.

*Keywords:* Eastern Europe, Bronze Age, pastoral tribes, socioarchaeology, historiography.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Березанская С. С. Культура многоваликовой керамики. *Культуры эпохи бронзы на территории Украины*. Киев: Наукова думка, 1986. С. 5–43.
2. Вейбер А. Погляд на проблеми вивчення гендерної археології крізь призму наукових підходів. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2015. Вип. 19. С. 437–441.
3. Гришук О. М. Астрагали як елемент поховального обряду населення дніпро-донської бабинської культури. *Донецький археологічний збірник*. 2013. № 17. С. 24–34.
4. Иванова С. В. Социальная структура населения ямной культуры Северо-Западного Причерноморья. *Одеса*. 2001. 244 с.
5. Иванова С. В., Цимиданов В. В. О социологической интерпретации погребений с повозками ямной культуры-исторической общности. *Археологический альманах*. Донецк. 1993. № 2. С. 23–34.
6. Ковальова И. Ф. Социальная и духовная культура племен бронзового века (по материалам Левобережной Украины). *Днепропетровск*. 1980. 88 с.
7. Литвиненко Р. О. Днепр-Донская бабинская культура (источники, ареал, погребальный обряд). *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Львов: СЛУ, 2006. № 5. С. 157–187.
8. Литвиненко Р. О. Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.04 «Археологія» / Ін-т археол. НАНУ. Київ, 2009. 32 с.
9. Литвиненко Р. О. Стагено-вікова диференціація в поховальному обряді бабинських культур. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Від неоліту до киммерійців. Львів: Вид-во СЛУ, 2007. № 7. С. 156–172.
10. Орловська О. Ю. Ще раз про астрагали в похованнях бабинської культури (ДДБК). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету*. Том 2 / ред. кол. І. В. Хаджинов та ін. Вінниця: ДонНУ, 2016. С. 48–52.
11. Отрощенко В. В. К вопросу о социальной структуре срубной культурно-исторической области. *Тезисы докладов конференции «Проблемы истории и археологии древнего населения Украины»*. Киев. 1989. С. 162–163.
12. Отрощенко В. В. О социальном членении погребений срубной культуры Поднепровья. *Проблемы эпохи бронзы юго-восточной Европы*. Донецк. 1979. С. 86–87.
13. Пустовалов С. Ж. Етнічна концепція археологічної культури (ак) та сучасна практика виділення археологічних культур. *Матеріалум*. Випуск 19. Культурологія. 2005. С. 84–88.
14. Пустовалов С. Ж. Етносоціальна характеристика ямно-катакомбного суспільства Північного Причорномор'я: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.05. Київ, 2015.
15. Пустовалов С. Ж. Проблема археологічних корелятив соціальних феноменів. *Матеріалум*. Випуск 45. Археологічні студії. С. 19–22.
16. Сорокіна С. А. Деякі сучасні тенденції у реконструкціях соціального устрою суспільства доби бронзи у степовій смузі України. *Наукові записки*. Том 27. Історичні науки. 2004. С. 14–17.
17. Ушкова Ю. В. Соціальна структура ямної спільності: погляди на проблему. *Наукові записки*. Том 20. Спеціальний випуск. 2002. С. 188–190.
18. Цимиданов В. В. Социальная структура срубного общества. *Донецк*, 2004. 204 с.
19. Цимиданов В. В. Орнаментация керамики срубной культуры: социальный и поло-возрастной аспект. *Археологический альманах*. № 21. 2010. С. 120–139.

## КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАРОДУ

*В. В. Кирилюк, К. І. Мелєкєсєєв*

*Анотація.* У роботі розглядаються роль і значення культурної спадщини у формуванні історичної пам'яті, проаналізовано деякі історичні та культурні об'єкти, присвячені суперечливим постатям української історії. Стаття містить огляд символічного простору України, розмаїття ідеологій та різних підходів до конструювання минулого. Історико-культурна спадщина відіграє важливу роль у збереженні минулого, формуванні історичної пам'яті та національної свідомості людей. Об'єкти культурної спадщини відіграють важливу роль у збереженні минулого, формуванні історичної пам'яті та національної свідомості. Пам'ятники створюють важливий елемент культурного та ідеологічного середовища.

*Ключові слова:* історична пам'ять, простір пам'яті, культурна спадщина.

**Вступ.** Дослідження історичної та культурної спадщини являє собою розширення сфери наукових досліджень, її органічний розвиток щодо інтеграції гуманітарних досліджень до сучасної картини буття сучасної людини. Частково історія належить людям, а частково це саме «людина належить історії» через пам'ятки та місця пам'яті ще з часів виборювання незалежності України. Усвідомлення тривалості, безперервності «свого» історичного процесу стає все важливішим для сучасної людини.

Зі здобуттям незалежності України національна історіографія повернулася до відродження власної історії, до національної пам'яті та героїв. До незалежності України дослідження історичних подій та особистостей, пам'яток і місць загальноукраїнського значення, орієнтовані на цивілізаційний підхід, без ідеологічних штампів більшовизму, було майже неможливим в Україні.

Проблеми історичної пам'яті в гуманітарних науках присвячені сучасні вітчизняні та зарубіжні праці. Особливості та характерні риси формування, сутності та репрезентації цього феномену розробляються в новітніх наукових працях. У межах міжнародної конференції «Трансформації історичної пам'яті», який організовує факультет історії та міжнародних відносин ДонНУ імені Василя Стуса та Український інститут національної пам'яті, розкривається націєтворчий потенціал історичної пам'яті, історична політика як чинник міжнародних відносин, політика пам'яті як інструмент опору агресії Москви, збереження та переосмислення культурної спадщини українських міст в умовах війни Москви проти України. У конференції задіяні українські та закордонні дослідники. Проблему репрезентують науковці факультету історії та міжнародних відносин ДонНУ імені Василя Стуса, які розкривають тему не лише у наукових журналах, але й на сторінках у соціальних мережах [1; 2]. До того ж розширюються студентські дослідження з теми, багато хто зі студентів долучається до визначення пов'язаних з історичною пам'яттю напрямів інформаційної війни [3]. Звичайно, не завжди дослідники доходять згоди, особливо коли це стосується «спільної історії» двох країн – прикладом є різні підходи польських і українських дослідників щодо того, кого вважати героями, а кого – антигероями, і відповідно як ставитися до пам'ятників, монументальних поховань тощо [4].

**Метою** цієї статті є визначення значення історико-культурної спадщини, зафіксованої в нерухомих пам'ятках, у формуванні розуміння сучасними людьми історичного знання.

**Основний розділ.** Важливо зосередити увагу на значенні історичної пам'яті, що представлена в монументах та інших матеріальних пам'ятках, і пов'язана з найбільш масштабними подіями та суперечливими постатями української історії. Монументальний простір України формувалася та змінювалася разом із розвитком країни під впливом тривалих і суперечливих політичних, соціальних та економічних процесів: царат винищував пам'ять про Україну козацьку, більшовики замінювали символи царату на партійні, а сучасна Україна проводить декомунізацію історичної пам'яті. Внаслідок цього маємо неоднорідне, неоднозначне сприйняття історичної пам'яті з огляду на всю різноманітність пам'яток, що відображають історичне минуле. У багатьох місцях нав'язана режимами пам'ять уже стала «свою» – тому і маємо відмову земляків Л. Брежнєва прибирати монумент на його честь, який має бути демонтований за вимогами декомунізації.

Що ж призводить до подібного несприйняття нового та сповідування символів, які є анти-тезою історичним інтересам українства? Насамперед впливає історико-культурне середовище, важливим складником якого є пам'ятники. Саме воно стає одним із вирішальних чинників формування почуття до Батьківщини, духовної спільності та національно-етнічної ментальності. Усвідомлення тих, хто провів своє життя в дитинстві переважно в умовах «типового розвитку», часто не має конкретного образу своєї Батьківщини, якогось психологічного тяжіння до неї. Прихильність до своєї Батьківщини, її довгої історії та традицій, патріотизм у таких людей можуть замінити прихильність до новітніх вождів, які стають «своїми». Радянський Союз детально та скрупульозно ставився до формування вигідної для держави версії історичної пам'яті, священної та недоторканної, яка могла б (і в якомусь сенсі змогла б) пережити сам Союз [5].

Знання важливих сторінок минулого своєї країни в радянській схемі історії була під великим питанням – адже є загальносоюзна, московська версія історії. Лише окремі сторінки з історії інших народів дозволялися до вивчення і використалися (і продовжували використовуватися після розпаду СРСР) задля посилення контролю Москви над колоніями. У 1992 р. московський історик, борець за захист загально радянської (переважно – московскоцентричної) історичної пам'яті в пам'ятках культури колишнього СРСР Д. Лихачов заявив: «Хіба погано було б вислухати та обговорити доповідь “Шевченко у Петербурзі”? Він не повинен призводити до політичних розбіжностей, національного конфлікту, що переходить у ворожечу, навпаки, він має примиряти людей. Подібна доповідь про Шевченка могла б показати ставлення російського дворянства до Шевченка, такі він прожив у Петербурзі більше, ніж будь-де, і був похований там на Смоленському цвинтарі, причому похорон його виявили відносини кращої частини тодішнього російського суспільства до українського народу. На Фонд культури в обстановці лягає святий обов'язок сприяти майбутньому об'єднанню країни, відновленню культурного простору, який так радував нас раніше. Принагідно ми повинні намагатися об'єднати й усі фонди культури, які ще недавно діяли на цьому просторі, – український, естонський, литовський тощо» [6].

Проте Д. Лихачов помилявся. Пам'ять про Шевченка, яка в Радянському Союзі ще була дозволеною (з умовою концентруватися на «марксизмі» українського Кобзаря), в новій путінській Москві стала вже занадто явним проявом «українства». Тим часом в Україні ідеї, які продукував Д. Лихачов під впливом радянської ідеології, також непридатні, адже тягнуть українство до імперського центру [7]. Отже, зміни в усвідомленні історичної пам'яті можуть траплятися навіть протягом 1–2 поколінь.

Вивчення нерухомих історичних пам'яток поколіннями людей сприяють глибшому розумінню історії, набуваючи емоційної форми, доступної широкому загалу. Це сприяє не лише розумінню людьми історичного минулого, але й загальному розвитку країни. Військові реконструкції подій, які дуже популярні в останні роки, створюють візуальну та образну особливість процесу, відчуття особистої причетності для кожного учасника. Великою мірою історична пам'ять базується саме на героях і пам'ятниках, із якими люди себе ідентифікують і якими пишаються як «власними» сторінками історії. Саме тому монументальна пропаганда використовується для увічнення найважливіших подій історії, політичних партій та державних діячів. На честь партійних і національних лідерів перейменовуються міста, села, площі та вулиці, встановлюються пам'ятники [8].

Ще з початку 1990-х років Україна стала країною, в якій навколо пам'ятників точаться «війни пам'яті»: щодо пам'ятників партійним і державним діячам тоталітарного періоду, Української революції 1917–1921 рр., лідерам національно-визвольних рухів, днів пам'яті, створення Національного пантеону, перейменування вулиць і населених пунктів тощо. На рівні місцевого самоврядування приймалися рішення про демонтаж пам'ятників комуністичним діячам та подіям радянської доби. Якщо в західних областях ще в перший рік незалежності були демонтовані всі пам'ятники Леніну, то східна і південна частини країни залишилися в основному з недоторканими монументами. Пізніше, з розглядом подальших радянських репресій проти українства у публічному полі (Голодомор та політичні репресії 1937–1941 рр.), у 2007–2008 рр. в Україні було демонтовано понад 400 пам'ятників Леніну. Понад 3 000 топографіч-

них карт із географічними назвами було перейменовано. За даними держави демонтаж і перенесення пам'ятників на території областей потребує погодження з Міністерством культури і туризму України, а для пам'ятників національного значення – відповідного рішення Кабінету Міністрів України. Українська Держава зобов'язується визнавати історію національно-визвольного руху. Важливим кроком у цьому напрямі є указ Президента України від 14 жовтня 2006 року «Про дослідження та всебічне вивчення об'єктивного висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення», який, на жаль, є лише своєрідним прокламаційним документом. Напрацювання науковців не є основою для вирішення цієї проблеми, потрібен конкретний правовий захист із боку держави. Проте політична еліта також спирається на різні джерела для координації власної політичної агенди, не завжди розуміючи необхідність підтримувати історичну політику [9].

Останніми роками питання, пов'язані з історичною пам'яттю та місцями національної пам'яті, привертають велику увагу громадськості. Широке розмаїття різних типів пам'ятників опиняється в центрі дискусії. Обговорюються різні аспекти: руйнування, знесення, перенесення пам'ятників, зняття тоталітарних символів із будівель, розмалювання старих і будівництво нових багатоповерхівок тощо. У заповідних зонах будівництво пам'ятників стало предметом широкої національної дискусії (під питанням існування заповідної зони та збереження старовинного городища у Стільсько після побудови там релігійних монументів).

Деяким об'єктам надано статус пам'яток історії та культури. Відбувається знесення та перенесення пам'ятників радянської доби у новий музей, який наразі готується до відкриття. Ці питання, як і перейменування вулиць, потрібно буде вирішувати за участі громадян міста, регіону та вулиці. Водночас мають бути враховані думки представників громади, різних політичних партій та органів державної влади. Тільки збалансований підхід і толерантне ставлення допоможуть досягти миру і взаєморозуміння. Для цього необхідно визначити та створити спеціалізовані підрозділи Міністерства культури, Українського інституту національної пам'яті або інших інституцій. До складу підрозділів мають увійти консультанти, які спеціалізуються на історії, архітектурі, містечтвознавстві, містобудуванні, культурному туризмі, які можуть надавати експертні висновки [10].

**Висновки.** Формування історичної пам'яті має враховувати місцеву унікальність. Держава повинна мати збалансовану політику національної пам'яті, яка не просто пристосована до «пам'ятних дат і днів», а має довгострокову перспективу і належне фінансове забезпечення. Важливо наслідувати приклад посткомуністичних країн, що приєдналися до ЄС, і створити окремі сховища для зберігання пам'ятників тоталітарних періодів. Варто створити окремі приміщення для зберігання пам'яток тоталітарних періодів, Української революції, інших пам'яток України. Такий пантеон історичної пам'яті незабаром стане туристичною візитівкою та місцем паломництва туристів. У спірних питаннях враховувати загальний процес демократизації суспільного життя, в якому місцеві органи влади отримують більшу автономію, не повторювати радянської диктатури у цих питаннях.

*Abstract.* The work examines the role and significance of cultural heritage in the formation of historical memory, analyzes some historical and cultural objects dedicated to controversial figures of Ukrainian history. The article contains an overview of the symbolic space of Ukraine, the variety of ideologies and different approaches to the construction of the past. Historical and cultural heritage plays an important role in preserving the past, forming historical memory and national consciousness of people. Objects of cultural heritage play an important role in preserving the past, forming historical memory and national consciousness. Monuments create an important element of the cultural and ideological environment.

*Keywords:* historical memory, memoryspace, cultural heritage.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Паламарчук Ю. Інформаційне поле війни в публікаціях соціальних сторінок кафедр та викладачів Донецького національного університету імені Василя Стуса. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини*. Випуск 7. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 64–67.
2. Мелекесцев К. І. Джерелознавчий вимір інформаційного протистояння: про історію Грузії та України крізь призму соціальних мереж. *Zaporizhzhia Historical Review*. 6(58), С. 270–279. DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-26>



3. Мелекесцев К. Тема інформаційного протистояння в дослідженнях студентів Донецького національного університету імені Василя Стуса (2020–2022 рр.). *Трансформації історичної пам'яті. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. Випуск 3. 11.11.2022. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 154–158.

4. Мелекесцев К. Ініціативи та методологічні підходи українських і польських істориків щодо пошуку спільної позиції стосовно проблемних питань історії (2015–2017). Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе: сб. научн. ст. по мат. межд. научн. конф. Пинск: 24–25 ноября 2017 г. / под ред. Р. Б. Гагуа. Пинск: Полесский государственный университет, 2017. Вып. 1. Ч. 1. С. 145–150.

5. Лихачев Д. Память истории священна: интервью. *Огонек*. 1982. № 29. С. 18–20.

6. Лихачев Д. С. Язык указов мне глубоко чужд: из выступления Д. С. Лихачева на президиуме Российского фонда культуры. 1992 год. Наше наследие. 2001. № 59–60.7. Білоус П. Читаючи Дмитра Лихачова. *Слово і Час*. 2011. № 5. С. 41–47.

8. Бойко О. Д. Феномен соціальної пам'яті: основні концептуальні підходи до аналізу та інтерпретації. *Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. С. 65–108.

9. Про охорону культурної спадщини. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000, № 39, ст. 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

10. Концептуальні засади державної політики пам'яті. Аналітична записка. *HICC*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/konceptualni-zasadi-derzhavnoi-politiki-pamyati-analitichna>

УДК 327.57(477:(100-622)НАТО):355.48((470+571):477)

## ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ НАТО ЩОДО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*С. Г. Колошко, Ю. Т. Теміров*

*Анотація.* Стаття присвячена проблемі трансформації політики НАТО щодо України в умовах російської збройної агресії. У статті пропонується періодизація трансформації відносин НАТО–Україна, розглянуто сутність цієї трансформації та наслідки для політики НАТО щодо України. Специфіка досліджуваної теми передбачає використання системного методу для комплексного дослідження проблеми як єдиного цілого. Під час дослідження також було застосовано системний, дедуктивний та індуктивний методи, а також принцип історизму. Актуальність теми обумовлена важливістю ролі НАТО у протидії російській збройній агресії та забезпеченні безпеки і стабільності в Європі.

*Ключові слова:* Північноатлантичний альянс, євроатлантична інтеграція України, безпекова політика, російська збройна агресія, повномасштабне вторгнення.

**Вступ.** Сьогодні НАТО є впливовим гравцем на міжнародній арені, який має у своєму розпорядженні ефективні інструменти реагування на різні виклики і загрози міжнародній безпеці. Співробітництво нашої країни з Організацією Північноатлантичного Договору триває вже понад 25 років і постійно трансформується відповідно до нових обставин, однак Україна все ще не є його країною-членом. Із початком російської агресії у 2014 році відносини НАТО–Україна набули якісно нового значення, насамперед стосовно реформи сектора безпеки й оборони, розбудови оборонного потенціалу нашої держави. Уже після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року в політиці Брюсселю починається новий етап трансформаційних змін. Позиція НАТО варіювалася від неузгодженості зобов'язань щодо підтримки та готовності поступитись членством України в Альянсі Російській Федерації, до зведення до мінімуму таких поступок після вдалих контрнаступів ЗСУ на лінії фронту.

Еволюція відносин НАТО–Україна постійно привертає увагу українських науковців, які продукують дослідження в академічному і прикладному форматах. Можна виділити авторство таких робіт, які є значимими в дослідженні цієї теми: М. Алексієвєць та Л. Алексієвєць «Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр.: історичний аспект» [1], І. Тодоров «Історичні, геополітичні та політико-правові засади співробітництва України та НАТО» [2] та Г. Шелест, В. Кравченка, Д. Шеренговського «Вісім тез від української експертної спільноти щодо стратегічної концепції НАТО-2030» [3] тощо. Із початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року трансформаційна політика НАТО щодо України набуває високої динаміки, а відповідно і гострої актуальності. Події вимагають зміни підходів та стратегій не тільки з боку Києва, але й з боку його партнерів у Брюсселі.

Метою статті є визначити походження та зміст трансформаційних процесів у політиці НАТО щодо України в умовах російської збройної агресії, розглянути можливі наслідки цих трансформацій.

**Основна частина.** Для України є важливим посилення підтримки Північноатлантичним Альянсом її безпекової спроможності в контексті російсько-української війни, а також прискорення шляху до членства в організації. Із 2014 року двосторонні відносини НАТО–Україна пройшли різні етапи. Одним із можливих принципів періодизації відносин між НАТО та Україною з 2014 року є зв'язок із ключовими подіями й етапами війни Росії проти України та реакцією НАТО на ці події. Пропонуємо до розгляду таку періодизацію:

– 2014–2015 рр. – *«антикризова підтримка»*. НАТО активно виявляла свою підтримку Україні у відповідь на російську агресію, зокрема надавала гуманітарну та технічну допомогу, проводила спільні навчання та засідання ради партнерів НАТО–Україна.

– 2015–2018 рр. – *«зміцнення обороноздатності»*. НАТО віддає перевагу розбудові власної та української обороноздатності шляхом збільшення військового бюджету та підвищення ефективності спільних військових навчань.

– 2018–2022 рр. – *«інтеграція в структури НАТО»*. Україна зосереджується на запровадженні реформ, необхідних для інтеграції до структур НАТО, зокрема на підвищенні стандартів безпеки, контролю над армією та адаптації до стандартів Альянсу.

– 24 лютого 2022 р. – *дотепер – «стратегічне партнерство в умовах повномасштабного вторгнення Росії»*. НАТО відреагувала на агресію Росії внутрішньою консолідацією, наданням комплексної військової допомоги Україні, однозначною концептуалізацією війни в контексті європейської та глобальної безпеки.

Отже, з огляду на запропоновану періодизацію ми можемо зробити висновки, що практичні відносини з Альянсом постійно трансформувалися з 2014 року після незаконної анексії Криму, а повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року дало новий потужний поштовх не тільки співпраці, але й перегляду майбутньої архітектури європейської безпеки.

З самого початку збройної агресії Росії проти України Північноатлантичний альянс підтримував суверенітет та територіальну цілісність України у міжнародно визнаних кордонах. Однак на початковому етапі позиція країн-членів Альянсу була радше стриманою, аніж рішучою. Це стосувалося і військової допомоги, і стратегічного бачення подальшого реагування на нові можливі виклики та загрози з боку Росії.

Згодом міністри закордонних справ країн-членів НАТО узгодили низку заходів, спрямованих на підвищення здатності України гарантувати власну безпеку. Було ухвалено рішення про подальше розширення практичної допомоги Україні з боку НАТО у вигляді істотного зміцнення поточних програм співробітництва, а також запровадження нових вагомих ініціатив [4]. Альянс надав кошти на оновлення української армії та реформу силового апарату. Із 2016 року діє так званий «Комплексний пакет допомоги» [5]. Він включає програми розвитку потенціалу та кошти, спрямовані на кіберзахист, логістику та протидію гібридним загрозам.

Брюссель постійно проводить військові навчання спільно зі Збройними силами України, метою яких є підготовка надійних бойових сил у Європі, підвищення готовності та розбудова оперативної сумісності за допомогою комп'ютерних навчань. Наприклад, НАТО вже 25 років щорічно проводить багатонаціональні навчання «Rapid Trident» армії США в Європі та Африці, до яких до повномасштабного вторгнення залучався Міжнародний центр миротворчості та безпеки поблизу Яворова в Україні [6]. Американські солдати виконують роль наставників, надаючи вказівки та роз'яснення і ротацийним підрозділам, які тренуються в Яворові, і українським інструкторам, які фасилітують навчання.

Із 2014 року НАТО активно залучає українських миротворців та медичний персонал у свої операції. Україна давала дозвіл на проліт і транзит військового спорядження для миротворчої місії в Афганістані, залучала свої ВМС для військово-морського спостереження в Середземному морі, надавала розвідувальну інформацію про ситуацію в чорноморському регіоні для обізнаності НАТО, виділяла офіцерський склад для навчальних місій. Незважаючи на те, що сьогодні основну частину підготовки проводять українські інструктори, які нині дислокуються в центрі бойової підготовки, а це означає, що бойові підрозділи успішно перейняли досвід і стандарти НАТО, двері для вступу для України досі зачинені.

Певний час через несприятливу внутрішню політичну кон'юнктуру, а також непевну позицію НАТО Україна дотримувалась стратегії позаблоковості. Сьогодні наша держава чітко визначила стратегічний курс на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору, котрий має статус конституційної норми [7]. У 2020 році було схвалено Стратегію національної безпеки України, яка передбачає розвиток особливого партнерства з НАТО з метою членства в Північноатлантичному Альянсі [8]. У червні 2021 року на Брюссельському саміті лідери НАТО повторили, що Україна стане членом Альянсу за Планом дій щодо членства [9]. Зміни у внутрішньополітичному житті нашої країни значно вплинули на трансформацію політики Альянсу щодо України. Однак до початку війни Альянс, на жаль, хибно вважав, що агресивні дії Росії будуть обмежені середовищем поза межами пріоритетних власних інтересів.

Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року Росії на територію України в НАТО відбувається новий масштабний етап трансформації політики щодо України. У перші тижні вторгнення Організація Північноатлантичного Договору фактично була готова відмовитися від перспективи вступу України в НАТО як варіант торгу на перемовинах із Російською Федерацією. Українське керівництво тоді навіть вперше за багато років не виключило обговорення нейтрального статусу держави. Згодом Альянс почав активно наголошувати на підтримці України, чому сприяло, по-перше, усвідомлення бойового духу та значних успіхів українських військових на фронтах, по-друге, визнання того факту, що стратегічні плани Кремля не обмежуються Україною. Північноатлантичний альянс вийшов за межі своїх початкових намірів і сфокусував свою підтримку на збільшенні військової та фінансової допомоги. Наразі масштабні поставки озброєнь країнами-членами Альянсу, розробка та підтримання функціонування комплексних логістичних коридорів для доставки летальних озброєнь та гуманітарної допомоги, активний обмін розвідувальною інформацією в режимі реального часу і постійний діалог на рівні вищого політичного та військового керівництва дають змогу якісно наповнити взаємодію України та Альянсу новим стратегічним змістом.

Важливим організаційним елементом взаємодії стала Контактна група з питань оборони України у форматі «Рамштайн» під проводом США разом із країнами-членами НАТО [10]. Пізніше конференцію було переформатовано в майже щомісячну контактну групу з питань самооборони України. Таких зустрічей у Рамштайні вже відбулося 10, і всі вони демонструють поступове підвищення готовності НАТО брати на себе відповідальність за стабілізацію ситуації в регіоні. Коаліція НАТО виділила майже 50 мільярдів доларів або (еквівалентно озброєнню) «більше восьми бойових бригад» на військову допомогу Україні, включно з системами протиповітряної оборони, важкою артилерією, сучасними основними бойовими танками і підготовкою українських пілотів-випишувачів [11].

У липні на саміті в Мадриді НАТО визнала, що здатність України стримувати російську агресію формуватиме безпекову ситуацію на роки вперед, тому було ухвалено нову Стратегічну концепцію НАТО, де Альянс називає речі своїми іменами, а саме Росію прямою загрозою безпеці, миру та стабільності в євроатлантичному регіоні [12]. Не лише словами, а й діями: союзники ухвалили рішення про посилений пакет підтримки України. Зокрема, станом на березень 2023 року союзники по НАТО надали близько 120 мільярдів доларів військової, фінансової, гуманітарної допомоги та наклали масштабні санкції на російську економіку [13]. Однак про членство України в організації якщо і йдеться, то лише в перспективі, як мінімум після завершення війни. Залишаються питання щодо темпів надання сучасної зброї, яка могла суттєво вплинути на перебіг війни. І це яскраво продемонстрували російські ракетні удари по українській критичній інфраструктурі. Україні відверто не вистачає далекобійної артилерії, ракетних комплексів середньої дальності, авіації, систем ППО та ПРО.

У вересні 2022 р. Україна офіційно заявила про претензії на прискорений вступ до НАТО, але ініціатива була сприйнята у Брюсселі дуже стримано [14]. Україна наслідувала приклад Фінляндії та Швеції, які підтримують постійну політику відкритих дверей НАТО, але нещодавно вирішили скористатися нею самі. Проте підтримка політики відкритих дверей НАТО і фактичне прийняття України до Альянсу – це дуже різні речі. НАТО виявилось вкотре не готове діяти з необхідною стратегічною рішучістю.

**Висновки.** Підсумовуючи, можна констатувати, що для НАТО Україна була і залишається цінним стратегічним партнером. Ми виділили 4 етапи трансформації політики НАТО щодо України в умовах російської збройної агресії: 1) 2014–2015 рр. – «антикризова підтримка»; 2) 2015–2018 рр. – «зміцнення обороноздатності»; 3) 2018–2022 рр. – «інтеграція в структуру НАТО»; 4) 24 лютого 2022 р. – дотепер – «стратегічне партнерство в умовах повномасштабного вторгнення Росії». Політика НАТО після повномасштабного вторгнення змінювалась від застереженої і з варіантом торгу із Російською Федерацією до активної фінансової та військової допомоги, особливо в контексті значних просувань і успішних контрнаступів Збройних сил України. Для України сьогодні важливим є посилення підтримки Північноатлантичним альянсом безпекової спроможності України в умовах російсько-української війни і відповідно визначення можливостей швидкого шляху до членства в організації. Кожного дня Україна доводить свою сумісність зі стандартами Альянсу, однак на позицію НАТО ще має вплив ірраціональний страх «ескалації конфлікту». Важливим складником для української політики сьогодні є максимальне використання усіх наявних, а також створення нових можливостей (включно з нормативно-інституціональними) співпраці, які б наближали набуття членства в перспективі, а наразі сприяли б: 1) підвищенню рівня обороноздатності України в умовах війни; 2) успішним контрнаступам на фронтах і деокупації українських територій; 3) поглибленню стандартизації українських військ із натівськими, тобто забезпеченню максимальної взаємосумісності Збройних сил України зі збройними силами держав-членів Альянсу.

*Abstract.* The article is devoted to the investigation of the transformation of NATO's policy towards Ukraine in the condition of Russian armed aggression. The article proposes a periodization principle of the transformation of NATO–Ukraine relations, considers the essence of this transformation, and its implications for NATO's policy towards Ukraine. Specific of researched subject provides the using of systemic approach for comprehensive research of a problem as a whole. In the course of the research such methods as system approach, deductive and inductive approaches, as well as the principle of historicism were used. The relevance of the topic is due to the importance of NATO's role in countering Russian armed aggression and ensuring security and stability in Europe.

*Keywords:* North Atlantic Alliance, Euro-Atlantic integration of Ukraine, security policy, Russian armed aggression, full-scale invasion.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексієвць Л., Алексієвць М. Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр.: історичний аспект. *Український історичний журнал*. 2020. № 1. С. 126–142.
2. Тодоров І. Історичні, геополітичні та політико-правові засади співробітництва України та НАТО. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2014. № 77. С. 84–108.
3. Шелест Г., Кравченко В., Шеренговський Д. Вісім тез від української експертної спільноти щодо стратегічної концепції НАТО-2030. *Українська призма*. 2020. URL: [http://prismua.org/eight\\_point\\_nato/](http://prismua.org/eight_point_nato/)
4. NATO's response to Russia's invasion of Ukraine. *NATO*. URL: [https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_192648.htm?selectedLocale=uk](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_192648.htm?selectedLocale=uk) (date of access: 22.10.2022).
5. Comprehensive Assistance Package for Ukraine. URL: [https://www.nato.int/nato\\_static\\_fl2014/assets/pdf/pdf\\_2016\\_09/20160920\\_160920-compreh-ass-package-ukraine-en.pdf](https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160920_160920-compreh-ass-package-ukraine-en.pdf) (date of access: 22.10.2022).
6. N.Y. Army Guard Soldiers mentor and learn in Ukraine. URL: <https://www.nationalguard.mil/News/Overseas-Operations/Article/1557426/ny-army-guard-soldiers-mentor-and-learn-in-ukraine/> (date of access: 22.10.2022).
7. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»» № 392 від 14 вересня 2020 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 22.10.2022).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 22.10.2022).
9. Брюссельський саміт, 14 червня 2021 року. *NATO*. URL: [https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news\\_184633.htm?selectedLocale=en](https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_184633.htm?selectedLocale=en). (дата звернення: 22.10.2022).
10. Brzozowski A. Ramstein meeting gives birth to global «contact group» to support Ukraine. *EURACTIV*. URL: <https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/ramstein-meeting-gives-birth-to-global-contact-group-to-support-ukraine/> (date of access: 21.10.2022).
11. Ukraine Support Tracker. Kiel Institute – Understanding and Shaping Globalization. *Kiel Institute*. URL: <https://www.ifw-kiel.de/publications/kiel-working-papers/2022/the-ukraine-support-tracker-which-countries-help-ukraine-and-how-17204/> (date of access: 15.02.2023).
12. Madrid Summit Declaration issued by NATO Heads of State and Government (2022). *NATO*. URL: [https://www.nato.int/cps/en/natohq/official\\_texts\\_196951.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm) (date of access: 22.10.2022).

13. Щорічний звіт Генерального секретаря за 2022 рік. NATO. URL: [https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions\\_212795.htm#sg6](https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_212795.htm#sg6) (дата звернення: 21.03.2023).

14. Членство в НАТО: як країни відреагували на заявку України. Слово і Діло. URL: <https://www.slovo-idilo.ua/2022/10/07/infografika/polityka/chlenstvo-nato-yak-krayiny-vidreahuvaly-zayavku-ukrayiny> (дата звернення: 15.10.2022).

УДК: 7.071.1 Мал (477)

## ПОСТАТЬ КАЗИМИРА МАЛЕВИЧА В СУЧАСНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ДИСКУРСІ

*М. О. Корчевий, І. В. Пятницькова*

*Анотація.* У дослідженні розглядається постать видатного художника Казимира Малевича в сучасному світовому мистецькому дискурсі. Увага зосереджена на протидії українських мистецтвознавців спробам росіян привласнити собі ім'я митця та його творчий спадок, повністю нівелюючи українську ідентичність художника та українські мотиви його творчості.

*Ключові слова:* Казимир Малевич, мистецтво, Україна, Європа.

Війна Росії проти України актуалізувала питання ідентичності українських митців, які за імперського, радянського часу були привласнені та включені до російської культури. Через те, що вони здобували освіту, працювати та проживали у російських містах, їх відносили до «росіян», відкидаючи їхнє походження на другий план, або взагалі не згадуючи про нього. Серед них помітною особистістю є Казимир Малевич.

Ще з часу відновлення незалежності України мистецтвознавці піднімали питання повернення імені відомого авангардиста до спадку саме українського образотворчого мистецтва. Проте до останнього часу їх спроби не знаходили належної підтримки серед світової мистецької спільноти.

Мета цієї наукової розвідки полягає у тому, щоб на прикладі постаті Казимира Малевича розглянути, як в світовому мистецькому просторі відбувається протистояння російській культурній агресії та відновлення української приналежності відомих діячів культури.

Попри вперше «непомічання» російських дослідників, життя та творчість Казимира Севериновича Малевича були нерозривно пов'язані з Україною. Він народився у 1879 р. у Києві у сім'ї незаможних польських дворян. Батько майбутнього художника, Северин Малевич, був техніком цукрових заводів, і часто з сім'єю мешкав у різних містечках і селах Поділля, Чернігівщини та Харківщини. До 17-річного віку він проживав в Україні [4]. К. Малевич здобув гарну художню освіту, оскільки навчався у провідних українських митців того часу. Зокрема, протягом 1895–1896 рр. він здобував освіту в Київській малярській школі М. Мурашка. Паралельно відвідував майстерню М. Пимоненка у Києві [7]. Очевидно, що такий тісний зв'язок із провідними українськими митцями не міг не позначитися на становленні його як творчої особистості.

Із 1896 р. К. Малевич служив креслярем при технічному відділі управління Курсько-Московської залізниці. Навчався у Московському училищі живопису, скульптури і архітектури, згодом у Строганівському училищі та школі-студії Ф. Рерберга.

Із 1929 р. Казимир Северинович працював у Києві, де зайнявся викладацькою діяльністю у Київському художньому інституті. Навколо навчального закладу гуртувалося коло провідних українських митців того часу. Серед них були Ф. Кричевський, М. Бойчук, О. Богомазов, В. Касіян. Але вже 1930 р. К. Малевич був звільнений з начального закладу, згодом заарештований тією владою, правоприємниці якої потім буде претендувати на його творчий доробок [4].

Авангард, у якому працював К. Малевич, був одним із засобів досягнення мистецької свободи в радянські часи. Долучення до цього напрямку дало змогу митцю думати вільно та відстоювати у властивій різним його прийомам власне бачення мистецтва. Це було характерною рисою творчості Казимира Севериновича.

Незважаючи на стильову різноманітність, його творчість наповнена мотивами української народної культури. Геометричні фігури на тлі білого фону мистецтвознавці аргументовано

порівнюють із візерунками на вишиванках, рушниках чи печач. Біле тло є своєрідним символом нескінченності, а візерунки – його безпредметність, що доповнюють безсюжетну безкінечність світосприйняття.

Художніми засобами К. Малевич намагався передати своє співпереживання за долю українських селян у непрості для них часи колективізації та встановлення тоталітарного режиму. Ці мотиви знайшли відображення у селянському циклі картин митця. Одним із доказів звернення художника до теми колективізації є малюнок 1930 р., де олівцем намальовано три людські фігури, замість лиць зображено серп і молот, хрест та домовина. Дослідники стверджують, що це візуалізація на популярну у 1920–1930 рр. пісню «Де серп і молот, там смерть і голод» [7].

У повсякденному житті К. Малевич був україномовною людиною. Навіть коли він жив та працював у радянській Росії, не розмовляв чистою російською мовою. Під впливом культури українського селянського середовища він розмовляв українською, на побутовому рівні використовував подільську говірку. Митець вживав українські слова у російській мові, що мало звучання суржика, часто використовував українські вирази та анекдоти.

За споминами близьких друзів та родичів він любив співати українські пісні. Його племянник, Ю. Зайцев, згадував, як К. Малевич співав «Ще не вмерла Україна». Ба більше, Ю. Зайцев говорив, що на той час його дядько був українським націоналістом [2].

К. Малевич завжди з теплою згадував часи своєї першої Батьківщини, що зробила з нього ту людину, яку знає весь світ лише під одним прізвиськом. Ось як він згадував у автобіографії про себе та свого товариша Л. Квачевського: «Він та я були українці» [2].

Проте у сучасному інформаційному дискурсі Росія намагається привласнити собі ім'я К. Малевича, заперечуючи його українськість. Прикметним є, що саме на території цієї держави після смерті митця було заборонено його ім'я та творчість. Воно не відповідало радянському реалізму, а сам він був визнаний ворогом режиму. Будинок, у якому народився К. Малевич, у Києві на вулиці Бульйонській був зруйнований ще у 1982 р. Втрачена була і його могила [5].

До того ж російські мистецтвознавці на світовому рівні категорично заперечують не лише «українського» К. Малевича, а й існування українського авангардизму, бездоказово привласнюючи мистецький напрям до надбань своєї культури.

У російських мистецтвознавчих творах офіційним було прийнято визначати Казимира Малевича як російського художника. У часи, коли К. Малевич був за кордоном, його представляли як російського художника-авангардиста, оскільки Україна була у складі Радянського Союзу. І вислів «народився в Києві» суттєво не міг вплинути на визначення приналежності митця саме до українського мистецтва. Західний світ не бачив особливої різниці серед народів та країн Радянського Союзу. Відповідно К. Малевич, авангард асоціювався із російським контекстом [3].

Сучасна Росія також навмисно не визнає існування українського авангарду. За даними Д. Горбачова у 1993 р. у Німеччині відбулася виставка, присвячена українському авангарду. Вона викликала хвилю обурення серед росіян, які наполягали на тому, що немає ніякого «українського авангарду», і треба було б розділити одне поняття на два: «Авангард і Україна», щоб поняття «авангард» було окремо від нашої країни. Але для німців це не мало значення і вони не звертали уваги на позицію росіян.

Наступного року в Німеччині випустили довідник «Художники ХХ століття», що містив статтю про Казимира Севериновича. У ній К. Малевич був вказаний як «український живописець та скульптор, видатний діяч російської культури», що звучить досить логічно та лаконічно. Кожна людина може працювати в іншій країні, фактично як іноземець. Яскравими прикладами можуть послугувати західні митці, що працювали на дві країни: П. Пікассо – іспанський художник, діяч французької культури, Вінсент ван Гог – нідерландський художник, більшість відомих картин написав у Франції [6].

Насправді відбувається послідовна інформаційна кампанія зі сторони Росії, спрямована на привласнення особистості К. Малевича. За словами директора нідерландського фонду «Art-east+Art-west» О. Оранської, у Європі та особливо у Нідерландах авангард є важливою

віхою у сфері мистецтвознавства. У Голландії відбувається постійний кругообіг виставок. Проте вона також зазначає: «Український авангард здебільшого трактується тут як російський. В одному з провідних амстердамських музеїв відбулася велика виставка, присвячена Малевичу, однак київський період художника навіть не був представлений. У голландських музеїв дуже тісні зв'язки з Росією». За її словами, мистецтвознавці з авангарду проходять стажування в Москві або Санкт-Петербурзі, що може нашкодити їм у виявленні різниці між російським та українським авангардом. Все-таки деякі спеціалісти починають вживати термін «український авангард» [6].

Дуже влучно ситуацію відновлення української ідентичності митця характеризує сучасний український філософ К. Сігова: «Сьогодні ми долаємо три неправди і три несправедливості. Малевич був свідком «розстріляного відродження», багато його друзів були закатовані. Якщо у 1933 р. він пише: «Я – українець», то свідомий свого вибору. Перша несправедливість полягає в тому, що цю його ідентичність було стерто і забуто. Друга несправедливість – стосується України, яку він обрав та яка часто-густо не пам'ятає і не знає про це. Третя несправедливість – щодо світу. Світ начебто знає Малевича, але він знає не того Малевича, яким той хотів бути. Цю потрібну неправду ми й маємо подолати. Йдеться також про подолання забуття щодо того, ким насправді є українці» [6].

Водночас в інформаційній площині є і перемоги у визнанні К. Малевича представником українського авангарду. У Парижі у 2018 р. був представлений дизайнерський проєкт, що був визнаний Українським народним фондом. Ідеться про проєкт «Паризький путівник українського авангарду». Сфера fashion-дизайну як новий щабель культурної дипломатії запропонували українські та французькі художники, їх підтримав Український культурний фонд. Протягом місяця парижани мали можливість познайомитися зі всесвітньо відомими іменами людей, які народилися в Києві. Здебільшого дизайнерський проєкт присвячений супрематизму та самому Казимиру Малевичу.

Ф. Возіанов розповів, що ідея проєкту виникла з легкої руки Л. Лихач: коли директор видавництва «Родовід» заглянула до нього і побачила сукню-картину Малевича, їй це дуже сподобалося і у неї виник план показати таке диво в світі, в такий спосіб презентувавши український авангард. На основі його праць створювалися сукні, які немовби вийшли з рамок картин Малевича. З іншої боку, вони нагадують про те, як Казимир Северинович створював костюми до вистави «Перемога над сонцем» [9].

До того ж у 2018 р. Франція побачила український авангард і сучасне мистецтво. Відбувалися різні тематичні презентації; прем'єра фільму Д. Джулая «Малевич. Український квадрат». Видавництво «Родовід» видало французькою мовою книгу «Казимир Малевич, київський період 1928–1930». Із французького боку проєктом займалася співзасновниця культурного центру Анни Київської в Санліс (Франція) Анна Кантер, яка очолює галерею Little Odessa Gallery в Парижі.

Вона має чітку проукраїнську позицію щодо представлення авангарду у Франції. «Насправді є проблема, що у Франції дуже часто авангард вважається виключно російським. Для мене дуже важливо пояснити, що є саме український авангард. Я поклала багато свого життя на ідентифікацію Анни Київської як українки і буду далі боротися за наше коріння. Вони хотіли у нас красти Анну Ярославну. Яка була Росія в XI столітті? Була Київська Русь!».

Аналізуючи ситуацію, що сформувалася навколо питання української ідентичності К. Малевича, А. Кантер зазначала: «У Франції дуже люблять росіян, у них тісна дружба ще від XIX століття, але вони не розрізняють – хто є білорус, хто українець, ми для них усі – “рус”, тому дуже важливо пояснити французам, що Малевич – українець. Для французів Малевич є кристалізацією, це для них щось фантастичне» [9].

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну світові музеї поступово почали усвідомлювати різницю між українцями та росіянами і стали виправляти багаторічну помилку у присудженні наших митців російському загарбнику. Важливим у цьому процесі стала діяльність Метрополітен-музею у Нью-Йорку, який визнав І. Айвазовського, А. Куїнджі та І. Рєпіна українськими художниками. Так само сталося у Нідерландах. Стеделик-музей в Амстердамі, де знаходиться понад 200 робіт К. Малевича, нарешті офіційно визнав його укра-

їнським митцем. Представники музею умовно поклали край вічній суперечці його ідентифікації цитують: «Ми зараз презентуємо [щодо К. Малевича]: народився в Україні від батьків польського походження». Ця інформація вже була оприлюднена на офіційних ресурсах закладу [10].

К. Малевич був одним із видатних засновників авангардизму. Він зробив великий внесок у розвиток саме українського авангарду, і використання митцем українських мотивів – яскравий цього доказ. Митці цього напрямку не були підданцями та заручниками радянської влади, через що їх і винищували як втілення вільнодумства та свободи, яких так боялася тоталітарна влада.

К. Малевич був справжнім творцем, який робив мистецтво вільним, таким, яким він його бачив. Художник був вільним за своїм духом, і це є ще одним безперечним доказом його української ідентичності. Для прихильників соцреалізму він був небезпечно вільною людиною для режиму. Відновлення історичної правди та повернення його імені до надання саме української культури буде невігідне для тих, хто його присвоїв, оскільки саме радянська держава, спадкоємицею якою є сучасна Росія, стояла на заваді мистецькій реалізації К. Малевича. Його двічі ув'язнювали, піддавали тортурам, які позначилися на здоров'ї художника і призвели до його смерті у 1935 р.

Завдяки зусиллям українських мистецтвознавців на світовому рівні були зроблені відкриття щодо української ідентичності К. Малевича. Було організовано цілу низку мистецьких заходів, спрямованих на популяризацію К. Малевича як українського художника та відстоювання своїх прав на українській авангард початку ХХ ст.

Водночас в українських політиків, мистецтвознавців, істориків попереду ще багато роботи в напрямі подолання російської культурної анексії українських митців та їх творчого добробку. І боротьба за українського К. Малевича та перші перемоги у ній – це лише початок довгого шляху у відстоюванні виняткової унікальності та світової ваги української культури.

*Abstract.* The study examines the figure of the outstanding artist Kazimir Malevich in the contemporary world artistic discourse. The attention is focused on the resistance of Ukrainian art critics to Russian attempts to appropriate the name of the artist and his creative heritage, completely erasing the Ukrainian identity of the artist and the Ukrainian motives of his work.

*Keywords:* Kazimir Malevich, art, Ukraine, Europe.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбачов Д. О. Авангард. Українські художники першої третини ХХ ст.: альбом. Київ: Мистецтво, 2017. 320 с.
2. Горбачов Д. О. Київські лекції Малевича. Реконструкція. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2ZS9bMjAPb4>
3. Казимир Малевич: портрет без сала. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/05/25/212766/>
4. Коляда І. А. Казимир Малевич. Харків: Фоліо, 2018. 121 с.
5. Корчевий М. О., Пятницькова І. В. Постаєть Казимира Малевича в українському живописі. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2020. Т. 2 № 12. С. 73–76.
6. Малевич. Український вимір. URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/malevych-ukrayinsky-vymir>
7. Маркаде Ж-К. Малевич. Київ: Родовід, 2013. 304 с.
8. Жаборюк А. А. Український живопис останньої третини ХІХ – початку ХХ століття. Київ; Одеса: «Либідь», 1990. 312 с.
9. Сукня «чорний квадрат». Український авангард крокує Парижем. *Українформ*. 01.10.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2549094-sukna-cornij-kvadrat-ukrainskij-avangard-krokue-parizem.html>
10. Russian or Ukrainian? Museums update Kazimir Malevich's nationality. URL: <https://www.theartnewspaper.com/2023/03/01/russian-or-ukrainian-museums-update-kazimir-malevichs-nationality>



## ЄВРЕЙСЬКА ПРОБЛЕМА ЯК ПОЛІТИЧНИЙ СПАДОК ГАМАЛЯ АБДЕЛЬ НАСЕРА

*С. В. Костюк, Р. О. Литвиненко*

*Анотація.* Дослідження присвячене єврейсько-єгипетським зв'язкам за часів правління Президента Гамаль Абдель Насера. Простежуються витоки й передумови ворожнечі між єгипетським та єврейським народами, визначається роль Президента Насера у формуванні ворожого ставлення до євреїв. Висвітлено головні події, пов'язані з сіоністами. Охарактеризовано наслідки антизрайльської політики Насера.

*Ключові слова:* Гамаль Абдель Насер, Єгипет, Ізраїль, панарабізм, сіоністи, реваншизм, комуністи.

Крах королівської влади, який започаткував Гамаль Абдель Насер разом зі своїми прихильниками, створив передумови виникнення сучасної єгипетської республіки. Цей талановитий політичний діяч зумів протягом малого проміжку часу завойовати серця тисячі людей, які поважали та підтримували його до кінця життя. Окрім власного електорату, Насер став також улюбленцем СРСР, що, зі свого боку, робило його активним союзником комуністів у мусульманському світі. Але політична кар'єра цього видатного діяча зумовлена не тільки піднесенням національної свідомості єгипетського соціуму, він також відомий і своїми антиєврейськими поглядами, що відобразились як президентський спадок у подальшій долі Єгипту. Без винятку майже усі президенти Єгипту, окрім сучасного узурпатора Абделя Ас-Сісі, вороже ставились до Ізраїлю і були активними учасниками, що підтримували бойові дії проти сіоністської держави. Для єгиптян Гамаль Абдель Насер став найпопулярнішою персоною ХХ століття, яку можна навіть вивести на рівень національного героя. Його авторитет підтверджується довготривалим правлінням і масовою підтримкою виборців.

Питання про владу та кар'єрне зростання пана Гамалья в більшості випадків краще висвітлене в зарубіжній історичній науці, ніж в українській. Серед дослідників, які займалися вивченням життєвого шляху другого Президента Єгипту, слід зазначити таких: Халед Фахмі, Макбул Ахмад Аван, Лама Саїд, Роберт Юджин Деніелсон та інших [2, 3, 4, 7]. У статті Халеда Фахмі «Гамаль Абдель Насер» дослідник значну увагу приділяє кар'єрному шляху пана Насера, вказує значні деталі з його біографії, а також зазначає головні події та організації, з якими мав зв'язки єгипетський лідер [2]. Ця праця супроводжується й одним зображальним джерелом, де можна помітити постать Абделя і відповідний одяг єгипетських військових його часів. Наступна стаття «Панарабізм Гамалья Абдель Насера та становлення Об'єднаної Арабської Республіки: міркування» зображує становлення панарабізму на території Єгипту ХХ століття під проводом Насера та його прихильників. Стаття Ахмада Авана дає ретельний аналіз того, як Єгипет набув статусу регіональної політичної сили протягом двох десятиліть під динамічним керівництвом Абделя Насера [3].

Використовуючи значний комплекс джерел і літератури, пакистанський дослідник чітко розписує прихід до влади Гамалья, а також його прихильників, національні рухи та панарабізм, створення ОАР, використовуючи різноманітні методи: від звичайного аналізу націоналізму в Єгипті та порівняльного методу щодо розвитку європейських країн та єгипетської держави, і до критичного аналізу ситуації після розпаду ОАР і британського колоніального правління. Це, зі свого боку, робить його внесок у вивчення цієї історичної постаті безцінним. Але одними з найважливіших робіт, які повністю розкривають політично-соціальну ситуацію за період правління Абделя Насера, є дисертації Лами Саїд та Роберта Юджина, що дають змогу підійти до вивчення цієї тематики певними інформаційними блоками.

У праці Лами Саїд тематико проаналізовано питання єгипетського націоналізму, подано інформацію про його подальший розвиток та вплив на майбутні покоління, надано позитивні та негативні критерії руху панарабізму, а також висвітлено закони і головні події за життя Абдель Насера. Дослідження проводилося за допомогою вторинних джерел, які містять історичний та соціально-політичний контекст до насерівської епохи, а також вивчення коріння єгипетського націоналізму з використанням наукової літератури та аналізу літературних творів, також були проведені інтерв'ю з єгипетськими дослідниками, аналіз газетних ресурсів тощо [4, с. 13]. Отже, дослідження Лами Саїд обумовлено кваліфікованим підходом, вагомою джерельною базою, а також соціальним дослідженням у вигляді опитування науковців.

Задачами дисертації Роберта Юджина є пояснити, як Єгипет став регіональною політичною силою в арабському світі, як ідеологія панарабізму допомогла Абделю Насеру піднятися до ролі Президента, розглянути зовнішню та внутрішню політику єгипетського правителя та багато іншого. Автор використовував історичні книги, дослідницькі статті, журнальні та політичні статті, а щодо методології, то переважно тут виступає аналіз ідеології та порівняння з соціально-економічними явищами [7, с. 3]. Отже, обидва автори охопили значний проміжок часу, який умовно поділили на відповідні стадії: до приходу до влади Насера і час його правління, щоб у кінцевому підсумку дати висновок, який містив би інформацію про вплив цієї особи на країну до і після його приходу до влади. Саме в цих працях більш детально можна простежити ключові події з життя єгипетського лідера, головні рухи та тенденції, які панували на момент його правління, його ставлення до релігійних організацій, єврейського народу тощо.

Перш ніж перейти до витоків антиєврейських поглядів Абделя Насера, слід зазначити, що він також був одним із головних ідеологів панарабізму в тогочасному Єгипті. Саме очільник країни просував ідеї щодо того, що нібито арабські країни мають об'єднатися під головуванням Єгипту. Отже, Насер планував зробити державу потужним гегемоном, але ці мрії так і залишилися мріями навіть після його смерті [7, с. 1]. Боротьба Каїру з Тель-Авівом відбувалася поступово, проходячи різні стадії розвитку. Велику заслугу в цьому слід віддати пану Насеру, адже він один із перших, хто відкрито критикував Ізраїль і до кінця свого життя протистояв йому.

За роки свого правління володар єгипетських земель став не тільки палким другом соціалістів у Москві, а й небезпечним супротивником Заходу в особі США. Оскільки американці завжди підтримували і підтримують євреїв, Насер став для них одним із головних супротивників, що не давало їм змоги закріпитися в мусульманському світі, залишаючись без союзників. Капіталісти за допомогою підвладних інституцій, як-от ООН і под., змогли добитися створення сіоністського державного формування під назвою Ізраїль, яке фактично окупувало певну частину територій Палестини, що в кінцевому підсумку мусульманами було сприйнято вскрай вороже. Такий перебіг справ під час «холодної війни» лише загострив суперечності між багатьма країнами світу. Насамперед окрім протистояння соціалізму і капіталізму, додалися нові гравці – східні арабські держави, що мали на меті знищити Ізраїль і допомогти братньому палестинському народові. Серед яскравих союзників по коаліції особливе місце займала Сирія, яка завжди виступала за спільні дії проти Тель-Авіва.

Ще за часів існування єгипетського королівства зберігалася залежність короля від британського правителя, що робило Каїр маріонеткою в руках державних посадовців із Лондона. Тому Гамаль не був прихильником королівської влади, а навпаки, революціонером, таємним заколотником. Проте доцільно наголосити на тому моменті, що у березні 1937 р. його було прийнято до Військової академії, а після її закінчення відправлено до Судану, Аламейну і Каїру як інструктор штабного коледжу [2, с. 106]. Свої молоді роки майбутній керівник провів, досліджуючи військову справу в усіх її аспектах. Важливо також відмітити той фактор, що для усіх без винятку президентів Єгипту військова справа є особливою ознакою їхньої влади, адже усі вони в різні часи обіймали ті чи інші військові посади, що є спільною ознакою їхньої характеристики. У будь-якому випадку, вступ Абделя Гамалья до Військової академії сформував його власну позицію, яка потім перетвориться у безкінечне протистояння між Заходом в особі Ізраїля та США і Сходом в особі Єгипту та СРСР.

До речі, подібну паралель можна навести, порівнюючи високопосадовців Стародавнього Риму і президентів республіканського Єгипту. Їхня схожість простежується в тому, що в обох випадках управління державою знаходилося в руках військово-політичного істеблшменту. Якщо в Римі це були диктатори, як-от Луцій Корнелій Сулла, то в Єгипті це колишні військові, як-от Гамаль Насер, Анвар Садат, Хосні Мубарак та інші. Або, розвернувшись у бік Греції, теж можна віднайти подібні риси, наприклад, серед режиму чорних полковників. Саме таку спадковість переходу від одного військового Президента до іншого започаткував і розвинув Гамаль Абдель Насер. Для Кремлівського уряду він залишався вічним партнером і надійним союзником проти зростаючого капіталізму. Комуністи ж, зі свого боку, в особі Хрущова усіляко підтримували контакти з провідником єгипетського соціалізму і допомагали у складних військово-економічних і політичних ситуаціях.

Коли розпочалась арабо-ізраїльська війна в 1948 р., Насер брав у ній участь у складі єгипетського війська, ось що він сам писав про ці події у своєму щоденнику: «Саме тоді я закінчував навчання в офіцерській школі. Однак турбота й відповідальність за свої справи у школі не змогли переважити поклик до війни у Палестині. То було велике збудження серед моїх колег і моральний дух, особливо серед молодших офіцерів, був високий. Багато побратимів з Організації вільних офіцерів приходили до мене крадькома, щоб уникнути стеження, й шепотом повідомляли, що збираються йти воювати добровольцями за Палестину. Я сам вагався. Чи повинен я також бути добровольцем? Чи повинен я одягти уніформу, взяти в руки пістолет-кулемет і піти воювати? Або чи повинен я завершити своє навчання в офіцерській школі, адже я провчився цілий рік і до закінчення навчання залишався лише один місяць? Приблизно в той час група із Установчого комітету Організації вільних офіцерів зібралася у моему будинку й було прийняте рішення, що частина із нас повинна направитися до Палестини, а решта мають залишатися в Каїрі» [1, с. 5].

Для єгипетського соціуму характерно те, що навіть значна революційна організація «Вільні офіцери» брала участь у війні проти сіоністів у 1948 р. Отже, з огляду на сумнівні роздуми Насера можна простежити його неоднозначність у цьому питанні на початковому рівні. Адже після закінчення Другої світової війни він ще не мав посади Президента, а залишався звичайним військовим офіцером. Лише після значного проміжку часу на світовій арені з'явиться нова постать активного бійця за свободу Палестини, яскравого антисіоніста, затятого прихильника панарабізму і соціалізму. Однак корумпованість уряду короля Фарука, довготривалий вплив Британії на єгипетську політику, створення маріонеток при владі і под. дуже негативно відобразилося на певних радикально-національних колах, до яких входив і сам Абдель. Організація «Вільних офіцерів» слугувала йому лише інструментом у майбутній революційній діяльності.

Під час цієї війни з євреями пан Гамаль надає досить цікаві свідчення. Наприклад, він розповідає сюжет про становище єгипетських батальйонів, де зазначається так: «Був лейтмотив у словах офіцерів про те, що війна була "політичною". Багато побаченого навколо здавалось їм таким, що відповідає цій інтерпретації та підтверджує її. Це не могло бути серйозною війною. Не було концентрації сил, запасів амуніції та спорядження. Не було ані розвідки місцевості, ані розвідданих, ані плану дій. Допоки вони були на полі бою, нічого цього не було. Єдиний висновок, який можна було зробити, що це була політична війна, правильніше сказати, воєнний стан без війни. Просуваючись вперед без перемоги та відступати без поразки» [1, с. 9]. Із цих свідчень видно, який бойовий дух панував у лавах єгипетської армії. Без сумніву, існувала частина людей, яка вірила у нібито святу місію єгиптян, які мають допомогти своїм братам по вірі, однак більшість вважали ці дії політичною війною, і тому їхня мотивація була на нулі.

Також зі свідчень офіцера Гамалья яскраво видно, як були підготовлені військові батальйони Єгипту до війни проти сіоністів. Хоч уряд Каїру заздалегідь підготувався до військових дій проти єврейського народу, на практиці ж ця підготовка зводилась до нуля, адже командування абсолютно не відповідало нормам досвідчених осіб. Це можна вважати однією з головних причин арабської коаліції, тому що коли одним батальйоном командує декілька командирів, які, до того ж, не ведуть розвідку і кидають своїх людей куди-загодно, то це справді стає військовою катастрофою для того чи іншого народу. Так збільшується кількість людських жертв, солдати просто йдуть наосліп, виконуючи накази безвідповідального командування. Тому без заперечень, військова сила єгиптян у належний спосіб не була підготовлена, що і стало наслідком її поразки. Це доводить, що королівські командири зневажливо ставилися до ситуації на фронті, зокрема і до своїх людей, чиї життя втрачали один за одним.

Підсумком у арабо-ізраїльській війні стала перемога євреїв над арабською коаліцією, зокрема і Насером у 1949 р., однак попри жажливий провал, Гамало вдалося стати очільником руху «Вільних офіцерів» та представити єгипетську сторону під час укладання миру з євреями [3, с. 113]. Такий перебіг подій приголомшив єгипетський соціум і мусульманський світ загалом. Ніхто не думав, що якесь штучно створене сіоністське державне формування зможе дати відсіч багатотисячній мусульманській армії, яка не була ретельно підготовлена до

бою з противником, котрий мав краще обладнання, ніж уся арабська коаліція. Євреї, покровителем яких завжди виступала і виступає понині Америка, отримували сучасні військові технології, які перевищували арабські і за якістю, і за кількістю. Інакше кажучи, якби США не втруtilись у цю справу, то за кілька днів держава, названа Ізраїлем, перестала б існувати під тиском зброї муслімів.

Хоч єгиптяни програли війну, проте до останнього подиху їхнього майбутнього лідера вони плекали у собі одну ціль – помсту. Поразка тільки загартувала їхню ненависть до євреїв як до власних ворогів, адже на той момент не тільки Гамаль, а й усі мусульмани ненавиділи сіоністів, що увібрали в себе риси західного режиму. Однак пан Насер після невдалої війни з євреями отримав певний авторитет серед свого оточення, а очоливши організацію «Вільних офіцерів» і взагалі став ключовою фігурою в єгипетському революційному середовищі. Панарабізм залишався в його ідеології, проте крім нього, додалася також ідея соціалізму і реваншизму. Останнє характерно майже для усіх переможених країн та народів, адже рано чи пізно більшість із них мають надію відновити свою незалежність і помститися своєму поневолювачу. Таку паралель можна провести, порівнюючи Німеччину після Першої світової війни, коли до влади прийшов Адольф Гітлер, котрий разом із нацистами став одним із ідеологів реваншистських настроїв серед німецького соціуму.

У 1952 р. Гамаль Насер разом із членами товариства «Вільні офіцери» вчинив революцію, під час якої уряд короля Фарука був повалений та проголошувалася республіка, в якій Абдель через короткий проміжок часу зайняв найвищу посаду – президентську [4, с. 33]. Повалення королівської влади відбувалося не тільки за участі військових, а й цивільних, адже такий вдалий хід складно зробити, використовуючи тільки одну армію. Проте військовослужбовці все-таки склали основну силу революціонерів, які вирішили покінчити з маріонеткою Заходу у влади. Панарабізм залишався життєвим кредо пана Гамалю, однак потрібно було здійснити кардинальні реформи, щоб довести свої політичні здібності в управлінні країною. Важливим питанням продовжила залишатися Палестина, яка через іноземне втручання втратила значну частину власних територій, які відтепер належали новому світовому гравцю – Ізраїлю. З приходом до влади палкого учасника війни проти сіоністів реваншизм у Єгипті почав стрімко процвітати і розвиватися протягом життя його головного ідейного лідера.

Ненависть до євреїв збільшувалася з кожним днем, враховуючи, що вони дали потужного ляпаса мусульманській гідності, завоювавши значні поселення Палестини, а також інші райони, що згодом були заселені євреями. Окрім сорому та ганьби, єгиптяни втратили також у цій війні велику кількість людей, що посилило ворожнечу між сіоністами та мусульманами-арабами. Розвиток партнерства зі США теж на той момент був неможливий через підтримку штатами сіоністів. Приклад США наслідували й інші країни, як-от Франція, Британія тощо, що ще більше посилювало прірву між західним світом і мусульманським, адже британці були окупантами, які керували Єгиптом протягом багатьох років, і тому їхня підтримка євреїв лише поглибила кризу у відносинах між Каїром та Лондоном. Тож після того, як Насер прийшов до влади, він почав продумувати блискавичний план помсти сіоністам, підбурюючи народ до реваншизму над своїм противником. Такими критичними поглядами він завоював недовіру західних країн до свого уряду і налаштував головних колоніальних гравців, як-от Франція і Британія, проти себе, що в подальшому виявилось у фатальних наслідках для усіх сторін конфлікту.

Приголомшливою подією, яка вразила своїми розмахами, стала інтервенція трьох країн на територію Єгипту. Це відбулося після того, як Гамаль Абдель Насер у 1956 р. націоналізував Суецький канал, в наслідок чого французи, євреї та британці 29 жовтня 1956 року розпочали військову інтервенцію в Єгипет [5]. Варто наголосити, що націоналізація Суецького каналу широко підтримувалась простим народом, єгиптяни вважали його своїм, оскільки були одними з головних осіб, які були задіяні під час його створення. Тому цим рішенням Гамаль вдарив по британському колоніальному его, чим здобув ще більшу популярність серед народу. Та ця подія ледь не стала фатальною і для її головного ідейного лідера, і для країни загалом, величезна кількість ворожих сил могла просто знищити уряд Насера і знову відродити маріонетковий режим у Каїрі, щоб легше контролювати його. Тож після націоналізації каналу незадоволеними залишилися тільки французи та британці, що так часто використовували

його у власних інтересах, а тепер втрачали майже все. Тому підмовивши єврейську політичну делегацію на подібний авантюризм, європейці вирішили разом вдарити по Єгипту.

Розпочалася чергова війна, яка вкотре переконала єгиптян у підступності західних країн. Війська Єгипту дали відсіч ворогу і намагалися стримувати чисельні сили противника, який володів значно більшим арсеналом, ніж самі єгиптяни. Перевага була на боці коаліції, оскільки французи разом зі своїми посіпаками в союзі мали передові військово-технологічні види зброї та амуніції. Так, Президенту Абделю довелося захищатися від трьох загроз одночасно, щоб вистояти і не заплямувати власної гідності, що було найскладнішим моментом у його житті. У чергових кровопролитних боях за національні інтереси продовжили вмирати звичайні військовослужбовці, підсилюючи цим ненависть до своїх могутніх ворогів в особі Заходу, який тісно співпрацював із сіоністською державою Ізраїль. Так чи інакше, ситуація для Гамалія Абделя Насера могла стати плачевною, якби вона не привернула до себе увагу великих світових гравців, як-от СРСР та США з їх геополітичними інтересами.

Попри те, що СРСР постачали Насеру радянське обладнання та зброю для боротьби з ворогами, соціалісти та капіталісти прийшли до спільної думки, яку втілили США у Резолюції ООН 997, яка була прийнята 2 листопада 1956 р., і закликала усі сторони до негайного припинення вогню, відведення військ та встановлення перемир'я [6, с. 82]. Так ганебно закінчилась інтервенція трьох країн на територію Єгипту: вони лише знехтували власними людьми і зброєю заради своїх амбіцій та цілей, що привело до чергового миру та втрат з обох боків. Насер же, зі свого боку, як і його уряд, був врятований, і доля посміхалася йому як ніколи інакше. Перемога над західною коаліцією зробила Гамалія найпопулярнішою особою серед єгипетського політикуму. Для більшості своїх громадян його постать постала на світовій арені як борець за справедливість, незалежність та вірність ідеям ісламу. Він став захисником мусульманського світу, символом свободи і боротьби з тиранією, колоніалізмом. Президент опинився на піку своєї слави, що закріпила за ним могутній авторитет, який він до кінця життя використовував, спрямовуючи свої зусилля на протидію єврейському державному формуванню.

Отже, переходячи до висновку, потрібно наголосити на тому, що саме за каденції Президента Гамалія було створене негативно-критичне мислення щодо єврейського народу. Ані мусульманський світ, ані єгипетський правитель не визнавали Ізраїль державою, адже більшість із них вважали сіоністів звичайними окупантами, які напали на дружній палестинський народ, а згодом спричинили ще стільки клопоту самим мусульманам, що вилилось у чергові наступні арабо-єврейські війни. Від цих воєн араби отримали мало чого, лише втрату людей, ресурсів та території через відсутність єдності, координації дій, спільних планів, морального духу тощо. Що ж до пана Президента, то він до кінця свого життя залишався вірним ідеям соціалізму, панарабізму та реваншизму, які втілились у Шестиденній війні, яка, як і попередні, була з ганьбою програна єгипетськими військами. Однак, не дивлячись на чергові поразки, Гамаль не втратив свого авторитету та популярності серед народу і застав на довгі роки вперед фактор ненависті до єврейського народу, який продовжили підсилювати після його смерті. Хоча його наступник Анвар Садат лавірував між нейтральною політикою, сучасний правитель Абдель Фаттах Ас-Сісі повністю відійшов від цієї політики і намагається нормалізувати стосунки між Каїром та Тель-Авівом.

*Annotation.* This study provides information on Jewish-Egyptian relations during the reign of President Gamal Abdel Nasser. The study of this topic consists in highlighting the problem in order to trace the prerequisites of the enmity between the Egyptian and Jewish people, to determine the role of the president in the formation of hostile attitudes towards the Jews, to trace the main events during Gamal's tenure that are related to the Zionists, to note the consequences that it contained similar policy to another state.

*Keywords:* Gamal Abdel Nasser, Pan-Arabism, Zionists, Revanchism, Communists.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Щоденник про війну в Палестині (Arabic: يوميات الرئيس جمال عبد الناصر عن حرب فلسطين) (1955; Akher Sa'a), пер. Леміш О., 2020, С. 1–34.
2. Khaled Fahmy, Gamal Abdel Nasser. 2021. Global Middle East: Into the Twenty-First Century. P. 103–116. URL: [https://www.academia.edu/80243955/Gamal\\_Abdel\\_Nasser](https://www.academia.edu/80243955/Gamal_Abdel_Nasser)

3. Maqbool Ahmad Awan. Gamal Abdel Nasser's Pan-Arabism and Formation of the United Arab Republic: An Appraisal. Journal of Research Society of Pakistan. Vol. 54, № 1, January–June, 2017, P. 107–128.

4. Lama Said. Heritage and nationalism in nasser's egypt. Edinburgh school of architecture and landscape architecture. 2015–2016. P. 1–87.

5. Suez Crisis: 1956, Cold War & Summary – HISTORY. URL: <https://www.history.com/topics/cold-war/suez-crisis>

6. Jean-Marc P. The 1956 Suez crisis and the united nations. A thesis presented to the Faculty of the US Army Command and General Staff College. 2004, P. 1–113.

7. Robert Eugene Danielson. Nasser and pan-arabism: explaining egypt's rise in power. Monterey, Calif.: Naval Postgraduate School 2007. P. 1–73.

УДК 94:[329.733:355.425.4](477)»1939/1945»

## УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ У ДРУГІЙ СВИТОВІЙ ВІЙНІ

*М. І. Коцюрuba, І. В. Пятницькова*

*Анотація.* Стаття присвячена діяльності українських збройних формувань часів Другої світової війни, їх витокам і напрямам діяльності. Проаналізовано та спростовано властиві російській пропаганді міфи про діяльність Української повстанської армії.

*Ключові слова:* українські військові формування, Українська повстанська армія, Друга світова війна.

Попри розвиток сучасної української історичної науки, звільнення її від нав'язаних радянською ідеологією міфів та розширення доступу до джерел залишається багато проблем, які потребують подальшого дослідження. Особливої актуальності в сучасних умовах війни Росії проти України набуває питання українських військових формувань у Другій світовій війні. Ця тема виходить за межі суто історичного дослідницького інтересу та є предметом численних маніпуляцій у російському інформаційному полі, тому потребує більшої уваги та системного підходу.

З-поміж усіх українських військових формувань часів Другої світової війни сучасна історіографія найбільше уваги присвятила історії формування та діяльності Української повстанської армії. На висвітлення питань, що тривалий час замовчувалися або перекручувалися радянською історіографією, була спрямована книга «Війна і міф. Невідома Друга світова», що вийшла за редакції В. В'ятровича [2].

Питання збройної боротьби ОУН і УПА досліджував В. Мороз. У своїй статті «Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях» дослідник зосередив увагу на періодизації діяльності військових угруповань та їх чисельності. В. Товстий у своїй книзі «Українська повстанська армія» висвітлив етапи боротьби українського підпілля, їх ідеологічне підґрунтя [4, с. 10].

І. Патриляк у ґрунтовному дослідженні «Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960 рр.)» простежив діяльність українського визвольного руху від початку Другої світової війни до остаточної ліквідації. Дослідник проаналізував особливості протистояння ОУН й УПА не лише з радянською, а й із нацистською владою. Автор рефлексує над причинами та характером українсько-польського конфлікту часів Другої світової війни [8].

Р. Офіцинський у праці «Історія УПА» акцентує на детальному описі того, як радянська влада змусила активізуватися національно-визвольний рух, аналізує успіхи в боротьбі з радянськими військами [7]. Діяльність українського підпілля на території Північної Буковини і Хотинщини вивчав І. Фостій. Він розглядає і оцінює встановлення у краї румунської окупаційної і радянської влади, їх деспотичну подібність у ставленні до місцевого населення [11].

Проте, незважаючи на ґрунтовний доробок з історії ОУН, УПА у сучасних реаліях проблема українських військових формувань поза ними потребує подальшого дослідження та звільнення суспільної свідомості від численних міфологем, утверджених радянською владою та підтримуваних російським агресором.

Мета статті полягає у спробі систематизувати та проаналізувати діяльність українських військових формувань у Другій світовій війні.

Умовно саме українські військові формування часів Другої світової війни можна поділити на три категорії: створені на основі політичної угоди з німецькою владою; організовані німцями без будь-яких політичних міркувань; пов'язані з підпіллям.

До першої категорії належали Військові націоналістичні загони (ВВН) [11]. Вони були організовані в 1939 р. під проводом Організації Українських Націоналістів (ОУН). Їх очолював полковник Роман Сушко. Через це другою назвою військового формування була «Легіон Сушко». У часи Першої світової він керував однією із чот Українських січових стрільців, був співзасновником Січових стрільців Армії УНР. Очевидно, що Роман Сушко у діяльності Військових націоналістичних загонів вбачав можливість відновити українське стрілецтво, що в подальшому могло стати ядром Української Армії.

Водночас «Легіон Сушко» проіснував дуже короткий час, і був розформований, коли набув чинності пакт Молотова–Ріббентропа. Учасникам Військових націоналістичних загонів заборонялося вступати в бойові дії через можливу негативну реакцію з боку СРСР, тому їх основною функцією була охорона правопорядку та громадських об'єктів. Багато представників цих військових формувань у подальшому вступили до української допоміжної поліції, відділів Werkschutz і Baudienst [10].

Уже безпосередньо з метою участі в бойових діях із радянською армією у 1941 р. були створені за ініціативи ОУН(б) батальйони «Нахтігаль» і «Роланд». Попри суттєву містифікацію діяльності цих формувань з боку радянської, а згодом і російської пропаганди, вони не належали до підрозділів СС і діяли у складі Вермахту для виконання допоміжних функцій. Оунівці розглядали ці два батальйони як певною мірою основу для майбутньої української армії. Адже на початку 1941 р. керівництво ОУН знало про підготовку Німеччини до війни з СРСР і розраховувало, що саме у момент початку війни вдасться підняти повстання на території України та відновити незалежність держави. Але у німецького командування було протилежне бачення щодо мети існування цих формувань. Їх розглядали як розвідально-диверсійні батальйони, які під час війни мали влаштовувати диверсійні операції проти радянських військових частин [2, с. 123].

Насправді участь обох батальйонів у бойових діях була обмеженою. «Роланд» улітку 1941 р. перекинули на територію Молдови та Одеської області, де його особовий склад кілька тижнів перебував в очікуванні наказу, а потім підрозділ знову повернули до Австрії.

Батальйон «Нахтігаль» у складі німецької армії брав участь у зайнятті Львова та дійшов до Вінниці. Він нараховував у своєму складі приблизно тисячу осіб. Після проголошення у Львові Акту відновлення української держави 30 червня 1941 р. батальйон відкликали з фронту [2, с. 124].

Після арешту Проводу ОУН(б) обидва батальйони повернули до Франкфурта-на-Одері й там зорганізувались у Вартовий батальйон 201, який відправили до Білорусі для боротьби з радянськими партизанами. Через різні скарги на непокору українців майже всіх українських старшин було заарештовано, а підрозділ розформовано. Один офіцер, сотник Роман Шухевич, утік і згодом став головним командиром Української Повстанської Армії (УПА). Він очолював українське підпілля до самої загибелі в бою з радянськими військами у березні 1950 р. під Львовом.

Найбільшим регулярним підрозділом цієї першої категорії була дивізія «Галичина». Вона була призначена для бойових дій на фронті і мала комплектуватися з населення окупованих територій. Її організували в середині 1943 р. в умовах багатьох суперечок. Спочатку українське підпілля рішуче виступало проти її створення, але коли дивізія «Галичина» стала фактом, що здійснився, підпільники використали її для підготовки своїх людей. Були і такі, що вступали до лав дивізії, аби уникнути примусового вивезення на роботу до Німеччини чи не залишитися на території, на яку мали невдовзі прийти радянські війська. Певну частину вояків до «Галичини» мобілізували примусово. Підтвердженням цього є поширені практики дезертирства, переходу до підпілля. Багато дивізійників також приєдналися до підпілля після поразки дивізії під час битви під Бродами в липні 1944 р. Решта військ у 1945 р. перегрупувалася в дивізію, яка стала 1-ю дивізією Української національної армії [11].

Інші загони формувалися з військовополонених червоноармійців. Таким був випадок Сумської (Української) дивізії, створеної наприкінці 1941 – на початку 1942 р., хоча й без по-

літичної угоди з німцями. Дивізія була майже знищена під час Сталінградської битви в 1942–1943 рр., а її залишки були приєднані в 1944 р. до Російської визвольної армії (РОА) генерала Власова. Внаслідок українських протестів усі українські підрозділи (але не всі окремі українці) відокремилися від РОА й реорганізувалися в Українську визвольну армію навесні 1944 р. На початку 1945 р. під Берліном колишні офіцери та солдати радянської армії сформували протитанкову бригаду «Вільна Україна». Бригада була організована за географічним регіоном і включала, зокрема, роти з Миргорода, Лубнів та Чернігова.

Усі згадані частини або їх залишки були зібрані під одним командуванням на початку 1945 р., коли в Берліні було створено Український національний комітет на чолі з генералом Павлом Шандруком. У дуже складній для себе ситуації німці врешті погодилися на створення Української Національної Армії. Її основою мала стати реорганізована Галицька дивізія [9].

Українські підрозділи демонстрували свою самостійність. Наприклад, для боротьби з французьким підпіллям було направлено два охоронні батальйони 30-ї піхотної дивізії СС, складені з українських примусових робітників у Німеччині, які були перегнані на службу. Пізньої осені 1944 р. загони перейшли на сторону Франції та стали частиною підпільного руху опору на території Франції «Forces Francaises de l'Interieur». Частини спочатку називалися батальйонами імені Богуна та Шевченка, а згодом стали Першим та Другим українськими батальйонами. Обидва батальйони були розпущені на вимогу радянської влади наприкінці 1944 р. [9].

Інший підрозділ французького опору, очолюваний поручиком Осипом Круковським і складений із залишків трьох батальйонів дивізії «Галичина», висланих на захід для навчання, негайно спробував дезертирувати на сторону Франції. Спроба була зірвана німцями, але великій групі вдалося втекти в 1944 р. Решту відправили назад до Німеччини.

До другої категорії військових формувань, організованих німцями без будь-якої попередньої політичної згоди, належали охоронні та будівельні частини: Werkschutz, Bahnschutz, Baudienst, Hilfswillige (Hiwis) і Schutzmannschaften, українська допоміжна поліція. Вони склалися переважно з колишніх червоноармійців, які приєдналися до цих частин, щоб врятувати своє життя.

До третьої категорії належали формування українського підпілля, які склалися з тих, хто не приєднався ні до радянських, ні до німецьких військ. Перший сформований підпільний загін очолив Тарас Бульба (Боровець). Вона мала різні назви: «Українська Повстанська Армія», «Поліська Січ» та «Українська Національна Революційна Армія». Т. Боровець покладав сподівання на те, що очолювані ним військові формування стануть основою регулярної української армії. Учасники «Поліської Січі» боролися і проти німецьких військ, і проти радянських партизанів [3].

Українська повстанська армія (УПА) виникла в 1942 р. після того, як члени ОУН пересвідчилися, що німецька влада є таким самим противником української державності, як і радянська. Першим керівником УПА був Василь Івахів. Після його загибелі в бою з німцями у травні 1943 р. головним командиром УПА став Дмитро Клячківський, а з серпня 1943 р. – Роман Шухевич. УПА мала широку підтримку серед західноукраїнського населення і спиралася на розгалужену мережу. Вона стала настільки великою народною силою, що в липні 1944 р. для керівництва боротьбою та координації політичної діяльності було створено Українську головну визвольну раду на чолі з Кирилом Осьмаком [4]. УПА вела боротьбу проти нацистських окупантів та їх союзників, радянських партизанських загонів та регулярних військ.

Існує багато хибних уявлень про українське визвольне підпілля, які поширює в інформаційному просторі російська пропаганда. Один із них стосується історії його формування. Тривалий час побутував достатньо спрощений підхід до цього питання. Оскільки підпілля було створено націоналістами, багато з яких раніше були пов'язаними з німецькими підрозділами, УПА зараховували до керіваного нацистами військового формування.

Інша хибна думка стосується її членства, оскільки коли УПА почала діяти, вона охопила всі організовані націоналістичні групи. Багато членів допоміжної поліції, зокрема на Волині, дезертирували й приєдналися до УПА, як і члени дивізії «Галичина». Внаслідок цього необізнані автори на Заході та абсолютна лавина радянських, російських публікацій створювали враження, що українське підпілля було створене німцями для боротьби з СРСР [11]. Хоча про



боротьбу між УПА та німецькими окупантами і їхніми союзниками свідчать численні документи німецького, радянського, польського і власне упівського походження. Діяльність УПА німецька сторона оцінювала як антинімецьке повстання. Зіткнення між ними відбувалися постійно. Лише в липні 1943 р. УПА здійснили 295 атак на німецькі опорні пункти та 119 – на господарські об'єкти. Зі свого боку, окупаційна влада створила спеціальне військове формування, що мало вести боротьбу проти УПА. Воно налічувало в своєму складі більше 10 тисяч військових. З повітря це угруповання прикривало 27 літаків, а на землі 50 танків та бронемашин [2, с. 158].

Залишається поза увагою те, що до УПА входили представники різних регіонів України. Багато керівних старшин і політичних діячів УПА походили з територій, контрольованих Радянським Союзом до 1939 р. До неї приєднувалися і вояки радянської армії. Показовим щодо цього є приклад Осипа Позичанюка. Колишній комсомолец став одним із лідерів Української головної визвольної ради і відповідальним за її інформаційне бюро. Він був не один. У своїх спогадах Данило Шумук згадує членів Комуністичної партії Західної України, які згодом приєдналися до підпільних загонів [5].

Абсолютно невивірдженою є радянська концепція локалізації діяльності УПА виключно на західноукраїнських землях. Їх формування діяли фактично на всій території України, від заходу до сходу. І метою їх боротьби було знищення ворогів незалежної України, якими однаково були Радянський союз та нацистська Німеччина.

Отже, під час Другої світової війни українці були по різні боки. Головні причини полягали в тому, що Україна була однією з найбільших націй Європи без незалежної національної держави. Існувала велика та динамічна українська діаспора. Українці, які перебували в німецьких військових частинах, перебували там із різних причин. Проте більшість керувалися власною політичною програмою, що полягала у розбудові незалежної України і прямо протистояла двом головним супротивникам на шляху реалізації цієї мети – Німеччині та Радянському Союзу.

*Abstract.* The article is devoted to the activities of Ukrainian armed forces during the Second World War, their origins and directions of activity. The myths about the activities of the Ukrainian Insurgent Army characteristic of Russian propaganda are analyzed and refuted.

*Keywords:* Ukrainian military formations, Ukrainian Insurgent Army, Second World War.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945) / Львівський національний університет імені Івана Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. Львів, 2003. 686 с.
2. В'ятрович В. М., Майоров М., Зінченко О. О. Війна і міф. Невідома Друга світова. Київ: Клуб Сімейного дозвілля, 2016. 272 с.
3. Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі Опору (1941–1944 рр.). НАН України. Інститут історії України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2002. 261 с.
4. Мороз В. До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради. *Український визвольний рух* / відп. ред. В. В'ятрович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр дослідження визвольного руху, 2007. 36. № 10. До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С. 213–222.
5. Мороз В. Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях. *Визвольний шлях*. Кн. 8(677). Серпень 2004. С. 72–87.
6. Муковський І. Т., Лисенко О. С. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. Київ: Книга Пам'яті України, 1997. 567 с.
7. Офіцинський Р. Історія УПА. Фоліо, 2021. 128 с.
8. Патриляк І. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960). Київ: АДЕФ-Україна, 2022. 776 с.
9. Середницький Я. Генерал Павло Шандрук і антигітлерівська військова опозиція. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 176 с.
10. Товстий В. П. Українська Повстанська Армія. Харків: Промінь, 2007. 112 с.
11. Фостій І. П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. Чернівці: Кн. Пам'яті України, 2005. 376 с.

## ОБРАЗ РОСІЇ У СХІДНОАЗІЙСЬКИХ ЗМІ: АНАЛІЗ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

*І. І. Мусіюк, І. Г. Паніна*

*Анотація.* Стаття присвячена відображенню образу Російської Федерації у східноазійських ЗМІ. Авторка описує значення зовнішньої політики Росії для її сприйняття у світі, економічні показники та внутрішні процеси як фактори формування її образу за кордоном. У статті зосереджується увага на регіоні Східної Азії та досліджується, як медіа різних країн висвітлюють зовнішню політику та двосторонні відносини Росії. Результати поточного дослідження є важливими даними про те, як Російську Федерацію сприймають країни регіону і які фактори впливають на це сприйняття.

*Ключові слова:* Росія, Східна Азія, ЗМІ, образ, репрезентація.

**Вступ.** Образ Російської Федерації у світі є предметом значного інтересу та дискусій, що особливо простежується на тлі її агресивних дій, особливо в контексті повномасштабного вторгнення в Україну. Протягом 1990–2000-х років російське керівництво намагалось побудувати імідж РФ як глобального гравця, держави з власним культурним кодом, ліберальною економікою та відповідними показниками, які поступово зростали, а також успіхами на зовнішньополітичній арені. Діяльність російських медіа за кордоном, безперечно, мала успіх, тому навіть після подій у Грузії у 2008 році та в Україні після 2014 року в багатьох куточках світу зберіглося сприйняття Росії як важливого гравця на глобальній «шахівниці». Утім її агресивні дії в Сирії та Україні, політика реваншизму та ігнорування норм міжнародного права разом із посиленням авторитарних тенденцій всередині держави призвели до того, що образ РФ почав змінюватися. Зокрема, це відбулося на Заході шляхом появи інформації з відкритих джерел і публікацій у ЗМІ. Повномасштабне вторгнення в Україну стало поштовхом до кардинальної зміни у сприйнятті РФ як держави-агресора.

У країнах Азії, на відміну від держав Європи та Північної Америки, немає однозначного засудження дій Росії в Україні, а сприйняття самої держави є доволі специфічним. Враховуючи значний вплив регіону Далекого Сходу на світову економіку та зростання його ролі в політичних процесах, видається актуальним визначити, яким є образ РФ у державах Східної Азії, адже це впливає не лише на особливості двостороннього співробітництва, а й на архітектуру міжнародної безпеки.

За останні роки було написано чимало статей і аналітичних матеріалів, присвячених міжнародному образу Російської Федерації, насамперед у контексті російсько-української війни. До таких належать, наприклад, публікації Е. Девіса [1]. Азійська тематика представлена матеріалами новинного агентства The Times of India [2]. Зокрема, нещодавні дослідження фокусуються на азійському регіоні: автори аналізують медіаобраз РФ на Сході. Зазначений аспект висвітлюється у статтях Н. Виноградової, С. Денисової [3], К. Мінцнера [4]. З огляду на це метою статті є виявлення складників образу РФ у ЗМІ держав Східної Азії, а також ключових чинників його формування.

**Основна частина.** Переважно негативний образ Росії підтримується західними медіа, що робить доречним розширити географію дослідження і розглянути питання образу РФ із погляду засобів масової інформації країн Східної Азії. На думку авторки, сьогодні спостерігається тенденція до переорієнтації сил на світовій арені: США і КНР стають двома найбільш впливовими центрами, які поступово формують навколо себе сфери впливу. Спираючись на цей системний тренд, необхідно також брати до уваги думку «східного світу» щодо світової політики. Охарактеризовані в цій статті медіа були обрані з урахуванням їх масовості, тиражу та наявності англійської версії матеріалів, що автоматично збільшує охоплення читачської аудиторії.

З огляду на те, яку роль займає сьогодні Китайська Народна Республіка, для аналізу образу РФ не можна ігнорувати китайський фактор. Китай має статус не тільки регіонального лідера Східної Азії, а й вагомого геополітичного центру, який розвивається та посилюється. Незважаючи на те, що КНР наразі стоїть осторонь військових процесів і намагалася зберегти позицію невтручання у війну між Росією та Україною, держава має одну з найпотужніших

економік світу, велику армію, ядерну зброю, розвинені новітні технології [5]. Через рік після повномасштабного вторгнення РФ в Україну КНР запропонувала «мирний план» щодо врегулювання «української кризи» [6], розпочавши власну «велику гру». Лідер КНР Сі Цзіньпін здійснив триденний візит до Москви. Відносини між РФ і КНР входять у нову фазу, тому дуже важливо розуміти особливості розвитку китайської зовнішньополітичної думки й риси образу Росії в Китаї.

Основою інформаційної діяльності китайських ЗМІ є ідеологічні установки китайського уряду і Комуністичної партії КНР [7]. *Xinhua* є найбільшим медіаресурсом і однією з найбільш впливових інформаційних агенцій Китаю, тому залучена до формування громадської думки у країні [7]. Аналіз висвітлення Росії у *Xinhua* дає цінну інформацію про те, як що країну сприймають у Китаї. Як зазначено на сторінках джерела, Росія, як і КНР, відчуває гостру потребу в розвитку співпраці [7]. З погляду *Xinhua*, розширення російсько-китайських відносин має велике значення не тільки для зазначених держав, а й для світу загалом. Основним повідомленням публікації є теза, що Китай і Росія залишаються «опорою миру та стабільності у мінливому світі» [8].

У матеріалах також повідомляється, що обидві держави виступають категорично проти односторонніх дій та політики протекціонізму, проти політики сили та залякування, що багато в чому суперечить західному баченню поведінки з боку обох цих держав. На думку *Xinhua*, яка транслює партійні установки, обидві держави віддані дотриманню принципу невтручання у внутрішні справи інших країн як одного з керівних принципів міжнародних відносин [8].

Для опису відносин Росії й КНР використовуються такі вирази: «стратегічний якір», «глобальний пріоритет», «можливість розвитку і глобального партнерства», «розширення співпраці» [8]. Характеризуючи російських політичних діячів, *Xinhua* використовує або нейтральні, або позитивні епітети. Наприклад, міністр закордонних справ Російської Федерації Сергій Лавров визначається як «високопоставлений дипломат» [9]. Водночас щодо лідера російської опозиції застосовується термін «суворий критик Кремля» [10].

Відносини Росії та США *Xinhua* подає нейтрально, розцінюючи їх як вимушену необхідність для обох держав. Коли йдеться про Сполучені Штати Америки, в інформації про державу можна помітити пасивно-негативний окрас. Так, у контексті іранської ядерної програми агентство підкреслює роль політичної угоди між Іраном і групою держав, відомої як Спільний всеосяжний план дій, приводячи цитати російських політичних діячів, тожоних даній тезі [11]. Однак надалі вказується, що США не тільки виийшли з цієї угоди у 2018 році за часів її особливої актуальності, а й пішли проти міжнародної спільноти, яка виступала категорично проти виходу держави [11], підтримуючи російський наратив. Водночас коли йдеться про звинувачення США, адресовані до Росії з приводу її агресивних дій, *Xinhua* подає слово «агресія» в лапках, щоб не показати причетність до цієї тези [8]. Щобільше, у номінації «The U.S. should quit interfering in Russia-Europe relations» чітко простежується невдоволення інформаційного агентства діями США. У матеріалах *Xinhua* Сполучені Штати демонструються як фактор дестабілізації відносин Росії та ЄС [8].

Водночас коли певні ЗМІ Азійсько-Тихоокеанського регіону перебувають під впливом політики уряду або мають обмеження у свободі слова та преси, є держави, медіа яких представляють різноманітний та критичний погляд на Росію, пропонуючи читачам прихильність до незалежної журналістики. Так, японська газета «The Japan Times» продемонструвала, що можна забезпечити детальне та незалежне висвітлення подій і образу РФ, виходячи за межі офіційної політики. Джерело окреслює широкий спектр тем, пов'язаних із Росією, включно з політикою, економікою, суспільством та культурою [12]. У політичному плані газета пропонує матеріали про відносини країни з Японією та США, а також про її зовнішньополітичні амбіції на Близькому Сході та в Європі [12]. Газета має публікації про внутрішню політику Росії, зокрема й нещодавні конституційні зміни, які посилили владу Президента Путіна. Матеріали джерела містять доступ до коментарів, що підкреслює його прозорість.

У нещодавній статті за 2023 рік обговорюються відносини США та Китаю з Росією, зокрема щодо війни в Україні [13]. У матеріалі цитується попередження Президента США Джо Байдена китайському лідеру Сі Цзіньпіну про серйозні наслідки, якщо КНР надасть військову

підтримку Росії у її війні проти України [13]. У ньому також згадується, що наявними очікуваннями, що Сі підтвердить свої тісні зв'язки з Президентом Росії Володимиром Путіним під час свого державного візиту до Москви. Загалом тон статті переважно інформативний, зосереджений на фактах з урядових джерел і заявах, без явної позиції щодо проблематики.

Пишучи про російсько-японські відносини, «*The Japan Times*» використовує більш «жорстку» мову, посилаючись на слова прем'єр-міністра Фуміо Кісиди, який каже про «воєнні злочини» та «агресію» для опису дій Росії [14]. Традиційно непрості й недружні відносини з РФ визначають таку риторику. У матеріалах йдеться про те, що Японія посилила свою позицію щодо Росії через відсутність прогресу в переговорах щодо територіальної суперечки навколо Північних територій і підписання мирного договору [14]. Тональність публікацій на тему російсько-японських відносин свідчить про те, що Японія займає тверду позицію щодо російської агресії та готова притягнути державу до відповідальності.

У матеріалах згадується про відносини Росії з країнами Близького Сходу та повідомляється, що Росія успішно повернулася до регіону, де Путін почувається «як вдома» серед авторитарних правителів [14]. Це підтверджує наступна цитата: «Russia has pivoted more successfully toward the Middle East, where President Vladimir Putin feels at home among a particular cohort of authoritarian rulers<sup>1</sup>» [15]. У загальних рисах тон статті можна схарактеризувати як критично-скептичний щодо ролі Росії на Близькому Сході. Ставлення автора до РФ є підозрливим і обережним, що свідчить про те, що повернення Росії на Близький Схід може бути не таким успішним, як здається, і що авторитаризм Путіна знаходить сприятливий ґрунт і вдячну аудиторію в регіоні.

Тональність статей «*The Japan Times*» змінюється залежно від конкретної теми. Відносини Росії з країнами Європи також не є винятком. Тон статей про російсько-європейські відносини є інформативним; у матеріалах висвітлюються об'єктивні розбіжності всередині ЄС щодо російського питання, водночас автори чітко не висловлюють свою думку та не розкривають ставлення до РФ [16]. «*The Japan Times*» стверджує, що єдність Європейського Союзу щодо санкцій проти Росії починає хитатися, оскільки деякі країни-члени починають вагатися щодо покарання Москви за її дії в Україні через побоювання щодо впливу на їх власну економіку. У статті наводяться конкретні приклади таких країн, як Бельгія, Греція та Угорщина, які або відмовляються від подальших санкцій, або значною мірою покладаються на російський імпорту енергоносіїв [16].

Матеріали «*The Japan Times*» також не оминають внутрішню політику Росії та її рішення щодо вільного політичного устрою [17]. Автори публікацій обговорюють внутрішню політику Росії та конституційні зміни, які дозволяють Путіну продовжити своє перебування при владі. Агентство зазначає, що результати голосування були переважною за конституційні зміни, але критики вважають, що вони були сфальсифіковані [17]. Автор також підкреслює, що Путін керує Росією понад двоє десятиліть і потенційно може керувати країною до 83 років [17]. Тон статті дещо критичний, автор припускає, що результати голосування можуть бути не зовсім легітимними [17].

Виходячи з аналізу матеріалів ЗМІ, можна помітити ще одну варіацію серед медіа, яка полягає у пунктирному висвітленні Росії і з позитивного, і з негативного боку з огляду на контекст та світові події. Прикладом такого підходу є матеріали сингапурського видання «*The Straits Times*» [18].

«*The Straits Times*» – широкотиражна щоденна газета в Сінгапурі, яка висвітлює місцеві та міжнародні новини, бізнес, спорт і теми, пов'язані з повсякденним життям [18]. Щодо негативного висвітлення РФ, статті «*The Straits Times*» за 2022–2023 рр. висвітлюють питання нарощування Росією військового потенціалу на українському кордоні, занепокоєння з приводу російських кампаній щодо дезінформації та критика дотримання прав людини в Росії [19]. Наприклад, нещодавня стаття під назвою «Russian buildup at Ukraine border includes blood for

<sup>1</sup> «Росія успішно повернулася до Близького Сходу, де Президент Володимир Путін почувається як вдома серед певного кола авторитарних правителів» – пер. авт. з англ. мови.

wounded: US officials» висвітлює стурбованість ситуацією, тоді як інша стаття під назвою «Russia calling? Scammers target high-level Western officials» зосереджується на російських кампаніях з дезінформації [19; 20]. У першому випадку висвітлена негативна позиція щодо Росії в контексті її підготовки до нового вторгнення в Україну, посилюючи коментарі США про те, що Росія «очевидно» зараз має можливість «напасти на свого сусіда» [19]. У статті російська позиція зображується як непоступлива й агресивна, коли Кремль ігнорує занепокоєння Заходу. Загалом з матеріалу випливає, що Росія є агресором, і Захід повинен бути готовий відповісти на будь-які подальші дії РФ. Другий приклад є критикою російського комедійного дуєту (Володимира Кузнецова та Олексія Стоярова), зображуючи їх брехливими та маніпулятивними [20]. У статті описується, як дует використовував фальшиву електронну пошту, інтенсивний грим і вмовляв свою цільову аудиторію говорити речі, які потім вибірково використовувалися для проросійської пропаганди [20].

Варто зауважити, що були статті, які представили більш позитивний погляд на Росію, особливо у сферах бізнесу та культури. Наприклад, стаття під назвою «Start Singapore: Russia offers free office space for high-tech start-ups» присвячена російському агентству, що просуває високотехнологічні галузі та пропонує безплатні офісні приміщення високотехнологічним стартапам із Сінгапуру, тоді як інша стаття під назвою «Singapore, Russian start-ups to benefit from two MOUs» підкреслює важливість кооперації між РФ та Сінгапуром у контексті підписання двох меморандумів про взаєморозуміння (MOU) [21; 22]. Можна відзначити, що тон першої статті є інформативним і позитивно-нейтральним, надає фактичну інформацію про пропозицію Фонду «Сколково» безплатного офісного приміщення сінгапурським стартапам із метою заохочення їх виходу на російський ринок [21]. У другому випадку стаття не передає особливого тону чи ставлення до Росії, але тематично демонструє переваги двосторонніх відносин [22].

**Висновки.** Розглянувши вибірково найбільш репрезентативні ЗМІ КНР, Японії та Сінгапуру, можна зробити висновок, що на образ Росії за кордоном загалом і у Східній Азії зокрема впливають різні фактори (зовнішньополітичні умови, економічний статус, включеність у міжнародні процеси, політична афілійованість урядів тощо). ЗМІ в регіоні по-різному висвітлюють Росію: одні створюють позитивний імідж, інші – ставляться критично, і це пов'язано з політичним режимом і набором цінностей, які панують у державі та є дотичними російським або навпаки. Наприклад, ЗМІ в КНР зазвичай більш позитивно сприймають Росію, тоді як матеріали в медіа Японії здебільшого критичні. Розуміння образу РФ у ЗМІ Східної Азії можуть бути корисними для аналізу російської зовнішньої політики, оскільки вони дають зрозуміти, як Росію сприймають у регіоні та як інтерпретують її дії. З іншого боку, розуміння сприйняття Росії в азійських ЗМІ може допомогти українським політикам і аналітикам приймати обґрунтовані рішення щодо трансляції своїх наративів про російсько-українську війну, розвивати взаємовигідні партнерства та розробляти стратегії взаємодії з державами регіону.

*Abstract.* This article is dedicated to depicting the Russian Federation's image in East Asian media. The author describes the significance of Russia's foreign policy for its perception in the world, economic indicators and internal processes as factors in the formation of its image abroad. The article focuses on the East Asian region and examines how the media of different countries cover Russia's foreign policy and bilateral relations. The results of the current study are important data on how the Russian Federation is perceived by the countries of the region and what factors influence this perception.

*Keywords:* Russia, East Asia, mass media, image, representation.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Davis E. Russia's Global Standing Sinks Amid Ukraine War. *U.S. News*. September 27, 2022. URL: <https://cutt.ly/Z4jWGOI>
2. How global media covered Russia's invasion of Ukraine. *The Times of India*. February 25, 2022. URL: <https://cutt.ly/C4jW4SY>
3. Vinogradova N., Denisova S. A Quantitative Analysis of the Image of Russia in the Asia-Pacific Region Media. *European Research Studies Journal*. 2018. PP. 555–569. URL: <https://bit.ly/3jwcFXI>
4. Minzner C. How Is Beijing Portraying Russia's Invasion of Ukraine for the Chinese Public? *Council on Foreign Relations*. URL: <https://on.cfr.org/402AL34>

5. China. Lowy Institute Asia Power Index 2023 Edition. URL: <https://bit.ly/40mIDNJ>
6. China's Position on the Political Settlement of the Ukraine Crisis. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. February 24, 2023. URL: <https://bit.ly/3yTjMUv>
7. Xinhua News Agency. *Britannica*. URL: <https://cutt.ly/fGRGgLi>
8. Worsening Russia-U.S. ties run counter to Russian interests: ambassador. *Xinhuanet*. March 25, 2021. URL: <https://cutt.ly/fnyf7Jj>
9. Russian FM says Russia-China ties continue to be strengthened. *Xinhuanet*. April 4, 2021. URL: <https://cutt.ly/UnyfVqi>
10. Russia rejects foreign interference in Navalny case. *Xinhuanet*. January 19, 2021. URL: <https://cutt.ly/GnyfBMw>
11. No alternative to Iran nuclear deal: Russia. *Xinhuanet*. April 2, 2021. URL: <https://cutt.ly/D4jhJED>
12. *The Japan Times*. Official website. URL: <https://www.japantimes.co.jp/>
13. Use of Chinese ammunition in Ukraine confirmed by U.S. *The Japan Times*. March 18, 2023. URL: <https://bit.ly/3LAADn4>
14. Japan to implement more sanctions against Russia over 'war crimes'. *The Japan Times*. April 7, 2022. URL: <https://bit.ly/3JSMaNH>
15. Bershidsky L. Putin's Russia is now a Middle Eastern country. *The Japan Times*. October 8, 2019. URL: <https://bit.ly/40hGuS1>
16. O'Donnell J. EU unity over Russia sanctions falters as Europe's economy wilts. *The Japan Times*. December 20, 2022. URL: <https://bit.ly/42sN0r1>
17. President for life? Russians grant Putin right to extend rule until 2036. *The Japan Times*. July 2, 2020. URL: <https://bit.ly/40hGNw9>
18. *The Straits Times*. *International Edition*. URL: <https://www.straitstimes.com/global>
19. Russian buildup at Ukraine border includes blood for wounded: US officials. *The Straits Times*. January 29, 2022. URL: <https://bit.ly/3FB6tMn>
20. Russia calling? Scammers target high-level Western officials. *The Straits Times*. March 16, 2023. URL: <https://bit.ly/3JwG1EK>
21. Start Singapore: Russia offers free office space for high-tech start-ups. *The Straits Times*. July 2, 2015. URL: <https://bit.ly/3JRkmnF>
22. Singapore, Russian start-ups to benefit from two MOUs. *The Straits Times*. September 20, 2018. URL: <https://bit.ly/3Z1drBo>

УДК: 94-055.2(477)»16»

## **ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МАРІЇ МАЗЕПИНОЇ**

*О. І. Піддубна, І. В. Пятницькова*

*Анотація.* У статті проаналізовано життєвий шлях та діяльність матері гетьмана Івана Мазепи – Марії Мазепиної. Вона була дуже впливовою жінкою в політичному культурному житті України XVII ст., проте наразі все одно залишається маловідомою для широкого загалу.

*Ключові слова:* Марія Мазепина, історія України XVII ст.

Сьогодні вченими досліджується історія України XVII ст. у політичному та культурному аспектах, створюється багато ґрунтовних праць. Водночас залишається безліч питань із площини повсякденного життя, що потребують більш глибоких досліджень. Серед них проблема впливу жінок на суспільно-політичний, культурний розвиток української держави на загальному концептуальному рівні і на рівні особистісних прикладів.

Однією з яскравих постатей української історії XVII ст. була мати Івана Мазепи – Марія Мазепина. Вона брала активну участь у релігійному, громадському житті, впливала і на політику, оскільки гетьман прислухався до порад матері. Проте її життєвий шлях, діяльність та значення в історії України до цього часу залишаються малодослідженими. Частково вони були представлені у працях Т. Таїрової-Яковлевої, З. Хижняка та С. Сегеди.

Мета цієї статті полягає у висвітленні діяльності Марії Мазепиної, її впливу на сина та досягнень у релігійній та громадській діяльності, що вражали на той час.

Марія Мазепина походила з роду Мокієвських, що належав до давніх родів шляхетського походження і вже був відомим у другій половині XVI ст. на Білоцерківщині [1, с. 212]. Точної дати її народження до цього часу історикам не вдалося встановити. Однак припускають, що вона народилася в 1624 р. [2, с. 52]. До прийняття постригу вона мала ім'я Марина.

Марину Мазепину досить рано видали заміж. Історики вважають, що їй на той час було лише 14 років. У ранньомодерну добу на українських землях ранні шлюби були доволі поширеною практикою і укладати їх дозволялося з досягненням 14 років [2, с. 52].

Її чоловіком був Адам Степан Мазепа-Колединський, який походив із православного по-козаченого шляхетського роду. У подружжя було двоє дітей – син Іван та донька Олександра. Чоловік Марини Мазепиної брав участь у Національно-визвольній війні на боці Богдана Хмельницького. Після смерті Хмельницького він підтримував Івана Виговського. Також відомо, що свого часу Адам Степан Мазепа-Колединський отримав від Яна Казимира підтвердження на отримання своїх давніх родових земель. За декілька років до своєї смерті мав посаду підчашого чернігівського [1, с. 213]. За наявними джерелами історики вважають, що помер Адам Степан Мазепа-Колединський у 1665 р. [7, с. 5].

Після смерті чоловіка Марина Мазепина прийняла постриг під іменем Марія. Її вступ до Луцького Хрестовоздвиженського православного братства засвідчує той факт, що вона була надзвичайно активною та енергійною. Оскільки це був фактично єдиний спосіб для жінки традиційного суспільства самореалізуватися поза межами родини, побудувати власну кар'єру та брати участь у релігійному та громадському житті [1, с. 214].

Прихід у чернецтво був здійснений Марією Мазепиною в Київському Вознесенському монастирі, що починає свою історію з XVII ст. [2, с. 53]. Мандрівник Павло Алеппський, відвідавши монастир, був приємно вражений його архітектурою і вмінням гарно читати та співати молитви черниціям [3, с. 146]. Цей факт засвідчує те, що всі черниці були грамотними. Очевидно, вони походили із заможних родин та зналися в галузях логіки, філософії і прихильно ставилися до творчості [3, с. 147]. Незабаром Мазепина прийняла урочисту присягу під ім'ям Магдалини. А вже невдовзі Марія стала ігуменею Києво-Печерського Вознесенського монастиря [2, с. 53].

Зважаючи на успіхи та розвиток Марії Мазепиної у справах церкви, варто наголосити на тому, якою була в неї освіта. Жінка мала належну освіту та володіла грамотою. Свідченням цього може слугувати її власний підпис та витончений почерк. Зразок почерку Марії Мазепиної можна побачити в Чернігівському обласному історичному музеї імені В. В. Тарновського [2, с. 53].

Маючи гарну освіту, сім'я Мазеп дала належну освіту своєму синові – Івану Мазепі. Є свідчення про те, що він навчався в Києво-Могилянській академії. Мазепа був розумним юнаком, на що звернув увагу король Ян Казимир. Завдяки своїй освіченості та сприянню короля Мазепа здобував освіту в навчальних закладах Німеччини, Італії та Франції. Потрібно віддати належне батькам Івана Мазепи, які дали поштовх до його навчання та отримання гідної освіти. Зі свого боку, Мазепа з турботою та любов'ю відкликався про своїх батьків [1; с. 214].

Завдяки своїм старанням та активній діяльності Марія Мазепина була званою у громадянських колах як ревнителька православної церкви та Батьківщини, що засвідчувало повагу до неї серед населення. У записках Луцького православного братства, до якого вона вступила в 1666 р., значиться, що вона була підчашиною чернігівською.

Відомим ім'я Марії Мазепиної зробила її відданість своїй справі, походження та розум. Вона займала досить високу для того часу посаду ігумені дівочого привілейованого монастиря. Важливим є те, що жінка досягла посади ігумені дівочого Печерського Вознесенського монастиря, коли її син ще не був гетьманом. Цей факт доводить, що саме завдяки своїй діяльності та без сприяння сина вона отримала цю посаду [2, с. 54].

Час перебування Марії Мазепиної на посаді ігумені вважається одним із найкращих періодів в історії Печерського Вознесенського монастиря. За її організації та матеріальної підтримки гетьмана всі дерев'яні будівлі монастиря були перебудовані на кам'яні. Серед них і головна святиня комплексу – Вознесенська церква, яка була збудована у стилі українського бароко. У часи керівництва Марії Мазепиної монастир став освітнім, мистецьким осередком. Саме в цей час набуло популярності та розвитку вишивання шовком, золотом та сріблом, і Вознесенський монастир став центром розвитку золотого шиття «сухозліткою» [4, с. 60]. Тут виконували найдорожчі й найвідповідальніші замовлення для всіх монастирів України. Вознесенському собору в Переяславі-Хмельницькому мати Магдалина подарувала власноруч вишити

золотом і сріблом епітрахиль із написом «Року 1700 місяця семтеміря 16 дня. Всечесная ігуменя Марія Магдалина справила», яка є витвором мистецтва.

Патріарх Андріан надав дозвіл Марії на перенесення в усамітнене місце Глухівський монастир [4, с. 60]. Монастир був правонаступником обителі Преображення Господнього [1, с. 216]. За грамотою 1687 р. жінка отримала управління у Глухівському Преображенському монастиреві [2, с. 55]. Монастир був розбудований та являв собою потужний монастирський комплекс. Він вражав архітектурною досконалістю багатьох подорожніх. Ігуменя доклала багато сил для розбудови та вдосконалення Преображенського монастиря [1, с. 216]. За спірання гетьмана та його матері Глухів став осередком злету козацького ренесансу [2, с. 55].

Марія Мазепина була співчутливою та люблячою матір'ю. Діти могли звернутися до неї зі своїми проблемами, і вона їх обов'язково вислуховувала та давали поради. Із проханням прихистку приблизно у 1695 р. до Марії Мазепиної звернулася її донька – Олександра, яка не знайшла порозуміння на релігійному ґрунті зі своїм третім чоловіком, який був шляхтичем-католиком. Пасербиці Олександри поїхали разом із нею до Києва з Волині. Це може свідчити про те, що Олександра була добре вихованою та жалісливою до своїх падчерок, які, зі свого боку, любили її і не хотіли жити з власним батьком без неї [1, с. 217]. У Вознесенському монастирі Олександра прийняла чернецтво, але невдовзі померла [2, с. 56].

Збережені портрети історичних постатей, які вціліли до наших днів, дають змогу візуалізувати, уявити за зовнішніми рисами та дати певну характеристику історичній постаті. Портрет Марії Мазепиної, який дійшов до нас, доносить образ гордої, впевненої в собі, освіченої, розумної та владної жінки [4, с. 62]. Портрет Марії Мазепиної належить до загадкових, бо він був написаний після її смерті, деякі дослідник припускають, що це може бути не оригінал XVII ст., а копія XVIII ст. [5]. Авторкою портрету була художниця-аматорка Марія Стецька, яка не до кінця розуміла, чий портрети перемальовує. Тому виникли неточності з портретом Марії Мазепиної, який був ідентифікований як портрет «невідомої жінки» [6, с. 217]. Однак характеристик, які ми можемо почерпнути з різних джерел, недостатньо, щоб повною мірою та з точністю відтворити образ Марії Мазепиної. До наших днів не вціліло жодного опису її зовнішності [6, с. 221].

Мати Мазепи гордо відкликалася про свого сина та постійно підтримувала з ним зв'язок. Жінка посилала йому овочі з власного монастирського городу, що свідчить про турботу з боку Марії Мазепиної. Гетьман, зі свого боку, дослухався до її порад і поважав її. За сприяння та за порадами своєї матері гетьман звільнив від страти Василя Кочубея [4, с. 61].

Одним зі свідчень високої довіри гетьмана до своєї матері є те, що вона була втаємничена у справи сина та виконувала конфіденційні доручення [1, с. 218]. Гетьман довіряв передачу важливих листів через власну матір. Прикладом цього є послання Станіслава Лещинського до царя. Жінка мала послати ті листи через небожа гетьмана – Войнаровського, який мав власноруч їх віддати графу Гаврилу Івановичу та цареві. Проте пані Мазепина так і не передала листи Войнаровському, вручивши перед смертю їх племінниці гетьмана. Жінка була занепокоєна гаданням черниці, яка жила в її монастирі, і передбачала загибель гетьмана після того, як до царя дійдуть листи [4, с. 61].

Пані Марія також знала про місію Ганни Дольської. Остання була посередницею у таємних контактах Мазепи та претендента на польську корону Станіслава Лещинського і польською аристократією. Це засвідчує велику довіру гетьмана до матері [1, с. 218]. Після того, як мати Мазепи захворіла, він проводив час біля неї у Києві [4, с. 61]. Вона померла восени 1707 року у Вознесенському монастирі. Гетьман в одному з листів писав: «мати моя важко хворіє та наближається до кончини своєї», з листа до Федора Головкина. На цей лист орієнтуються дослідники та за допомогою нього визначили дату смерті ігумені. Також є свідчення, що Марія Мазепина була похована на кладовищі Вознесенської церкви [2, с. 56].

На смертнім одрі у Бендерах у 1709 р. Мазепа начебто кликав матір та просив допомоги, будучи у напівсвідомому стані, що дає змогу зрозуміти, що згадка про матір не залишала гетьмана навіть після її смерті [1, с. 218].

Петро I звелів у 1710 р. знести будівлю Вознесенського монастиря та спорудити на його місці «Пушечний дом». У 1711 р. відбулося переселення чернець Вознесенського монастиря



до Флорівського Успенського монастиря. До монастиря на Подолі потрапило також і пожегнуте Марією Мазепиною церковне начиння [1, с. 219]. Вознесенський жіночий монастир, яким тривалий час управляла Марія Мазепина, був найстарішим жіночим монастирем, потерпів руйнації. Земельні володіння монастиря були передані до Флорівського монастиря. Разом з усіма маєтностями було перенесено чудотворну ікону Рудненської Божої Матері, яка є національною реліквією України. Дії чудотворної ікони записували у спеціальну книгу, збереглися свідчення про зцілення нею Івана Мазепи та інших гетьманів [2, с. 56]. Після того, як Україна здобула незалежність, ім'я меценатки Марії Мазепиної повернулося з забуття [1, 219].

Отже, можна дійти висновку, що Марія Мазепина мала великий вплив на свого сина і подекуди була втаємниченою в його політичні справи. Жінка не залишалась осторонь проблем своїх дітей, а намагалася їм допомогти. Прикладом може слугувати прихисток своєї доньки Олександри. Мазепа шанував матір та дослухався до її порад. Підтримка та віра матері допомагала гетьманові. У поважному віці жінка продовжувала займатися релігійною діяльністю і повною мірою реалізувала себе у ній. Велику відданість культурній діяльності засвідчують її жертви для розвитку української культури. Важливим є те, що після отримання незалежності ім'я жінки почало згадуватися та не пішло в забуття, адже країна має знати імена тих, хто сприяв розвитку української культури і був відданим цій справі.

*Abstract.* The article analyzes the life path and activities of Hetman Ivan Mazepa's mother – Maria Mazepina. She was a very influential woman in the political and cultural life of Ukraine in the 17th century. However, today it remains little known to the general public. Keywords: Maria Mazepina, history of Ukraine of the 17th century.

*Keywords:* Maria Mazepina, history of Ukraine of the 17th century.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сегеда С. Видатні жінки української історії: біограф. нариси на тлі іст. подій. Київ: Балтія Друк, 2020. 260 с.
2. Хижняк З. Українки в історії. Київ «Либідь», 2004. С. 52–56.
3. Халебський П. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник. 2009. 293 с.
4. Таїрова-Яковлева Т. Г. Повсякдення, дозволя і традиції козацької еліти Гетьманщини / пер. з рос. Т. Кришталовської. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2017. 184 с.
5. Ковалевська О. Гетьманші. *Український тиждень*. 2010. URL: <https://tyzhden.ua/hetmanshi/>
6. Ковалевська О. Таємниці Козацьких портретів. Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2021. 288 с.
7. Кривошея В. В. Степан Мазепа і Білоцерківщина. *Гілея: Збірник наукових праць*. 2009. № 25. С. 4–6.

УДК: 94(477):[070:323.266]:725.94.059.62(477.74-25)

### ПОСТКОЛОНІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ І СУПЕРЕЧКИ НАВКОЛО ІМПЕРАТРИЦІ КАТЕРИНИ ІІ В УКРАЇНІ

*Ю. Д. Паламарчук, К. І. Мелєкесцев*

*Анотація.* Розглядаючи польські, українські та російські джерела про походження Хаджибею, можна окреслити завдання цієї статті: спростувати російський наратив про первісне значення Катерини ІІ в історії Одещини; розкрити російські пропагандистські наративи, пов'язані з пам'ятником «Засновникам Одеси», а також показати різницю у ставленні громадян України до постаті Катерини ІІ та її ролі в історії Одеси.

*Ключові слова:* Катерина ІІ, пропаганда, інформаційна війна, інформаційне протистояння, історія України, Одеса, пам'ятник «Засновникам Одеси».

**Вступ.** Одеса – велике місто, розташоване в південно-західній частині України. Це місто було важливим українським портом: за часів Гетьманату Скоропадського його використовували для транспортування військових вантажів; із 1991 року цей порт використовується для різних сфер (в основному для доставки товарів; навіть під час повномасштабної війни наше портове місто використовується як важливий простір для доставки зерна). Про це свідчать матеріали дослідників історії, журналістів, державних діячів [1; 2; 3; 4].

**Мета статті** – спростувати російський наратив про первісне значення Катерини ІІ в історії Одещини; розкрити російські пропагандистські наративи, пов'язані з пам'ятником «Заснов-

никам Одеси», а також показати різницю у ставленні громадян України до постаті Катерини II та її ролі в історії Одеси.

**Основний розділ.** Поселення Коцюбіїв (Хаджибей) було засноване у XIV столітті. У 1400-х роках це поселення використовувалося не тільки як великий стратегічний порт у Чорному морі, але також як важлива оборонна фортеця Кримським каганатом, а потім турецькою Османською імперією протягом тривалого періоду. Польський історик Маріан Кароль Дубецький у своїй книзі «На Кресах і за Крсами: спомини і нариси» дав визначення назви «Хаджибей»: «Хаджибей було названо на честь засновника Кримського каганату Хаджі I Гірея» [5, с. 6]. Сама назва «Коцюбіїв» вперше зустрічається в тексті польського історика-медієвіста Яна Длугоша. Отже, ми можемо зрозуміти, що походження цього портового міста може бути набагато раніше 1415 року [7].

Міфи про походження Хаджибея (Одеси) частково пов'язані зі змінами етнічного складу поселення: до завоювання Російською імперією Хаджибей був населений переважно кримськими татарами, турками та українцями (русинами) [8]. Після завоювання перші дві групи були витіснені, і місто отримало етнічно російське населення, зосереджене навколо бюрократії, що прибула з Московії (хоча головне керівництво міста, як це було зазвичай за часів Катерини, складалося із західноєвропейських авантюристів, включно з інженером Франсуа Сент де Волланом, адміралом Жозепом де Рібасом і Бойонсом, прославленим першим губернатором Одеси за імперської доби Арман-Еммануелем де Вільєро дю Плессі, герцогом де Рішельє). До того ж завдяки політиці російської імперії щодо примусового переселення єврейського населення до західних регіонів імперії «за смоугою осілості» в Одесі спостерігалось швидке та значне збільшення єврейської громади, що зробило її «єврейським містом» у народній культурі України та створило типові стереотипи про Одесу (навіть тоді, коли сьогодні єврейське населення міста становить менше одного відсотка від загальної кількості). Через збільшення етнічного російського та єврейського населення за часів імперії стало важко знайти старі кримські та османські джерела про Хаджибей, імперське завоювання поселення поступово увійшло в загальне розуміння як «заснування Одеси» – настільки, що багатьом питання заснування здалося безспірним. До того моменту, коли відверто промосковський підприємець (зараз перебуває в еміграції через нову підозру в злочинній діяльності) Руслан Тарпан збирав кошти на проєкт відновлення пам'ятника «Засновникам Одеси», мер Одеси Едуард Гурвіц, незважаючи на те, примикаючи до проукраїнської партії «Наша Україна» (пов'язаної з тодішнім Президентом України Віктором Ющенком), святкував «відновлення історії міста з пам'ятником». Незважаючи на те, що Президент Ющенко виступав проти ідеї встановлення пам'ятника Катерині II, він не намагався вплинути на свого однопартійця, мера Гурвіца, щоб той не встановлював славновісний пам'ятник «Засновникам Одеси» [9].

Водночас у промосковських дослідженнях з історії, які фокусуються на ідеї тривалості та органічності так званої «Новоросії», статус домосковської історії Хаджибею навмисно применшується, начебто через те, що під час російсько-турецької війни невеличка фортеця була взята військами Російської імперії, а потім у 1794 році на цьому місці за бажанням імператриці Катерини була засновано місто [10].

Продовжуючи розгляд московської версії походження міста, слід згадати і про видання новин, які пишуть про пам'ятник імператриці Катерині II у сьогоdnішній Одесі. Одне з джерел пише: «...Це місце від Бога дано Росії...» 220 років тому, 27 травня 1794 року Катерина II підписала указ про будівництво Одеси... З часом Одеса стала не тільки великим економічним центром, а й місцем унікальної культури і навіть особливого міського діалекту. 27 травня 1784 року Катерина II підписала перший генеральний план Одеси: з цього моменту почалася історія одного з найважливіших морських портів на Чорному морі» [11]. Отже, тут ми бачимо типовий постулат сучасної московської пропаганди, де репрезентують лише «російську спадщину» міст українського півдня, ігноруючи попередню історію поселення. Отже, як уже згадувалося вище, цим «типичним постулатом» тут можуть бути слова про Катерину як «єдину засновницю Одеси», знову ми бачимо, що російська пропаганда заплющує очі на факти про більш давнє існування цього міста як міста «Хаджибей».

Отже, переглянувши весь текст вищезгаданої статті, ми можемо знайти таку суперечливу інформацію про так званий Новоросійський край: «Розвиток Новоросії почався тут, коли почали селитися російські та частково німецькі колоністи... Смерть Павла у 1801 році стала початком періоду бурхливого зростання Одеси. Олександрівський уряд бачив у цьому місті великі перспективи – не тільки для вивезення товарів з Воліні, Поділля...» [11]. Тож тут ми можемо побачити кілька типових моментів, так званих «основних меседжів» російської пропаганди. Перший полягає в тому, що освоєння всіх територій цього «Новоросійського краю» (як пишуть російські історичні джерела – це вся південна частина України) відбувалося лише за часів імперії Романових, мовляв, до того тут не проживали люди; ігноруються попередні кримські, ногайські, українські, болгарські, гагаузькі, волоські, молдовські, турецькі, грецькі поселення. Отже, тут ми бачимо типову російську пропаганду: «розвиток всього був лише завдяки російським царям», і це твердження є неправильним, тому що якщо ми розглянемо ранні джерела з історії Одещини, як-от робота Яна Длугоша, ми можемо побачити, що ці території вже давно були заселені.

Друге хибне твердження, що Одеса завжди була історичною частиною «Російської імперії» – сьогоднішньої «Російської Федерації». До того ж цінним свідчення імперського нарративу про місце Одеси у так званій «Новоросії» може бути стаття з вебсайта «Atlantic Council»: «Важливо те, що Путін посилався на Катерину Велику у своїх спробах надати історичне виправдання для вторгнення в Україну та захоплення Одеси. У подібний спосіб офіційні особи Кремля та ставленики режиму активно відродили термін «Новоросія» («Новоросія»), який був придуманий під час правління Катерини для позначення її імперських володінь на півдні України. У районах України, окупованих російськими військами, спадок Катерини використовувався для узаконення претензій Кремля. Це частина свідомої спроби змінити оптику вторгнення і зобразити Росію як визволителя, а не агресора» [12].

Ми бачимо, що сама Одеса відіграє велику роль в антиукраїнській російській пропагандистській кампанії. Використовуючи типові для них методи показу «справжньої сторони історії», москвити знову і знову намагаються сказати, що не лише Одеса чи Новоросія завжди були частиною «єдиної та неділимої», але і вся Україна – неіснуюча країна: без історії, культури, минулого і навіть майбутнього в незалежності.

Спостерігаючи за «темою Новоросії» в російській пропаганді та переглядаючи історичні факти, «проект Новоросії» було створено ще за правління імператриці Катерини II; логічно було б дослідити це питання: коли був споруджений пам'ятник «Засновникам Одеси»? У вересні 1892 року проект цього пам'ятника, створений українським архітектором Юрієм Дмитренком, було затверджено під назвою «Пам'ятник імператриці Катерині II в місті Одесі» [13]. Скульптурні моделі розробив петербурзький художник Михайло Попов. Спочатку цей пам'ятник був пов'язаний лише з імператрицею Катериною II у 1900 році (тоді був побудований перший варіант цього пам'ятника) [14]. Але під час революції (1917–1918 рр.), коли Одеса перебувала під владою УНР, цей пам'ятник накрили полотном для майбутнього винесення. Під час Акту зняття УНР пам'ятника Катерині II в Одесі УНР мали знести цей пам'ятник без будь-яких пошкоджень [15]. За радянської влади пам'ятник демонтували, залишилися лише голова статуї імператриці Катерини II. Частина імператриці (голова) зберігалася в краєзнавчому музеї. Від пам'ятника на площі залишився лише постамент, який став короткочасним «сприутком» для поруддя Адама Міцкевича, потім Карла Маркса. Однак після одного зі штурмів 1920-х років статуя впала, і більше десяти років на її місці простояв порожній постамент. Після захоплення Одеси румунськими військами в 1941 році планувалося встановити пам'ятник Адольфу Гітлеру («Катеринський» сквер перейменували на «Гітлерівський»). Але до кінця війни вони не дожили. 28 жовтня 1965 року площа отримала нову назву Потьомкінська. На місці колишнього пам'ятника Катерині споруджено пам'ятник «Броненосцю Потьомкіну від нащадків» [13]. А потім у пострадянські часи незалежності України пам'ятник «Засновникам Одеси» був відбудований у 2007 році за проектом Тарпана Руслана, який передбачав реконструкцію Катерининської площі в Одесі [16]. Як зазначалося раніше, у 2007 році Руслан Тарпан створив проект реконструкції цього пам'ятника. Перед офіційною «реконструкцією» цього пам'ятника у 2007 році Едуард Гурвіц (мер Одеси) стверджував, що одесити

виступають за реконструкцію пам'ятника. «Це відновлення історичної справедливості», – сказав Едуард Гурвіц [17].

Отже, якщо говорити про Руслана Тарпана, він тривалий час був депутатом Одеської міської ради, за роки роботи в одеській владі намагався реалізувати проросійські проекти (проект «Реконструкції Катерининської площі в Одесі»). Зважаючи на ситуацію 2022 року з Русланом Тарпаном, ми можемо згадати, що з 2017 року Національна поліція України розшукує Руслана Тарпана через корупційні скандали під час його роботи в Одеській міській раді [18]. Отже, проглянувши ситуацію щодо Руслана Тарпана, промосковський корумпований чиновник у розшуку; ми можемо зрозуміти, чому походження статуй було суперечливим. Тож ситуація його роботи у міській раді, як і корумпованого проросійського політика, також вплинула на основні негативні думки щодо самого пам'ятника.

Чому ж пам'ятник «Засновникам Одеси» викликає такі суперечки? Справа в непростому минулому імператриці Катерини II і для Одеси, і для України загалом. У випадку Одеси, загальні регіональні міфи вважали імператрицю Катерину II та інших діячів кінця XVIII ст. засновниками міста, незважаючи на те, що походження поселення було набагато давнішим.

Хоча пам'ятник «Засновникам...» був збудований ще за часів Російської імперії (попри те, що вони знали про невідповідність «заснування»), а потім зруйнований радянською комуністичною владою, навіть протягом радянської доби в краєзнавстві та фольклорі міста зберігався міф про ключову роль імператриці в заснуванні міста [19]. Отже, багато одеських письменників стали розглядатися як «одеська школа російської літератури» в пізньому імперському та радянському періодах, пишучи про Одесу як про «унікальне російське місто» [20; 21].

Український письменник Олександр Гончар зазначав, що його колега Валентин Катаєв (походив з Одеси) прямо говорив про те, що російські імперські генерали «створили» Одесу. Гончар процитував Катаєва, якого на той час вважали одним із найплідніших одеських письменників: «Чому Одеса це Україна, якщо її, як і Херсон, заснували царські генерали? Українські хутори там були раніше? Тим гірше для них!» [22]. До того ж радянський письменник відмовлявся навіть вимовляти слово «Україна», говорячи про територію УРСР, використовував лише термін «південь Росії» [22].

Але які причини національного скандалу щодо пам'ятника Катерині II в Україні, якщо в Одесі він донедавна вважався непоганим і відповідав місцевим уявленням про історію? Справа в тому, що для українських національних міфів Катерина II є головною «лиходійкою». Незважаючи на те, що кілька попередніх російських імператорів намагалися забрати різні права та привілеї, якими користувався васальний стан козацької Гетьманщини України, навіть найбільш радикальний правитель, Петро I, не наважився відкрито анексувати козацьку Україну. Однак імператриця не тільки анексувала козацьку Гетьманщину, обіцяючи українській козацькій старшині рівні права з московською шляхтою, але в 1775 році війська Російської імперії зруйнували Запорізьку Січ і завоювали її володіння, розташовані на півдні України, вигнавши січових козаків або до Османської імперії, або переселивши на Кубань, або ув'язнивши на крайній півночі. Після 1775 року в Україні була встановлена російська система кріпосного права, яка перетворювала нешляхетських вільних хліборобів і батраків на кріпаків, яких можна було купувати, продавати, примушувати до будь-якої праці чи торгівлі та карати відповідно до волі пана. До того ж імперський уряд Катерини II розпочав політику «русифікації», вважачи, що українці були проблематичними через свою «спорідненість до республіканського правління» та «бажання бачити себе окремим народом від великоросів» [23, с. 48–49]. Імператриця, сама німкена за походженням, вважала це найбільшою проблемою для Російської імперії, пишучи у своєму листі до іншого дворянина, що «Малоросія, Ліфляндія і Фінляндія за своєю суттю є губерніями, які керуються підтвердженими їм привілеями, і порушувати їх, відмовляючись від усіх раптом було б дуже непристойно, але продовжувати називати їх іноземцями і ставитися до них на цій підставі – це більше, ніж помилка, і точно можна назвати дурістю. Ці губернії, як і Смоленську, треба якомога м'якшими засобами зросійшити. Це було б досить легко, якби розумні люди були обрані губернаторами в цих провінціях; а коли гетьмана малоросійського вже не буде, тоді треба старатися зробити так, щоб і саме ім'я гетьманів було назавжди забуте» [24].

Такі дії зневажали Катерину II в очах як українського селянства, так і багатьох інтелектуалів, стурбованих зникненням української держави, впровадженням антиукраїнських законів. Пам'ять про правління Катерини II стала болючою частиною української історичної пам'яті, про яку згадується не лише в історичних оповідах, а й пишуть поети, письменники та інші майстри мистецтва. Водночас відібрані імператрицею у Запорізької Січі землі стали об'єктом не лише переселення, а й масових пропагандистських кампаній в імперську добу. Пропагандистська кампанія намагалася викреслити з історичної пам'яті всі сліди козацьких поселень і адміністрацій (паланок), щоб жителі великих міст відчували, що всі вони «засновані російськими імператрицями та імператорами». Подібна ситуація сталася з османським / кримським Хаджибеєм. Це призведе до встановлення культурного конфлікту, де українцям в Одесі доведеться вибирати між наративом «регіональної гордості», який вшановував Катерину II як засновницю міста, і національною ідентичністю.

Цей конфлікт був готовий для використання Москвою, засновуючи в Одесі різноманітні організації, які прославляли минуле російської імперії та пов'язували з ним ідентичність міста. Сам дітяч кремля Путін узяв за риторичку про те, що Одеса – це місто, побудоване імператрицею Катериною II, а отже, російське місто [25; 26]. Надалі риторика Путіна призвела до перетворення суперечки навколо пам'ятника «Засновникам Одеси» з внутрішньоукраїнської дискусії на міжнародну тему з такими політиками, які раніше підтримували пам'ятник, як-от чинний мер Одеси Геннадій Труханов, який змінив свою думку: від захисту пам'ятника як «частини історії Одеси» у травні 2022 року до заяви про те, що він сам проголошує за його зняття [27]. Питання було особливо активізовано заявами Путіна 2022 року про «Катерину і російське місто», коли він заявив, що «українські націоналісти» ніколи не могли наважитися зняти пам'ятник, ще більше пов'язуючи це з інтересом Москви до України [28].

У вересні–жовтні 2022 року Одеська міська рада оголосила онлайн-голосування, яке було пов'язане з можливим демонтажем пам'ятника «Засновникам Одеси» з площі. До участі в цьому голосуванні допускалися лише особи з-поміж населення територіальної громади Одеси, які досягли 18 років. Так, у цьому голосуванні взяли участь 7 796 громадян – 3 914 проголосували за знесення пам'ятника, 2 816 – за те, щоб пам'ятник залишився в Одесі. Отже, бачимо, що питання про те, знімати пам'ятник чи ні, стало дискусійним [29].

**Висновки.** Російська пропаганда все ще глибоко пов'язана з історією України. Як уже згадувалося раніше, ще у 2007 році, у часи, коли на українську історію вплинув російський міф про «справжніх засновників і предків нинішньої України», в українському місті Одеса було споруджено пам'ятник із назвою «Засновникам Одеси». У 2022 році ситуація навколо значення Катерини II в історії Одещини змінилася (пам'ятник «Засновникам Одеси» перенесли). Тому можна сказати, що навіть після знищення цього пам'ятника наступна наша «битва» буде пов'язана з так званим впливом «імперського минулого» на існування не тільки Одеси, а й незалежної України взагалі.

*Abstract.* Considering the Polish, Ukrainian and Russian literature about the origin of Hacıbey, the tasks of this article became: to refute the Russian narrative about the foremost importance of Catherine II in the history of Odessa; to reveal the Russian propaganda narratives related to the «Founders of Odessa» monument, as well as to show the difference in the attitude of Ukrainian citizens to the figure of Catherine II and her role in the history of Odessa.

*Keywords:* Catherine II, propaganda, information war, information warfare, history of Ukraine, Odessa, monument to the «Founders of Odessa».

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончарук Т. Пропозиції створення «вільної гавані» в Одеському порту за часів гетьманату П. Скоропадського 1918 р. (за матеріалами місцевої преси). *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 22. Одеса: Друкарський дім, 2017. 294 с. С. 85–97.
2. Головний порт Чорного моря. *Mintrans.news*. URL: <https://mintrans.news/porty/golovniy-port-chornogo-morya>
3. Гай-Нижник П. Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 2. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1997. С. 353–396. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/10doc.php>
4. Мурадова А. За ініціативою Зеленського вже третє судно покинуло порт Одеси. *Новини Live*. 9 грудня 2022. URL: <https://odesa.novyny.live/po-initiative-zelenskogo-uzhe-trete-sudno-pokinulo-port-odessy-67391.html>

5. Dubiecki M. Na kresach i za kresami: wspomnienia i szkice. Kijów–Warszawa, 1914. URL: <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=3256&from=FBС>
6. Jakowicki W. Przewodnik po Odessie (z planem miasta) i opis podróży z Warszawy do Odessy. Warszawa 1910.
7. Długosz J. Historiae Polonicae libri XII. Lipsiae, 1711. P. 367. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=EnvqRZPbETUC&hl=uk&pg=RA2-PA367#v=onepage&q&f=false>
8. Ruthenians. *Encyclopedia of Ukraine*. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CR%5CU%5CRuthenians.htm>
9. Кириленко П. Як в Одесі пам'ятник Катерині II встановлювали. *Думська*. 10 листопада 2020. URL: <https://dumskaya.net/post/yak-vstanovlyuvai-pamyatnik-katerini-ii-u/author/>
10. Третьяк А. И. Рождение города. Очерки ранней истории Одессы. 2-е изд., испр. и доп. Одесса: Оптимум, 2012. С. 26. 195 с.
11. «Сие место дано от Бога России золотым источником». *Gazeta.ru*. URL: [https://m.gazeta.ru/science/2014/05/27\\_a\\_6049501.shtml](https://m.gazeta.ru/science/2014/05/27_a_6049501.shtml)
12. Goncharenko O. Odessa rejects Catherine the Great as Putin's invasion makes Russia toxic. *Atlantic Council*. November 14, 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/odessa-rejects-catherine-the-great-as-putins-invasion-makes-russia-toxic/>
13. Артимішин П. Прошчавай, Катерино! *Локальна історія*. 25 листопада 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/building/proshchavai-katerino-istoriia-skandalnogo-pamiatnika-v-odesi/>
14. Богданович О. В. Жизнь архитектора Дмитренко (1858–1918). К 160-летию со дня рождения и 100-летию со дня смерти (2-е изд., перераб. и доп.). Одесса: Астропринт, 2018. 164 с.
15. Історичний протокол про демонтаж пам'ятника Катерині II в Одесі, – ФОТО, ДОКУМЕНТ. *048 Саїт міста Одеси*. URL: <https://www.048.ua/news/3493223/istoricnij-protokol-pro-demontaz-pamatnika-katerini-ii-v-odesi-foto-dokument>
16. Памятник Екатерине в Одессе откроют в субботу. *Gazeta.ua*. 24 октября 2007. URL: <https://gazeta.ua/ru/articles/life/pamyatnik-ekaterine-v-odesse-otkroyut-v-subbotu/188298>
17. Каландирець П. Цариця Катерина таки буде в Одесі. *Радіо Свобода*. 29 серпня 2007. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/968779.html>
18. Макаренко І. НАБУ так оголосило одеського втіачка Руслана Тарпана у міжнародний розшук. *UNN*. 2 листопада 2021. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1950595-nabu-taki-ogolosilo-odeskogo-vtikacha-ruslana-tarpana-u-mizhnarodniy-rozshuk>
19. Історія Одессы. Краткая история города. URL: [http://odessaguide.net/history\\_short.ru.html](http://odessaguide.net/history_short.ru.html)
20. Творчество писателей Одесской школы. URL: [https://myfilology.ru/russian\\_literature/russkaya-i-sovetskaya-literatura-xx-xxi-vekov/tvorchestvo-pisatelej-odesskoj-shkoly/](https://myfilology.ru/russian_literature/russkaya-i-sovetskaya-literatura-xx-xxi-vekov/tvorchestvo-pisatelej-odesskoj-shkoly/)
21. Чухлиб Т. Прошай, моя Одесса... или Почему в Украине уже есть памятники Екатерине II и Петру, но еще нет монументов Гитлеру и Сталину? *День*. 7 вересня 2007. URL: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/istoriya-i-ya/proshchay-moya-odessa> (дата звернення 15.07.2015).
22. Гончар О. Щоденники. Том II. 2003 р., с. 506. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online\\_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001875](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001875)
23. Мелекесцев К., Темірова Н. Політика зросійщення України та інших європейських територій Російської імперії: порівняльний аналіз. *Емінак: науковий щоквартальник*. № 2(38), Aug. 2022, С. 43–57, DOI: 10.33782/eminak2022.2(38).580.
24. Письмо Екатерины II князю Александру Вяземскому по поводу его назначения на должность генерал-прокурора Сената. *Сборник русского исторического общества*. Т. 7. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1871. С. 348.
25. Long K. Weak Strongman: The Limits of Power in Putin's Russia. *Wilson Center*. URL: <https://www.wilsoncenter.org/event/kennan-long-view-series-weak-strongman-limits-power-putins-russia>
26. Пять громких заявлений Путина об истории Украины, *BBC*. URL: [https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine\\_in\\_russian/2014/11/141110\\_ru\\_s\\_putin\\_on\\_history\\_ukraine](https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141110_ru_s_putin_on_history_ukraine)
27. Труханов щодо пам'ятника Катерині II: «Ця частина історії Одеси, однак це потребує переосмислення». *ІНТЕНТ*. 14 травня 2022. URL: <https://izbirkom.org.ua/news/politika-8/2022/truhanov-shodo-pamyatnika-katerini-ii-ce-chastina-istoriyi-odesi-odnak-ce-potrebuje-pereosmyslennya/>
28. Заперечення суверенітету України Путіним несутісне з серйозними переговами. *Радіо Свобода*. 28 жовтня 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-putin-isw-promova/32105180.html>
29. Завершилось онлайн-голосування щодо долі пам'ятника «Засновникам Одеси». *Департамент інформації та цифрових рішень Одеської міської ради*. 20 жовтня 2022. URL: <https://www.omr.gov.ua/ua/news/230334>

## CELEBRITY DIPLOMACY IN UKRAINE'S NATIONAL BRANDING AFTER THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION OF UKRAINE

*V. Parchevska, I. Panina*

**Abstract.** The article examines celebrity diplomacy in the context of improving Ukraine's international image after the start of a full-scale war with Russia. The research methodology consists of a complex of interconnected modern general scientific and special methods and approaches, which are presented by the use of analysis of the policy problem, synthesis of research results, the case method for outlining practical measures for the formation of the national brand of Ukraine and media monitoring to study the activities of celebrities as participants in public diplomacy. It was established that celebrity diplomacy helped to develop the image of Ukraine in the world and to keep the topic of the Russian-Ukrainian war relevant on the international agenda.

**Keywords:** celebrity diplomacy, national branding, public diplomacy, image of Ukraine, Ukraine.

**Introduction.** National branding is a mean of promoting the state through the presentation of its advantages. In recent years, Ukrainian public diplomacy has embarked on the path of active development, which is accompanied by the search for effective tools for the formation of the state brand of Ukraine. The purpose of the work is to study the significance of celebrity diplomacy for the national branding of Ukraine in the conditions of Russia's military invasion of Ukraine. The research supporting this article was fully sponsored by Central European University Foundation of Budapest (CEUBPF). The theses explained herein represent the ideas of the author, and do not necessarily reflect the views of CEUBPF.

**Results of the research.** The concept of «national brand» was introduced into scientific circulation by the British branding expert, the inventor of the state brand rating, S. Anholt, who defined it as a systematic process of coordinating the country's actions, behavior, investments, innovations, and communications around a clear strategy of strengthened competitive identity [1]. Analyzing the factors that influence the popularity of the state, the scientist formed a ranking of the attractiveness of countries. According to his methodology, the key components of state branding are: export; management; culture and heritage; tourism; investment and immigration; people. According to the researcher, the practice of effective state branding results from the answers in each of the 6 points to the question: «What are the essence of individuality and unique characteristics of a nation / state?»

Today, public diplomacy is one of the most effective tools of implementing the state's foreign policy. The experience of the world community indicates a tendency to strengthen the role of national branding in the conditions of globalization, to use it to increase the productivity of the development of intercultural dialogue. The Council of Europe's White Paper on Intercultural Dialogue defines the term as «a process that comprises an open and respectful exchange of views between individuals and groups with different ethnic, cultural, religious and linguistic backgrounds and heritage, on the basis of mutual understanding and respect. It requires the freedom and ability to express oneself, as well as the willingness and capacity to listen to the views of others. Intercultural dialogue contributes to political, social, cultural and economic integration and the cohesion of culturally diverse societies. It fosters equality, human dignity and a sense of common purpose. It aims to develop a deeper understanding of diverse world views and practices, to increase co-operation and participation (or the freedom to make choices), to allow personal growth and transformation, and to promote tolerance and respect for the other» [2].

The basis of modern public diplomacy is the concept of Joseph Nye, who contrasted neorealism «hard power» with a completely different set of factors, which he called «soft power». According to the researcher, power is the ability to influence others to obtain the desired results [3]. In international politics, the factors that create «soft power» largely arise from the values that an organization or country expresses in its culture, in the examples it sets with its actions and the means it uses to regulate relations. In Public diplomacy strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine public diplomacy is defined as «an integral part of the state's strategic communications» and «a system of measures by which the state communicates with the public of other states and influences the formation of public opinion of the population of other countries in order to promote its national inte-

rests and realize foreign policy goals» [4]. Ukrainian public diplomacy is considered as a sphere which includes cultural and sport diplomacy. In the document it is mentioned that the tools of public diplomacy enable attraction of representatives from fields that are outside the sphere of influence of official authorities (non-governmental organizations, businesses, think tanks, educational institutions, youth, leaders of public opinion and individual citizens). When it comes to leaders of public opinion, it is quite logical to mention the activities of celebrities.

Celebrity diplomacy is a phenomena of our globalized world. Over the last decade, celebrities have increasingly used their star power to help draw the world's attention to international issues such as ecological problems, poverty and pandemic diseases. Celebrity diplomats «push hard against the constraints of the fixed way of doing things», mixing «enthusiasm with outrage» in often «colloquial and sometimes markedly undiplomatic language» [5]. Most effective tools of celebrities aimed to express their opinions and influence public are cooperation with NGOs and presence in media. Obvious advantage is that celebrity diplomacy sends political messages transnationally and directly to the general public in comparison to traditional diplomacy which exchanges at the governments' level. One of the most prominent examples of celebrity diplomacy is a meeting of President Biden with the world-renowned K-pop music group BTS at the White House, where they talked about the importance of tackling anti-Asian racism and showing respect for the Asian communities. Probably this event is a gesture of President Biden showing friendliness, care and solidarity to Asian groups and communities beyond the US border [6].

After Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, many famous representatives of Ukrainian culture left abroad to escape the horrors of war and brought their efforts to establish projects supporting Ukraine. There were different special visits to Ukraine made by well-known foreigners. Also, showrunners and artists created the conditions for creative cooperation as well as holding a number of charity concerts of Ukrainian performers around the world. Therefore celebrity diplomacy has acquired a new meaning for Ukraine in the context of the war.

There is a huge amount of examples that show unique cases of unexpected support of Ukraine by famous people. A significant part of such non-state international actors are celebrities who were forced to temporarily leave Ukraine in search of safer living conditions without air strikes and the threat of missile attacks. For instance, a famous ukrainian choreographer and dancer Olena Shoptenko, who won the 2006 TV show «Dancing with the Stars» with Ukrainian President Volodymyr Zelensky, came to Vienna, Austria and created a dance flash mob to support Ukraine. It took place in July 2022 on the Stephansplatz in Vienna [7]. It is important that not only professional dancers of Ukrainian origin took part in the flash mob, but also Ukrainian women and children to whom Austria provided temporary shelter after the war. Such appeals to help Ukraine, comprehensively support it and not to forget the consequences of the humanitarian crisis through creativity are an example of an effective combination of cultural diplomacy and celebrity diplomacy.

An example of a successful combination of celebrity diplomacy and sports diplomacy was demonstrated by a brilliant footballer Oleksandr Zinchenko, who, following his protests against Russia's invasion of his war-torn nation of Ukraine, was given an award. At the UnitedHealth Group's European Diversity Awards, the Arsenal player took home the Media Diversity Champion of the Year award. Zinchenko has been outspoken in defense of his country since Russian President Vladimir Putin gave the order to invade Ukraine in February, saying earlier that he 'could not sit back' while his nation is being attacked [8]. With this act, Oleksandr Zinchenko showed the relationship between sports and politics in the context of international relations. The football player showed solidarity with his homeland and reminded the world of the need to talk about the war in Ukraine, regardless of the main activities of famous personalities.

Hollywood actress Angelina Jolie, who has been a UNHCR special envoy for refugees since 2011, made a surprise visit to Ukraine. She came to speak to displaced people who have found refuge in the western Ukrainian city of Lviv [9]. This act of a world-class star demonstrates an appropriate level of concern for the humanitarian crisis caused by the Russian-Ukrainian war. Civilians left homeless far from home need shelter, work and further prospects for self-development, because they were deprived of all this by the Russian invasion.

A well-known rock band Pink Floyd, together with Andriy Khlyvnyuk, the lead singer of the Boombox band, released a sensational song «Hey, Hey, Rise Up» – the music accompaniment to the



emotional version of the «Oh, the Red Viburnum in the Meadow», a Ukrainian song that Khlyvnyuk sang a-cappella in Sophia Square in Kyiv during the first days of the invasion [10]. This rendition of the well-known song took on a new dramatic meaning and came to represent the Ukrainians' tenacity and resistance. With the exception of the Ukrainian singer, «Hey, Hey, Rise Up» features a classic Pink Floyd sound and a breathtaking David Gilmour guitar solo. The music video combines stunning footage of musicians and performers with images of the Ukrainian resistance.

By committing actual funds to assist Ukrainian refugees and those remaining on the ground attempting to repel the Russian assault, public people are setting an example. Famous model Gigi Hadid promised to give her earnings from the current autumn 2022 runway shows «to aid those suffering from the war in Ukraine, as well as continuing to support those experiencing the same in Palestine» [11]. She added, «Our eyes and hearts must be open to all human injustice. May we all see each other as brothers and sisters, beyond politics, beyond race, beyond religion». The actor couple of Mila Kunis and Ashton Kutcher raised over \$35 million for Ukraine. President Volodymyr Zelensky thanked the couple on Twitter for their humanitarian efforts [11]. Therefore, effective support of Ukraine in the public space is possible not only with the help of creativity, appeals and drawing the attention of the world community to problems through official visits. Practical financial philanthropic activity is necessary for the reconstruction of the destroyed, assistance to war victims, etc. Both creative and financial support are covered in detail in the international media. It is important that the public has access to up-to-date information about the behavior and actions of famous people who have a direct or indirect influence on politics.

The author of this article researched publications on the official websites of popular secular magazines: the Ukrainian representative offices of the international publications Vogue UA, Elle UA and the American publications Vogue USA and Elle USA. The subject of observation is the activity of celebrities in the field of public diplomacy with an impact on the international image of Ukraine. The observation period is February 24 – October 24, 2022.

Monitoring tasks:

1. Compare the involvement of Ukrainian and foreign celebrities in activities that had a positive impact on the international image of Ukraine.
2. To single out the most common field of activity of celebrities who have carried out public diplomacy.
3. Determine the main areas of activity of celebrities in the context of public diplomacy.
4. Compare the monitoring results of foreign and Ukrainian representative offices of both popular secular publications.

Categories of materials included in review and analysis:

- interviews;
- reports;
- news and messages.

Methodology of research and decomposition of texts:

1. Determination of the information array of the study, that is, selected publications for the specified period, relating to the activities of Ukrainian celebrities with an impact on the international image of Ukraine.
2. Acquaintance with text materials.
3. Analysis of materials according to selected criteria.

Criteria for determining materials:

- Ukrainian / foreign celebrity,
- field of activity,
- popularization of Ukraine through professional activities (creative content, performances, competitions, etc.),
- charity or volunteering,
- verbal appeals to support Ukraine,
- focus on self-promotion.

In the researched publications of the secular press, the involvement of Ukrainian and foreign famous people in activities that had a positive impact on the international image of Ukraine was

highlighted. It was found that Ukrainian Vogue mostly talks about domestic celebrities, the American edition of the same magazine informs almost equally about both types of celebrities by primary place of popularity, domestic and foreign Elle magazines mainly about foreign ones. The most common field of activity of celebrities who have carried out public diplomacy: in Ukrainian publications – music, in foreign publications – creative industries. The main activities of celebrities in the context of public diplomacy, highlighted in foreign media, are charity or volunteering and verbal appeals to support Ukraine, in Ukrainian publications, popularization of Ukraine through professional activities (creative content, performances, competitions, etc.). Only one potential case of self-promotion was noted, and it was about the same event covered in American Vogue and Ukrainian Elle.

**Conclusion.** From all the aforementioned, one can conclude: celebrity diplomacy is a great way to implement national branding of Ukraine in the conditions of Russia's military invasion of Ukraine. Those celebrities, who can be called as new non-governmental diplomats, act in a variety of cultural or sport fields. Through their activities, showing support for Ukraine, they popularize this state in the world, contributing to the improvement of its international image. Celebrity diplomacy can be considered as an effective element of Ukraine's public diplomacy. The uniqueness of celebrity diplomacy is that its main feature is the presence of an audience loyal to a non-state international actor, so this type of public interaction can be combined with cultural or sports diplomacy. During the full-scale Russian-Ukrainian war, many Ukrainian and internationally popular stars of show business and sports supported Ukraine. They did this through creative projects, charity events, verbal and non-verbal appeals. This activity helped to familiarize the world with Ukraine and keep the topic of the Russian-Ukrainian war relevant on the international agenda.

*Анотація.* У статті досліджено дипломатію знаменитостей у контексті покращення міжнародного іміджу України після початку повномасштабної війни з Росією. Методологія дослідження складається з комплексу взаємопов'язаних сучасних загальнонаукових і спеціальних методів і підходів, які представлені застосуванням аналізу проблеми політики, синтезу результатів дослідження, методу кейсів для окреслення практичних заходів формування національного бренду України та моніторингу ЗМІ для вивчення діяльності селебриті як учасників публічної дипломатії. Встановлено, що дипломатія знаменитостей допомогла розвинути імідж України у світі та зберегти актуальність теми російсько-української війни в міжнародному порядку денному.

*Ключові слова:* дипломатія знаменитостей, національний брендинг, публічна дипломатія, імідж України, Україна.

## BIBLIOGRAPHY

1. Anholt S. Competitive identity: The new brand management for nations, cities, and regions. London: Palgrave Macmillan, 2007. 134 p.
2. White Paper on Intercultural Dialogue «Living Together As Equals in Dignity». 118th sess; Strasbourg, 7 May 2008. The Council of Europe Ministers of Foreign Affairs. URL: <http://surl.li/lfwkwq>
3. Nye J. S. «Soft power»: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 2004. 208 p.
4. Public diplomacy strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine 2021–2025. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine URL: <http://surl.li/bgpmb>
5. Cooper A. F. Celebrity Diplomacy. Colorado: Paradigm Publishers, 2008. 150 p.
6. Kwan M. Celebrity Diplomacy: What prompted Biden to invite the K-pop group BTS? *Modern Diplomacy*. June 8, 2002. URL: <http://surl.li/frsox>
7. Flashmob mit Selenski-Tanzpartnerin. *Wien.ORF.at*. July 11, 2022. URL: <https://wien.orf.at/stories/3164430/>
8. Lynch K. Arsenal star Oleksandr Zinchenko wins prize for his protests against Russia's invasion of Ukraine. *Mail Online*. November 11, 2022. URL: <http://surl.li/frsoz>
9. Angelina Jolie makes surprise visit to Ukraine. *The Guardian*. April 30, 2022. URL: <http://surl.li/frspf>
10. Savage M. Pink Floyd reunite for Ukraine protest song. BBC. April 8, 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-61037080>
11. Specter E. How Mila Kunis, Gigi Hadid, Blake Lively, and More Celebrities Are Using Their Platforms to Help Ukraine. *Vogue USA*. March 21, 2022. URL: <http://surl.li/frspk>

## ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТА ВІДМОВА ВІД РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ПОГЛЯД СЬОГОДЕННЯ

*І. В. Погонєць, Є. О. Пишмицька*

*Анотація.* Ця стаття присвячена дослідженню необхідності переосмислення та відмови від російської культури, яка століттями насаджувалася на українських теренах. На прикладі культурного, літературного та образотворчого мистецтва встановлено, що культурний фронт відіграє важливу роль у сучасній російсько-українській війні, проводиться робота і на теренах України, і на дипломатичному фронті. Доведено, що українському суспільству необхідно відмовитися від російської культури та її вплив через необхідність деколонізації української культури, поборення віктимної травми та комплексу меншовартості в суспільній свідомості, реукраїнізації мистецтва.

*Ключові слова:* російська культура, мистецтво, відмова.

З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України активізувалось питання необхідності переосмислення та відмови від російської культури. Російська культура, яка тривалий час насаджувалася на теренах України, є чинником колоніальної експансії, культивує варварство, вбивства, знищення всього українського. Для українського суспільства надзвичайно важливою є повна ізоляція від російського впливу в культурі, який є руйнівним та злочинним, адже стоїть питання про існування української культури та нації. Через це науковий інтерес становить аналіз необхідності переосмислення та відмови від російської культури в Україні, захист українських інтересів на культурному фронті у світі.

**Мета** – аналіз необхідності переосмислення і відмови від російської культури та її впливу на українське суспільство.

Російська культура характеризується: культивуванням імперіалістичних ідей («кордони Росії ніде не закінчуються») та образу страждальця, внаслідок чого відбувається постійний пошук ворогів – зовнішніх і внутрішніх; насадження рабської психології та покірності.

З часів Радянського Союзу кінематограф відіграв значну роль у пропаганді, виконуючи спочатку в СРСР, а сьогодні і в росії, замовлення влади. Необхідність переосмислення не лише сучасного російського, а й радянського кінематографу полягає не лише через ідеологічні кліше: освітування життя в СРСР, культивування стандартних образів ворогів та героїв тощо, а й у контексті ставлення до українців, усього українського в подібних стрічках.

Радянський кінематограф демонструє українця здебільшого як недолугого, простого селянина, який не становить загрози, і замість якого все вирішують. Меншовартість, шароварщина – все це для того, щоб на екрані не з'явилися справжні українські герої, яких Москва завжди боялась.

Для прикладу проаналізуємо декілька фільмів радянського виробництва. У фільмі «В степах України» (1952 р.) українець – товстий, дурнуватий проstack-селянин із смішним прізвиськом Галушка. Цей персонаж є аполітичним, полюбляє їсти вареники і зовсім безхарактерний. Ще одним яскравим прикладом є фільм «Весілля в Малинівці» (1967 р.), де українців зображали персонажі отаман Грициян Таврічеській та ад'ютант Попандопало. Вони постали у вигляді грабінників, насильників та п'яниць-петлюрівців.

Сучасний російський кінематограф запозичив радянський образ українця в кіно, але після анексії Криму та окупації частини Донбасу у 2014 році росіяни почали знімати пропагандистські фільми за сюжетом цих подій. Фільм «Крим» (2017 р.) розповідає про події анексії українського півострова. Там сотник «самооборони майдану» Микола та журналістка Альона постають у вигляді націоналістів, які підтримували «державний переворот у Києві» та були цілком проти насильницького переходу Криму до РФ. Ще їх зображували злочинцями і вбивцями, які були готові вбивати всіх росіян. Щодо подій на Донбасі, то тут росіяни відзняли фільм «Донбас. Окраїна» (2018 р.). Тут військовослужбовець ЗСУ є кровожерливим монстром, який зовсім не згоден із «державним переворотом», тому бомбардує Схід та вбиває мирних жителів. Отже, на прикладі лише чотирьох фільмів можна зрозуміти, що українці постають у поганому світлі і не мають власних поглядів на події у країні. З початком збройної агресії проти України цей образ ще більш демонізується [1].

Культура росії часто проявляє себе химерно, є непоодинокі приклади цькування російською владою здобутків іншої культури, які згодом вона активно починає приписувати собі, якщо вона бачить у цьому зиск. Зрозуміти це можна на прикладі Казимира Малевича. Кілька років тому В. Путін у процесі відповіді російському художникові Іллі Глазунову на запитання, чи достойна творчість Казимира Малевича уваги, відповів, що начебто всесвітньовідома картина «Чорний квадрат» була присвячена Леніну. Ця заява є абсурдною, і до того ж не всім відомо, що ця картина написана художником, який народився в Україні і тісно з нею пов'язаний [2].

Казимир Малевич, художник-авангардист польського походження, народився у Києві, виріс і ступив на шлях митця саме в Україні. Художник нерідко писав листи українською мовою, записував українські народні пісні. Саме українська селянська хата з розписами зробила вагомий внесок у його супрематичну та кубістичну творчість – до 17 років митець жив на Поділлі, Харківщині, Чернігівщині, що відклалося у його пам'яті [3].

Художник зробив вагомий внесок у становлення української школи у ХХ ст., він викладав у Київському Художньому Інституті в кінці 1920-х років. Цікавим фактом є те, що художник створив супрематичний ескіз для вишиванки, які вишивали у селі Вербівка на Черкащині [4]. Також вважається, що Малевич є чи не єдиним художником тієї епохи, який у своїй творчості зобразив трагічні події Голодомору 1932–1933 рр. Є певні розбіжності у датах цих робіт, утім вчені зазначають, що таке робилося спеціально через загрозу переслідування. Яскравим прикладом роботи, присвяченої Голодомору, є картина Малевича «Де серп і молот, там смерть і голод» – ця назва є цитатою з відомої в ті часи народної пісні [2].

Сьогодні росіяни намагаються активно привласнити собі здобутки авангардизму початку ХХ ст. повторюючи за Радянським Союзом, що саме революція започаткувала авангард, відкидаючи наявні факти, які свідчать, що більшість відкриттів в авангардизмі було здійснено до 1915 р. До того ж російська влада приховує, не згадує, що вже після завершення революції більшовики зрозуміли, що цей вид мистецтва непотрібний і навіть ворожий. Тому до середини 1930-х років авангард як стиль був витіснений з СРСР, а художники зазнали гоніння та репресій. Так, Казимир Малевич залишається без роботи, його виставки забороняють, а його невелику закордонну поїздку до Варшави та Берліну використовують як привід для арешту у 1930 р., звинувачуючи митця у шпигунстві. Внаслідок знущань і тортур Казимир Малевич захворює на онкологію та помирає в Ленінградському ОГПУ у 1935 р. Через це ще більш цинічно виглядає бажання російської влади видати К. Малевича за російського, радянського художника [4].

Не менш важливо переглянути та переосмислити російську літературу, яка завжди займала важке місце в культурі росії та використовувалася для ідеології та пропаганди («великая русская литература»). Саме в «російській класичній літературі» активно використовуються образи героїв, які страждають, покораються, водночас іде возвеличення імперіалізму, російської культури (наприклад, твори О. С. Пушкіна, Л. М. Толстого та ін.). Водночас деякі відомі російські письменники також відверто описували російський народ таким, як його бачили: «Народ, который блуждает по Европе и ищет, что можно разрушить, уничтожить только ради развлечения», – російський письменник Федір Достоєвський. «Не народ, а скотина, хам, дикая орда душегубов и злодеев», «Дикий мы, темный, несчастный народ», – російський письменник Михайло Булгаков [6].

Окремої уваги заслуговує добре відомий у Західному світі, переважно через здобуття Нобелівської премії з літератури, письменник Йосип Бродський. Він – не просто поет, а «останній великий поет класичного російського літературного канону». Вірш «Про українську незалежність», який письменник читав у Пало-Альто у 1992 році, є одним із найбільш цитованих і найвпливовіших політичних маніфестів після розпаду Радянського Союзу. Намагання російської сторони свого часу довести, що вірш є фейком, а Бродський не є автором, пов'язано з текстом, у якому автор відповідає «російському канону» [5].

Ось декілька цитат із цього вірша: «...Как говорил картавый, “время покажет Кузькину мать”, руины, кости посмертной радости с привкусом Украины...», «...Только когда придет и вам помирать, бугаи, будете вы хрипеть, царапая край матраса, строчки из Александра, а не

брехню Тараса...». У цих рядках спостерігається весь цинізм та зверхність російської культури та ставлення до українського народу.

На жаль, випадок із Й. Бродським не є винятком. Незважаючи на те, що більшість європейських і світових держав підтримують українську позицію щодо відмови від російської культури («Культура скасування», «cancelled Russian culture»), трапляються випадки, коли Європа продовжує шукати «хороших русских». Це можна побачити на прикладі виставки у Паризькому музеї Орсе в лютому 2023 р. Музей оголосив про круглий стіл із назвою «Думаючи про російське мистецтво XIX століття» у соціальній мережі Twitter 12 лютого. У межах заходу планували «по-новому поглянути на 30 картин російських художників та переміститись думками у Росію XIX століття». Ця подія викликала неабияке обурення в соціальних мережах, де люди писали такі коментарі: «Ви обговорювали німецьке мистецтво, коли нацисти захопили Париж?», «Не будьте корисними дурнями фашизму і змініть програму, будь ласка», та багато інших схожих коментарів [7].

Не менш скандальною стала 95-та церемонія вручення премії «Оскар», яка пройшла 12 березня 2023 року в Лос-Анджелесі. У категорії «Найкращий документальний фільм» перемогла стрічка «Навальний». Ця картина оповідає про факт отруєння «опозиціонера» Олексія Навального. Важливо зазначити, що на цю категорію також номінувалася стрічка «Будинок зі скалок» – спільний продукт України і Скандинавських країн, який розповідає про дітей та вихователів Лисичанського центру соціально-психологічної допомоги. На момент зйомок фільму місто Лисичанськ знаходилося за 20 км від лінії фронту. Стрічка не виборола нагороду, не зайняла жодної номінації, до того ж Президенту Володимиру Зеленському вже вдруге не дозволили виступити на врученні премії «Оскар». Другий режисер та лінійний продюсер фільму «Будинок зі скалок» Азад Сафаров прокоментував ситуацію: «Не може бути жодної події ніни поза політикою, бо зараз війна в Україні, Україна бореться за весь світ, а не тільки за себе». Ба більше, серед частини західних організацій, установ та митців досі зустрічається думка, що «культура скасування» – неоднозначне явище, і культура має залишатися поза політикою.

Проте на культурному фронті українці здобувають і перемоги, починаючи від звільнень російських митців до скасування заходів, пов'язаних із росією. Зокрема, варто зазначити, що на початку лютого 2023 року музей мистецтва «Метрополітен» у Нью-Йорку визнав Іллю Рєпіна та Івана Айвазовського українськими художниками. У підписі до портрету письменника Всеволода Гаршина, який зберігається в галереї цього художнього музею, відтепер зазначається, що це робота українця Іллі Рєпіна. Так само на роботі мариніста Івана Айвазовського останній зазначається українцем. 8 лютого цей музей замінив у своїх описах національність художника Архипа Куїнджі з росіянина на українця [9; 10].

**Висновки.** Культура завжди була і є частиною політики держави, представленням народу на міжнародній арені. Протягом усієї своєї історії росія активно використовувала культуру як зброю для досягнення ідеологічних та пропагандистських цілей. В умовах сучасної російсько-української війни культурний та історичний фронти є надзвичайно важливими. Ідеться не лише про збереження української культури, протидію дезінформації та боротьбу з російськими міфами та фейками. Переосмислення та відмова від російського сприяє деколонізації української культури, поборенню віктимної травми та комплексу меншовартості у суспільній свідомості, реукраїнізації мистецтва: осмисленню українського внеску до європейської та світової культури, поверненню та популяризації забутих і втрачених імен митців. Сьогодні боротьба за переосмислення, відмова від російської культури та захист української культурної спадщини відбувається на всіх рівнях: від культурної дипломатії до активної відмови від усього російського на рівні суспільства. В українських школах прибирають російську літературу, не ставлять російські п'єси, світова спільнота бойкотує російські заходи, переглядає історію українського мистецтва тощо. Однак боротьба на культурному фронті має тривати, адже випадки толерування, прийняття, підтримки російських «ліберальних» і не тільки діячів культури триває, яскравим прикладом є церемонія вручення премії «Оскар» у 2023 р. Переосмислення та відмова від російської культури та її впливу на українське суспільство – це питання існування української культури та українців як окремої нації.

*Abstract.* This article is devoted to the study of the need to rethink and abandon Russian culture, which has been planted on Ukrainian territory for centuries. On the example of cultural, literary, visual arts, it was established that the cultural front plays an important role in the modern Russian-Ukrainian war, work is being carried out both on the territory of Ukraine and on the cultural front. It has been proven that Ukrainian society needs to abandon Russian culture and its influence, in connection with the need to decolonize Ukrainian culture, overcome victim trauma and the inferiority complex in public consciousness, re-Ukrainization of art.

*Keywords:* Russian culture, art, refusal.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Заміна Центр протидії інформації при РНБО України. URL: <https://t.me/CenterCounteringDisinformation/2113>
2. Капралова А. Казимир Малевич і Україна: про авангардиста, що передбачив жахи ХХ століття. URL: <https://plomin.club/black-square/>.
3. Лебедєва К. Малевич та Україна. URL: <https://uartlib.org/exclusive/malevich-ta-ukrayina/>
4. Огаркова Т. Казимир Малевич: аматор українського села та зухвалий супрематист. Суспільне культура. URL: <https://suspilne.media/209814-kazimir-malevic-amator-ukrainskogo-sela-ta-zuhvalij-suprematist/>
5. Галєєв К. Війна «пушкінних» проти «шевченків». Який культурний код намагаються насадити росіяни. URL: <https://texty.org.ua/articles/106427/vijna-pushkinyh-proty-shevchenkiv-yakij-kulturnyj-kod-namahayutsya-nasadyty-rosiyanu/>
6. Вся суть Росії та її народу – в цитатах відомих людей. *Галічина*. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/vsya-sut-rosiyi-ta-yiyi-narodu-v-tsitatah-vidomih-lyudey/>
7. Марія Кабацій. «Корисні дурні фашизму». Українців обурило круглий стіл про російське мистецтво в музеї Орсе. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/02/15/252864/>
8. Оскар-2023: Фільм про Україну не отримав нагороди, віддали Навальному. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64935945>
9. Українська правда. Музей Метрополітен визнає художників Рєпіна та Айвазовського українцями. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/10/7388886/>
10. Старовицька С. Cancelled Russian culture: чи готовий Захід бойкотувати російську культуру через війну Росії проти України? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/boykot-rosiyska-kultura-viyna-rosiyi-ukrayina/31941714.html>

УДК 327.5:355.1((470+571):477)

### РЕАЛІЗМ І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

*В. О. Примак, І. Ю. Чарських*

*Анотація.* У статті проаналізовано тенденції російсько-української війни з позиції реалізму. Під час проведення дослідження використано такі методи: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення. Визначено особливості реалізму як напрямку теорії міжнародних відносин, у якому на перший план виходить підвищення власної безпеки. Аналізуючи основні аспекти реалізму, встановлено, що російсько-українська війна може тлумачитися як прояв підходу до міжнародних справ із погляду політичного реалізму. Розглянуто низку аспектів структурного, класичного та неокласичного реалізму щодо війни.

*Ключові слова:* реалізм, російсько-українська війна, Україна, Росія.

**Вступ.** Загальноновизнано, що після закінчення холодної війни світ увійшов у нову фазу. Поява багатополярного світу, теоретично далекого від біполярної ситуації, яка була характерною для років холодної війни, мала привести міжнародну спільноту до нового балансу. Реалізм як теорія міжнародних відносин, яка нібито характеризувала грандіозні стратегії наддержав під час холодної війни, здається, пережив себе і залишив простір для лібералізму та інших теорій. Європа була стабілізована і почала свій шлях до процвітання з демократичними та ліберальними цінностями на передньому плані. Однак нещодавнє вторгнення Росії і, що найважливіше, позиція, яку вона зайняла, передбачають можливе відновлення цього підходу [1].

Дослідженню питання реалізму та його місця в російсько-українській війні присвячені праці таких науковців та практиків: Х. Брандс, Е. Гьотц, Г. Кіссінджер, Ш. Ларсен, К. Масала, Н. Макфарлейн, Дж. Міршаймер, Б. Позен, Ф. Реш та інші.

**Метою дослідження** є з'ясування феномену російсько-української війни у трактовці реалізму.

**Основна частина.** Реалізм – це напрям у теорії міжнародних відносин, який припускає, що держави існують в анархічному світі, у якому немає наднаціонального уряду, який би ви-

рішував суперечки або захищав слабких, і вони повинні вживати заходів, щоб забезпечити власне виживання. Реалісти стверджують, що оскільки всі держави перебувають під тиском до певних дій, міжнародна сфера завжди є полем конфліктів і конкуренції. На перший план виходить підвищення безпеки. Навіть могутні держави, повоюючись, що вони можуть стати жертвами інших «великих держав», вживатимуть заходів, щоб максимізувати свою безпеку, часто влаштовуючи сферу впливу, яка передбачає унеможливлення вторгнення цих великих держав на їх кордони. Ще один постулат реалізму полягає в тому, що якщо одна велика держава відчуває, що країна у сфері її впливу переходить під вплив іншої великої держави, перша використає будь-які ресурси, які є в її розпорядженні, включно з військовою силою, щоб запобігти цьому. У сценарії, якщо країна, яка зазнала вторгнення, негайно не піддасться загарбнику, інші великі держави, які обов'язково зацікавлені в тому, щоб будь-який потенційний конкурент був ослаблений і не міг їм загрожувати, підтримають постраждалу сторону для знекровлення загарбницької сили. І нарешті, реалізм передбачає, що такі війни триватимуть до тих пір, поки один із воюючих учасників не переможе (задовольнить свої мінімальні потреби в безпеці) або обидві сторони не виснажаться й не опиняться у «взаємоблочому глухом куті» [2].

Аналізуючи особливості та основні аспекти реалізму, можна констатувати, що російсько-українська війна вкладається у реалістське світобачення.

Підтвердженням цього може виступати мова, яку використовує В. Путін, оскільки вона нагадує характерні для реалістів теми, як-от: безпека, виживання, екзистенційна загроза. Війна також ілюструє ще одну класичну реалістичну концепцію: ідею «дилеми безпеки».

Передумови напруження відносин між РФ та Україною виникли значно раніше від повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. В. Путін неодноразово наголошував, що українці та росіяни – один народ, аргументуючи, що обидва були колись частинами Київської Русі, Російської імперії, СРСР тощо. Але водночас він не згадує, що історія значно різнилась, що й привело до виникнення двох дещо споріднених, але різних культур і мов. Після розпаду СРСР Москва, мабуть, планувала зберегти домінуючі позиції впливу на Україну й Білорусь через СНД (Співдружність Незалежних Держав) та постачання дешевого газу. Але фактично ситуація склалася зовсім інакше, оскільки Україна почала налагоджувати стосунки із Заходом та анонсувала намір вступити до Європейського союзу й НАТО [3].

Дебати щодо рушійної сили вторгнення Росії в Україну розділили Захід на два великі табори: один вважає наступ просто грандіозним планом В. Путіна з відновлення радянської імперії та не має нічого спільного з НАТО, а інший зображує агресію РФ як відповідь на безрозсудну політику Заходу щодо розширення Організації Північноатлантичного договору (НАТО) на сусідів Росії [4].

Деякі фахівці припускають, що якби Захід працював над покращенням своїх відносин із Росією, а не ставився до неї як до супротивника, напруга між Заходом і Кремлем сьогодні зменшилася б. Щодо України, то західні країни могли б вивчити можливість зробити Україну нейтральною буферною зоною між НАТО та Росією, що призвело б до суверенної України, яка не була б ані проросійською, ані антинатівською. Імовірно, ця ідея була б відкинута Україною та Росією, оскільки перша хоче приєднатися до НАТО, а друга – контролювати Україну. Захід міг би продовжити розмови і з РФ, і з Україною. Однак це не означає, що вторгнення і нинішньої війни можна було уникнути лише завдяки дипломатичним розмовам [5].

Як зазначає Ш. Ларсен, експерти-реалісти у сфері зовнішньої політики стали синонімом «неореалістів», які віддають перевагу завершенню російсько-української війни шляхом переговорів, щоб відновити стабільність у відносинах між великими державами в міжнародній системі. Однак реалізм не можна розглядати як монолітну теорію міжнародних відносин. Він також включає «класичний реалізм», який виводить поведінку держави з внутрішньої політики, а не з міжнародної структури. Непопулярність експертів із зовнішньої політики неореалістів є виправданою, оскільки їхня виняткова зосередженість на ризиках ескалації робить їх сліпими щодо імперських намірів Росії та значного інтересу Заходу у захисті давнього європейського (і світового) принципу ненападу. Ці фактори дають західним країнам переконливі аргументи для продовження – і, можливо, посилення – підтримки України [6].

К. Масала критикує західні держави за їх невдалі ліберальні ілюзії щодо встановлення мирного, демократичного світового порядку. Він не шукає причину війни в Україні на Заході, а пропагує невтручання, оскільки активна участь, наприклад, встановлення забороненої для польовіть зони над Україною, може призвести до війни з Росією. Водночас зазначає, що Захід мав швидше підтримати Україну важким озброєнням. На його думку, війна в Україні показує, що Європейському Союзу необхідно розробити спільну оборонну політику, яка захистить від загроз, які створює Росія, і звільнить від надмірної залежності від США [7].

Джон Міршаймер, який аналізував ситуацію з позиції структурного реалізму, навпаки, аргументує іншу картину війни в Україні. Він погоджується з К. Масала в тому, що спроби Заходу створити ліберальний світовий порядок після закінчення холодної війни не тільки зазнали невдачі, але й були помилковими [8].

У 2014 році, аналізуючи ситуації в Україні, Міршаймер зазначив, що основною причиною рішення РФ анексувати Крим і дестабілізувати регіон Донбасу було розширення НАТО на схід [9]. Він наголошував, що провина Заходу глибша, ніж безрозсудна провокація. Сполучені Штати та їх європейські союзники, відігравши провідну роль у переговорах щодо здачі радянської ядерної зброї, залишеної на території України, не змогли надати країні належних гарантій безпеки [10]. Ще в 1993 році він припустив, що збереження Україною свого ядерного стримування відповідало б довгостроковим інтересам безпеки європейського континенту [11].

У своїх виступах В. Путін зазначав, що США створили прецедент використання ядерної зброї своїм бомбардуванням Хіросіми та Нагасакі, натякаючи, що РФ буде вдаватися до використання ядерної зброї, якщо їй не вдасться досягти своїх цілей звичайними засобами. Однак сприйняття ядерних загроз серйозно не вимагає відкидання основного реалістичного розуміння того, що держави та лідери мотивовані власними інтересами – насамперед інтересом до виживання. Російська ядерна доктрина чітко визначає обставини, за яких Москва застосувала б ядерну зброю: після нападу на Росію із застосуванням зброї масового знищення чи у відповідь на звичайний напад, коли «саме існування держави знаходиться під загрозою». Але зазначаються два застереження. По-перше, доктринальні твердження можуть не бути диспозитивними, особливо в персоналістичному режимі в періоди сильного стресу, а по-друге, РФ, заявивши про анексію Криму та чотирьох областей східної України, створює двозначність навколо питання про те, де Москва проведе межу щодо «існування держави». Проте поведінка Росії залишається сумісною з реалістичним переконанням, що держави діють відповідно до власних інтересів і підлягають раціональним розрахункам витрат і вигод. Після того, як минулої осені російські коментатори висловили можливість тактичного застосування ядерної зброї проти українських сил, з'явилися рішучі попередження з боку Сполучених Штатів, а також повідомлення про негативну реакцію від ключових російських партнерів Китаю та Індії [12].

Структурно-реалістичне пояснення війни в Україні має деякі очевидні переваги. Як стверджує Б. Позен, оскільки структурний реалізм наголошує на анархічній природі міжнародних відносин, він припускає, що війна не є несподіванкою, нагадуючи, що держави все ще змагаються за безпеку, іноді жорстоко, і розсудливіше готуються до неї. Анархія заохочує конкуренцію щодо будь-яких засобів, які сприяють безпеці [13].

Мотивації Росії, коли вони суперечать інтересам Заходу, краще зрозуміти з погляду класичного реалізму, який виводить поведінку держави з внутрішньої політики, а не зі структури міжнародної системи. Класичні реалісти підкреслюють той факт, що держави в більшості випадків не просто стурбовані безпекою та національним виживанням, а отже, розуміють національні інтереси в ширших термінах, як-от влада та слава, які мотивують державних лідерів [6].

Ще одна головна гілка реалізму, яка також часто ігнорується, – неокласичний реалізм. По суті, його найкраще розглядати як поєднання структурного та класичного реалізму, оскільки він стверджує, що хоча структурний розподіл влади в основному керує діями держави (як незалежна змінна), внутрішні зміни (на рівні держави), як-от: сприйняття осіб, які приймають рішення, відносини між державою та суспільством і стратегічна культура – відіграють важливу роль у спрямуванні структурних сил у результатах політики [14].

З тих пір неокласичний реалізм значно еволюціонував і тепер охоплює три різні варіанти: перший тип – прагне пояснити ненормальну поведінку держави, що суперечить структурним



стимулам; другий тип – результати зовнішньої політики; новий третій тип – прагне запропонувати грандіозну теорію міжнародної політики, яка включає зовнішні та внутрішні змінні [15].

Неокласичний реалізм другого типу більше орієнтований на проблему, ніж структурний чи класичний реалізм, оскільки вимагає від дослідника розробки унікальної основи, яка допоможе зрозуміти та пояснити центральну проблему, зокрема рішення Росії вторгнутися в Україну [16].

Подібно до структурного реалізму, пояснення неокласичного реалізму другого типу починається зі структурних геополітичних факторів щодо того, чому дії Росії щодо України суттєво змінилися з роками. У загальному сенсі можна погодитися з Міршаймером та іншими структурними реалістами, що розширення ЄС і НАТО на схід безповоротно змінило розрахунки влади Росії [17].

З вище наведеного можна зробити висновок, що у сучасній науці про міжнародні відносини достатньо поширеним є трактування російсько-української війни в межах раціоналістсько-реалістської парадигми: мовляв, РФ вирішила, що Україна виходить з-під її впливу та переорієнтовується на західний вектор. Оскільки не вдалося знайти дипломатичний шлях вирішення конфлікту, Росія розпочала повномасштабне вторгнення, аргументуючи це потребами захисту власних кордонів та стримування просування в її бік НАТО й ЄС. Водночас варто зауважити, що реалізм не гарантує раціональних дій політичних лідерів. Ірраціональні лідери, особливо якщо вони зіштовхуються з тиском, можуть і приймають катастрофічні рішення, що й проявляється у цій ситуації, чого не враховує реалістський підхід.

*Abstract.* The article analyzes the trends of the Russian-Ukrainian war from the standpoint of realism. The following methods were used during the research: analysis, synthesis, comparison, and generalization. The peculiarities of realism as international relations paradigm, in which increasing one's own security comes to the fore, are determined. When analyzing the main aspects of realism, it was asserted that the Russian-Ukrainian war can be interpreted as a manifestation of the approach to international affairs from the point of view of political realism. A number of aspects of structural, classical and neoclassical realism in relation to war are considered.

*Keywords:* realism, Russian-Ukrainian war, Ukraine, Russia.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Librera T. The Russian invasion of Ukraine and the threat of realism in Europe. 2022. URL: <https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/the-russian-invasion-of-ukraine-and-the-threat-of-realism-in-europe>
2. Latham A. How the Ukraine war vindicates realism. *The Hill*. 15.09.2022. URL: <https://thehill.com/opinion/international/3643585-how-the-ukraine-war-vindicates-realism/>
3. Гончаренко Р. Росія проти України. Як дійшло до великої війни. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/rosiia-proty-ukrainy-yak-diishlo-do-velykoi-viyni/a-60242572>
4. Darar M. M. D. Returning to Realism: The Other Face of the Ukraine Crisis. 2022. URL: <https://www.e-ir.info/2022/06/12/returning-to-realism-the-other-face-of-the-ukraine-crisis/>
5. Nelson S. Russia-Ukraine War: The Realist Perspective. 2022. URL: <https://www.mironline.ca/russia-ukraine-war-the-realist-perspective/>
6. Larsen H. Which kind of realism should drive Western support for Ukraine? 2022. URL: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/which-kind-of-realism-should-drive-western-support-for-ukraine/>
7. Masala C. Krieg ist für Großmächte immer eine Option – darauf muss man sich vorbereiten. *Die Welt*. 2022.
8. Rösch F. Realism, the War in the Ukraine, and the Limits of Diplomacy. *Analyse & Kritik*, 2022. Vol. 44. № 2. P. 201–218. DOI: <https://doi.org/10.1515/auk-2022-2030>.
9. Mearsheimer J. J. Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. *Foreign Affairs*. 2014. № 93(5). P. 77–89.
10. Edinger H. Offensive ideas: structural realism, classical realism and Putin's war on Ukraine. *International Affairs*. 2022. Vol. 98(6). P. 1873–1893. DOI: <https://doi.org/10.1093/ia/iiac217>.
11. Mearsheimer J. J. The case for a Ukrainian nuclear deterrent. *Foreign Affairs*. 1993. № 72(3). P. 50–66.
12. Mankoff J. The Realist Case for Ukraine. 2023. URL: <https://www.fpri.org/article/2023/01/the-realist-case-for-ukraine/>
13. Posen B. Hypotheses on the implications of the Ukraine-Russia war. *Defense Priorities*. 2022. URL: <https://www.defensepriorities.org/explainers/hypotheses-on-the-implications-of-the-ukraine-russia-war>
14. Smith N. R. Can Neoclassical Realism Become a Genuine Theory of International Relations? *The Journal of Politics*. 2018. № 80(2). P. 742–749. DOI: <https://doi.org/10.1086/696882>.
15. Ripsman N. M., Taliaferro J. W., Lobell S. E. Neoclassical Realist Theory of International Politics. Oxford: Oxford University Press. 2016. DOI: [10.1093/acprof:oso/9780199899234.001.0001](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199899234.001.0001).
16. Smith N., Dawson G. Mearsheimer, Realism, and the Ukraine War. *Analyse & Kritik*. 2022. Vol. 44(2). P. 175–200. DOI: <https://doi.org/10.1515/auk-2022-2023>.
17. Smith N. R. EU–Russian Relations and the Ukraine Crisis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 2016. 224 p.

## «СОЛОДКІ» ДОБРОЧИНЦІ ТЕРЕЩЕНКИ

*А. С. Сауляк, Н. Р. Темірова*

*Анотація.* У статті на основі опрацювання сучасної наукової літератури із залученням архівних документів, мемуарів проаналізовано внесок представників родини Терещенків у розвиток благодійництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Показано формування сімейного бізнесу, велику роль у якому відгравало цукрове виробництво. Підприємницький хист, працездатність, людяноцентризм А. Терещенка дали змогу сформувати й передати дітям компанію, прибутки від якої стали підґрунтям для реалізації суспільно орієнтованих проєктів. Відзначено перетворення доброчинності на спадкову справу, до якої долучилися й жінки цієї сім'ї. Із приходом більшовиків Терещенкам довелося полишити свою Батьківщину, але чимало об'єктів у Глухові та Києві і нині нагадують про благородство «солодких» доброчинців.

*Ключові слова:* благодійність, меценатство, підприємницька діяльність, родинна справа.

Доброчинність в українській традиції посідає значне місце, адже вищою мірою справедливості є готовність здатних до самоорганізації людей надавати допомогу тим, хто її потребує. Нагальності цей сюжет набуває сьогодні, у час складних випробовувань через російську агресію. Наразі велика кількість людей потребує підтримки. Знання історії доброчинності та врахування історичного досвіду її розгортання можуть стати у нагоді у процесі виконання соціально значущих проєктів. Серед найяскравіших представників підприємців в Україні на зламі XIX–XX ст. є родина Терещенків, для якої піклування про ближнього перетворилося на спадкову справу, через що науковий інтерес до неї тримається на високому рівні щонайменше протягом останніх трьох десятиліть.

Історія української доброчинності на зламі XIX–XX ст. вже має сучасну історіографію. В. Ковалинський, М. Слабошпицький, Ю. Хорунжий, Т. Ткаченко, О. Донік та інші дослідники простежили життєписи великих підприємців, охарактеризували їхню виробничу діяльність, приділили увагу доброчинній активності. Ці праці заклали підґрунтя актуальної традиції по-трактування життєдіяльності великих підприємців як громадян, що працювали на благо суспільства. Проте філантропія розкривається повною мірою у процесі розгляду внеску окремих діячів, тож ця розвідка має на меті визначити внесок представників родини Терещенків у розвиток доброчинності в Україні другої половини XIX – початку XX ст.

Свій родовід Терещенки ведуть із козаків Глухівщини. Винятково завдяки особистим здібностям і наполегливості у другій половині XIX ст. вони перетворилися на найзаможніших підприємців-аграріїв. Із часом погляд на заробіток коштів почав змінюватися, адже на порядок денний ринкова кон'юнктура висунула виробництво цукру. Саме тому почали відкриватися цукрові заводи, які вимагали кваліфікованих кадрів. До певного часу голова родини Артемії Терещенко керував бізнесом самостійно, проте у 1870 р. він відійшов від справ, доручивши їх своїм синам. Того самого року у березні А. Терещенка та його синів за особливі заслуги було зараховано до дворянського стану. У 1872 р. постало «Товариство цукрових і рафінадних заводів братів Терещенків», яке за короткий період перетворилося на найпотужнішим серед подібних у Російській імперії. Показово, що перша стаття статуту «Товариства...» зафіксувала надходження 80 % прибутку до Фонду Терещенків для реалізації доброчинних проєктів. Цей фонд надавав підтримку всім заходам, спрямованим на покращення суспільства, незалежно від матеріального статусу, національної чи релігійної ознаки [2, с. 57, 61].

Сучасникам Терещенки були відомі не тільки як власники маєтків у Волинській, Київській, Чернігівській, Катеринославській, Курській, Брянській, Орловській губерніях із численними гуральнями, цегельнями, свічкарями, не стільки як торгівці збіжжям, волами, спиртом, що їх вони постачали навіть за кордон, але й як доброчинці, піклувальники й фундатори, утримувачі лікарень, пологових будинків, нічних притулків для бідних, торговельних шкіл, училищ, церков – у Глухові та Києві.

Доброчинність було розпочато Терещенками у їхньому рідному Глухові. Насамперед це стосувалося піклування про робітників. Як згадає Михайло Терещенко, на родинних підприємствах приділялось багато уваги створенню прийнятних умов життя й праці. Кожна робітни-

ча родина мала окреме житло. Людей забезпечували найнеобхіднішим – водою, дровами, продуктами. Функціонували лікарня, аптека для робітників і мешканців навколишніх сіл [2, с. 48].

Родина Терещенків дбала не лише про розвиток власної справи, а важливого значення надавала освіті, хоча чинного законодавства про надання та пожертвування власних коштів у тодішній Російській імперії не існувало. Наприкінці XIX ст. у Глухові було відкрито трикласне міське училище, пансіон Глухівської чоловічої гімназії, ремісниче училище [3, с. 10]. Благодійники власним коштом відкривали заклади освіти, передусім при власних підприємствах. Учні отримували освіту безкоштовно, вчителі мали заробітну плату, інколи безкоштовно надавалися квартири. Терещенки забезпечували своїх працівників навчанням, офіційне працевлаштування відбувалося не одразу, спочатку встановлювався випробувальний термін, після чого укладався трудовий договір [1, с. 172].

У 1870-х рр. XIX ст. родина остаточно переїхала до Києва. Вже в 1876 р. М. Терещенко став старостою Миколаївської церкви при чоловічій гімназії. Тривалий час власного приміщення гімназія не мала, але завдяки Миколі Артемовичу у 1897 р. розпочалося спорудження приміщення [4]. У 1899 р. син М. Терещенка здійснив пожертвування на будівництво й утримування зразкового Київського міського училища з чоловічим і жіночим відділеннями та педагогічного музею при ньому. Інший син Олександр у 1903 р. подарував ділянку для будівництва училища на території київського Подолу, яке розпочало діяльність у 1907 р., перетворившись на один із найкращих навчальних закладів Києва [5].

Надзвичайно важливим освітянським проектом кінця XIX ст. стало започаткування Політехнічного інституту, до чого долучився О. Терещенко, виділивши найбільше коштів на його розвиток. Згодом він став членом Товариства допомоги нужденним студентам у цьому закладі. За сприяння його та дружини при інституті вдалося облаштувати їдальню та гуртожиток. У такий спосіб подружжя опікувалось тим, аби студенти мали можливість отримати гідну освіту без огляду на походження та матеріальний стан [6]. Микола Терещенко на добровільній справі лише у Києві пожертвував близько 700 тис. руб., зокрема на облаштування безкоштовної лікарні для різноробочих – 135 тис. руб. [7, с. 6].

Терещенки прислужилися у розвитку мистецтва. Зокрема на будівництво Міського музею в Києві місто зібрало 300 тис. руб., із яких 108 тис. передали Михайло та Федір Терещенки. Згодом Микола Артемович ще 20 тис. руб. пожертвував на будівництво монументального входу до музею. На його замовлення було написано 30 портретів українських гетьманів. У день відкриття 30 грудня 1904 р. Терещенки передали колекцію слов'янських старожитностей, експонати з колекції Вікентія Хвойки, дев'ять творів Михайла Врубелья [8, с. 45].

Не залишалися осторонь доброчинності і жінки з родини Терещенків. Дружина Миколи Терещенка, Пелагія, співпрацювала з Київським товариством денних притулків для дітей робітників. Її доньки опікувалися дитячими садками, які здебільшого відвідували діти з незаможних шарів населення [9, с. 88]. Більшість жінок із родини Терещенків були членами «Жіночого благодійного товариства при Солом'янській Покровській церкві», заснованому в 1907 р. Найбільше фінансування товариство отримувало саме від цієї сім'ї. Нужденним жінкам надавалися одяг, гроші, допомога у працевлаштуванні.

Важливим напрямом доброчинності на зламі XIX–XX ст. виступала охорона здоров'я, адже тогочасна медицина слабо охоплювала незаможні верстви населення. Пелагія Терещенко виділила 25 тис. руб. на утримання лікарні для малозабезпечених жителів Києва. У 1895 р. у лікарні було влаштовано відділення для хворих на туберкульоз. Вона підтримувала й міський пологовий будинок, відкритий у 1881 р. За сприяння родини Терещенків «Товариство боротьби з дитячою смертністю» облаштувало амбулаторію «Крапля молока» з метою забезпечення немовлят. Єлизавета Терещенко перераховувала кошти на рахунок «Товариства лікарень для хронічно хворих дітей». У 1914 р. вона придбала автомобіль швидкої допомоги [9, с. 88].

Жінки Терещенки були членами кількох благодійних організацій, яким надавали фінансову підтримку. Однією з найбільших доброчинних організацій було «Київське товариство допомоги бідним». Щорічно жіноцтво Терещенків перераховувало на його рахунок значні кошти, що спрямовувалися на облаштування лікарень, закупівлю ліків. До того ж від імені свого чоловіка Єлизавета Терещенко передала 100 тис. руб. у цінних паперах, відсотки від кош-

тів спрямовувалися на виплати хворим і нужденним жителям Києва. Нагадаємо, що приміщення нинішнього Охматдиту зводилося Терещенками як безкоштовна лікарня для чорноробів. При ній був заснований спеціальний фонд, із якого виплачували грошову допомогу тим, хто одужував [10, с. 118].

Жінки Терещенки добре розуміли, в яких сферах благодійності можуть бути корисними. Ці добродійки прагнули, аби кожен, незалежно від походження, статусу мав можливість здобути освіту винятково за особистими здібностями. У 1896 р. група відомих підприємців задля розвитку бізнесу заснувала «Товариство поширення комерційної освіти», але оскільки коштів було небагато, спочатку мусили обмежитися відкриттям торговельних класів. І лише після жертви Миколи Терещенка в обсязі 100 тис. руб. воно розгорнуло справжню діяльність. Невдовзі на сімейний капітал було започатковано і жіночу торговельну школу. Це був перший у Російській імперії заклад, що надавав комерційну освіту дівчатам. Сім жінок із родини Терещенків входили до складу її дамського комітету. Згодом чоловічій школі і торговельним класам було надано ім'я Миколи Терещенка, жіночій школі – Пелагії Терещенко, [10, с. 118; 11, с. 260].

Перша світова війна принесла неабиякі труднощі. Михайло Терещенко прийняв керівництво місією Червоного Хреста на південно-західному напрямку. Усі вільні кошти сімейного Товариства було передано «державі у позику» для подальшого ведення війни [2, с. 116]. Жінки насамперед забезпечили лікарню всім необхідним обладнанням, ліками, за необхідності відкривалися нові лікарні (особливо це було актуально часів Першої світової війни), лікарі отримували заробітну плату. Це не були поодинокі випадки пожертвування, будувалися цілі мережі лікарень, лазаретів і пригулків для поранених. Ольга Терещенко заснувала лазарет-притулок і взуттєву майстерню для чоловіків, які постраждали на фронті, допомагала постраждалим на фронті та їхнім родинам, за що отримала у 1915 р. відзнаку II ступеня [9, с. 88].

1917 р. докорінно розвернув життя родини Терещенків. Наростання кризи самодержавства аж до його падіння зумовив прихід до влади Тимчасового уряду, в якому Михайло Терещенко обіймав посаду Міністра фінансів і закордонних справ. На цій посаді він знову проявив себе патріотом і добродійцем, адже задля підтримання фінансового стану демократичної (на якийсь момент) Росії він заставив нерухомість, яку мав у Європі. Як відомо, врешті-решт усе це було втрачено, бо вилучено кредиторами. За кілька років для багатого і впливового роду Терещенків не залишилося місця в Україні. Із приходом радянської влади Терещенки – заможні підприємці й добродійці, на чиему гербі значилося: «Прагненням до суспільної користі», були змушені емігрувати [2, с. 56].

Отже, родина Терещенків намагалася здійснювати благодійну діяльність в усіх сферах. Найперше це стосувалося освіти та медицини, адже благодійники добре розуміли, що майбутнє за освіченими людьми. Працівників освіти цінували, безкоштовно надавали квартири та виплачували заробітну плату. Терещенки добре усвідомлювали всю цінність медицини, а також напрями змін і нововведень. Саме тому лікарні реконструювалися чи будувалися нові. Старання родини Терещенків українська столиця наразі має багаті зібрання картин і витворів мистецтва у чотирьох музеях, а їхні спадкоємці продовжують займатися благодійними справами в сучасній Україні. Правнук Мішель Терещенко повернувся на батьківщину своїх пращурів, заснував «Фонд спадщини Терещенків», продовжуючи благородну справу «солодких» добродійців.

*Abstract.* The article, based on the study of modern scientific literature, with the involvement of archival documents and memoirs, analyzes the contribution of representatives of the Tereshchenko family to the development of philanthropy in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries. The formation of a family business is shown, in which sugar production played a major role. A. Tereshchenko's entrepreneurial flair, capacity for work, and people-centeredness allowed him to form and pass on a company to his children, the profits of which became the basis for the implementation of socially oriented projects. The transformation of philanthropy into a hereditary cause, in which the women of this family also joined, was noted. With the arrival of the Bolsheviks, the Tereshchenkas had to leave their homeland, but many objects in Hlukhiv and Kyiv still remind us of the nobility of the «sweet» do-gooders.

*Keywords:* charity, patronage, entrepreneurial activity, family business.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX–XX ст.). *Український історичний журнал*. 2005. № 4. С. 159–177.
2. Терещенко М. І. Перший олігарх. Київ: Ніка-центр, 2012. 255 с.
3. Артемова Л. Найвеличніший меценатський проєкт Терещенків у Глухові – Трьох-Анастасівська церква. *Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. 2022. № 57. С. 9–17.
4. Донік О. М. Соціокультурний вимір підприємництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2003. № 6. С. 49–55.
5. Ковалинський В. В. Семья Терещенко. Київ: Преса України, 2003. 388 с.
6. Ткаченко О. В. Підтримка родинно-Терещенків соціально незахищених верств населення. *Соціальна історія: науковий збірник*. Київ, 2008. Вип. 3. С. 47–49.
7. Центральний державний історичний архів України у Києві. Ф. 830. Спр. 171. Арк. 5–6.
8. Темірова Н. Р. Видатні поміщики-меценати пореформеної України. *Історичні і політологічні дослідження*. № 1/2 (31/32). 2007. С. 45–50.
9. Сергієнко Д. В. Меценатська діяльність жінок Терещенків. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44(1). С. 87–90.
10. Щербина С. І. Меценатство українських підприємців Наддніпрянщини XIX – початку XX століття. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. № 4. С. 116–120.
11. Донік О. М. Реформування комерційної освіти в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: поєднання інтересів держави і підприємницького капіталу. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. Вип. 22. С. 254–267.

УДК 502.11:316.48]:355.48(477:(470+571))”2022/...”

## ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*А. В. Страпак, І. Г. Паніна*

*Анотація.* Стаття присвячується дослідженню питання екологічного виміру російсько-української війни. Автор надає опис проблеми, що тривалий час існує в політичному середовищі та залишається актуальною з огляду на продовження війни. Проаналізовано етапи формування проблеми забруднення довкілля внаслідок бойових дій, розглянуто згубні наслідки війни для екології, приділено увагу екоциду та екологічному тероризму як окремим складникам війни в сучасних умовах. Надана аргументація щодо того, чому проблема вимагає негайних рішень.

*Ключові слова:* російсько-українська війна, конфлікт, екологія, екоцид, навколишнє середовище, Рада Безпеки ООН.

**Вступ.** Збройний конфлікт несе великі втрати людського ресурсу та інфраструктури, але в медіапросторі меншою мірою популяризують тривалий деструктивний вплив на природне середовище, що складається із землі, повітря, води, рослин, тварин та всіх живих організмів. Війна забруднює водойми, ґрунт і повітря, призводить до викидів парникових газів. Доволі гостро постає питання: «Що відбувається з навколишнім середовищем, коли велика промислово розвинена країна поглинена війною?» Україна, на жаль, це зараз яскраво демонструє. Війна Росії проти довкілля також має значення. Доля України після завершення конфлікту значною мірою залежатиме від збереження її природних ресурсів.

Надзвичайно згубний вплив війни на навколишнє середовище України вимірюється не тільки руйнуванням і забрудненням екосистеми, а й включенням агресором до воєнних цілей об'єктів ядерної інфраструктури України. Потенційна небезпека масштабується великою світовою загрозою, а отже, – вимагає розробки алгоритму дій для міжнародних безпекових інституцій.

Питання екоциду та згубного впливу війни на екологію не є предметом глибоких наукових досліджень. Воно актуалізується здебільшого під час великого конфлікту й стає темою для політиків, екологів, громадських активістів. Серед дослідників екоциду та впливу війни на екологію можна згадати такі прізвища: Рейчел Карсон, Сильвіо Фіоре, Едварда Уілсон, Джаред Даймонд, Пола Р. Ерліх, Роберта Костанца. Зважаючи на новизну проблеми, метою статті є виявити, якими є наслідки російсько-української війни для екології, окреслити сутність екоциду й екологічного тероризму, а також вивити основні механізми вирішення окреслених проблем.

**Основна частина.** Історія зафіксувала багато воєн протягом століть. Війна не тільки може завдати шкоди соціальному середовищу – катастрофічні наслідки руйнування призвели до деградації природних ресурсів планети Земля. Негативний вплив воєнних конфліктів на навколишнє середовище є очевидним.

По-перше, зброя та військова техніка, які використовувалися під час конфліктів, залишають по собі так звану «екологічну» спадщину. Наземні міни, касетні боеприпаси та інші вибухонебезпечні пережитки війни обмежують доступ до сільськогосподарських угідь і забруднюють ґрунти та джерела води металами й токсичними енергетичними матеріалами.

По-друге, військові споживають величезну кількість викопного палива. Бомбардування та інші методи сучасної війни безпосередньо шкодять дикій природі та біорізноманіттю. Навіть у мирний час військові споживають надзвичайно багато «брудної» енергії. З іншого боку, військова діяльність виробляє велику кількість парникових газів, спричиняючи забруднення, яке сприяє антропогенній зміні клімату та виснаженню ресурсів, серед інших негативних шрамів на навколишньому середовищі загалом.

По-третє, війна провокує забруднення промислового характеру. Наприклад, агресор навмисне нападає на нафтові чи енергетичні об'єкти. Методи випаленої землі включають руйнування сільськогосподарської інфраструктури, як-от каналів, колодязів і насосів, що призводить до транскордонного впливу забруднення річок, водоносних горизонтів або моря.

По-четверте, варто говорити і про непрямі наслідки екологічного забруднення внаслідок воєнного конфлікту. Безперечно, війна має багато негативних проявів для людського організму: смерть, поранення, сексуальне насильство, голод, хвороби, інвалідність, збільшення кількості серцево-судинних захворювань – усе це найбільш загрозливі фізичні наслідки війни, тоді як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія та тривога є прямими емоційними наслідками [1]. Токсичний пил, забруднені джерела води та хімічні залишки призводять до раку, вроджених дефектів і таких станів, які потенційно можуть бути пов'язані із забрудненням навколишнього середовища у важких випадках [2; 3].

Отже, час та історія показують, що тактика та стратегія перемоги у війнах спричиняли спустошення та величезну шкоду, знищуючи та виснажуючи природні ресурси країн. Розглянемо конкретні конфлікти й оцінимо відповідний екологічний збиток.

- **Перша світова війна.** З погляду впливу на навколишнє середовище Перша світова війна була найбільш руйнівною, оскільки окопна війна спричинила зміни ландшафту. Риття траншей призвело до витоптування луків, знищення рослин, руйнування середовища проживання тварин, збивання ґрунту. Ерозія стала результатом вирубки лісу для розширення мережі траншей [4];

- **Друга світова війна.** Наслідки Другої світової війни для навколишнього середовища були дуже руйнівними, що дало змогу побачити їх у період холодної війни і до наших днів. Внаслідок конфлікту, хімічного забруднення та повітряної війни відбулося зменшення популяції флори та фауни, скорочення різноманітності видів, що призвело до проблем в екосистемах, а в деяких регіонах – до голоду [4];

- **Війна у В'єтнамі.** Було використано чимало нових технологій, які призвели до екологічної зміни В'єтнаму від колись незайманого середовища існування до майже апокаліптичного стану після війни. Ці технології включали методи хімічної вирубки лісів і використання хімічної зброї. Внаслідок цього поширеним явищем стали не лише смерті від отруєння шкідливими речовинами, а й вроджені вади розвитку [4];

- **Війна в Перській затоці – 1991 [4].** Розлив нафти під час війни в Перській затоці в 1991 році був одним із найбільших в історії. Стратегія полягала в тому, щоб знищити природні нафтові свердловини в землі, щоб створити дим і отримати перевагу, відбиваючи повітряні удари. Нафтові пожежі в Кувейті призвели до різкого погіршення якості повітря через утворення парникових газів. Дослідження, проведені з 1991 року, привели до висновку, що вилив завдав екологічної шкоди береговим відкладенням, морським видам і екосистемам і вважається актом екологічного тероризму. У 2017 році визначено, що відокремлені райони затоки мають «тривожні рівні» вуглеводнів, які загрожують якості життя організмів у цих райо-

нах [15]. Розлив спричинив загибель багатьох морських птахів, зокрема майже 30 000 поганок і бакланів, через покриття пір'я птахів;

- **Конфлікт у Ємені.** Цей конфлікт призвів до зниження екологічної стабільності. Зменшення водних ресурсів, зміна погодних умов і погіршення якості ґрунту, води та повітря є одними з основних екологічних проблем, із якими сьогоденні стикається країна [4];

- **Поточна російсько-українська війна.** Вторгнення Росії в Україну завдало серйозної шкоди природному середовищу. Руйнування ферм, худоби, садів, землі та іншої цивільної інфраструктури спричиняє нестачу продовольства, порушення або припинення економічної діяльності, перешкоджає життю людей і всіх диких видів тварин, викликає переміщення, голод і смерть, створює загрозу продовольчій безпеці тощо. Детонація ракет і артилерійських снарядів вивільняє велику кількість отруйних речовин, які накопичуються в навколишньому ґрунті, деревині та інших спорудах. Вибухи в повітрі виділяють хімічні речовини, що можуть спричинити кислотні дощі, які змінюють кислотність ґрунту та можуть спричинити опіки людям, рослинам, ссавцям і птахам [5].

За даними Міністерства охорони навколишнього середовища та природних ресурсів України, приблизно 44 % найцінніших територій країни охоплені війною [5]. Найбільш інтенсивні бойові дії точилися в лісах уздовж річки Сіверський Донець. Пожежі вирували по всій Україні на території, розміром майже як штат Техас. Супутникові монітори зафіксували понад 37 000 пожеж за перші чотири місяці вторгнення, які вразили приблизно чверть мільйона акрів лісів та інших природних екосистем. Більшість із них почалися внаслідок обстрілу, а третина була в заповідних зонах, як зазначає Українська природоохоронна група (далі – UNGC), некомерційна коаліція науковців та активістів країни [6].

Крім лісів країни, війна завдала інших видів екологічної шкоди. Рідкісні степові та острівні екосистеми на півдні були знищені, загрожуючи ендемічним луговим рослинам і комахам; на півночі зона відчуження навколо постраждалих чорнобильських ядерних реакторів залишилася майже без нагляду, а річки в зоні конфлікту на Донбасі на сході забруднюються зруйнованими промисловими об'єктами, каналізаційними спорудами та переповненими вугільними шахтами.

Вражає жахлива статистика забруднення території України залишками бойових боєприпасів. За даними ДСНС України, з 24 лютого по 15 червня 2022 року знешкоджено 136 606 вибухонебезпечних предметів на площі 40 905 га [7]. Проте на території України залишається ще багато залишків уже розірваних снарядів і знищених боєприпасів.

Росія свідомо намагається знищити українську економіку та завдати шкоди довкіллю. Авіаудари здебільшого націлені на критично важливу інфраструктуру України, промислові об'єкти, склади нафти та палива, хімічні та фармацевтичні склади, комунальні об'єкти, як-от каналізаційні насосні станції, електроакумуляуючі станції та залізниці. Особливого ураження енергетичної інфраструктури, зокрема було досягнуто в жовтні 2022 року [8]. Це призводить до забруднення ґрунту, поверхневих і підземних вод різними хімічними компонентами та органічними сполуками. До того ж зворотні води з населених пунктів без очищення стікають у Дніпро і далі в Чорне та Азовське моря, поширюючи забруднення на ці регіони. Це спричиняє загибель багатьох дельфінів та інших морських тварин і риб.

За часів Радянського Союзу Україна стала дедалі більше залежати від атомної енергетики. До 2022 року 50 % всієї електроенергії в Україні надходило з чотирьох великих атомних електростанцій, але тепер російські війська зробили їх стратегічними цілями для окупації. Ідея, схожа, полягає в тому, щоб позбавити Україну електроенергії, створивши безпечні місяця для російських військових і їх техніки. Вони вважають, що їх супротивники (українці – авт.) не намагатимуться бомбити склади боєприпасів, танкові парки чи казарми, розташовані серед ядерних реакторів. Росія вторглася на Запорізьку АЕС на березі Дніпра, встановивши артилерію для обстрілу прилеглих українських позицій [9]. Україна заявляє, що окупанти також замінували це місце. Отже, найближча в Європі атомна електростанція в південно-східному українському місті Запоріжжя розташована на лінії фронту, її майбутнє залишається під ризиком щодо викидів радіації.

У липні 2022 року був обстріляний окупований Росією Каховський гідроелектростанційний комплекс на річці Дніпро. Проросійські ЗМІ стверджують, що успішний удар по дамбі

може завдати катастрофічної шкоди населеним пунктам нижче за течією. Майбутнє цих дамб може стати центральною темою в дебатах про те, як управляти післявоєнним відновленням довкілля в Україні. На міжнародній конференції в Лугано в липні 2022 року UNCG та інші екологічні організації стверджували, що поточні пропозиції уряду Президента Володимир Зеленського надають пріоритет будівельним проектам, а не природному відновленню (відновлення лісових насінневих банків, будівництво реабілітаційних центрів для дикої природи та створення інфраструктури для національних парків) [10]. Зважаючи на загрозливу ситуацію з навколишнім середовищем та невтішну відповідну перспективу в найближчому майбутньому, на думку автора, уряд України має переглянути свій підхід і приділити більше уваги важливим екологічним ініціативам.

З іншого боку, війна може створити і простір для природи, пошкодивши екологічно руйнівну інфраструктуру. На початку вторгнення, коли лінії російських танків рухалися до Києва, українські війська намагалися зупинити наступ, відкривши дамбу радянських часів на річці Ірпінь. Цей трюк спрацював, але водночас було затоплено близько 100 тис. га колишньої заплави річки [11]. Тепер деякі екологи хочуть, щоб затоплення було постійним: це необхідно для відродження багатой водно-болотної екосистеми, знищену під час будівництва дамби. У подібний спосіб на Сході України війська країни відкрили ворота Оскільської дамби, щоб перешкодити спробам Росії перетнути найбільшу річку регіону Донець. Дамба була важливим джерелом водопостачання Донбасу, але тепер екологи стверджують, що тимчасове відновлення природної заплави річки має стати постійним [11].

Усі описані вище негативні наслідки війни дають підстави для дискусії про екоцид і екологічний тероризм. «Екологічний тероризм» передбачає напад на природні ресурси й антропогенне середовище. Спеціального міжнародно-правового документа, що дає визначення екологічного тероризму, немає. Проте певні акти екологічного тероризму можуть розглядатися як порушення міжнародного права, зокрема Декларації ООН про право на розвиток та Паризької угоди щодо зміни клімату [12]. Наслідки для держави, яка здійснює екологічний тероризм, можуть включати економічні санкції, дипломатичну ізоляцію та навіть воєнні дії (у крайніх випадках). До того ж такі дії можуть призвести до притягнення держави до відповідальності згідно з міжнародним правом за шкоду, завдану довкіллю, та постраждалим громадам. Особи, які займаються екологічним тероризмом, можуть бути притягнуті до відповідальності згідно з національним законодавством, а також міжнародним кримінальним правом, зокрема через Міжнародний кримінальний суд [12].

У листопаді 2020 року до 75-ї річниці Нюрнберзького процесу фонд «Зупинити екоцид» створив групу юристів-міжнародників за підтримки шведських парламентарів, щоб домогтися визнання екоциду міжнародним злочином [5]. Ідея полягала в тому, щоб додати екоцид до Римського статуту Міжнародного кримінального суду поряд із геноцидом, злочинами проти людства, воєнними злочинами та злочинами агресії. На цьому етапі визнання екоциду п'ятим злочином проти людства та внесення поправки до Римського статуту призупинилися. Причинами цього є складність і глобальність завдання, необхідність урахування інтересів багатьох суб'єктів, різноманітність правових норм і процедур.

Війна Росії проти України створила нову реальність 24 лютого 2022 року. Щодня відбуваються злочини не лише проти держави й нації, а й проти довкілля. Від початку вторгнення спостерігаємо тотальне, а в більшості випадків цілеспрямоване знищення українських природних ресурсів, екосистем, промислових та інфраструктурних об'єктів, що призвело до масового забруднення навколишнього середовища. З огляду на масштабне знищення українських природних ресурсів та екосистем під час російського вторгнення є вагомими аргументи, що такі дії можна вважати екоцидом.

У березні 2022 року Україна запропонувала на Генеральній Асамблеї ООН проект резолюції про визнання таких дій екологічним тероризмом, або екоцидом, із закликом до відповідальності за недопущення подібних дій у майбутньому [13]. До того ж наша держава подала скаргу до Міжнародного кримінального суду, звинувачуючи Росію у воєнних злочинах і завданні шкоди навколишньому середовищу під час вторгнення. У скарзі стверджується, що дії Росії є навмисним нападом на навколишнє середовище, що є порушенням міжнародного гуманітарного права [14].



**Висновки.** Як було описано вище, знищення ресурсів може завдати більшої катастрофічної шкоди, ніж бомби та кулі. Для подолання згубних наслідків війни необхідно системно перебалансувати відносини людства з природним середовищем. Російсько-українська війна проковує загрозу екологічній безпеці не лише українців, а й усіх жителів Європи, особливо враховуючи транскордонний характер багатьох екологічних проблем. Експерти, політики, представники науки та громадянського суспільства держав-членів ЄС повинні замислитися над тим, що забруднення повітря та води є транскордонним. Європа вже має у цьому власний досвід: ще в 1960–1970-х роках багатьом європейським країнам довелося мати справу з кислотними дощами, а в 1986 році – з радіоактивним забрудненням внаслідок Чорнобильської катастрофи [16]. Необачно робити вигляд, що цих проблем не існує. Уже зараз варто думати і про себе, і про майбутні покоління не лише посилаючись на міжнародні документи, а й караючи винних у екоциді. Якщо екоцид не зупинити і винних не покарати сьогодні, кількість країн і спільнот, які постраждають завтра, значно збільшиться.

Перспективи покарання винних у екоциді проти України є невизначеними, оскільки це залежить від бажання міжнародної спільноти визнати екоцид міжнародним злочином і вжити заходів проти винних. Незважаючи на те, що Україна вже зробила важливі кроки до визнання екоциду та відповідальності за знищення навколишнього середовища, може бути важко застосувати такі заходи та притягнути РФ до відповідальності без сильної міжнародної підтримки та тісної співпраці з потужними екологічними акторами. Утім без притягнення винних до відповідальності за свої дії подібні випадки можуть статися в майбутньому в інших державах і регіонах, що призведе до руйнівних наслідків для навколишнього середовища та людей в усьому світі.

*Abstract.* This article examines the ecological dimension of the Russian-Ukrainian war, providing an analysis of the problem that has persisted in the political environment and remains relevant due to the ongoing conflict. The article explores the formation of the problem and the devastating consequences of the war on the environment, highlighting ecocide and ecological terrorism as distinct components of the conflict in contemporary conditions. The article argues that urgent action is needed by the United Nations Security Council to address this issue in their security activities.

*Keywords:* Russian-Ukrainian war, conflict, ecology, ecocide, environment, United Nations Security Council.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Murthy S., Lakshminarayana R. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. PubMed Central (PMC). URL: <http://surl.li/frosa>
2. Toxic Dust: The Dangerous Chemical Brew in Every Home. *NRDC*. URL: <http://surl.li/frouh>
3. Environmental effects of war. Water Treatment and Purification. *Lenntech*. URL: <http://surl.li/frorp>
4. Yemen's Environmental Crisis Is the Biggest Risk for Its Future. *The Century Foundation*. URL: <http://surl.li/frovi>
5. Екоцид – злочин проти людства. Росія в ньому винна перед Україною. Пояснюємо, чому. *Open Дністер*. 14.11.2022. URL: <http://surl.li/dgism>
6. 44 % найцінніших природних територій України охоплені війною. *Українська природоохоронна група*. URL: <http://surl.li/btidd>
7. Гамалій І. З 24 лютого піротехніки знешкодили 274 000 вибухонебезпечних предметів. *LB.ua*. 09.11.2022. URL: <http://surl.li/fropk>
8. Унаслідок ударів з 10 жовтня РФ завдала збитків на мільярди доларів. Глава Міненерго. *Економічна правда*. 21.10.2022. URL: <http://surl.li/froqp>
9. Ukraine's ZNPP Must Be Urgently Protected, IAEA's Grossi Says After Plant Loses All External Power Due to Shelling. *IAEA*. 08.10.2022. URL: <http://surl.li/froup>
10. The Ministry of the Environment plans to destroy nature under the pretense of «recovery». *Ukrainian Nature Conservation Group*. URL: <http://surl.li/froum>
11. Should the Oskil Reservoir be rebuilt after the war? *Ukrainian Nature Conservation Group*. URL: <http://surl.li/frose>
12. Ukraine files ICC complaint against Russia for environmental damage during invasion. *International Criminal Court*. 2022. URL: <http://surl.li/frowm>
13. Draft resolution: Recognizing the right to a healthy environment. *United Nations General Assembly*. 2022. URL: <http://surl.li/frowi>
14. Watts J. Ukraine pushes to make ecocide a war crime after Russian invasion. *The Guardian*. 20.02.2023. URL: <http://surl.li/frowp>

15. Майже 3 млн га Смарагдової мережі опинилися під загрозою знищення через війну в Україні. *ЕкоПолітика*. URL: <http://surl.li/fropq>

16. Environmental Damage in Ukraine: The Forgotten Cost of War. *The New Humanitarian*. 01.03.2022. URL: <http://surl.li/fromn>

УДК 341.7:008]-044.922(410):[616.98-036.21:578.834COVID-19]»2020/...»

## ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПІСЛЯ COVID-19

*І. В. Сушко, І. Г. Паніна*

*Анотація.* Стаття присвячується дослідженню трансформації культурної дипломатії Великої Британії через кризу COVID-19. Розглянуто перешкоди, з якими довелося стикнутися британській культурній дипломатії на початку кризи, та шляхи подолання цих перешкод. Актуальність теми обумовлена важливістю та популярністю сфери культурної дипломатії та зростання її впливу на економіку держав.

*Ключові слова:* Велика Британія, культурна дипломатія, імідж держави, креативні індустрії, COVID-19.

**Вступ.** В останні десятиліття культурна дипломатія як інструмент м'якої сили займає все більш важливе місце в зовнішній політиці держав. Саме завдяки культурі та мистецтву різні країни мають змогу обмінюватися ідеями, інформацією, витворами мистецтва та іншими компонентами культури з метою укріплення їх відносин і взаємопорозуміння. Поняття культурної дипломатії з'явилося відносно недавно – у II пол. XX ст., але культура є вагомим частинкою національної ідеї; сьогоденні стратегії та концепції зовнішньої політики різних держав містять напрями, пов'язані з культурною дипломатією. Визнання важливості та просування на світовій арені культурної дипломатії дає державі змогу поширювати свій вплив і укріплювати позитивний міжнародний імідж.

Протягом останніх десятиліть Велика Британія активно використовує культурну дипломатію як інструмент м'якої сили у своїй зовнішній політиці. Сполучене Королівство довгий час тримало першість в цій царині, проте криза COVID-19 не обійшла стороною жодну сферу життя й істотно вплинула на культурну дипломатію. Британську культуру як засіб просування позитивного іміджу Британії розглядають у своїх роботах Марк Леонард, Меліса Нісбетт, Еліза Істон, Ніколас Гренхем та інші [5; 6; 8; 9]. Зауважимо, що питання впливу коронакризи на цю сферу не було популярною темою наукових досліджень. Саме тому метою нашої статті є аналіз впливу кризи COVID-19 на британську сферу культурної дипломатії, пов'язані з цим зміни та перспективи подальшого розвитку.

**Основна частина.** Зародження культурних і креативних індустрій тісно пов'язане з виникненням нового типу економіки, що спирається на знання та креативність, форма яких стає все більш диджиталізованою та глобальною. Нова економіка розглядає культурні процеси як такі, що мають значний вплив на всі сфери діяльності, технології та способи виробництва товарів і послуг, а також формують майбутній спосіб життя. Саме поняття культури розширюється і видозмінюється: тепер воно означає не просто художнє виробництво, а особливу сферу суспільного життя, щось, що пронизує все – засоби зв'язку та містобудування, державну політику та зв'язки з громадськістю, а також те, як формується і виявляється особистісна і групово самоідентифікація. Подібно до цього креативність і творчість нині сприймаються як щось, властиве не лише мистецтву, але як першочергова потреба і одна з найважливіших глобальних економічних переваг для всіх секторів [1].

Сьогодні креативна індустрія є інструментом інновацій і може бути впроваджена в інші галузі, створюючи з ними синергію. Одним із найважливіших аспектів креативної індустрії є те, що вони до початку коронакризи не просто робили істотний внесок у валову додану вартість, експорт та створення нових робочих місць, а й демонстрували стабільне зростання, яке часом перевищувало показники в інших галузях економіки.

Британія – креативна країна, і її індустрії стають усе більш важливими у просуванні позитивного іміджу сучасної держави. Два мільйони людей працюють у творчих професіях, і

цей сектор вносить 60 мільярдів фунтів стерлінгів, або 7,3 % доходів, бюджету щороку [5]. Протягом останнього десятиліття креативний сектор зростав удвічі швидше, ніж економіка загалом, і має хороші можливості для подальшої позитивної динаміки, оскільки зростає попиту на творчий контент, особливо англійською [3].

За результатами досліджень Центру політики та доказів креативної індустрії, креативна дипломатія має вагомий вплив і на торгівлю Великої Британії. У 2019 році, до виходу Великої Британії з ЄС та пандемії COVID-19, креативні індустрії експортували 37,9 млрд фунтів стерлінгів послуг (збільшення з 9,4 % у 2015 році до 11,9 % експорту послуг Великої Британії у 2019 році) і 20,1 млрд фунтів стерлінгів товарів (на 33 % більше, ніж у 2015 році) [6]. Креативні експортери зазвичай у минулому вводили більше інновацій і у продукти / послуги, і у процеси; також вони частіше планують інновації продуктів у наступні 12 місяців [6]. Ці дані свідчать про важливість галузевих стратегій зростання, які водночас здатні підтримувати і інновації, і торгівлю.

Заходи карантину через пандемію COVID-19 мали ключовий вплив на функціонування культурних і творчих ринків і глобальні потоки цифрового культурного контенту. Найбільше від пандемії постраждали сегменти реклами та кіно. Незалежно від місця розташування, пандемія COVID-19 призвела до втрати доходів, робочих місць і засобів до існування та виявила систематичні проблеми на аудіовізуальному ринку. Пандемія призвела до падіння доходів аудіовізуального сектора на 10 % [11]. Щодо рекламного сегменту, то незважаючи на те, що пандемія призвела до збільшення аудиторії, доходи сектору від телереклами впали на 15–20 % через загальне зниження економічного добробуту аудиторії [11]. До того ж рекламодавці, які зіткнулися з нестабільністю ринку, віддавали перевагу короткостроковим прибуткам та інтернет-рекламі, а не нарощуванню клієнтської бази, вже звичної для реклами на телебаченні. У поєднанні зі скороченням державного фінансування, яке разом із підписками клієнтів на платні послуги та касовими зборами є основним джерелом фінансування сектора, пандемія створила фінансову кризу в секторі, що має всі шанси перерости в довгострокову. Війна в Україні й пов'язана з цим інфляція у Британії також погіршили ці перспективи.

Пандемія та карантин призупинили виробництво, розповсюдження та вдвічі зменшили касові збори. До того ж виробництво висококласного контенту, як-от фільми, довелося скасувати або відкласти. Хоча станом на жовтень 2020 року 89 % фільмів, рекламованих за допомогою платного перегляду, уже вийшли в кінотеатри [11], через масове закриття кінотеатрів у наступні місяці фільми все частіше виходили безпосередньо на онлайн-платформах, що означало руйнування цієї традиційної моделі бізнесу.

*Аудіовізуальний сектор* також зазнав збитків через перерви у виробництві нових оригінальних і місцевих функцій, підвищення рівня безробіття та негативних наслідків із погляду генерації економічної діяльності, що згодом вплинуло на настрої інвесторів, фондові ринки та прибутки від фільмів. Виробництво та вихід на екрани багатьох фільмів було призупинено або відкладено, а деякі церемонії нагородження та фестивалі були повністю скасовані. За оцінками, у березні 2020 року кінопромисловість втратила приблизно 5 мільярдів доларів, а у найбільших британських кінооператорів, як-от Cineworld, почали падати акції більш ніж на 13 % [7].

*Музична індустрія* особливо постраждала від пандемії COVID-19, особливо в контексті індустрії живої музики. У звіті ОЕСР зазначається, що, незважаючи на великі збитки, вплив цього частково пом'якшено тим фактом, що 50 % доходу галузі припадає на записану музику [12]. Однак враховуючи, що інші 50 % складаються з живих подій (концертів, фестивалів, турів і сольних виступів) [12], це мало великий вплив на сектор, враховуючи те, що живі заходи були скасовані, скорочені або перенесені. Для деяких категорій музичних працівників потоки доходів зникли протягом кількох днів після введення обмежень. До того ж скасування фестивалів і ярмарків також мало негативний вплив на міжнародний характер виробництва і розподілу в секторі.

Сектор живої музики найбільше постраждав від обмежень соціального дистанціювання, пов'язаних із пандемією та обмеженою економічною діяльністю в багатьох країнах. Навіть коли санітарні заходи були зменшені між різними фазами карантину, музичні заходи ризикували постраждати від низької відвідуваності через зростання витрат на проїзд і проживання.

Пандемія COVID-19 завдала значних збитків світовій *видавничій галузі*. Через скасування книжкових ярмарків і галузевих заходів, карантинні заходи і порушення глобальних ланцюгів постачання світові продажі видавництва сильно постраждали [12]. У 2020 році світовий ринок книговидавництва скоротився приблизно на 7 мільярдів доларів [13] внаслідок закриття книжкових магазинів і наявних проблем, пов'язаних із розвитком цифрових платформ, як-от електронні книги, які вже створювали проблеми для незалежних книжкових магазинів і бібліотек, ще більше посилювалися наслідками пандемії. Експоненціальний перехід до цифрових та онлайн-механізмів розповсюдження продовжує зростати, але навіть онлайн-продажі (зокрема навчальної літератури, необхідної для навчання вдома) лише частково компенсували втрати доходів.

Великі події видавничої індустрії є джерелом життя основної частини книжкового бізнесу, і враховуючи їх скасування або відкладення, зусиль щодо переходу на цифрові технології може виявитися недостатньо [9]. До того ж через глобальне зростання цін на товари та частково через наслідки COVID-19 дефіцит паперу та сировини, а також збільшення витрат на транспортування також впливають на видавців в усьому світі, особливо на тих, хто покладається лише на фізичні формати і поки не може вийти на цифровий ринок [10].

Отже, пандемія COVID-19 та пов'язані з цим обмеження не обійшли стороною жодну із сфер культурної дипломатії і суспільного життя загалом. Проте британський уряд зумів повернути усі негативні чинники кризи COVID-19 на свій бік і вжити заходів, що не лише повернули культурну сферу в докризовий стан, але навіть і покращили її.

Більшість звичайних заходів було скасовано або перенесено через карантинні обмеження, тому британські культурні інститути перейшли до віртуальних форматів, як-от відеоконференції, онлайн-виставки та вебіари. Це дало змогу зберегти зв'язки з публікою та привернути нових глядачів. Наприклад, проєкт Digital Theatre Transformation допоміг створити набір інструментів для театральних компаній, допомагаючи цим багатьом театральним групам вийти в інтернет. Ще одним прикладом може послугувати культурний режисер Тайка Вайтіті, який організував онлайн-трансляцію свого фільму «Тор: Рагнарок» в Instagram, залучивши цим до перегляду величезну кількість глядачів.

Карантинні обмеження сприяли розвитку онлайн-культури, що виявилось корисним для британських культурних інститутів. Вони розширили свої онлайн-канали, як-от YouTube та Instagram, і стали більш активними у соціальних мережах. Це дало змогу їм залучати більше глядачів з усього світу та підвищувати свою глобальну популярність. Карантинні обмеження дали змогу знизити витрати на організацію традиційних культурних заходів, але зміна на віртуальні формати та розширення онлайн-каналів призвели до збільшення фінансових витрат на технічну інфраструктуру та маркетингові заходи.

Криза COVID-19 вплинула на фінансування культурної дипломатії Великої Британії. Уряд Великої Британії розглядає можливості релокації бюджету для забезпечення необхідного фінансування культурних програм та ініціатив. До того ж із метою підтримки культурної дипломатії було створено додаткові фонди і програми, що дають змогу залучати інвестиції в культурну сферу.

Після виходу Великобританії з ЄС у 2020 році країна змінила свою зовнішню політику щодо культурної дипломатії. Вона активно співпрацює з країнами-партнерами поза Європою, як-от США, Канада, Австралія та Японія, з метою зміцнення своїх культурних зв'язків і приваблювання іноземних інвестицій. Карантинні обмеження та криза, викликана COVID-19, змусили людей звернути більше уваги на культуру та її вплив на життя людей. Це призвело до збільшення значущості культурної дипломатії та важливості збереження культурної спадщини. Карантинні обмеження додали значущості співпраці та обміну культурними цінностями між країнами.

Британія активно взаємодіє з іншими країнами шляхом організації онлайн-заходів, спільних виставок, культурних програм та ініціатив. Британською радою було створено безліч онлайн-мистецьких заходів, серед яких The Missing Pillar Talks (серія панельних бесід про внесок культури), SXSW, або South By South West (дослідження, як еволюціонувала телевізійна музика), глобальні онлайн-дискусії для професіоналів музеїв і галерей та багато інших [4]. Це

дає змогу Великій Британії підтримувати добрі відносини з іншими країнами та зміцнювати свої культурні зв'язки з ними.

COVID-19 змінив сприйняття культури у світі. Люди стали більш відкриті до культурних впливів з інших країн і більше цінують культурні цінності. Велика Британія використовує цю зміну у сприйнятті культури для привертання уваги до своєї культури та зміцнення своїх культурних зв'язків з іншими країнами. За рейтингом Global Soft Power Index 2023 від Brand Finance Велика Британія посідає друге місце серед впливових країн м'якої сили, поступаючись лише США. Проте за показником культури Сполучене Королівство займає 5 місце, хоча ще у 2022 році країна була на 4 сходинці. На сучасному етапі культурний показник перевершує показник докризового часу [8]. Велика Британія зміцнює цей індикатор через підтримку та співпрацю з іншими країнами, зокрема погодилася провести пісенний конкурс Євробачення від імені України у Ліверпулі. Отже, Британія знову показує свою підтримку Україні, не лише політичну і військову, але й культурну та інформаційну. Подібні дії сприяють укріпленню Британії на позиціях лідера серед країн м'якої сили. Рішення про проведення Євробачення позитивно вплине і на імідж країни, і на її економіку.

**Висновки.** COVID-19 суттєво вплинув на сферу культурної дипломатії Великої Британії, змінивши способи взаємодії з іншими країнами та привертуючи увагу до важливості культури в побудові діалогу. Велика Британія продовжує зосереджуватися на підтримці й розвитку культурних програм та ініціатив, використовуючи нові технології та формати зв'язку. Держава займала активну позицію в боротьбі зі світовим пандемією та надавала допомогу іншим країнам, що вже вплинуло на її культурну дипломатію і ставлення до неї з боку інших країн. На нашу думку, культурна дипломатія Великої Британії в майбутньому буде і далі розвиватися та розширюватися, збільшуючи коло своїх партнерів по всьому світу й утверджувати себе в ролі світового лідера у цій в сфері.

*Abstract.* The article is devoted to the study of the transformation of the cultural diplomacy of the Great Britain due to the crisis of COVID-19. The obstacles faced by British cultural diplomacy at the beginning of the crisis and ways to overcome these obstacles are considered. The topicality of the topic is due to the importance and popularity of the sphere of cultural diplomacy and the growth of its influence on the economy of states.

*Keywords:* Great Britain, cultural diplomacy, state image, creative industries, COVID-19.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Anholt-Ipsos Nation Brands Index 2021. URL: <http://surl.li/foeyw> (Last accessed: 18.02.2023).
2. Arts Online Events. British Council. URL: <https://www.britishcouncil.org/arts/events> (Last accessed: 18.03.2023).
3. British Council. URL: <https://www.britishcouncil.org/> (Last accessed: 18.02.2023).
4. DCMS Department for culture, media and sport. Creative Britain: new talents for the new economy. DCMS. 2008. URL: <https://cutt.ly/dGLM9e4>
5. E. Easton. Response to the Integrated Review: A new era of soft power? *Creative Industries Policy & Evidence Centre*. URL: <http://surl.li/foeyx> (Last accessed: 18.02.2023).
6. N. Garnham. Concepts of culture: public policy and the cultural industries. *Cultural studies*. 1987. Т. 1. № 1. PP. 23–37.
7. Global Soft Power Index 2023. Brand Finance. URL: <https://brandirectory.com/softpower/nation?country=159> (Last accessed: 18.03.2023).
8. Industrial Strategy. Creative Industries Sector Deal. URL: [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/499683/CIEE\\_Methodology.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/499683/CIEE_Methodology.pdf) (Last accessed: 18.02.2023).
9. C. Kent. Creative industries and the UK economy: a success story. *New Statesman*. 2019. URL: <https://cutt.ly/xGLMaZh> (Last accessed: 18.02.2023).
10. J. S. Nye. «Soft power»: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 2004. 208 p.
11. J. N. Rosenau. The Study of Global Interdependence. Essays on the Transnationalization of World Affairs. London: Frances Pinter, 1980. 334 p.
12. Shoard C. Cinema bullish in the face of coronavirus despite projected \$5bn loss. *The Guardian*. 06.03.2020. URL: <https://cutt.ly/v4hWpl6> (Last accessed: 18.03.2023).
13. The Department for Digital, Culture, Media & Sport. URL: <https://bit.ly/2Y8pe2Z> (Last accessed: 18.02.2023).

## ДИСКУСІЯ ПРО РОСІЮ ЯК ДЕРЖАВУ-ТЕРОРИСТА

*І. О. Харченко, І. Г. Паніна*

*Анотація.* У статті автором досліджується дискусія про Росію як державу-терориста. Актуалізація цієї теми пов'язана з терористичною діяльністю РФ на території України протягом 2014–2021 років, а також особливо зростає після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Методологія дослідження зосереджується на аналітико-синтетичному методі й компаративному аналізі. Авторка розглядає поняття «державо-терорист» і наслідки визнання Росії державою-терористом. У статті також порушене питання, в який спосіб можливо протистояти терористичній діяльності РФ, зокрема на території України.

*Ключові слова:* тероризм, державо-терорист, Російська Федерація, ЗМІ, Україна.

**Вступ.** У XXI столітті доволі важко не помітити, яку роль відіграє держава на міжнародній арені. Збільшення ролі держави призводить до перестановки цінностей та пріоритетів не лише на світовому рівні, а й на рівні життя звичайних людей. Часто трапляється так, що владні політичні сили починають зловживати своїм становищем та/або статусом своєї держави у світі. Одні держави показують це через рівень розвитку своєї економіки, покращення життя в державі, кількість залученого іноземного капіталу, налагодження дипломатичних відносин з іншими державами, взаємодію зі світовими організаціями – урядовими і неурядовими, збільшення попиту в туристичній сфері та багато інших демократичними способами. Інші держави вдаються до нав'язування населенню своєї ідеології, пропагування ворожих намірів щодо інших держав, ідеологій, рас, релігій, активної чи пасивної агресії на міжнародній арені, а також воєнного вторгнення чи державного тероризму.

Тероризм зробив світ небезпечним і непередбачуваним, менш стабільним і прагматичним, а також поставив людство на межу нової глобальної війни. Якщо в II пол. XX ст. терористичну діяльність було прийнято називати «міжнародним тероризмом», то в наш час тероризм як форма політичної боротьби меншості з більшістю еволюціонував у «державний тероризм». Такий вид тероризму лише починає набирати своїх обертів. Із кожним роком усе більше держав вдається до терористичних дій по відношенню до інших гравців на світовій арені, адже це є одним із способів залучення та впливу на владу в іншій державі та її населення і чітких покарань за таку діяльність досі немає.

Тема державного тероризму викликає інтерес науковців Дж. Кохана [11], Г. Перепелиці [3], С. Телешуна [7]. Сьогодні йде дискусія, чи вважати Росію державою-терористом. Саме тому для створення більш чіткої картини про державний тероризм в світі авторка статті розглядає терористичну діяльність РФ в Україні, адже сьогодні Росія виступає найяскравішим та найточнішим прикладом держави-терориста. Метою статті є ознайомитися з поняттям державного тероризму, його розвитком у наші дні з акцентом на терористичній діяльності РФ на території України.

**Основна частина.** У наукових колах точиться дискусія навколо терміна «державний тероризм». Основний аргумент полягає в тому, що агресія однієї держави щодо іншої називається війною, а насильство держави щодо своїх громадян – репресіями, тому навіть сам термін «державний тероризм» не має сенсу. Утім поява цього поняття є зрозумілою, оскільки загроза чи страх стають способом геополітичного протистояння. У сучасному світі з його боротьбою за енергоресурси та ядерним стримуванням вагомим значення набуває факт загрози або можливості застосування будь-яких заходів проти іншого, а тероризм, як відомо, заснований на систематичному застосуванні терору. Саме таким є пояснення, чому збільшується частота вживання терміна «державний тероризм» у трактуванні систематичних актів залякування з боку певних держав.

Що являє собою «державний тероризм»? Він подібний до недержавного тероризму тим, що включає політично, ідеологічно чи релігійно інспіровані акти насильства проти окремих осіб або груп поза межами збройного конфлікту [14]. Ключова відмінність полягає в тому, що насильство здійснюють агенти держави. Спробуємо розібрати кілька типів державного тероризму.

Науковці виділяють принаймні дві форми державного тероризму, які стали поширеними останніми роками. *Тасмний державний тероризм* передбачає пряму, але не відкриту участь державних агентів у терористичній діяльності [6]. *Сурогатний тероризм* характеризується тим, що держава надає ресурси та технічну допомогу сурогатам, діяльність яких розглядається державою, що підтримує, як корисна для досягнення їх цілей у відносинах з іншими країнами та протилежними ідеологіями [6]. Державний тероризм часто обслуговується бурхливим продажем зброї технологічно розвиненими країнами, як-от Лівія та Іран, які не приховують своєї пропаганди тероризму.

Найпростіша типологія – поділ на внутрішній та зовнішній. *«Внутрішній» державний тероризм* передбачає застосування насильства та залякування державними посадовими особами й установами проти громадян держави з метою підкорення їх авторитарному режиму [6]. Принаймні три рівні внутрішнього державного тероризму можна визначити як корисні градації для розуміння масштабів тероризму, що практикується державою: залякування, примусова конверсія і геноцид.

Перший – це залякування, за якого влада намагається передбачити та перешкодити опозиційності та інакомисленню, часто шляхом контролю над ЗМІ та розгульного використання поліції. Ця форма державного тероризму існувала майже в кожній національній державі в певний момент її історії, найчастіше під час війни.

Другим рівнем внутрішнього державного тероризму є примусова конверсія, яка передбачає зусилля уряду щодо повної зміни національного способу життя.

Третім рівнем внутрішньодержавного тероризму є геноцид, коли держава бере участь у навмисному знищенні цілої соціальної верстви, етнічної чи релігійної групи з ідеологічних причин. Примусові заходи всередині держави є лише однією з форм державного тероризму.

*«Зовнішній» державний тероризм* має на меті проведення політики терору за кордоном. Якщо ж розглядати поняття «держави-терориста», то варто зауважити, що воно в основному використовується у повсякденній мові, адже в міжнародному праві такого терміна не існує. У цьому і полягає основна проблема дефініцій «державний тероризм» і «держави-терорист». Ці два поняття не прописані в міжнародному праві, оскільки держава як суб'єкт офіційно не вчиняє терористичні дії. Акти тероризму здійснюються фізичними особами, а не органами держави. Якщо органи держави чинять проти інших держав якісь злочинні дії, для їх кваліфікації існує загальновизнана термінологія: «держави-агресор», «держави, що здійснює воєнні злочини», «держави, що здійснює злочини проти людяності» тощо.

Відповідальність, яку буде нести держава за злочини проти іншої держави, цілком відрізняється від тієї, яку несуть терористичні угруповання за свою діяльність. Це породжує проблеми щодо розуміння і взагалі існування на міжнародному рівні цих двох понять. В умовах ще більшого використання державами-вигнанцями терористичних дій система міжнародного права вкотре доводить свою застарілість. Цілком очевидно є необхідність опрацювання на рівні міжнародних інституцій понять «державний тероризм» і «держави-терорист», виявлення відповідних ознак і складення відповідних покарань за таку діяльність із боку держави.

Початок XXI ст. наповнений досить стрімким та багатогранним розвитком усіх сфер людської діяльності. Ми живемо в інформаційну епоху, тому основною особливістю державного тероризму сьогодні можна вважати саме доступ та використання різних ресурсів інформації. Тероризм виявляє себе на різних рівнях, використовуючи новітні досягнення науки і техніки, найсучасніші й найбільш ефективні засоби реалізації своїх планів щодо знищення мирного населення. Враховуючи інформаційний розвиток світового суспільства, варто зазначити, що ЗМІ є чудовим інструментом для здійснення державного тероризму. Адже в мас-медіа можна помітити, як громадськість сприймає тероризм і породжені ним небезпеки, вплив на політичні рішення, що використовуються для реагування на тероризм, а також на відносини, що формуються через національну та світову політику.

Розглядаючи особливості державного тероризму, варто згадати про всі зовнішні чинники, які впливають на існування та розвиток цього явища. Цілком імовірно, що якби державний тероризм не був вигідним для країн, його популяризація навпаки зменшувалася б, а не збільшувалася, тому можна сміливо вважати, що в наш час це досить вигідний феномен для бага-

тьох держав світу. Насправді цей варіант є більш прагматичним, ніж, наприклад, повномасштабне вторгнення: уряд вдається майже до усіх видів тиску на іншу державу, не зважаючи великих військових втрат і зі свого, і з протилежного боку. Це ніби тримати когось під контролем, і час від часу, тероризуючи, нагадувати про свій статус та своє верховенство над ним.

Сьогодні вдаватися до терористичних дій стало ще простіше. Уряди держав, контролюючи медіаресурси своєї країни, можуть створювати фейкові новини, щоб створити паніку в суспільстві. Далі спрацьовує ланцюгова реакція: інформація швидко поширюється серед інших держав, усе це виходить на міжнародний рівень і створюється відповідна загальна суспільна думка щодо цієї новини.

Залежність людей від медіаресурсів і соціальних мереж із роками зростає. Не завжди обов'язково брати зброю до рук та розв'язувати повномасштабну війну проти іншої держави, інколи достатньо телефону, аби поширити якусь новину, яка викличе обурення іншої сторони. Це теж буде війна – інформаційна, але без прямих людських втрат. Не дивно, що держави, урядові й неурядові міжнародні організації, різні угруповання, політичні партії, а також терористичні організації використовують ЗМІ як спосіб впливу на суспільство. Завдяки медіа розширюється коло людей, які висвітлюють події, змінюючи думки, позиції людей і впливаючи на їхній емоційний стан. Інколи це заходить на рівень пропаганди, в якій суспільство живе роками і вірить усього, що транслюють центральні телеканали. Такі люди є чудовою мішенню, адже сприймають будь-яку інформацію від ЗМІ. Державні органи влади використовують медіа для нав'язування своєї ідеології чи позицій щодо інших держав. Зростає роль медіаграмотності: навичка вміння фільтрувати інформацію та ознайомлюватися з іншими незалежними медіаресурсами може допомогти не стати жертвою пропаганди.

Найбільш показовий приклад державного тероризму – Російська Федерація. Розглядаючи РФ як державу-терориста, можна натрапити на велику кількість статей із різних медіаресурсів, які намагаються знайти докази або ж спростувати той факт, що Росія поширює державний тероризм. Протилежну позицію мають російські ЗМІ, які всі в один голос намагаються довести неправдивість звинувачень.

Враховуючи всю терористичну діяльність Росії, яку вона або дуже вміло приховує або не визнає, більшість європейських та американських ЗМІ намагаються знайти докази, які будуть свідчити про державний тероризм РФ. Окрім медіаресурсів, офіційні представники різних держав неодноразово у своїх інтерв'ю, наголошують що Росія має бути визнана державою, яка спонсорує тероризм або державою-терористом. Наприклад, Президент України Володимир Зеленський одразу після повномасштабного вторгнення Росії на територію України закликав світ визнати РФ державою-терористом [1], а спікер Палати представників США Ненсі Пелосі в інтерв'ю MSNBC заявила, що: «Якщо Росія не в списку держав-спонсорів тероризму, цей список потрібно викинути. Тому що йдеться про лідера ядерної держави, яка вдерлася в іншу країну і ще загрожує застосуванням тактичної ядерної зброї. Йдеться про Президента країни, який відправив своїх солдатів здійснювати насильство...» [16].

Російські медіа висміюють держави, які робили подібні заяви, натякаючи на розрив дипломатичних відносин. Наприклад, після того, як сейм Литви визнав Росію державою-терористом, на сторінках російських ЗМІ, почали з'являтися подібні заголовки: ««Шизофренія чистої води»: Сейм Литви визнав Росію терористичною державою» [9], або ж писали про таке: «У шести регіонах Росії встановлено високий рівень терористичної загрози» [8]. Цілком зрозуміло, що російські ЗМІ не будуть писати про державний тероризм із боку своєї держави, а навпаки – спробують його маскувати в новинах, прикриваючись терористичними організаціями, які РФ спонсорує, або вносити всіх, хто виступає проти російської влади, у списки терористів РФ, як це сталося, наприклад, з О. Навальним [2].

Зауважимо, що до повномасштабного вторгнення Росії в Україну світ не так часто звертав увагу на терористичну діяльність РФ і досить часто закривав на це очі. Лише події після 24 лютого 2022 року дали міжнародній спільноті більше доказів для притягнення РФ до відповідальності за вчинену терористичну діяльність. Процес є доволі непростим і затягнутим. Верховна Рада України прийняла відповідний закон 14 квітня 2022 року – «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Фе-



дерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [4], в якому визнавався акт агресії РФ як держави-терориста проти України, а також заборона пропаганди символіки, яку використовує Росія під час вторгнення.

9 травня 2022 року у Сенаті США була зареєстрована резолюція, створена сенаторами від обох партій, демократом Р. Блументалем та республіканцем Л. Гремом. Резолюція визнавала діяльність уряду Росії за головування Путіна терористичними актами і закликала Держсекретаря США визнати Росію державою, яка спонсорує тероризм [10]. Наступна заява лунала від сейму Литви, який одноголосно прийняв резолюцію, в якій Росії надали статусу держави-терориста [6]. У ній зазначалося, що Кремль намагається знищити українську націю шляхом геноциду українців, особливо робився акцент на масових воєнних злочинах, вчинених російською армією в містах і селах Київської області й м. Маріуполь. Країна Балтії розпочала цей ланцюг, до якого щомісяця додавалися нові держави. Латвія, Естонія, Польща, Чехія, Нідерланди, Словаччина – всі перераховані держави визнали на державному рівні владу Росії терористичним режимом та/або Росію державою-спонсором тероризму через воєнні дії в Україні. Станом на березень 2023 року вісім держав світу (включно з Україною) визнали РФ державою-спонсором тероризму, а політичний режим – терористичним.

Не залишилися осторонь і міжнародні організації, що з перших днів повномасштабного вторгнення ввели санкції проти агресора і голосно на увесь світ заявляють про підтримку для України. У жовтні 2022 року під час термінових дебатів щодо загострення агресії РФ проти України ПАРЄ ухвалила резолюцію, в якій зазначалося, що режим Росії – терористичний [13]. Вона стала першою впливовою міжнародною організацією, яка на весь світ заявила про державний тероризм РФ. Варто зазначити, що вона наполягала на тому, щоб Україні надали більше зброї та на створенні міжнародного трибуналу. Наступними були Парламентська асамблея НАТО [15] та Європарламент [12]. Під час голосування було підтримано резолюцію про те, що РФ є державою-спонсором тероризму. В резолюції Європарламенту було чітко окреслено визнання Європарламентом терористичних атак, здійснених РФ проти мирного населення України, руйнування критичної та цивільної інфраструктур, масові вбивства в Бучі, Ірпені, Ізюмі та Лимані, а також катування, знущання і страти людей. Було зазначено про порушення принципу Статуту ООН та наголошення на тому, щоб РФ було занесено до списку держав-спонсорів тероризму на рівні ЄС, а партнерами ЄС було вжито таких самих заходів. Європарламент у резолюції закликає до зниження дипломатичних відносин з РФ, а також заборони всього російського на територіях держав-членів ЄС. Варто зазначити, що це досить сміливий і дуже очікуваний крок від європейської спільноти. Після стількох років залякувань із боку РФ та всіх терористичних актів, здійснених нею проти інших держав, а згодом і після повномасштабного вторгнення на територію України та початку геноциду української нації міжнародна спільнота починає активну протидію державному тероризму РФ. Зараз як ніколи можна помітити згуртованість держав світу та бажання побороти зло, яке нависло над світом.

Надання державі такого статусу та занесення в список держав, що спонсорує тероризм, істотно впливає на подальший розвиток держави та співпрацю з іншими країнами світу. Держава-терорист / держава-спонсор тероризму цілком і повністю втрачає всі можливі відносини з цивілізованими країнами. Йдеться не про окремі конкретні санкції, а про накладання санкцій абсолютно на все. Попри те, що механізм надання РФ такого статусу запущений і активно працює, існують держави, які не готові визнавати таке на державному рівні або повністю заперечують надання такого статусу РФ. Білорусь, Киргизстан, Таджикистан, Вірменія, Сирія, Еритрея, Ірак підтримують Росію у повномасштабній агресії проти України, а також надалі продовжують співпрацювати з нею, деякі навіть поставляють озброєння для армії РФ. У більшості випадків це «держави-вигнанці», держави-прихильники РФ, які поділяють її політичні погляди, бачення світу і мають певну недовіру до європейських держав та США.

**Висновки.** Для світової спільноти проблема тероризму стала особливо актуальною в XXI столітті, коли застосування жадливого насильства стало одним із дієвих значень боротьби між злочинними і націоналістичними угрупованнями, збройними формуваннями, політичними партіями і державами. Стало помітно, наскільки вигідно в сучасному світі спонсорувати

тероризм. Сьогодні державний тероризм – один з основних факторів ускладнення міжнародної обстановки. Недостатня увага міжнародної спільноти до терористичних актів з боку держав призвели до поширення та актуалізації цього явища. Прояви державного тероризму впливають на міждержавні відносини і міжнародну безпеку, на прийняття політичних рішень і перебіг світових політичних процесів.

Розглядаючи сучасний державний тероризм Російської Федерації на території України, можна помітити, наскільки далеко зайшла держава в цій сфері. Можливість використовувати свій статус та ресурси призводить до подій, які мають наслідки для усього світу. Росія здійснювала і продовжує терор не лише щодо інших держав, а й до власних громадян. Механізм супротиву терористичній діяльності з боку РФ уже запущено, вісім держав і три міжнародні організації визнали владу Росії терористичним режимом та/або Росію державою-спонсором тероризму через воєнні дії в Україні, тому надалі цій темі буде приділятися все більше уваги з боку політиків, журналістів і науковців. Цілком передбачувано, що виникатимуть дискусії, які можуть призводити і до призупинення, і до розвитку цього складного процесу, але маємо сподівання, що міжнародна спільнота дійде консенсусу та внесе остаточне рішення щодо визнання / невизнання Російської Федерації «державою-терористом» якомога більшою кількістю держав-членів ООН.

*Abstract.* In this article, the author examines the debate about Russia as a terrorist state. The actualization of this topic is related to the terrorist activities of the Russian Federation on the territory of Ukraine during 2014–2021, and also especially increases after the full-scale invasion on February 24, 2022. The research methodology focuses on the analytical-synthetic method and comparative analysis. The author examines the concept of «terrorist state» and the consequences of recognizing Russia as a terrorist state. The article also raised the issue of how to counter the terrorist activities of the Russian Federation, in particular, on the territory of Ukraine.

*Keywords:* Terrorism, terrorist state, Russian Federation, media, Ukraine.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зеленський В. Ракета в центральну площу Харкова – це відвертий, нічим не прикритий терор. Після такого Росія – це держава-терорист. Ніхто не пробачить. Ніхто не забуде. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/zelenkiy.official/posts/3021450671438622>
2. Навального і його соратників внесли в список терористів і екстремістів Росфинмониторинга. *Медуза*. 25.01.2022. URL: <https://cutt.ly/5JYUOot>
3. Перепелиця Г. Державний тероризм. *Політична енциклопедія*. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
4. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 14.04.2022 р. № 2206–ІХ. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1284841>
5. Сейм Литви признав Россию террористическим государством. *DELFI*. 10.05.2022. URL: <https://cutt.ly/WJYZZZ>
6. Стецова С. С. Государственный терроризм как элемент современной геополитической стратегии Соединенных Штатов Америки. *XVII Международная конференция памяти профессора Л. Н. Когана «Культура, личность, общество в современном мире: Методология, опыт эмпирического исследования»*. 20–21 марта 2014 г. Екатеринбург: УрФУ, 2014. С. 904–915.
7. Телешун С. Сучасний тероризм – українські реалії. Окремі політико-правові зауваження. 2005. URL: <https://cutt.ly/WJD4XpY>
8. Цветаев Л. В шести регионах России установлен высокий уровень террористической угрозы. *Газета.ru*. 11.04.2022. URL: <https://www.gazeta.ru/social/2022/04/11/14724026.shtml>
9. Шустрова М., Алифанова Д. «Шизофрения чистой воды»: Сейм Литвы признал Россию террористическим государством. *Газета.ru*. 10.05.2022. URL: <https://www.gazeta.ru/politics/2022/05/10/14836550.shtml>
10. Calling on the Secretary of State to designate the Russian Federation as a state sponsor of terrorism: Resolution № BUR22454 890. URL: <https://cutt.ly/WJD4L64>
11. Cohan J. A. Formulation of a State's Response to Terrorism and State-Sponsored Terrorism. *Pace Int'l L. Rev.* 2002. Т. 14. С. 77.
12. European Parliament declares Russia to be a state sponsor of terrorism. *Delegation of the European Union to Ukraine*. 23.11.2022. URL: <https://cutt.ly/m4nNbe>
13. Further escalation in the Russian Federation's aggression against Ukraine. Resolution 2463 (2022). Parliamentary Assembly. 13.10. 2022. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31390/html>
14. Hewitt S. «Terrorism by the State is still Terrorism». *University of Birmingham*. URL: <https://cutt.ly/d4njY9s>

15. Nato post-madrid summit: fit for purpose in the new strategic era: Resolution 479. NATO Parliamentary Assembly. 21.11.2022. URL: <https://cutt.ly/14nf16V>

16. Transcript of Speaker Pelosi Interview on MSNBC's Deadline: White House with Nicolle Wallace. Nancy Pelosi: Speaker of The House. 06.05.2022. URL: <https://www.speaker.gov/newsroom/5622-1>

УДК 94(477)(092)»17»Маркович

## ОСОБЛИВОСТІ РАНЬОГО ПЕРІОДУ ЖИТТЯ ТА ОСВІТИ Д. В. МАРКОВИЧА

*Д. В. Шатковський, К. І. Мелексєєв*

*Анотація.* У статті розглядаються формування постаті майбутнього громадського діяча, його раннє життя та освіта, як вони стали пов'язані з «українською ідеєю». Вивчення джерел щодо раннього життя та освіти Дмитра Марковича допоможе краще зрозуміти його роль як майбутнього політичного діяча у формуванні порядку денного України часів Української революції. Об'єктом дослідження є життєвий та творчий шлях Дмитра Марковича, а предметом дослідження є наповнення його раннього життя та освіти, які суттєво вплинули на його подальший особистий і професійний розвиток та досягнення. Хронологічні межі дослідження охоплюють період із дня народження Дмитра Марковича у 1848 році до початку його освіти у другій половині 1860-х років. Географічні межі дослідження охоплюють територію України, зокрема його народження у Полтаві і продовження навчання і гімназіях та вищих закладах. Огляд джерел і літератури демонструє прямий зв'язок між освітою Дмитра Марковича та його майбутнім зацікавленням у державотворенні.

*Ключові слова:* біографія, історична постать, історія України, Українська революція.

**Вступ.** Дмитро Маркович – видатний український громадський діяч, письменник, чий внесок у розвиток національної освіти і культури став надзвичайно важливим для історії України.

Раннє життя та освіта Дмитра Марковича відбувалися в епоху значних соціальних та політичних змін в Україні. У той час, коли Маркович виростав, країна перебувала під владою імперії Романових, а українська культура та мова були пригнічені. Ситуація зі зросійщенням України, як і інших провінцій Російської імперії, досліджується вченими Донецького національного університету імені Василя Стуса. Саме у зображеній ситуації боротьби з проявами українства формувалося дитинство Д. Марковича та багатьох інших майбутніх борців за незалежність і суверенітет України [1].

Проте завдяки наполегливості та таланту Маркович зумів отримати якісну освіту і стати видатним політиком та громадським діячем. Особливу увагу в дослідженні раннього життя та освіти Дмитра Марковича слід звернути на його перші кроки у навчанні та формуванні української ідеї.

**Мета статті** – розглянути формування української ідентичності Дмитра Марковича, яка була базовим фундаментом його діяльності. Для цього потрібно дослідити, в яких умовах відбувалося раннє життя діяча, де він здобував освіту.

Взагалі вивчення раннього життя та освіти Дмитра Марковича є важливим для розуміння його творчого доробку та національного внеску. Він відіграв важливу роль у формуванні української національної ідеї, сприяв розвитку культури, мови та політики. Його наукові праці і педагогічний доробок досі є джерелом інспірації для багатьох педагогів та вчених. Відповідно ще в першу третину ХХ ст., в останнє на довгі десятиріччя «вікно можливостей» для вільної публікації незаангажованих історичних досліджень попереду довгої тоталітарної реакції, нотатки про життя діяча опублікував у Києві історик М. Храцевський [2].

На превеликий жаль, постать Д. Марковича, як і решти діячів Української революції, була демонізована і забута радянським тоталітарним режимом. За часів незалежності відбулося нове «відкриття» постаті знаного мешканця Вінниччини через зростання інтересу до українського суверенітету періоду 1917–1921 рр. Роботи, присвячені Д. Марковичу, опублікували Г. Зленко, В. Островський, В. Мелешко [3; 4]. Джерела про життя діяча були систематизовані у виданні Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України [5]. До того ж багато чого залишив по собі сам Д. Маркович у своїх спогадах [6].

**Основний розділ.** Раннє життя Дмитра Марковича починається у Полтаві 4 листопада 1848 року. Він народився не у бідній сім'ї, а в родині «багатого сина». Тобто батько Дмитра

Марковича – Василь Васильович Маркович – був сином великого землевласника. Серед цікавих фактів: юний Дмитро ще зміг застати свого дядька, а саме талановитого етнографа Опанаса Марковича, та дружину дядька – письменницю Марко Вовчок. Вони своєрідно вплинули на формування постаті Дмитра. Дмитро Вілінський, брат Марка Вовчка, який багато років прожив у родині Марковичів, залишив такий портрет її глави: «Пристрастей у нього ніяких не було. Все його життя, усі його поривання зводилися до малоросійської пісні, театру, приказок і прислів'їв. Він був ширий народник, але того особливого штибу, який, поринувши в козацьку старовину, до того потопає в минулому, що про добробут людини сучасної зовсім не думав. Одне слово, це була людина, ідейна до самозабуття» [7].

Марковичі, або Маркевичі, були козацько-дворянським родом, який у часи Гетьманщини належав до еліти Лівобережної України. Дочка Марка Аврамовича, засновника роду і прилудського та пирятинського купця-орендаря, була дружиною гетьмана Івана Скоропадського, а можливо, навіть його співпрацівницею. Від братів гетьманші Насті походили різні розгалуження роду, які називали себе Маркевичами, або Марковичами [8].

Навні дані, що дід Дмитра Марковича мав величезні маєтки на Лівобережжі та Слобожанщині: в селі Кульжинці, коло Яготина, у Пирятинському повіті Полтавської губернії; грунти й хутори на Чернігівщині; кінські заводи на Хопрі, у Воронізькій губернії. Для розуміння, наскільки це було розкішне життя діда Марковича, підтверджує той факт, що він запрошував кожен день 40 душ на обід, тому не дивно, що такий панський спосіб життя залишив цим самим по собі лише одні борги [6, с. 458–482].

Наступником цієї розкішної серії маєтків і масштабних земельних володінь був саме батько Дмитра – Василь Васильович Маркович. Але очікування того, що він візьме все землеволодіння в кулак і вирішить ці справи, на жаль, були хибними. Як показують спогади Д. Марковича, його батько лише закінчив діло діда та продав усі землеволодіння за безцінь, що було характерним для років періоду підготовки до відміни кріпацтва, коли шляхта навіть не знала, що з цим землеволодінням роботи, і чи взагалі є сенс їм продовжувати залишатися землевласниками. Внаслідок цього Василь Маркович привів сім'ю до бідності – надовго грошей від продажу маєтків не вистачило [6].

Проте можливо, у В. В. Марковича були свої погляди щодо цього, бо в нього не було бажання продовжувати долю землевласника, натомість він хотів перейти до вільного життя. В одному з джерел цитується те, що В. В. Маркович є вільнодумець, який не мав бажання підтримувати шляхетське господарювання [4]. Але, як ми бачимо, все ж факт залишається фактом, батько Д. В. Марковича привів сім'ю до бідності, тому не довелося довго там залишатися. Дитинство майбутнього діяча продовжується у Чернігівській губернії, але чому Маркович опинився саме там? Його родина була змушена це зробити через роботу батька, який працював у цьому регіоні лісником, а саме у селі Локотки Глухівського повіту. Проте це було не перше та не останнє село, де довелося жити збіднілим Марковичам [5].

Малий Дмитро Маркович ріс у сім'ї, де говорили українською, тогочасною «великоросійською», французькою та німецькою. Водночас саме українська мова має стояти на першому місці. Марковичі розмовляли у сім'ї переважно українською. Вони знали фольклорі, на розмаїтті українських пісень, навчали цьому дітей. Саме знайомство малого Дмитра з українськими піснями припадає на відвідини будинку батьків учителем музики [5].

Також В. В. Маркович намагався дати своєму сину і знання з історії України. Хоча б у формі коротких історій про козаків. Оповідей про те, як вони захищали свої села, свої землі від інших народів. А саме головне він дізнався про те, що народ України мав свою державу. І ми можемо впевнено сказати, що вже з дитинства почалося поступове формування уявлення Д. Марковичу про те, що народ України має право на свою державність. Формування цього уявлення було поступовим, але саме батько дав цьому поштовх.

В. В. Маркович розумів, що дитині потрібно здобути освіту, і вже у 1854 р. він найняв для сина приватного вчителя. Відомості про наступний етап навчання Д. В. Марковича датуються 1862 р., коли родині знову через роботу батька потрібно було переїхати до міста Вологда. Там Д. В. Маркович продовжив навчання у гімназії. У цей час майбутній громадський діяч ще більше укріплюється у своїх українських поглядах, адже він бачив у місті українців-

засланців, яких переселяли за політичні погляди з України. Одним із таких діячів був О. Я. Кониський. Він залишив помітний слід у становленні поглядів Д. В. Марковича, адже розвинув у молодого юнака любов до своєї Батьківщини [9].

У 1866 р., у 18-річному віці Д. В. Маркович вступив до Київського університету Святого Володимира. Проживання у Києві молодому хлопцю не здавалося легким, він відчував матеріальну скруту. Після хвороби Д. В. Маркович переїхав до сестри у село, проте точної назви села у джерелах не зафіксовано. Відомо лише, що це було в Новгород-Сіверському повіті. Проте жага до навчання його не зупинила, і вже у 1867 р. він вступив у Ніжинський ліцей. Його зацікавила юридична справа, тому юнак обрав юридичний факультет. Наступного року він вступив до університету в Одесі, де добре себе проявив впродовж 1868–1874 рр. Д. В. Маркович зміг отримати звання кандидата судових посад [9].

**Висновки.** Особливості раннього життя та освіти Дмитра Марковича суттєво вплинули на його подальшу кар'єру та досягнення у науці та культурі. З народження Дмитро Маркович мав можливості набувати необхідних знань та навичок для свого подальшого навчання та роботи. Також важливим було його знайомство з українськими діячами культурами, які вплинули на його політичні погляди. Не потрібно забувати про те, як його батько заохочував сина до знайомства з українською культурою.

Отже, можна стверджувати, що раннє життя та освіта Дмитра Марковича були важливими факторами, що допомогли йому досягти успіху в своїй професійній діяльності та зробити вагомий внесок в українську культуру, майбутню політику незалежної української держави, сформувавши особистість Дмитра Васильовича як патріота, ненависника царату з його утисками вільнодумства.

*Abstract.* The article examines the rise of the future public figure of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, his early life and his education, how they became connected with the «Ukrainian ideas». Studying the sources about Dmytro Markovych's early life and education helps further understanding of his role as a future political figure in shaping the agenda of Ukraine during the 1917–1921 Ukrainian Revolution. The object of the study is the life and creative path of Dmytro Markovych, and the subject of the study is the content of his early life and education, which significantly influenced his further personal and professional development and achievements. The chronological boundaries of the study cover the period from Dmytro Markovych's birthday in 1848 to the beginning of his education in the second half of the 1860s. The geographical boundaries of the study cover the territory of Ukraine, in particular, his birth in Poltava and the continuation of his studies in gymnasiums and higher institutions. A review of sources and literature demonstrates a direct connection between Dmytro Markovych's education and his future interest in state creation.

*Keywords:* biography, historical person, history of Ukraine, Ukrainian revolution.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мелекесцев К., Темірова Н. Політика зросійщення України та інших європейських територій Російської імперії: порівняльний аналіз. *Емінак: науковий щоквартальник*, № 2(38), Серпень 2022, С. 43–57.
2. Хращевський М. До біографії Д. Марковича. Записки Історико-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1929.
3. Зленко Г. Два уточнення до біографії Дмитра Марковича. *СіЧ*. 2000. № 12.
4. Островський В. Дмитро Маркович: матеріали до біографії. *Русалка Дністровая: літературно-краєзнавчий збірник /* голов. ред. М. Каменюк. Вінниця, 2013. С. 171–173.
5. Біографія Д. В. Марковича. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України*. Ф. X., спр. 4850, арк. 1–1 зв.
6. Маркович Д. Життя одної людини. *По степах і хуторах: Оповідання. Драма. Спогади*. Київ: Дніпро, 1991.
7. Мелешко В. Талановитий і ширий етнограф і фольклорист: до 200-річчя від дня народження Опанаса Марковича. *Новини Полтавщини*. 08 лютого 2022. URL: <https://np.pl.ua/2022/02/talanovytyu-i-shchyryu-etnohraf-i-folkloryst-do-200-richchia-vid-dnia-narodzhenia-orpanasa-markovycha/>
8. Опанас зі славного роду Марковичів. *Управління культури Департаменту культури, молоді та сім'ї Полтавської міської ради*. URL: <https://kultura-poltava.gov.ua/novyny/orpanas-zi-slavnogo-rodu-markovichiv/>
9. Білецький Ф. «Неабиякий белетристичний талант» (Штрихи до портрета Дмитра Марковича). *Міжнародний культурний портал Експеримент*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20200813-neabiyakij-beletristsichnij-talant>

## ДЕРЖАВНА АНТИКОРУПЦІЙНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ НА ПОДАЛЬШУ ПЕРСПЕКТИВУ

*І. М. Шурман, І. Ю. Чарських*

*Анотація.* Дослідження присвячене визначенню пріоритетів впровадження державної антикорупційної політики та реалізації антикорупційної стратегії в Україні у 2023 році та на подальшу перспективу. Проаналізовано законодавчі акти, національні програми та стратегії боротьби з корупцією, визначено основні виклики, що стоять перед країною у цій сфері. Дослідження також містить аналіз ефективності впровадження антикорупційної стратегії в Україні та визначає пріоритетні напрями дій для подальшої боротьби з корупцією у країні. Результати дослідження можуть бути використані в розробці та вдосконаленні антикорупційної політики в Україні.

*Ключові слова:* корупція, запобігання та протидія корупції, антикорупційна програма, антикорупційні органи, антикорупційна політика.

**Постановка проблеми.** Корупція – негативне суспільне явище, яке проявляється у злочинному використанні службовими особами насамперед органів державної влади і місцевого самоврядування наданої їм влади чи службового становища з метою особистого збагачення. Проте це поняття не обмежується лише цим визначенням, корупція в різних її видах пронизує не тільки владу, але і все суспільство, зокрема і сферу політикуму, докорінно, а тому протидія цим кримінальним правопорушенням не може бути нічим іншим, як боротьбою за оздоровлення вражених цим негативним явищем суспільних відносин, які є найбільш сприятливими для розповсюдження корупції, і за усунення причин і підґрунтя її породження та подальшого існування.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Розробка відповідного регулювання діяльності антикорупційних органів залишається одним із важливих завдань у галузі правової науки. Учені, як-от О. Бандурка, В. Білоус, А. Галай, І. Грабець, В. Драган, Д. Заброта, З. Загинець, В. Колпаков, І. Козьяков, М. Мельник, Н. Рибалка, С. Рогульський, Р. Тучак, М. Хавронюк, О. Шемякін, О. Яриш та Н. Яриш внесли вагомий вклад у цей процес.

**Виклад основного матеріалу.** Корупція є соціальним явищем, яке присутнє в усіх країнах і сферах життя. Рівень корупції є важливим показником швидкого розвитку і бажання здійснити трансформації в державі. Якщо цей рівень низький і контрольований, то це сприяє економічному зростанню, соціальному добробуту громадян, доброму міжнародному іміджу держави, верховенству права, і демонструє авторитет держави. З іншого боку, високий рівень корупції свідчить про занепад державних інститутів, правоохоронних та судових систем, порушення прав людини і громадянина. Неможливо досягти стійкого розвитку будь-якої країни без ефективної боротьби з корупцією.

У межах процесу приєднання до ЄС Україна зобов'язувалася реалізувати широкий спектр реформ, зокрема і боротьбу з корупцією [1]. Одним із ключових документів, який установлює вимоги до боротьби з корупцією в Україні, є Угода про асоціацію між та Україною та ЄС. Угода була підписана в 2014 році і містить розділи про багатосторонні відносини, економічне співробітництво та реформи. Особливо увага приділена розділу, присвяченому реформам у сфері правосуддя, свободи, безпеки та боротьби з корупцією.

Конкретні зобов'язання у боротьбі з корупцією включають створення антикорупційних органів, утворення національного агентства з питань запобігання корупції, запровадження ефективних механізмів контролю за деклараціями основних державних службовців, реформування судової системи та забезпечення доступу до публічної інформації.

Отже, боротьба з корупцією є прямим обов'язком України перед ЄС у межах угоди про асоціацію, яка стала кроком на шляху до європейської інтеграції та покращення життя громадян України.

Державна антикорупційна політика в Україні є важливим складником реформування державного управління та забезпечення ефективного функціонування правової держави. Суть державної антикорупційної політики полягає у запобіганні, виявленні та припиненні корупційних проявів у державних органах і суспільстві загалом. Вона повинна визначатися Антикорупцій-

ною стратегією, яка містить основні пріоритети та нормативні акти, на основі яких розробляється загальнодержавний план дій, що затверджується Кабінетом Міністрів України [2].

Антикорупційна стратегія – система заходів, що складається з процедур, принципів та дій, спрямованих на придушення будь-яких проявів корупційних правопорушень. Антикорупційна стратегія розробляється на основі аналізу корупційної ситуації та результатів попередніх стратегій, і її затвердження здійснюється законодавчими органами влади.

Реалізація антикорупційної стратегії здійснюється шляхом виконання плану дій, який розробляє Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та затверджується Кабінетом Міністрів України. Різні сфери в Україні використовують однакові принципи в антикорупційній стратегії, як-от запобігання конфлікту між сторонами, притягнення до відповідальності та забезпечення повної прозорості діяльності [6, с. 7].

Моніторинг є основним і найбільш поширеним інструментом реалізації антикорупційної стратегії, а також існують інші заходи, наприклад, запровадження етичних кодексів, врегулювання конфліктів та запобігання їх виникненню, а також забезпечення публічності подій, які успішно використовуються на практиці [2, с. 13]. До того ж реалізацію антикорупційної стратегії оцінюють за кількістю відкритих кримінальних справ, оперативно-розшукових дій, обвинувальних актів та вироків суду в корупційних справах.

Антикорупційна стратегія на період із 2020 до 2024 року визначає основні засади державної антикорупційної політики, яку законодавчо затверджує Верховна Рада. Розроблення нової стратегії ґрунтується на аналізі корупційної ситуації та результатів виконання попередньої. Для реалізації стратегії розробляється антикорупційна стратегія, яку НАЗК розробляє і Кабінет затверджує на період дії головної стратегії. Успішність виконання стратегії оцінюється за кількістю відкритих кримінальних справ, оперативно-розшукових дій, обвинувальних актів і вироків суду в корупційних справах. Положення Антикорупційної стратегії включають запобігання корупції в оборонному секторі та сфері охорони здоров'я, а також удосконалення процедур закупівель із метою усунення корупційних ризиків [7, с. 4].

Головною метою цієї Антикорупційної стратегії є значний прогрес у запобіганні та боротьбі з корупцією, а також забезпечення взаємодії і системності в антикорупційній роботі всіх органів державної влади та місцевого самоврядування.

Основні принципи антикорупційної політики України на 2023–2025 роки:

1) оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація якого передусім передбачає: усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоєфективних повноважень, що супроводжуються високим рівнем корупції, до запровадження належних процедур, які мінімізуватимуть відповідні корупційні ризики; усунення випадків реалізації одним і тим самим органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики;

2) цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності;

3) створення на протипагу наявним корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб;

4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин;

5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права.

Наразі у 2023 році антикорупційна програма України передбачає такі пріоритетні напрями [6]:

1) забезпечення системного підходу в частині запобігання і протидії корупції шляхом вдосконалення законодавства і нормативно-правових актів у відповідність до вимог часу;

2) удосконалення процесу надання сервісних послуг;

3) запобігання корупції у сфері публічних закупівель, посилення ефективності управління фінансовими та матеріальними ресурсами, розвиток системи внутрішнього аудиту;

4) кадровий менеджмент. Здійснення заходів із дотримання вимог фінансового контролю, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів;

5) співпраця з громадськими і міжнародними організаціями щодо здійснення антикорупційних заходів.

Пріоритетами впровадження державної антикорупційної політики та реалізації антикорупційної стратегії в Україні на період до 2023 року та на подальшу перспективу є:

1. Створення ефективної системи запобігання та протидії корупції в державних органах, місцевих органах влади та підприємствах державного сектору економіки.

2. Підвищення прозорості й відкритості у діяльності органів влади та підприємств, зокрема шляхом публікації відкритої інформації про бюджетні кошти та закупівлі.

3. Посилення контролю за декларуванням доходів і майна посадовцями та їх родичами, а також за фінансовими операціями, що можуть бути пов'язані зі здійсненням корупційних дій.

4. Реформування правоохоронних органів і судової системи для забезпечення ефективного розслідування та карання корупційних правопорушень.

5. Посилення міжнародної співпраці у сфері протидії корупції та виконання міжнародних зобов'язань у цій сфері.

6. Розвиток культури антикорупційної поведінки в суспільстві, підвищення рівня правової освіти та інформаційної грамотності громадян.

7. Запобігання корупції в освітній сфері, зокрема шляхом забезпечення прозорості у прийнятті рішень про затвердження навчальних програм, призначенні керівників вищих навчальних закладів та управління бюджетними коштами.

8. Посилення боротьби з корупцією є одним з основних пріоритетів державної антикорупційної політики і реалізації антикорупційної стратегії в Україні на період до 2023 року та на подальшу перспективу.

Для досягнення цієї мети передбачається впровадження таких заходів:

1. Поліпшення законодавства та забезпечення його ефективності шляхом створення відповідних правових інструментів, які дають змогу ефективно виявляти, розслідувати та карати корупційні правопорушення.

2. Забезпечення незалежності та ефективності органів, що займаються боротьбою з корупцією, як-от Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне бюро розслідувань (НБР) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП).

3. Забезпечення ефективної співпраці між різними органами державної влади та громадськими організаціями з метою виявлення, розслідування та карання корупційних правопорушень.

4. Розвиток культури державної служби, що передбачає підвищення вимог до професійної компетентності та морально-етичних якостей державних службовців.

5. Підвищення рівня свідомості громадськості про негативні наслідки корупції та необхідність її боротьби.

Ефективність антикорупційної стратегії залежить від кількох факторів:

– активна участь та залучення громадян до боротьби з корупцією;

– безкомпромісна й непохитна боротьба з корупцією у будь-яких її проявах та ретельне вивчення й аналіз застосовуваних антикорупційних заходів, їх ефективності та належної обґрунтованості [8, с. 7].

**Висновки.** Ефективність впровадження Антикорупційної стратегії на 2023–2025 роки залежить від багатьох факторів, як-от політична воля, реалізація заходів, залучення ресурсів, взаємодія з громадськістю та інші. Для успішної реалізації цілей антикорупційної політики необхідно впровадити ефективні механізми виявлення та запобігання корупційних проявів у державних органах, органах місцевого самоврядування та юридичних осіб. Для досягнення цієї мети потрібно встановити правила, процедури, регламенти тощо, спрямовані на зменшення корупційних ризиків та запобігання корупційним проявам. До того ж необхідно просувати стандарти доброчесної поведінки в усіх сферах діяльності. Для успішної імплементації загальнодержавної, відомчої або корпоративної політики з питань запобігання корупції необхідний кваліфікований персонал, який здатний виявляти корупційні ризики в діяльності публічних



службовців та вживати ефективні заходи для їх запобігання, забезпечувати інформаційний супровід та надавати консультативну допомогу з питань антикорупційного законодавства.

Якщо будуть виконані всі заплановані заходи, це може допомогти зменшити рівень корупції в системі МВС та сприяти створенню більш прозорої та ефективної системи внутрішньої безпеки в Україні. Однак, важливо пам'ятати, що боротьба з корупцією є складним та тривалим процесом, і результати можуть бути помітними лише після деякого часу. Також необхідно забезпечити ефективний механізм моніторингу та оцінки реалізації заходів програми для її подальшого вдосконалення та досягнення позитивних результатів.

*Abstract.* The study is dedicated to determining the priorities of the implementation of the state anti-corruption policy and the implementation of the anti-corruption strategy in Ukraine for the period up to 2023 and for the future. The work will analyze legislative acts, national programs and strategies for combating corruption, identify the main challenges facing the country in this area. The study also includes an analysis of the effectiveness of the implementation of the anti-corruption strategy in Ukraine and determines the priority directions for further fighting corruption in the country. The results of the study can be used in the development of anti-corruption policy in Ukraine.

*Keywords:* corruption, anti-corruption activities, prevention of corruption, anti-corruption program, anti-corruption bodies, anti-corruption policy.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text)
2. Тіньков А. Л. Запобігання та протидія політичній корупції в системі державного управління України: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 – механізми державного управління. Київ, 2020. 222 с.
3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/>
4. Іванов В. М., Стівповещ В. Г. Антикорупційне законодавство в країнах розвинутої демократії: порівняльно-правовий аналіз. *Економічні злочини: попередження і боротьба з ними*: монографія. Київ, 2019. С. 201–205.
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/>
6. Антикорупційна стратегія на 2020–2024 роки: Проект за результатами публічного обговорення. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykorupcijsjia-strategija-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-16.09.2020.pdf>
7. Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки: Проект Закону України від 07.09.2021 1708-IX. *Верховна Рада України*. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=70007](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007)
8. Брун Р. Г., Хюбнер Г. Оцінка корупції в поліції, юстиції та митниці. Загальний дослідницький проект Федерального управління кримінальної поліції і поліцейської академії: монографія. Вісбаден, 2019. С. 131–139.
9. Марчук А., Нестеренко О. Аналітичне дослідження «Оцінка виконання антикорупційної стратегії: досягнення та виклики»: *Аналітичне дослідження. Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції Києво-Могилянської Академії «ACREC»*. Київ, 2017. С. 1.
10. Зубкова Л. А. Сучасний стан і проблеми запобігання корупції в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3(104). С. 56.
11. Войтович С. Система та право міжнародних економічних організацій. *Український часопис міжнародного права*. 2018. № 1. С. 73–75.
12. МВС визначило пріоритети антикорупційної стратегії. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mvs-vyznachylo-priorytety-antykorpuciji-noi-stratehii>

УДК 327.83:796.332:341.018]:355.48((470+571):477)

### СТАВЛЕННЯ КЕРІВНИКІВ ФІФА ТА УЄФА ДО ВПРОВАДЖЕННЯ АНТИРОСІЙСЬКИХ САНКЦІЙ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

С. С. Юрчак, І. Ю. Чарських

*Анотація.* Війна Росії проти України знайшла свій відбиток у багатьох сферах суспільного життя. Не оминула вона й сегмент найбільш популярного спорту сучасності – футболу. ФІФА та УЄФА виступили з заявою, де закликали до припинення воєнних дій та встановлення миру. Однак чималий фурор спричинили кроки президента УЄФА Александра Чеферіна та його колеги з ФІФА Джанні Інфантіно в інформаційному просторі. Обидва функціонери зайняли досить лояльну позицію відносно держави-агресора, що викликало хвилю обурення на

тлі посилення міжнародної підтримки України, адже зусилля європейського і загалом західного політикуму були спрямовані на солідарність саме з українською стороною. Обидві організації орієнтуються на прозахідну соціально-політичну парадигму, однак російсько-українська війна стала серйозним бар'єром, що перешкоджає процесу орієнтації та дотримання тих наративів, яких дотримується Захід у своєму трактуванні українського питання.

*Ключові слова:* міжнародні спортивні федерації, Джанні Інфантино, Александр Чеферін, Україна, Росія, війна.

**Постановка проблеми.** Лідери найбільш потужних футбольних організацій дуже обережно ставляться до відносин із Російським футбольним союзом (далі – РФС), намагаючись остаточно не розривати контакти, що вмотивовано фінансовим чинником. Російська компанія «Газпром» була одним зі спонсорів ФІФА та УЄФА, а РФС вважався активним гравцем у футбольній системі координат, беручи участь в організації в Росії міжнародних турнірів, якот Чемпіонат світу-2018 чи фінал Ліги чемпіонів УЄФА сезону 2021–2022. Конфлікт на Донбасі та анексія Криму не стали вагомим приводом для послаблення відносин між Росією та ФІФА з УЄФА. Свідченням цього стали ті косметичні обмеження, що були накладені на РФС, а саме – заборона інтеграції кримських клубів до турнірів, що проводяться під егідою РФС, і відповідно неможливість проведення міжнародних матчів за участі клубів із півострова. ФІФА та УЄФА засудили анексію Криму, однак не визнали Росію як державу, що є стороною конфлікту на Донбасі, що безумовно грало на руку російському політичному дискурсу, в основі якого лежали аргументи про непричетність РФ до бойових дій на Сході України. Дивно, однак переконання про відсутність російського сліду на Донбасі стали дієвими, і відносини РФ із ФІФА та УЄФА залишалися стабільними аж до 2022 року. Повномасштабне російське вторгнення в Україну, здавалося б, мало змусити функціонерів відкрити очі на питання, що залишалось актуальним протягом тривалого періоду часу. ФІФА спочатку прийняла рішення лише про заборону використання російського державного гімну та стягу, що викликало чимало питань. Європейські футбольні федерації, чії збірні проходили кваліфікацію до ЧС-22 в одній сітці з РФ, відмовилися від матчів із командою держави-агресора. Бажання ФІФА перенести матчі на нейтральні поля також зустрівло опір з боку європейців, тому довелося заборонити збірній Росії брати участь у міжнародних офіційних матчах. В УЄФА, дивлячись на бурхливу міжнародну реакцію, викликану первісно м'якою санкційною політикою ФІФА, взяли більше часу на роздуми та прийняли великий пакет санкцій щодо РФС, заборонивши всім російським клубам виступати в єврокубках та анулювавши заявки РФ на проведення на її території міжнародних турнірів.

Санкції наклали відбиток на російський футбол. Однак український інформаційний простір зазнав потрясіння після низки висловів президентів ФІФА та УЄФА, які українськими коментаторами тлумачилися як проросійські. Ні Інфантино, ні Чеферін публічно так і не засудили повномасштабне вторгнення військ РФ в Україну. Головні санкції, що були прийняті проти РФС, стали наслідком тиску національних футбольних асоціацій європейських країн.

**Наукова новизна** полягає в тому, що автором виявляється й досліджується наявність проросійських наративів у висловах лідерів ФІФА та УЄФА, що стало наслідком довготривалої співпраці з РФС у супроводі з недостатнім рівнем уваги з боку організацій відносно актуальних геополітичних трансформацій, спровокованих Росією, на основі надбаних позитивних тенденцій у фінансово-економічних відносинах провідних міжнародних футбольних структур із російською стороною.

**Метою дослідження** є з'ясування сутності проросійських мотивів у медіаповедінці Джанні Інфантино та Александра Чеферіна, визначення кореляції між публічними заявами футбольних чиновників та практичним втіленням цих заяв у період повномасштабної російсько-української війни.

**Основна частина.** Із весни 2022 року ФІФА та УЄФА мусили вжити певних заходів, адже масштаб бойових дій суттєво збільшився, а реакція європейських політичних діячів була миттєвою та жорсткою. Європейська спільнота засудила російську агресію. Було прийнято кілька пакетів санкцій проти Росії. Такому прикладу вимушені були слідувати й найбільш впливові футбольні організації, перебуваючи під тиском з боку суспільної громадськості та локальних європейських футбольних федерацій, що зараз становлять кістяк світового футболу.

Однак інформаційне середовище сколихнули вислови найвпливовіших футбольних функціонерів, тобто президентів вищеназваних організацій, Джанні Інфантино (ФІФА) та Александра Чеферіна (УЄФА). Особливу увагу в процесі аналізу медіа-позицій варто приділити саме президенту ФІФА, адже статус президента даної організації зумовлює вплив на весь порядок денний у футбольному вимірі. УЄФА є дочірньою організацією, конфедерацією європейських футбольних асоціацій, тому ФІФА може відряджати свої директиви на більш локальні площини. Отже, Джанні Інфантино наразі є найбільш впливовою персоною у футбольному світі. Він може ініціювати будь-які системні трансформації та затверджувати їх через установу, яку очолює. Те саме стосується накладення санкцій.

Повномасштабна російсько-українська війна триває більше року. За цей час Інфантино був доволі активним суб'єктом у медіа-просторі, що пояснюється як серйозними геополітичними трансформаціями в міжнародній політиці, які зачепили сферу футболу, так і кропіткою діяльністю в межах власної компетенції, що не пов'язана з війною – організацією Чемпіонату світу в Катарі.

На щорічному Конгресі ФІФА, що був організований у столиці Катару, Досі, 31 березня 2022 року, Інфантино заявив, що рішення про дискваліфікацію збірної Росії давалося з труднощами: «Виключення збірної Росії та російських клубів не було легким рішенням. Воно торкнулося людей, котрі люблять футбол. Але для нас це було способом наблизити мир» [1]. Однак враховуючи передісторію формування такого рішення, слова Інфантино можна перефразувати дещо інакше, адже критичний рівень обставин та тиск із боку провідних національних футбольних асоціацій змусили відмовитись від дороговартісного партнерства з російськими компаніями. Замінити їх не є великою проблемою, адже офіційні міжнародні матчі приковують увагу багатьох глядачів. Президент ФІФА вважав, що футбол має об'єднувати людей, попри будь-які зовнішні чинники, проте санкції все-таки було накладено.

Інфантино намагається уникати поняття «війна» в інтерв'ю, оперуючи терміном «конфлікт». Чіткого засудження на адресу Росії так і не прозвучало. Швейцарський функціонер не хоче остаточно втрачати контакти з російською стороною, адже вона є одним із джерел фінансування організації, яку він очолює. Лише за Чемпіонат світу у 2018 році прибутки сягали близько 6,5 мільярдів доларів [2]. Інфантино не став посилювати санкції проти РФ, залишивши її осторонь від офіційних міжнародних матчів. Ліцензія РФС залишається чинною, місцеві клуби можуть проводити трансферну політику. Тому про розрив відносин, навіть у найближчій перспективі, говорити не варто.

Відносини між ФІФА та РФС знаходяться на паузі. У якості підтвердження можна навести приклад із прямої мови самого Інфантино: «Жахливі події відбуваються в Україні. Невинні люди страждають і вмирають. Конфлікти продовжуються також і в інших частинах світу, про які ми не повинні забувати. Я дивлюся на Україну з тяжкістю в серці. Останній Євро, який я організував разом з УЄФА як генеральний секретар цієї організації, проходив в Україні та Польщі. Останній фінал, над яким я працював, – у Києві. Останній чемпіонат світу – в Росії у 2018 році. Він, безперечно, був чудовим чемпіонатом світу у спортивному та культурному плані. Але, очевидно, це не вирішило проблем світу. Це навіть не вирішило проблем у регіоні. Моє прохання до всіх тих, хто має певну владу в цьому світі та знаходиться на важливих політичних посадах, будь ласка, припиніть конфлікти та війни» [1]. Жодного акценту на безпосередньому винуватці цієї війни Інфантино не ставить, він вважає досягнення статус-кво найбільш прийнятним варіантом розвитку подій, оскільки в такому випадку при згоді України зростає вірогідність відновлення двосторонніх зв'язків з Росією та відновлення співпраці.

Окремо варто згадати останній квартал 2022 року, що в футбольному світі був найбільш жаданим, адже приблизно в той період проходив Чемпіонат світу в Катарі. Тема актуальності війни підбурила Інфантино на достатньо резонансні слова, а саме: «Я благаю всіх вас подумати про тимчасове припинення вогню між Україною та Росією на місяць під час чемпіонату світу. Або, принаймні, реалізувати гуманітарні коридори, які могли б призвести до відновлення діалогу як першого кроку до миру. Ви – світові лідери, у вас є можливість впливати на перебіг історії. Футбол та чемпіонат світу пропонують вам унікальну платформу єдності та миру на всій планеті» [3]. Заява про примирення на користь футболу була лицемірною з огля-

ду на те, що Інфантино до того моменту так і не засудив російську агресію. Апогеєм розладу у ставленні до Інфантино з боку української громадськості стала відмова ФІФА у ретрансляції послання Президента України Зеленського, що стосувалася питання миру, на церемонії відкриття фінального матчу мундіалю. У ФІФА наголосили на тому, що не хочуть змішувати спорт з політикою, водночас транслуючи Чемпіонат світу в РФ через місцеві пропагандистські ресурси.

Зі свого боку, колега Інфантино в УЄФА, словенець Александр Чеферін, також зберіг певну лояльність до РФС. Як і Інфантино, словенець не засудив російську агресію, хоча на офіційному сайті організації міститься офіційне звернення від 24 лютого 2022 року, в якому йдеться про початок повномасштабного російського вторгнення в Україну, його засудження та заклик до деескалації та настання миру. В УЄФА не робили поспішних рішень у процесі санкційного впровадження, адже чимало часу пішло на обмірковування та прийняття остаточних обмежень. Попри все, санкції таки були впроваджені, однак їм передували дуже інертні коментарі голови УЄФА про можливе відсторонення росіян, анулювання їхніх заявок на проведення міжнародних європейських змагань. «У ці дні обмірковуються багато речей. День за днем, година за годиною ситуація змінюється. Я б не був серйозним Президентом, якби спершу говорив у медіа, а вже потім звертався до виконком, генеральної асамблеї чи будь-кого. **Заявка Росії?** Ніяких заявок – це стосується Великобританії чи будь-кого іншого. Давайте я скажу, що ми це обговорюємо і відповідь буде дуже скоро» [4].

До того ж УЄФА все ще продовжує телетрансляції міжнародних європейських матчів у Росії. Чеферін покладає вину на вище керівництво РФ, вважаючи війну виключно їхньою провиною. Така теза стала вагомою для УЄФА, щоб розірвати контракт із «Газпромом», газодобувною компанією, що частково перебуває на утриманні державного апарату РФ. До того ж Чеферін висловив жаль стосовно російських спортсменів, які, на його думку, серйозно постраждали від наслідків війни, а саме вимушених санкцій з боку найвпливовіших міжнародних футбольних організацій: «Моє серце розривається через накладені на спортсменів санкції, тому що це не їхня війна. Те, що вони страждають – не добре»; «Я вже казав, що мені шкода всіх спортсменів. І українських, і російських. Вони, особливо російські футболісти, стали жертвами конфлікту. Постраждали через абсурдні та божевільні рішення декількох людей» [5]. Однак на відміну від Інфантино, Чеферін навіть зумів налагодити контакти з Президентом України Зеленським, провівши розмову, предметом якої стала низка проблем: перезапуск Української Прем'єр-Ліги, роль УЄФА у сприянні поверненню українських спортсменів, що стали на захист Батьківщини, з російського полону. Незважаючи на те, що під розмови нібито було погоджено головні основи співпраці, однак з того часу жодних конкретних кроків з боку УЄФА в сприянні обміну не було зроблено.

**Висновки.** Лідери найбільш впливових футбольних організацій світу Інфантино та Чеферін не хочуть розривати відносини з РФС. Навпаки, очільники ФІФА та УЄФА були б задоволеними у випадку реінтеграції Росії до міжнародного футболу. Таке відношення обумовлене фінансовим чинником. Росія була тривалим і надійним спонсором організацій та активно брала на себе відповідальність у проведенні різноманітних міжнародних футбольних заходів на своїй території, як приклад – Чемпіонат світу у 2018 році. У цьому випадку спортивний аспект, яким прикриваються функціонери, є другорядним, адже на міжнародній арені російська збірна та клуби не добиваються значних висот протягом довгого періоду часу, тому пріоритетом є виключно корисливий мотив. ФІФА та УЄФА дистанціювалися від Росії, однак контакти все ще підтримуються, а це говорить про те, що організаціям не вигідно остаточно розривати відносини з фінансово забезпеченою структурою, тобто РФС, що перебуває на утриманні держави-агресора. Інфантино та Чеферін зацікавлені у припиненні воєнних дій та відновленні активної співпраці з Росією, не втративши водночас Україну, її футбольні інституції як повноправні суб'єкти на міжнародній арені футболу. Обидва функціонери намагаються діяти в межах власної компетенції, однак коли справа доходить до чогось більш глобального, ніж сегмент футболу, то їхнє слово не відіграє суттєвої ролі, а тому не завжди їхні заяви в медіа-просторі мають імперативний характер та підлягають практичному застосуванню.

*Abstract.* Russia's war against Ukraine found its mark in many spheres of social life. It did not miss the segment of the most popular modern sport – football. FIFA and UEFA issued a statement calling on for the end of hostilities and the peace establishment. However, the steps of UEFA President Aleksandar Ceferin and his FIFA colleague Gianni Infantino in the information space caused a considerable furore. Both officials took a fairly loyal position towards the aggressor state, which caused a wave of indignation against the background of increasing international support for Ukraine, because the efforts of the European, and in general – Western, politicians were aimed at a solidarity with the Ukrainian side. Both organizations are oriented towards a pro-Western socio-political paradigm; however, the Russian-Ukrainian war has become a serious barrier that prevents the process of orientation and compliance with those narratives that the West adheres to in its interpretation of the Ukrainian issue.

*Keywords:* international sports organizations, Gianni Infantino, Alexander Čeferin, Ukraine, Russia, war.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Варварик К. Чому ФІФА – проросійська організація. *Tribuna.com*. URL: <https://ua.tribuna.com/uk/tribuna/blogs/fontsarecool/3065251-fifa-prorosijska-organizacziya-zastosovuye-sankcziyi-cherez-sy/> (дата звернення: 12.03.2023).
2. Al Jazeera. FIFA makes \$7.5bn in revenue for Qatar World Cup. *Breaking News... from Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/sports/2022/11/20/fifa-revenue-hits-7-5b-for-current-world-cup-period> (date of access: 17.03.2023).
3. Приходько М. Ніяк не засудив РФ: президент ФІФА цинічно закликав припинити війну в Україні на час ЧС-2022. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/prosport/niyak-ne-zasudiv-rf-prezident-fifa-cinichno-zaklikav-pripiniti-viynu-v-ukrayini-na-chas-chs-2022-2202835.html> (дата звернення: 12.03.2023).
4. The Independent. Live: Uefa President Aleksander Ceferin holds a news conference, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wPc3bZMHe8> (date of access: 17.03.2023).
5. Ceferin: 'Euro 2032 in Italia? Problema con stadi'. *Sport: ultime notizie sportive live e risultati in diretta | Sky Sport*. URL: <https://sport.sky.it/calcio/2022/05/25/ceferin-uefa-intervista-video> (date of access: 17.03.2023).

## ПОЛІТИЧНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНСЬКОМУ СЕГМЕНТІ «ТІКТОК» ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

С. О. Назаренко, Н. О. Стеблина

*Анотація.* У статті наведено практичний порівняльний аналіз даних українського сегменту популярної соціальної мережі «ТікТок» до та після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року. Застосовуючи методи кількісного та якісного контент-аналізу, автор досліджує вплив соціальної мережі та її найвпливовіших контентмейкерів на формування патріотичного дискурсу під час війни в Україні. Дослідження показало, що покоління «зумерів» як найактивніших користувачів платформи ТікТок в Україні активно бере участь у комунікаціях та використовує маркери патріотизму у своїх відео. Найпопулярніші з них проявляються через вербальні маркери, наприклад, перехід на українську мову. Автор робить висновок, що український сегмент ТікТок майже повністю стає незалежним від російського, а відео про українську історію та повномасштабну війну стають більш популярними, що сприяє збільшенню рівня політичної свідомості української молоді.

*Ключові слова:* ТікТок, зумери, комунікація, патріотизм, повномасштабна війна в Україні.

Соціальна відеомережа ТікТок як комунікаційна платформа розрахована на створення та поширення відеофайлів та онлайн-трансляцій і має насамперед розважальний характер. Водночас від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року ця мережа перетворилася на важливий інформаційно-комунікаційний майданчик із формування політичного дискурсу та обміну суспільно-важливою інформацією. У статті представлені результати моніторингу контенту найпопулярніших українських користувачів мережі ТікТок під час повномасштабної війни та виокремлені вербальні і невербальні маркери патріотизму, їх динаміка у порівнянні з довоєнним періодом.

Згідно із дослідженням *plusone social impact*, на початок 2022 р. соціальна мережа ТікТок є найпопулярнішою серед українців віком від 18 до 24 років [3]. За Х. Коломбі [4], це так зване покоління «зумерів», що є доволі відкритим та гнучким у різних питаннях, зокрема гендеру. За висновками І. Шинкаренко [1], в комунікації в соціальних мережах «зумери» бачать для себе безмежні можливості для розвитку та заробітку. Водночас тренди, які поширюються там, не завжди позитивно впливають на психологічне здоров'я. Отже, безумовно, зовнішні події, зокрема повномасштабна війна, істотно впливають на емоційний психологічний стан тіктокерів.

Згідно з академічним глумачним словником української мови, термін «патріотизм» відображає любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги [2]. На підставі аналізу О. Щепки, яка розглядала мовні маркери патріотизму в контексті українських поетичних творів ХХІ ст. [4, с. 2], автор структурував їх у визначений семантичний ряд (див табл. 1).

Таблиця 1

### Мовні маркери патріотизму

Маркери патріотизму	Приклад вживання
Майдан, небесна сотня	Страшенна біль. Бій за життя... Небесна сотня. (Л. Левицька).
Збройний конфлікт на Донбасі	Потім Донецьк, Луганськ, загарбання ще й Криму... Страшні бої. Прориви. Довгі рейди... І море крові, смерті, зла... (Л. Левицька).
Кіборг, доброволець, солдат	Доброволець, патріот, солдат, Наш Герой і гордість України! (Наталія Мазур).
Позначення прямого ворога або загрози для рідної землі	І всі ті клятві москалі, Що пруть з поміж ям на загин. Не встануть вони поміж нами, Враз сезнуть й залишаться дим (Іса Штільман).
Слава Україні!	З Днем незалежності! І слава Україні! (С. Мельничук).

*Джерело:* складено автором на основі [5]

За О. Щепкою, патріотизм – це ментальне утворення, зміни в якому залежать від змін у свідомості суспільства [4, с. 3]. Зі свого боку, свідомість українців зазнала значних змін із по-

чатком повномасштабної російсько-української війни, що знаходить своє відображення і у мовних маркерах, що вживаються користувачами у мережі TikTok. За допомогою хештегів в українському сегменті цієї платформи автор визначив такі маркери патріотизму, відображені у табл. 2.

Таблиця 2

### Мовні маркери патріотизму в TikTok

Маркери, пов'язані з повномасштабною війною	Нецензурні маркери	Маркери, пов'язані з історією України
Зеленський, ЗСУ, ЗСУ найкращі, війна 2022, Слава Україні! Героям Слава! Залужний	путін х****, російській воєнний корабль іді на***	Бандера, УПА, Петлора, УНР, Хмельницький, Сагайдачний, Русь Україна

Джерело: складено автором

Порівнюючи контент ТОП-10 найбільш популярних блогерів в українському сегменті TikTok станом на вересень 2021 р. та рік потому, автор викоремлює декілька важливих трендів, що свідчать про зростання кількості патріотичних маркерів у цій соціальній мережі саме після початку повномасштабної війни (див табл. 3).

Таблиця 3

### Мова контенту тіктокерів

Номер	Тіктокер	Кількість підписників	У вересні 2021 р. контент російською?	У вересні 2022 р. контент українською?
1	Яна Дога	11,4 млн	так	ні
2	Ліана Сулейманова	8,9 млн	так	ні
3	Дмитро Євтушенко	7,6 млн	так	ні
4	Паша та Христина (Kuzina.tv)	7,3 млн	так	ні
5	Іван Рудський	4,5 млн	так	так
6	Максим Ткачов	4,2 млн	так	так
7	Олег Машуковський	4,1 млн	так	так
8	Надія Дорофєєва	3,1 млн	так	так
9	Анна Трінчер	2,7 млн	так	так
10	Олександр Волошин	2,3 млн	так	так

Джерело: складено автором

По-перше, всі взяті для аналізу тіктокери станом на вересень 2021 р. зазвичай використовували у своїх відео російську мову. Виняток становить тіктокерка Ліана Сулейманова, яка на той час була учасницею російського «Dream Team House». У двох відео вона розмовляла українською, але варто зазначити, що ці два відео були, імовірно, гумористичного характеру, ніж показували любов тіктокерки до української мови. Станом на вересень 2022 р. 6 із 10 тіктокерів почали робити контент українською, а саме: Іван Рудський, Максим Ткачов, Олег Машуковський, Надія Дорофєєва, Анна Трінчер, Олександр Волошин. Показовим прикладом є Максим Ткачов із м. Буча Київської обл., який не лише почав розмовляти українською, а й переклав усі свої минулорічні тіктоки на державну мову та знову їх опублікував.

По-друге, найпопулярніші українські тіктокери активно просувають та використовують вербальні маркери патріотизму у своїх відео. Найпопулярнішими з них є маркери, пов'язані з повномасштабною війною, наприклад: «Слава Україні! Героям Слава!», «Зеленський». Нецензурні маркери також мають значну популярність. Зокрема, Олег Машуковський використав нецензурний маркер «путін ху\*\*\*» п'ятнадцять разів за вересень 2022 р. Найменш популярними є очікувано маркери, пов'язані з історією України, оскільки платформа розрахована на розваги. Водночас маркери, пов'язані з історією України, були використані загалом тіктокерами 17 разів за вересень 2022 р., а найпопулярнішим із них став «Бандера» (див. табл. 4).

## Використання маркерів патріотизму тітокерами

Номер	Ім'я	Кількість використання маркерів, пов'язаних із повномасштабною війною	Кількість використання нецензурних маркерів, пов'язаних із повномасштабною війною	Кількість використання маркерів, пов'язаних з історією України
1	Яна Дога	4	0	0
2	Ліана Сулейманова	0	0	0
3	Дмитро Євтушенко	2	0	0
4	Паша та Христина (Kuzina.tv)	6	0	0
5	Іван Рудський	5	2	3
6	Максим Ткачов	5	3	4
7	Олег Машуковський	19	15	10
8	Надія Дорофєєва	6	0	0
9	Анна Трінчер	9	0	0
10	Олександр Волошин	7	4	0

Джерело: складено автором

Отже, покоління «зумерів» як найактивніші користувачі платформи TikTok в Україні бере активну участь у комунікаціях, не оминаючи тему повномасштабної війни. Молоді користувачі активно використовують маркери патріотизму під своїми відео, а найпопулярніші з них проявляють і вербальні маркери, наприклад, перехід на рідну мову у своїх відео. Оскільки патріотизм є суспільним явищем, найпопулярніші тітокери стимулюють і інших користувачів до переходу на державну мову. До того ж український сегмент TikTok майже повністю стає незалежним від російського і в ньому стають більш популярними відео про українську історію та повномасштабну війну, що супроводжуються патріотичними хештегами. Патріотичний дискурс у цій мережі також активно формується за допомогою акаунтів бійців ЗСУ, які викладають відео з передової, волонтерів, які просувають збори через тіктоки, та через звичайних користувачів, які показують світу жахи, які творить російський агресор.

*Abstract.* The article presents a practical comparative analysis of the data from the Ukrainian segment of the popular social network TikTok before and after the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022. Using the methods of quantitative and qualitative content analysis, the author examines the impact of the social network and its most influential content makers on the formation of patriotic discourse during the war in Ukraine. The study shows that Generation Z, the most active users of the TikTok platform in Ukraine, actively engage in communications and use markers of patriotism in their videos. The most popular of them is manifested through verbal markers, such as switching to the Ukrainian language. The author concludes that the Ukrainian segment of TikTok is becoming almost entirely independent of the Russian one, and videos about Ukrainian history and the full-scale war are becoming more popular, contributing to the increase in political awareness of Ukrainian youth.

*Keywords:* TikTok, Generation Z, communication, patriotism, the full-scale war in Ukraine.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. «Визнання, успіх, свобода – це те, чого прагне сучасна українська молодь», – психотерапевтка. *Вголос*. 03.02.2022. URL: [https://vgolos.ua/news/viznannya-uspih-svoboda---ce-te-chogo-pragne-suchasna-ukrayinska-molod---psihoterapevtka\\_1414466.html](https://vgolos.ua/news/viznannya-uspih-svoboda---ce-te-chogo-pragne-suchasna-ukrayinska-molod---psihoterapevtka_1414466.html)
2. Патріотизм. *Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/patriotyzm>
3. Дослідження Plusone social impact. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/PlusOneDA/photos/a.220246371410236/4294259794008853/?type=3>
4. Знайомство з поколінням Z. Поради Хлої Комбі із залучення молоді до соціальних змін. *Європейський простір*. URL: <https://euprostitir.org.ua/practices/137637>
5. Щепка О. А. Об'єктивація концепту «патріотизм» в українських поетичних творах початку XXI століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 70–73. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/3355/3061>



## ПСИХОАНАЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ «КАЗКИ ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ» ОКСАНИ ЗАБУЖКО

*І. І. Олійник, В. А. Просалова*

*Анотація.* Стаття присвячена психоаналітичній інтерпретації «Казки про калинову сопілку» О. Забужко. Установлено, що ідеї З. Фрейда та К. Г. Юнга дають можливість зрозуміти поведінку головної героїні Ганни та її матері – Марії. Виявлено, що несвідомо природа вчинків Ганни породжує гріховність, а образ матері Марії письменниця подає як засторогу. Розгорнуто градацію образів матері Марії – архетипу Великої Матері – Україн-матері. Це підтверджує актуальність і значущість твору, багатого на смисли.

*Ключові слова:* психоаналіз, модель психіки (за З. Фрейдом), комплекс Електри, несвідоме, архетип.

**Постановка проблеми.** У сучасному теоретико-літературному дискурсі психоаналітичний метод є цілком актуальним, адже він дає змогу проникнути в таємниці душі. З його допомогою маємо можливість зрозуміти психологічну напруженість фабули, збагнути думки і вчинки персонажів, з'ясувати особливості психологічного стану героя. В. Просалова [5] зазначає, що психоаналіз являє теорію, у якій тлумачиться несвідоме, аналізується душа.

Звернімо увагу, що Оксана Забужко – сучасна талановита мисткиня з тонким умінням відтворення порухів людської душі. Її творчість є зразком постмодерного письма з виразною ознакою екзистенційного мистецтва. У творі «Казка про калинову сопілку» (2000) [3] найяскравіше втілено намір авторки розкрити несвідоме у психіці героя завдяки синтезу його поведінкового аспекту, фізіологічної спадковості, психологізації міркувань тощо.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій** показав, що твори Оксани Забужко привертають увагу літературознавців. В. Мислива вдалася до осмислення фольклорних змістових елементів казки про калинову сопілку в однойменному творі Оксани Забужко, проаналізувала його жанрову своєрідність. В. Сподарець на матеріалі цієї повісті проаналізував способи художнього моделювання мотиву гріха. Л. Усатенко розкрила трагізм долі двох сестер у повісті. На її думку, у творах Оксани Забужко «відчувається глибокий психологізм, звернення до найдрібніших деталей життя» [1, с. 138].

Досліджень художнього тексту сучасної української письменниці крізь призму психоаналізу досить небагато. Це можна пояснити великим простором концептуальних ідей методу. Однак є питання, які знайшли належне висвітлення вітчизняними літературознавцями. Г. Радько [6] пропонує аналіз художнього тексту Оксани Забужко через архетипну критику та екзистенційну інтерпретацію. Д. Анастасьєва [1], аналізуючи інтертекстуальні зв'язки, зазначає, що особливості жанрової домінанти «Казки про калинову сопілку» сприяють висвітленню психологічної концепції З. Фрейда. Дослідниця трактує ситуацію з Ганнусею як «жіночий Едіповий комплекс» (комплекс Електри). Дівчина – мати улюблениця, відчуваючи недостатню увагу з боку батька, накопичує в собі образи. На думку Д. Анастасьєвої, фізіологічний стан матеріної дочки Оксана Забужко подає як тонкий психолог: *«вона посміхалась – уперше за цілу зиму, тільки так чудно, що всім мороз пішов поlid шкіру: не був то посміх божевільної, кожен би заприсягся під ту хвилю, що ця жінка більш ніж притомна, бо не тільки гаряд жмень, що діється, а й бачить за тим іще щось, для інших невидиме...»*

Отже, аналіз останніх досліджень і публікацій підтвердив, що «Казка про калинову сопілку» – справжнє художньо-естетичне явище, знаковий твір із багатьма смислами, образністю та психологізмом.

**Мета статті** – дослідити характер головної героїні Ганни (думки, сни, вчинки, взаємини з членами родини, конфліктні ситуації) як фрейдівську модель психіки; образ матері Марії – як вияв юнгівського архетипу.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- визначити ключові ідеї З. Фрейда та К. Г. Юнга в літературознавчій практиці;
- довести психологічну експресивність фабули твору;
- з'ясувати природу головної героїні Ганни на основі класичної психоаналітичної теорії Фрейда;

- виділити домінуючий архетип у творі;
- визначити роль психоаналізу в текстотворчості Оксани Забужко.

**Об'єкт дослідження** – «Казка про калинову сопілку», у якій наявні засоби психоаналізу. Для дослідження психологічних витоків у художньому тексті О. Забужко вважаємо за доцільне використати метод психоаналізу з його різновидами (фрейдизм і архетипний аналіз за К. Г. Юнгом).

**Теоретична основа.** У площині літературознавства, за Л. Усатенко, «без психоаналізу неможливо збагнути художню творчість» [8, с. 53]. Мета психоаналізу як літературного феномена полягає у вияві душевного підґрунтя переживань і дій персонажів. Наслідком такого усвідомленого спостереження є створення мистецького твору.

Багато вітчизняних науковців цікавляться психоаналітичними питаннями у художній літературі, зокрема: С. Павличко «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм» (2000), Л. Левчук «Психоаналіз і літературознавство» (2003), Н. Зборовська «Психоаналіз і літературознавство» (2003), А. Печарський «Психологізм і художня творчість (на матеріалі української класичної літератури)» (2018) [8]. В. Просалова пропонує чітке визначення теорії: «Психоаналіз (гр. *psyche* – душа та *analysis* – розкладання, розчленування) – теорія тлумачення несвідомого, започаткована австрійським ученим З. Фрейдом» [5, с. 39]. Зазначимо, що психоаналіз оперує конкретними дефініціями, специфічними для психоаналітичної інтерпретації творів, а саме [5]:

- несвідоме – психічні явища і процеси, що протікають поза сферою розуму, неусвідомлювані і не піддаються контролю волі;
- модель психіки (за З. Фрейдом): «Воно», «Я» і «Над-Я»;
- комплекс Електри – вияв сексуального потягу доньки до батька;
- архетип (грец. *arche* – початок, *typos* – образ) – прообраз, вияв у художньому творі колективного несвідомого. К. Г. Юнг уважав їх успадкованими уявленнями, крізь призму яких людина сприймає світ;
- колективне несвідоме – поняття, що являє собою загальну пам'ять усього людського роду (за К. Г. Юнгом).

До того ж психоаналіз корелює з поняттями психічних аномалій; асоціації ідей; сонних і поетичних фантазій тощо.

Специфіка художньої практики Оксани Забужко загалом виявляється в запереченні існування універсальної істини; у залежності істини від моделі світу; у творчому текстотворенні без жодних кордонів. Зазначимо, що у власній літературній практиці письменниці використала ключові ідеї Зигмунда Фрейда (1856–1939) і Карла-Густава Юнга (1875–1961). Основоположник психоаналізу З. Фрейд вважав, що «письменник – найцікавіший пацієнт, який інтерпретує свій невротичний симптом у формі художнього твору» [8, с. 54]. Він визначив чинники психічного життя людини.

У контексті психоаналітичної інтерпретації «Казки про калинову сопілку» наголосимо, що для автора аналітичної психології Карла Густава Юнга творчість – «це єдність свідомого я і колективного несвідомого (архетип)» [8, с. 54]. Вчений дійшов узагальнення, що в душі кожної людини є безліч «я», тобто особистостей. Такі душевні суперечності простежуються в головному образі Ганни, старшої дочки Василя й Марії. Виділимо причини формування складного характеру дівчини в хронологічно-трагічному сюжеті.

Насамперед це заздрощі, джерелом яких стає поява молодшої сестри Оленки. Ця ворожеча між сестрами «спричинена різницею між цінностями пересічної, типової дівчини та гордовитої обраниці долі» [4, с. 102]. Найбільш напруженими стосунки стають у період статевої зрілості. Сестри дівувати «почали одночасно, – то й гаразд, розважив собі Василь, будуть укупі, то одна за другою наглядатиме, щоб, бува, якої дівочької халепи не приключилося...» [3].

Надалі заздрість переростає в конфлікт, апогеем якого є згода Оленки на пропозицію Дмитра вийти заміж та згвалтування Ганни: «Не встигла вона й звискнути, як дебела лапа тісно защемила рота, – вони обоє вже качалися долі, й інша лапа – та скільки ж їх у нього! – рвала з неї запаску, заголюючи вище судорожно зціплених колін» [3]. Відтак особистим ворогом для Ганни стає Дмитро, а Оленка – зрадницею.

Головна героїня робить висновок, що дівоча краса пробуджує тільки чоловічу пристрасть із наміром заволодіти жінкою, провокує насильство. Намір помститися дівчина вважає своєю долею: *«Чому цей світ мав би належати Оленці?»* [3]. Перед тим, як зарізати в лісі меншу сестру, Ганна *«у миснику намацала нагостреного ножа – і аж застогнала з полегші, провівши подушечною пальця по прохолодному, як давно забутий підземний подув джерельної води, сталевому лезу, – не стримавшись, лизнула: посмак був здалеки знайомий, але прісний, блідий, мов виявлений, – бракувало йому духу живла, як соли до страви»* [3]. Убивство сестри є апогеєм її деструктивної поведінки: *«Словна вбійниця розуму чи ні, а лиходійство є лиходійство»* [3]. Оксана Забужко не залишає цей факт без покарання – гріховність має наслідок: *«Щезла бабина дочка – чи втекла, чи так розточилася, чи, може, й досі блукає десь по безвинах місячними ночами»* [3].

Погоджуємося з думкою Г. Радько, що «О. Забужко втілює цілком постмодерну ідеологію: переступання межі норм соціуму, християнського закону» [4, с. 103]. Для розуміння психіки головної героїні Ганни скористаємося трикомпонентною моделлю, структуру якої Фрейд розкривав через «Воно», «Я» і «Над-Я». «Я», або «его» Ганни, слабе, а власне образ головної героїні є маргінальним. З одного боку, – це звичайна дівчина, що в тексті демонструється її жіночим дорослішанням: *«вгледіла під собою постіль – у таких самих червоних плямах: от ти вже й дівка, сказала їй мати, й собі ніяковіючи й тим побільшуючи дочці заразом і гордості, й сорому, – от і до тебе, бач, гості, – в духові розсудивши, з полегкістю»; «позвичайнішала дівчина – більше стала на людські діти подобати»* [3]. З іншого боку, її *«винесений чудний усміх»* є яскравим прикладом вияву несвідомого.

Як бачимо, людське «Я» Ганни поступається її несвідомому. Думки, вчинки героїні часом протікають поза сферою розуму і є неусвідомлюваними. Навіть мати Марія бачила й здогадувалася, що *«й сні цій дитині якісь чудні, бо вставала Ганнуся з ночі з химерним, неприютним усміхом, який носила відтак на лиці неприкритим аж до полудня, і куди не йшла з ним, усі голови поверталися в її бік, як соняшники за сонцем...»* [3]. Мати передчувала біду: *«потроху озивалася й прибувала якась непевна тривога»* [3]. «Я» дівчини перебуває під тиском «Воно».

«Воно» Ганни є егоїстичним. Конфлікт у самій особистості виявлявся в невротичній жорстокості, зокрема побитті Оленки: *«з цим ото розпачливим криком старша нарешті кидалася на молодшу ... і гамселила її вже не на жарт, не міряючи сили, з цілою злістю, що таким робом відразу до разу наростала, піднімаючись і спухаючи, як тісто в діжі, загрожуючи перелаятися через край, і в рішучу мить таки заливаючи все в очу – темною, несамовитою хвилию, ось тобі, ось тобі, ось! – головою об долівку, тепле, піддатливе тількице»* [3].

Як наголошує З. Фрейд, образи виникають ще в дитинстві. Ранній вік Ганни-панни розцінюємо як зародження «комплексу Електри». Йдеться не про сексуальний потяг, а про надмірну любов дівчини до своєї матері і навпаки: *«Мати, вмостивши донину голову собі на колінах, перебирала всі ті, знані їй казки, одну по одній, на голос, – перекладаючи гребенем ніжні, як шовк, русьві косенята»; «Ти чия така пишна?» – то, далєбі, не на те, аби почути простосерде дівцяцьке: «Мами Марії», – відповідь, по правді, теж незвичайну й неподобну, так пристало б відказувати, якби з Марії була вдовиця, чи покритка, чи принаймні хоч козачка, чий діти бозна-відколи батька на очі не бачили...»* [3]. Уваги батька не вистачає, старша донька ревнє батька до молодшої сестри. Як наслідок, дитинство Ганни самотнє, а майбутнє нещасливе: *«У Ганнусі тепер дедалі, то більше визрівало почуття, ніби батьківська хата вишхася її з себе, – і не самим лише мовчки погодженим вичікуванням батька й сестри, аж її часом здавалося, ніби вони крадьки вимінюють за її спиною змовницькі погляди, й вона привчилася різко обертатися»* [3].

Інколи спостерігається надумане передчуття (галлюцинації) і страх як наслідок посягання на її життя: *«І так, промчавши, мов на мітлі, палаючою думкою, вдарилася з розгону об нову стіну, аж сиком засиччала: Оленка!... Оленка, зміючка, сестричка ріднесенька, гадина з лісу, змовлялася з Дмитром проти неї за спиною»* [3]. Відчуття наростало – *«її пекло всередині вогнем, аж ніби чула з того возню власний вереск протесту»* [3]. Підтвердження свого наміру Ганна знаходить у віщому, на її думку, сні напередодні. Вона зустрічається з коханцем,

просить його забрати її до себе. Той відповідає: *«не журися, врадувано пообіцяв він – досить легкомісно, як їй вдалося, міг би при такій okazji й урочистішим бути, – іно слухайсь мене, і я стовню всі твої бажання...»* [3]. Отже, потяг до сексуальності поєднується з потягом до смерті. Це відповідає «Я-концепції» фрейдизму.

Уява, мислення, сприйняття зумовлені антагоністичними спонуканнями – потягом до життя (Ерос) і до смерті (Танатос). Енергія життєво важливих потягів виразно відтворюється в сексуальній поведінці. Так, під час купання Ганна любила, *«як вода ніжить тіло, як лоскотно вступає в нього, так напрочуд чуло голублячи найпотаємнішими, найсоромітнішими дотиками, – тепер їй додалася до того ще одна втіха, якій, аби на те її воля, могла б віддаватися годинами – ото, жахалася собі жартома, розледаціла б! – вона полюбила розглядати своє оголене тіло, дивуючись на нього як на щось стороннє: все було таким делікатним і досконалим, від підйому ступні й далі, вгору, по мов єдиним рухом сницарського різця викарбуваній хвиляній лінії литки й стегна, аж їй переймало віддих, – живіт нагадував киталтами церковну чашу з Святими Дарами»* [3]. Психічна сексуальна енергія героїні не спрямована на соціальні цілі. Ганна не прагне до звичайного жіночого щастя, до створення родини.

Найвищим проявом Танатоса є вбивство сестри, зауважимо, що навіть не випадкове – *«Ганна-панна ростила в собі свою жовтим світлом горючу обиду – як мати годує груддю дитя, ворогам на розправу, як її саму ростила мати з своєї обиди, хоч і не такої великої, – з думкою про відплату»* [3]. До речі, метою життя З. Фрейд вважав смерть. За його ідеями, Ганна не дотримується життєвих канонів, надає перевагу гріховності.

«Понад-Я» (має дві підсистеми – «Его-ідеал» і совість) дівчини розвивається поступово, супроводжуючись почуттям провини, депресії, тривоги, комплексів. Між «Воно» і «Над-Я», вважав З. Фрейд, постійний конфлікт. Знаходимо розгортання цієї ідеї і в образі Ганни-панни: *«Світ цей, – належить-бо покірним, звичайним, не обтяженим даром, талантом, творчістю, таким, як Оленка», «я всього тільки й можу, що винести на тарелі гарбуза, та й то, коли самі по нього придуть»* [3].

З одного боку, як прояв «Его-ідеалу», батьки, зокрема мати, схвалюють і цінують доньку. Навіть батько *«траплялось, поводився дивно, ніби чувся винуватим і хотів якось свою вину направити, – раз, приміром, привіз Ганнусі з ярмарку шовкових бинд, червоних і синіх, як справжній дівці»* [3]. З іншого – Ганнуса зазнає покарань від батька, які були несправедливими й спричинені меншою строю. Як наслідок, у дівочій душі Ганни поступово пробуджуються найтемніші сили, зокрема задрість: *«хочу бути тою дівчиною з пісні – хочу, щоб то мене так любили, коли виросту!...»* [3]. Про совість зовсім не йдеться. Отже, у творі цілком очевидно зреалізована ідея фрейдівського психоаналізу.

Ця ідея знайшла продовження у глибинній психології К. Г. Юнга: «колективне несвідоме складається з первинних психічних образів – «архетипів» (первинних моделей), які є основою специфічно людського способу сприйняття, переживання і реагування (тобто загальнолюдські стереотипи реагування під час зустрічі з родичами, іншими людьми, небезпекою тощо)» [2, с. 10]. Поняття «несвідоме» К. Г. Юнг запозичив у З. Фрейда і диференціював його на «особисте несвідоме» та «колективне несвідоме». Останнє є загальною пам'яттю народу й основою духовного життя кожної людини. Юнг розкриває зміст колективного несвідомого через архетипи. Спостерігаємо його розгортання в повісті Оксани Забужко.

В образі Марії, матері Ганни й Оленки, авторка втілила архетип Великої Матері (Божої Матері Марії). Міф про Велику Матір пов'язаний із допатріархальним періодом, матриархатом та культом переродження, а сама Мати є беззаперечною силою. Якщо в суспільстві жінка має своє місце й функції, то письменниця у творі репрезентувала жінку, материнство якої є комплексом допатріархальних ідей.

У «Казці про калинову спілку» цей архетип має експресивне значення, постає нагадуванням про вічне жіноче начало світу. Оксана Забужко від супротивного подає спотворений образ Предвічної Жінки як відродження архаїчної сутності вічного материнства. Замість культу сексуальності у творі бачимо Марію, яка вийшла за нелюба (*«за свого Василя Марія віддалася – з досади, чисто з серця і ні з чого більш, просто, отак як стояла, впадила була своєю батькові межі очі»*) [3]. Жіноче щастя письменниці замінює на болоче (*«печія точила ро-*

ками Маріїне серце, перетворюючи його на ятрючу, навіть і сном непогасиму пустку, що волала втишення, наче випалена земля води у спеку», «і тут вона справді закричала звіром, чийсь руки (що потім виявилися її власними) замулили їй рота, і світ довкола неї і в ній обвалився, як крокви в обнятому пожежею домі») [3].

Народження доньок сприймаємо як передачу жіночих нещаст, заперечення маскуліності («І так вийшло само собою, що друга з черги дочка – ніби Марії на роду було написано приводити самих дівчат, ніби янгол зліва чи справа недремно пильнував над їхньою з Василем шлюбною постелею, щоб не заклонувсь хлопець») [3]. Чоловічому гендеру Марія не давала початку: вона «раз у раз недоношувала, скидала, і він сердився на неї тим, що невиразно чув свою вину, – ніби то йому щоразу бракло мужської снаги рівно настільки, аби остаточно підштовхнути заклонуте дитинча провратися на світ») [3]. Марія оцінює власне життя як суцільне страждання («От вам і всенький жіноцький вік – не встигаєш оханутися, аж уже й дочка на виданні, а ти вже – бабою, дарма що й тобі брови ще не злиняли, – гов, люди, а де ж моє життя, в яку ополонку провалилося за щоденним поранням-шпортанням, хата-поле-город-кури-гуси-свині-корови, дитячі хвороби, ниючі надвечір крижі») [3].

Образ матері Марії викликає асоціації з архетипом Великої Матері. В їхніх долях багато спільного. По-перше, Україна-мати і Велика Мати асоціюються з порятунком і захистом. Мати Марія теж намагалася бути такою. По-друге, вони є носіями магічного авторитету жіночого первня. Але є те темне, що поїдає кожен із образів – усі вони втрачають своїх дітей. До речі, нинішня геополітична ситуація в Україні і світі підтверджує втрату чоловічого гендеру.

Отже, юнгівський архетип дає можливість інтерпретувати колективне несвідоме як засторогу. О. Забужко вибудовує образ матері Марії як заперечення токсичної аморальності – вказує на материнство як символ вічних духовних цінностей.

**Висновки.** Психоаналітична інтерпретація повісті О. Забужко дала можливість віднайти нові смисли «Казки про калинову сопілку». Виявлено, що ідеї З. Фрейда та К. Г. Юнга допомагають зрозуміти поведінку Ганни та її матері Марії. Установлено, що в діях Ганни, яка розкривалася у вчинках, взаєминах із членами родини, конфліктних ситуаціях, снах, домінує несвідоме, що й призводить до гріховних вчинків. Гріховність письменниці зображує як засторогу і спрямовує в русло екстравертності. Образ матері Марії, який ми інтерпретували юнгівськими засобами, є антиподом до абсолютного типу жінки – символу жінки-матріарха, яка народжує дітей у коханні й повазі, є взірцем праведного й боголюбивого життя. Градація образу матері – архетипу Великої Матері – образу України-матері уварозно актуальність твору, а відтак вимагає від кожної української жінки материнської самопосвяти власній сім'ї і своїй великій родині – Нації.

*Abstract.* The article is devoted to the psychoanalytical interpretation of O. Zabuzhko's Tales of the Viburnum Pipe. It has been established that the ideas of Z. Freud and K. G. Jung provide an opportunity to understand the behavior of the main character Hanna and her mother – Maria. It is revealed that the unconscious nature of Anna's actions gives rise to sinfulness, and the writer presents the image of Mary's mother as a warning. The gradation of the images of Mother Mary – the archetype of the Great Mother – the mother of Ukraine, has been developed. This confirms the relevance and significance of the work, rich in meanings.

*Key words:* psychoanalysis, model of psyche (according to Z. Freud), Electra complex, unconscious, archetype.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Просалова В. А. Методичні поради до вивчення курсу «теорія літератури (ідеї, концепції, школи)» для здобувачів ОП «Українська мова та література» СО «Магістр». Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 52 с.
2. Забужко О. С. Казка про калинову сопілку: повість. Київ: Факт, 2000. 82 с. URL: <https://www.ukr-lib.com.ua/books/printit.php?tid=3288>
3. Анастасьєва Д. С. Інтертекстуальні зв'язки «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. Донецьк, 2011. Вип. 1. С. 13–18.
4. Радько Г. Архетипи та екзистенціали в «Казці про калинову сопілку» Оксани Забужко. *Філологічні семінари*. 2013. Вип. 16. С. 263–269.
5. Ференц Н. С. Сучасні методологічні засади літературознавства: навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету; упоряд. О. М. Чижмар; відповід. за вип. В. В. Барчан. Ужгород: Гражда, 2021. 140 с.

6. Мхитарян О. Д., Яременко С. А. Специфіка художнього моделювання образів-антиподів у «Казці про калинову сопілку» О. Забужко. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. Миколаїв, 2015. Вип. 1(15). С. 101–104.
7. Багрий Я. Т. Психодіагностика: навч. посіб. Київ: ДП «Вид. дім “Персонал”», 2016. 138 с.
8. Усатенко Л. Трагізм долі двох сестер у повісті «Казка про калинову сопілку» Оксани Забужко. *Наука. Освіта. Молодь*. 2019. № 3. С. 135–138.

УДК 811.111'373.2'255.4

## СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З НУМЕРАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ

*В. О. Павлова, Н. В. Стрюк*

*Анотація.* Статтю присвячено дослідженню семантичних особливостей англійськомовних фразеологічних одиниць з нумеральним компонентом. Актуальність обраної теми зумовлена потребою в ґрунтовному аналізі особливостей фразеологізмів з нумеральним компонентом у сучасній англійській мові. У науковій розвідці розглянуто основні підходи до тлумачення поняття фразеологічної одиниці, з'ясовано місце нумеральних фразеологізмів у системі фразеологічних одиниць, визначено три тематичні групи фразеологізмів з нумеральним компонентом, проаналізовано використання числових компонентів у досліджуваних одиницях.

*Ключові слова:* фразеологічна одиниця, нумеральний компонент, семантика.

**Вступні зауваження.** Мова являє собою систему знаків, що використовується для комунікації та пізнання. Виконуючи різні функції, вона є засобом передачі і зберігання знань та людського досвіду. Національно-культурні чинники: умови життя народу, менталітет, особливості культури, своєрідність мовного розвитку – відображаються у мові. Суспільний характер мови визначає її кумулятивну функцію, тобто здатність вбирати в себе та зберігати інформацію. Національна своєрідність культури знаходить своє вираження особливо яскраво на фразеологічному рівні мови. Числа з давніх-давен були тісно пов'язані з життєдіяльністю людей. Відображаючи мудрість і мистецтво народів, числівники є важливим компонентом у картині світу, тому що в будь-якій мові є певна кількість фразеологізмів із числами.

Дослідження фразеологізмів має важливе місце в сучасній лінгвістиці. Так, синтаксичну структуру фразеологічних одиниць студіює Б. Брюнінг [1], особливості структури та семантики ідіом досліджує К. Фелбаум [2], фразеологізмат на позначення простору присвячені праці Н. Венжинович [3], фразеологічні одиниці, які характеризують людину, аналізує І. Гарбера [4], фразеологізми з онімним компонентом виступають предметом наукових розвідок Ю. Ковалюка [5], І. Запужляк досліджує фразеологізми з компонентом на позначення неживої природи в зіставному аспекті [6]. Водночас ще є багато питань у галузі фразеології, які і досі залишаються дискусійними і, звичайно, потребують подальшого вивчення. Актуальність цієї статті зумовлена потребою в ґрунтовному дослідженні особливостей англійськомовних фразеологізмів з нумеральним компонентом.

Мета роботи полягає у визначенні та аналізі особливостей семантики фразеологізмів з нумеральним компонентом в англійській мові. Досягнення мети стає можливим за умови вирішення таких завдань: розглянути основні підходи до трактування поняття фразеологічної одиниці; з'ясувати місце нумеральних фразеологізмів у системі фразеологічних одиниць; дослідити особливості семантики англійськомовних фразеологічних одиниць з нумеральним компонентом.

Об'єктом дослідження є англійськомовні фразеологічні одиниці з нумеральним компонентом. Предметом дослідження виступають семантичні особливості фразеологічних одиниць з нумеральним компонентом в англійській мові. Матеріалом дослідження слугують 103 англійськомовні фразеологічні одиниці з нумеральним компонентом, отримані методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел.

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких методів та прийомів лінгвістичного аналізу: описовий метод для пояснення особливостей будови досліджуваних фразеологічних одиниць; аналіз наукової літератури для

дослідження фразеологічних одиниць з нумеральним компонентом; компонентний аналіз, що полягає у розчленуванні змісту фразеологічної одиниці на компоненти, з яких вони складаються, і представлення значення.

**Теоретичні засади дослідження.** Зусилля багатьох сучасних теоретиків-фразеологів скеровані на те, щоб виробити чіткі критерії відмежування фразеологічних явищ від нефразеологічних. Фразеологічні одиниці відзначаються низкою ознак, що дають змогу вважати їх самостійними одиницями мови, відмінними від інших лінгвістичних одиниць.

Українська дослідниця Л. Скрипник виділяє такі ключові характеристики фразеологічних одиниць: нарізну оформленість, граматичну організацію, цілісність значення та традиційність відтворення [7, с. 11]. На думку професора Каліфорнійського університету С. Гріса, фразеологізм – це «форма лексичної одиниці у поєднанні з одним чи більшою кількістю граматичних елементів різних видів, які функціонують як одне семантичне ціле у реченні, частота відтворення якого є вищою, ніж очікується на основі випадковості» [8, с. 5].

Услід за вітчизняними та зарубіжними науковцями, ми вважаємо, що фразеологічні одиниці є самостійними одиницями мови, сталими компонентами, постійними за своїм значенням, складом і структурою, містять елементи національно-культурних особливостей, а також характеризуються семантичною цілісністю.

Фразеологічні одиниці з нумеральним компонентом характеризуються відтворюваністю, відносною стабільністю структурних елементів та семантичною цілісністю. Компоненти аналізованих фразеологізмів мають здатність семантично модифікуватися – частково або повністю. Внаслідок втрати первісного значення числівники у фразеологічних одиницях з нумеральним компонентом переходять у розряд потенційних слів або слів, що зберегли певну смислову спрямованість [9].

Образна основа фразеологізмів з нумеральним компонентом формується під впливом семантичних чинників – метафоризації, метонімізації, тропів, алогічного поєднання слів, а також меншою мірою – як результат зовнішньої організації фразеологічних одиниць.

На загальну теорію творення фразеологічної семантики проливають світло дослідження окремих груп фразеологізмів, об'єднаних за наявністю в них спільних рис певного характеру. Такими зазвичай виступають окремі структурні моделі, фразеосемантичні групи, особливості компонентного складу фразеологічних одиниць тощо [9].

На думку Н. Глінки, І. Волощук, Г. Усик, однією з категорій, яка утворює усталені вирази, виступає категорія квантитативності, що виражає зовнішню визначеність об'єкта: його величину, число, об'єм, тощо. Граматичним ядром категорії квантитативності є числівники та злічувані іменники [10].

**Викладення основного матеріалу.** Дослідивши семантику аналізованих фразеологізмів, було визначено три основні тематичні групи фразеологічних одиниць з нумеральним компонентом:

1) фразеологічні одиниці з кількісними числівниками (85 од., 82,5 %), наприклад: *three-quarter* 'портрет, що показує три чверті обличчя'; *not have two pennies to rub together* 'вітер гуде в кишенях';

2) фразеологічні одиниці з порядковими числівниками (10 од., 9,7 %), наприклад: *at first hand* 'із перших вуст'; *get a second wind* 'відкрилося друге дихання'; *third time lucky* 'Бог любить трійцю';

3) фразеологічні одиниці з кількісними словами (8 од., 7,8 %), наприклад: *have many irons in the fire* 'робити багато речей одночасно'; *know how many beans make five* 'бистрий на розум'; *all or nothing* 'все, або нічого'.

Визначивши основні тематичні групи досліджуваних фразеологізмів, вважаємо доцільним проаналізувати власне нумеральні компоненти, які є основними словами і впливають на цілісне значення фразеологічної одиниці.

Найпопулярнішим нумеральним компонентом англійськомовних фразеологізмів є кількісний числівник *two*, який був зафіксований у 27 одиницях, тобто 26,2 %, наприклад: *not have two pennies to rub together* 'вітер гуде в кишенях'; *an hour in the morning is worth two in the evening* 'ранок вечора мудріший'; *in two* 'надвоє'.

Наступним, не менш важливим компонентом, є числівник *one*, що свідчить про збереження певної смислової спрямованості, наприклад: *the last but one* ‘передостанній’; *one swallow doesn't make a summer* ‘одна ластівка весни не робить’; *better one small fish than an empty dish* ‘на безриб’ї і рак риба’; *one nation* ‘один народ’. Було виділено 19 фразеологічних одиниць, що становить 18,4 %.

Також досить часто вживається компонент *nine*, було виокремлено 8 одиниць, тобто 7,7 %, наприклад: *dressed up to the nines* ‘одягнутий модно, зі смаком’; *a stitch in time saves nine* ‘усуньте проблему зараз, інакше пізніше буде гірше’; *to give presents by nines* ‘виражають глибоку повагу’; *a cat has nine lives* ‘живучий’; *the whole nine yards* ‘все, від початку до кінця’.

У процесі аналізу було виділено однакову кількість фразеологізмів з компонентами *three* та *all*, по 6 одиниць, тобто 5,8 %, наприклад: *third time lucky* ‘Бог любить трийцю’; *three sheets in the wind* ‘море по коліна’, ‘п’яний’; *not worth three straws* ‘гроша мідного не вартий’, та *all things are difficult before they are easy* ‘варто почати’; *all your geese are swans* ‘кожен кулик своє болото хвалить’; *by all means* ‘за всяку ціну’.

Наступним за частотою вживання є компонент *ten*, що складає 4 одиниці, тобто 3,9 %, наприклад: *to talk ten to the dozen* ‘говорить безперестанку’; *the upper ten* ‘верхівка суспільства’, ‘невелика елітна група’; *a dime a dozen* ‘щось просте, поширене’.

Однаковою численністю характеризуються компоненти *four* та *seven*, під час роботи було виявлено по 3 фразеологічні одиниці, що становить 2,9 %. Наприклад: *four-in-hand* ‘галстук самов’яз’; *four corners of the world* ‘чотири сторони світу’; *ta in seventh heaven* ‘на сьомому небі, дуже щасливий’; *seven-league boots* ‘чоботи-скоророходи’.

Рідко зустрічаються фразеологізми з компонентами *many*, *five* та *hundred*. Всього було зафіксовано по 2 фразеологічні одиниці, тобто 1,9 %. Наприклад: *have many irons in the fire* ‘робити багато речей одночасно’; *know how many beans make five* ‘бистрий на розум’; *take the fifth* ‘відмовлятися відповідати на незручне запитання’; *bunch of fives* ‘кулак’; *a hundred percent* ‘на сто процентів’; *a great (long) hundred* ‘сто двадцять’.

Найменшою продуктивністю характеризуються компоненти *six*, *eight*, *eleven*, *eighteen*, *twenty*, *fourty* та *fifty* було виділено лише по 1 одиниці, що становить 0,9 %, наприклад: *six feet under* ‘мертвий’; *behind the eight ball* ‘у невігідному становищі’; *at the eleventh hour* ‘в останю мить’; *eighteen carat lie* ‘відверта брехня’, ‘зухвала брехня’; *twenty and twenty times* ‘раз за разом’, ‘повторно’; *forty winks* ‘короткий сон’; *to have fifty things to tell smb.* ‘мати багато новин для когось’.

Проаналізувавши фразеологізми з нумеральним компонентом в англійській мові, слід зазначити, що у багатьох фразеологічних одиницях вживається одразу по два компоненти. Наприклад, у фразеологізмах *kill two birds with one stone* ‘зробити дві речі за один раз’, ‘вбити двох зайців одним пострілом’, *four eyes see more than two* ‘розум добре – а два краще’, *once bitten, twice shy* ‘ви обережніші після того, як постраждали’, було використано компоненти *two* і *one*, *four* і *two*, а також *once* і *twice*.

**Висновки.** Фразеологічні одиниці з нумеральним компонентом характеризуються стабільністю елементів та їх семантичною цільністю. Семантика фразеологічних одиниць, що з’являється внаслідок метафоричного перетворення семантики вихідних словосполучень, складається у процесі когнітивної інтеграції пізнання навколишньої дійсності.

У межах аналізованих фразеологічних одиниць із нумеральним компонентом було виділено три тематичні групи, з яких найчисленнішими є фразеологізми з кількісними числівниками, а найменш численними – фразеологізми з кількісними словами. Четверть аналізованих фразеологічних одиниць містить кількісний числівник *two* (27 од., 26,2 %), високою продуктивністю характеризуються нумеральні компоненти *one* (19 од., 18,4 %), *nine* (8 од., 7,7 %), *three* (6 од., 5,8 %) та *all* (6 од., 5,8 %). Кожен сьомий фразеологізм (14 од., 13,6 %) містить кілька нумеральних компонентів.

Перспектива подальшого дослідження полягає в аналізі фразеологічних одиниць з нумеральним компонентом на матеріалі кількох мов у зіставному аспекті.



*Abstract.* The article is devoted to the study of semantic features of the English idioms with a numerical component. The relevance of the chosen topic is determined by the need for more thorough analysis of the features of idioms with a numerical component in the modern English language. The paper highlights the main approaches to the interpretation of the idiom and the place of numerical idioms in the general system of idioms. Three thematic groups of idioms with a numerical component were defined and the use of numerical components in the studied units was analysed.

*Keywords:* idiom, numerical component, semantics.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bruening B. Idioms, Collocations and Structure. *Natural Language & Linguistic Theory*. 2020. V. 38, № 2. P. 365–424.
2. Fellbaum C. How Flexible Are Idioms? A Corpus-Based Study. *Linguistics*. 2019. № 4, V. 57. P. 735–767.
3. Венжинович Н. Ф. Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект. *Prostor in čas v frazeologiji: kolektivna monografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 2016. S. 423–428.
4. Гарбера І. В. Концепт людина в українській літературній фразеології: соматичний код культури. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Філологія*. 2020. Вип. 1(43). С. 80–85.
5. Ковалюк Ю. В. Онтологія ідіоматики в структурі лінгвістичної парадигми. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2015. № 740–741. С. 78–80.
6. Запужляк І. М. Структурні та семантичні особливості фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українських мовах: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Вінниця, 2021. 252 с.
7. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 278 с.
8. Gries S. T. Phraseology and Linguistic Theory: A Brief Survey. *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective* / Eds. F. Meunier, S. Granger. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008. P. 3–25.
9. Прядко І. А. Шляхи творення семантики фразеологічних одиниць з нумеративним компонентом в українській мові. *Учені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія*. 2007. Т. 20(59). № 6. С. 106–111.
10. Волощук І. П., Глінка Н. В., Усик Г. М. Фразеологічні словосполучення з нумеральним компонентом: лексико-семантичний та перекладацький аспекти. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2012. № 22. С. 109–113.

УДК 347.56:614.25

## МЕДИЧНА ПОМИЛКА ЯК ОСОБЛИВА ПІДСТАВА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

*О. С. Грабар, Е. А. Писарєва*

*Анотація.* У статті досліджується поняття медичної помилки. Аналіз цього явища дає підстави розглядати його як медичне та правове поняття одночасно. Визначено, що причини лікарських помилок можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Вказано на необхідність відрізнити випадки завдання шкоди пацієнтові внаслідок неправомірних дій медичного працівника та внаслідок дії невідворотних обставин, за існування яких не відбувається оцінка дій лікаря та настання відповідальності, а існує лише шкода як наслідок казусу.

*Ключові слова:* медична помилка, шкода, відшкодування шкоди, цивільно-правова відповідальність, неправомірні дії, казус.

Загальновідомим є вислів: «Errare humanum est» – «Людині властиво помилятися». Проте, на жаль, цей вислів безспірно відображає реалії сучасної лікарської діяльності. Згідно з оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, в Україні від лікарських помилок щоденно помирають 5–7 пацієнтів, а інвалідами стають 25–30 людей, хоча відповідної офіційної статистики в нашій країні немає [1].

Питання медичних помилок розглядається і в юридичній, і в медичній літературі. Дискусійним є сама природа цього явища, що ускладнюється відсутністю поняття медичної помилки у чинному законодавстві України, а також пов'язане з цим питання юридичної відповідальності за її вчинення [2, с. 59].

У юридичній літературі дослідженню медичних помилок та відшкодуванню шкоди, завданої наданням медичних послуг, присвячені наукові праці вчених, як-от: С. В. Антонов, С. Б. Булеца, А. А. Герц, Т. В. Волинець, І. В. Давидовський, О. В. Крилова, С. В. Михайлов, Н. В. Павловська, М. І. Пирогов, А. М. Савицька, С. Г. Стеценко, Р. О. Стефанчук, Н. В. Терещенко, Я. М. Шевченко та ін. Проте сьогодні проблема медичних помилок та відшкодування шкоди, завданої наданням медичних послуг, залишається актуальною через активний розвиток медицини та потребує фундаментальних опрацювань, які б відображали сучасний погляд на обрану проблематику.

*Метою дослідження є визначення поняття медичної помилки як підстави для відшкодування шкоди, завданої наданням медичних послуг.*

Сьогодні на доктринальному рівні існують різні підходи до розуміння медичної помилки. Вперше термін «лікарська помилка» ввів у науковий обіг видатний вітчизняний хірург М. І. Пирогов, який визначив її як хибні висновки і дії лікаря під час установлення діагнозу захворювання, визначення тактики і методики його лікування [24, с. 37]. На думку А. В. Максименко, «Лікарська помилка – це діяльність або бездіяльність медика, яка може призвести до дуже трагічних наслідків» [3, с. 114].

Більшість представників медичної професії дотримуються думки про те, що медична помилка є об'єктивним явищем і виникає внаслідок недостатньої розвиненості медичної науки, атипового перебігу хвороби, індивідуальних непередбачуваних особливостей організму людини, недосконалості діагностичної апаратури або навіть добросовісної омани лікаря, водночас не тягне за собою юридичних наслідків у вигляді відповідальності. На протиположному підході юристи вбачають у діях або бездіяльності лікаря медичну помилку за наявності лише негативних наслідків для здоров'я та життя пацієнта – погіршення стану здоров'я, інвалідності або смерті, не оцінюючи правомірність дій або бездіяльності медичного працівника.

З'ясування юридичної природи медичної помилки має велике практичне значення також через загрозу притягнення медичного працівника до юридичної відповідальності майнового характеру – цивільно-правової чи взагалі пов'язаної з обмеженням волі – кримінально-правової відповідальності.

За визначенням О. Мостовенко, «Лікарською помилкою є помилка, яка має місце внаслідок неправильних дій лікаря в процесі постановлення діагнозу або призначення лікування» [4, с. 39].

Погоджуючись із цією думкою загалом, слід зауважити, що поняття медичної помилки є ширшим за поняття лікарської помилки, адже включає в себе помилки будь-кого з медичних працівників, а лікарська помилка передбачає лише помилку лікаря під час здійснення ним лікарської діяльності.

За Р. С. Титкало та Т. В. Гандзій, «Медична помилка – це недбалі, несумлінні, необережні дії та прийоми з надання медичної допомоги (послуг), результатом яких виявилось тілесне ушкодження або смерть пацієнта» [5, с. 100].

На думку О. В. Оніщенко та В. В. Єрзаулова, «Медична помилка – це дії або бездіяльність медичного працівника, які призвели до негативних для здоров'я чи життя пацієнта наслідків та які викликані об'єктивними факторами, в силу яких виключається можливість притягнення медичного працівника до юридичної відповідальності» [6, с. 95].

Адвокат Я. Триньова підкреслює, що в юриспруденції поняття лікарської чи медичної помилки розглядають крізь призму наявності або відсутності вини у діях конкретної особи, зокрема медичного працівника. Поняття вини є більш значущим, ніж усі інші розуміння так званої лікарської помилки. Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність [7].

Також вона звернула увагу на те, що за будь-яку лікарську помилку може настати правовий наслідок у вигляді компенсування шкоди. Зокрема, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) передбачає, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної чи юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної чи юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Правовою основою відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, є низка норм ЦК України, зокрема ст. 22 ч. 1 (Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди); ст. 23 (Відшкодування моральної шкоди); ст. 906 (Відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг); ст. 1166 (Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду); ст. 1167 (Підстава відповідальності за завдану моральну шкоду); ст. 1168 (Відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи); ст. 1195–1203 (статті, що регулюють порядок відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю); ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів» (Права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт / надання послуг).

Стаття 1172 ЦК України передбачає відповідальність закладу охорони здоров'я за шкоду, завдану його працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Причому норма цієї статті передбачає відшкодування шкоди і майнової, і моральної [8].

Слід підкреслити, що медична організація відповідає не просто за фактичні дії медичного працівника, а сама є особою, що заподіяла шкоду. Дії і воля працівників під час виконання трудових (цивільно-правових) обов'язків розглядаються як дії і воля самої юридичної особи, оскільки зазначені особи висловлюють її під час виконання обов'язків із надання медичних послуг. Коли йдеться про медичного працівника, який займається індивідуальною медичною практикою, то відповідальною є особа, яка безпосередньо завдала шкоди.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що медична помилка має суперечливу правову природу, дискусійним залишається поняття медичної помилки та правових наслідків її вчинення. Основною причиною юридичної невизначеності цієї категорії є відсутність у національному законодавстві легального визначення медичної помилки.

Проте пропонується під медичною помилкою розуміти винні дії або бездіяльність медичного працівника, пов'язані зі здійсненням ним медичної діяльності, внаслідок вчинення яких спричиняється шкода здоров'ю або життю пацієнта чи виникає загроза спричинення такої шкоди.

Отже, можна стверджувати, що медична помилка за своєю юридичною природою є цивільно-правовим деліктом у сфері охорони здоров'я та має такі кваліфікаційні ознаки: по-перше,

вчиняється спеціальним суб'єктом – медичним працівником, по-друге, обов'язковим є наявність вини (у формі необережності), по-третє, такі дії або бездіяльність спричиняють шкоду здоров'ю чи життю пацієнта або створюють загрозу настання таких наслідків. Вчинення медичної помилки тягне за собою настання цивільно-правової відповідальності.

Причини виникнення таких помилок прийнято поділяти на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивними, зокрема, є: відсутність належних умов, необхідних для проведення повноцінного лікування; недосконале вивчення медичною наукою причин виникнення захворювання та ланок його перебігу; недосконалість способів лікування захворювання; індивідуальні особливості організму пацієнта та важкість його стану, наприклад, індивідуальні особливості будови органів пацієнта чи вроджені вади розвитку.

До суб'єктивних належать такі: недостатньо високий рівень підготовки конкретного медичного працівника; неправильне трактування медичним працівником результатів проведених діагностичних процедур; недооцінка чи переоцінка лікарем рекомендацій фахівців інших спеціальностей, запрошених для консультації [9].

Проаналізувавши причини виникнення та ознаки помилок, викликаних суб'єктивними факторами, С. В. Антонов приходить до висновку, що такі помилки містять вину медичного працівника, і відповідно зумовлюють застосування цивільно-правової відповідальності [3, с. 20]. До того ж єдиною формою вини у цьому разі буде необережність. Наявність умислу автоматично переводить помилку до розряду злочинів.

Поряд із помилкою лікаря, що тягне за собою відповідальність, є також такі помилки – дії або бездіяльність медичних працівників, – що мають казуальний характер або прирівнюються до непереборної сили, і відповідно не передбачають настання цивільно-правової відповідальності.

У якості прикладу варто згадати Постанову Верховного Суду у справі № 572/2718/19 від 26 жовтня 2022 р. У цій справі позивачка вимагала відшкодування моральної шкоди за ненадання медичної послуги через бездіяльність лікаря, через що її дитина померла. Проте у цій справі були наявні невідворотні обставини, і суд дійшов висновку, що не можна вважати протиправним непроведення медичним персоналом пологового відділення Сарненської ЦРЛ скринінгу (відбору зразків крові) на фенілкетонурию у січні 1990 р. за умов, коли такий скринінг було запроваджено в цій лікарні лише із грудня 1990 року [10].

Медична помилка – це завжди непропорційні дії медичного працівника, під якими треба розуміти нехтування ним встановлених у медицині правил (протоколів) лікування та діагностування, знаннями медичної науки про функціонування людського організму, про наслідки застосування певних медичних препаратів у певних станах (вагітність, хронічні захворювання, патології тощо), якими він повинен володіти відповідно до своєї спеціалізації. Звичайно, непропорційність дій має встановлюватися залежно від кваліфікації лікаря, сфери його знань та сучасного підходу медичної науки до лікування та діагностування лікарем певних захворювань. Пропорційність дій або бездіяльності медиків повинна оцінюватися, виходячи з сучасного стану розвитку медичної науки та практики. Звісно ж, непропорційність дій буде встановлюватися в кожному конкретному випадку судом, але з аналізу статистичних даних та судової практики можна зробити висновок, що до таких дій, зокрема, належать нехтування та порушення медичними працівниками встановлених у медицині протоколів лікування та діагностування, неувважне ставлення до хворого, неналежне виконання своїх професійних обов'язків, недостатня кваліфікація, одним словом – недостатня майстерність або халатність лікаря. Медична помилка як казус буде виключати настання цивільно-правової відповідальності.

Отже, особливою підставою відшкодування шкоди, завданої при наданні медичних послуг, є медична помилка, яка розглядається як медичне та правове поняття одночасно і під якою пропонується розуміти винні дії або бездіяльність медичного працівника, пов'язані зі здійсненням ним медичної діяльності, внаслідок вчинення яких спричиняється шкода здоров'ю або життю пацієнта або виникає загроза спричинення такої шкоди. Поняття медичної помилки є ширшим за поняття лікарської помилки, адже включає в себе помилки будь-кого з медичного персоналу, який надає медичні послуги чи допомогу, а лікарська помилка передбачає лише помилку лікаря під час здійснення ним лікарської діяльності. Необхідно відрізнити випадки

завдання шкоди пацієнтові внаслідок неправомірних дій медичного працівника та внаслідок дії невідворотних обставин, за існування яких не відбувається оцінка дій лікаря, а існує лише шкода як наслідок випадку (казусу).

*Abstract.* The article examines the concept of a medical error. The analysis of this phenomenon gives reasons to consider it as a medical and legal concept at the same time. It was determined that the causes of medical errors can be divided into objective and subjective. It is pointed out that it is necessary to distinguish between cases of harm to the patient as a result of the wrongful actions of a medical worker and as a result of the action of unavoidable circumstances, in the presence of which there is no assessment of the doctor's actions and the onset of liability, but there is only damage as a consequence of the incident.

*Keywords:* medical error, damage, compensation for damage, civil liability, wrongful actions, incident.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мкртчичева М. Проблема: Помилитися за здоров'я. Українське законодавство не передбачає лікарських помилок. *Український юрист*. 2021. № 7–8. URL: <https://www.legalalliance.com.ua/publikacii/ukrainske-zakonodavstvo-ne-perebchae-likarskih-pomilok/> (дата звернення: 18.03.2023).
2. Грабар О. С. Щодо визначення медичної помилки як підстави відшкодування шкоди. *Теорія і практика сучасної науки та освіти*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 11–12 грудня 2022 р.). Львів: Львівський науковий форум, 2022. С. 59–62.
3. Максименко А. В. Проблема лікарської помилки. *Kharkiv international annual scientific meeting*: матеріали науково-практичної конференції студентів, молодих вчених та лікарів (Харків, 20 травня 2020 р.). Харків: ХНМУ, 2020. С. 114–115.
4. Мостовенко О. Поняття, ознаки та класифікація лікарських помилок. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 37–40.
5. Титикало Р. С., Гандзій Т. В. Лікарська (медична) помилка: медичне та правове поняття. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 99–103.
6. Оніщенко О. В., Єрзаулова В. В. Медична помилка: правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 92–96.
7. Медична помилка як об'єктивний атрибут практичної діяльності медичного працівника. URL: <https://www.umj.com.ua/article/165368/medichna-pomilka-etichni-ta-pravovi-aspekti> (дата звернення: 17.03.2023).
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
9. Лікарська помилка: види, причини, наслідки. URL: <https://medplatforma.com.ua/article/926-lkarska-pomilka-vidi-prichini-nasltdki> (дата звернення: 26.10.2022).
10. Постанова Верховного Суду від 26 жовтня 2022 р. у справі № 572/2718/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107011846> (дата звернення: 26.10.2022).

УДК 342.56

## АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

*Д. Л. Драч, Т. В. Міхайліна*

*Анотація.* Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем судового провадження у справах про адміністративні правопорушення. За допомогою загальнонаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, індукція, діалектичний, системно-структурний методи) з'ясовано вплив нормативно-процесуальних проблемних аспектів на якість судового провадження; приватнонаукові методи (правове моделювання, формально-юридичний метод) сприяли аналізу судової практики, наукової літератури і проєктуванню необхідних законодавчих змін; спеціальні методи (кібернетичний, синергетичний методи) використовувалися для виявлення особливостей структури положень КУпАП та їх цільового призначення, формулювання перспектив їх удосконалення. Визначено й охарактеризовано проблеми судового провадження у справах про адміністративні правопорушення, досліджено новітні наукові джерела і судову практику та розроблено пропозиції щодо удосконалення правового регулювання судочинства у справах про адміністративні правопорушення.

*Ключові слова:* судове провадження, справи про адміністративні правопорушення, правове регулювання, проблемні аспекти.

**Вступ.** Судочинство в справах про адміністративні правопорушення покликане забезпечувати реалізацію завдань провадження у справах про адміністративні правопорушення, які визначені ст. 245 КУпАП, що включають: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування

обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності [1]. Як відомо, структура і зміст КУпАП базуються на інтегрованому підході до врегулювання провадження в справах про адміністративні правопорушення, що здійснюється судовими та іншими органами, уповноваженими розглядати відповідні справи. Водночас судове провадження в справах про адміністративні правопорушення характеризується наявністю низки нормативно-процесуальних проблемних питань, які потребують вирішення.

Новітні дослідження проблем судового провадження в справах про адміністративні правопорушення здійснювали, зокрема, В. В. Горкава, Н. О. Зозуля, І. С. Іванов, О. Ю. Макаренко, Ю. Ю. Пайда, П. І. Пархоменко, В. В. Хомулянський та інші науковці. Проте здійснення судового провадження в справах про адміністративні правопорушення все ще супроводжується низкою нормативно-процесуальних проблемних аспектів і потребує практикоорієнтованого й системного підходу до їх вирішення, що і обумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Метою статті є виявлення та характеристика актуальних проблем судового провадження в справах про адміністративні правопорушення, аналіз відповідних новітніх наукових джерел і судової практики та формулювання пропозицій щодо удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в справах про адміністративні правопорушення з урахуванням сучасних тенденцій його розвитку.

**Основний розділ.** Судове провадження в справах про адміністративні правопорушення характеризується доволі специфічними рисами, що пов'язано зі структурними особливостями КУпАП і з сутністю справ, що розглядаються. Усе це спричиняє наявність проблемних питань правового регулювання та реалізації відповідних норм на практиці, тому такі проблеми слід віднести до нормативно-процесуальних. Більшість науковців визнають, що поточний стан розгляду справ про адміністративні правопорушення потребує оптимізації. Наприклад, Ю. Ю. Пайда відзначає, що небезпеку становить неповнота правового регулювання, яка суттєво ускладнює забезпечення високих стандартів правосуддя під час вирішення спірних питань, що виникають у процесі розгляду справи. У чинному КУпАП не встановлено порядку судового розгляду справ, зокрема, не визначено стадії судочинства в провадженні в зазначених справах, не врегульовано процес їх розгляду та відсутні конкретно визначені повноваження судів під час розгляду таких справ, що ускладнює виконання завдань цього виду судочинства загалом [2, с. 216]. Водночас В. В. Хааомулянський стверджує, що процесуальна форма реалізації адміністративної відповідальності полягає у накладенні адміністративних стягнень, які суттєво обмежують права громадян, а тому потребують гарантій їх застосування у точній відповідності до закону. Такими гарантіями є належний рівень правового регулювання, з одного боку, а з іншого, – здійснення правозастосовної діяльності на засадах принципів верховенства права, законності [3]. У межах цього дослідження пропонується звернути увагу на такі актуальні нормативно-процесуальні проблеми судового провадження в справах про адміністративні правопорушення: 1) відсутність у судочинстві у справах про адміністративні правопорушення інституту об'єднання і виділення проваджень; 2) закриття провадження у справі у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення з одночасним визнанням винуватості особи у вчиненні адміністративного правопорушення; 3) необов'язковість участі прокурора в розгляді справи про адміністративне правопорушення судом (за винятком окремих видів адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією).

**1. Відсутність у судочинстві у справах про адміністративні правопорушення інституту об'єднання і виділення проваджень**

Неврегульованість питання об'єднання і виділення проваджень у судочинстві у справах про адміністративні правопорушення є істотною прогалиною. Особливо актуальною ця проблема є у справах про ДТП, які кваліфікуються за ст. 124 КУпАП як порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, коли фактично вчинено

одне адміністративне правопорушення, але водночас є декілька порушників, і справу щодо кожного з них розглядають у різних судових провадженнях. Перспектива об'єднання таких справ в одне судове провадження пришивидшила б збір доказів, з'ясування обставин справи, дала б змогу комплексно проаналізувати суть справи і прийняти законне, обгрунтоване і вмотивоване судове рішення. Та й загалом це б забезпечило дотримання принципу процесуальної економії під час розгляду судових справ про адміністративні правопорушення. Наявність цієї нормативно-процесуальної проблеми визнається і на рівні суддів. Так, суддя Вінницького апеляційного суду Т. Б. Сало в постанові від 07.03.2023 № 135/3/23 [4] вказує, що апеляційний суд зважає на те, що відбулося одне ДТП, однак протоколи про адміністративне правопорушення розглядалися судом окремо один від одного. У разі спільного їх розгляду була б призначена одна судова автотехнічна експертиза, в якій би учасники могли запропонувати варіанти питань та погодити установу, якій було би доручено проведення такої експертизи. Задля вирішення цього проблемного питання пропонуємо доповнити КУпАП новою статтею 277<sup>-1</sup> такого змісту:

*Стаття 277<sup>-1</sup>. Об'єднання і виділення матеріалів справи про адміністративне правопорушення.*

*У разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали справ про адміністративні правопорушення щодо декількох осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності на підставі вчинення одного адміністративного правопорушення, або щодо однієї особи, яка притягається до адміністративної відповідальності на підставі вчинення кількох адміністративних правопорушень.*

*У разі необхідності матеріали справи щодо одного або кількох адміністративних правопорушень можуть бути виділені в окреме провадження, якщо одна особа притягається до адміністративної відповідальності на підставі вчинення кількох адміністративних правопорушень або дві чи більше особи притягаються до адміністративної відповідальності на підставі вчинення одного чи більше адміністративних правопорушень.*

*Не допускається об'єднання в одне провадження кількох матеріалів справ про адміністративні правопорушення, щодо яких законом визначена підвідомчість різним органам (посадовим особам), уповноваженим розглядати справи про адміністративні правопорушення, а також які належить розглядати в порядку різного судочинства.*

*Матеріали справи про адміністративне правопорушення не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту розгляду справи про адміністративне правопорушення.*

*Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів справи про адміністративне правопорушення приймається органом (посадовою особою), що розглядає справу про адміністративне правопорушення.*

*Об'єднання чи виділення матеріалів справи про адміністративне правопорушення допускається до початку розгляду справи про адміністративне правопорушення.*

*Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів справи про адміністративне правопорушення не може бути оскаржене.*

**2. Закриття провадження у справі у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення з одночасним визнанням винуватості особи у вчиненні адміністративного правопорушення**

Ще одним спірним питанням є практика закриття провадження у справі у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення з одночасним визнанням винуватості особи у вчиненні адміністративного правопорушення. З одного боку, це питання завжди покладається на розсуд суду, який, оцінивши матеріали справи, приймає рішення, керуючись своїм внутрішнім переконанням. А з іншого боку, така практика зумовлює ризик для визнаної винуватою особи залишитися без засобів для захисту своїх прав та інтересів, своєї правової позиції у справі. Є судді, які мають принципову позицію у таких справах і суворо її дотримуються, не допускаючи закриття провадження у справі у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення з одночасним визнанням винуватості особи в справі про адміністративне правопорушення. Зокрема, суддя Орхівського районного суду Запорізької

області М. М. Мінаєв у постанові від 20.12.2021 № 323/2853/21 ухвалив провадження у справі про адміністративне правопорушення закрити у зв'язку із закінченням строку накладення адміністративного стягнення, мотивуючи це тим, що передбачений ст. 38 КУпАП строк накладення адміністративного стягнення закінчився, а відтак справа не може бути розглянута в межах встановлених законом строків накладення адміністративного стягнення з причин, які від суду не залежали [5]. Аналогічне рішення прийнято суддею Голосіївського районного суду м. Києва О. В. Бойко в постанові від 22.03.2021 № 752/6617/21, мотивувальна частина якої обґрунтовується так: як зазначено в узагальненому науково-консультативному висновку Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, поєднання закриття справи з одночасним визнанням вини особи у вчиненні адміністративного правопорушення є взаємовиключними рішеннями, і прийняття таких двох взаємовиключних рішень в одній постанові про закриття справи свідчить про порушення права людини на справедливий суд, тому під час закриття провадження у справах про адміністративні правопорушення у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності, передбачених ст. 38 КУпАП, вина особи не встановлюється [6]. У науковій літературі це питання вирішується зовсім по-іншому, і такого підходу дотримується більшість науковців.

Приміром, В. В. Горкава переконана, що припинення провадження у справі про адміністративне правопорушення в таких випадках не відповідає завданням адміністративного провадження, перешкоджає реалізації принципу невідворотності настання адміністративної відповідальності, дотримання прав і законних інтересів громадян, спричиняє істотне порушення прав потерпілих та суперечить ст. 280 КУпАП, яка серед всіх обставин, що підлягають з'ясуванню при розгляді справи про адміністративне правопорушення, встановлює зобов'язання з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення та чи є дана особа винною в його вчиненні [7, с. 3003]. На нашу думку, більш переконливою є недопустимість закриття провадження у справі у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення з одночасним визнанням винуватості особи у вчиненні адміністративного правопорушення, оскільки закінчення строків накладення адміністративного стягнення логічно вказує на неможливість провадження будь-яких процесуальних дій, у тому числі щодо встановлення винуватості особи, наслідки чого матимуть для неї юридично значущий, каральний по суті характер. Зрештою, обмеженість процедури оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення виключно апеляційним порядком позбавляє особу права на захист, якщо саме суд апеляційної інстанції ухвалить таке судове рішення. Відтак ми вважаємо коректною рекомендаційну позицію, що висловлена в науково-консультативному висновку Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України, і вбачаємо потребу в тому, щоб статтю 284 КУпАП доповнити частиною третьою такого змісту:

*У випадку закриття справи про адміністративне правопорушення з підстави, передбаченої пунктом шостим частини першої статті 247 цього Кодексу, визнання особи винуватою у вчиненні адміністративного правопорушення не допускається.*

**3. Необов'язковість участі прокурора в розгляді справи про адміністративне правопорушення судом (за винятком окремих видів адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією)**

Також у судовому провадженні у справах про адміністративні правопорушення наявна проблема необов'язковості участі прокурора у розгляді справи про адміністративне правопорушення судом (за винятком окремих видів адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією). Натепер, згідно з ч. 2 ст. 250 КУпАП, участь прокурора у розгляді справи судом є обов'язковою виключно при провадженні у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 172<sup>4</sup>–172<sup>9</sup>, 172<sup>9-2</sup> цього Кодексу. Решта повноважень прокурора під час провадження в справах про адміністративні правопорушення зводиться до здійснення прокурорського нагляду за виконанням законів при провадженні у справах про адміністративні правопорушення, що врегульовано ч. 1 ст. 250 КУпАП. За відсутності прокурора в судовому процесі роль обвинувача мала б виконувати особа, яка склала протокол про адміністративне правопорушення, проте на практиці такі особи беруть участь у судовому розгляді справи ду-



же рідко. Тож зараз суд під час провадження у справах про адміністративні правопорушення фактично виконує дві функції – обвинувачення і правосуддя, перетягуючи на себе роль прокурора. ЄСПЛ недарма відносить кримінальні справи і справи про адміністративні правопорушення до однієї категорії – кримінального обвинувачення, адже ці справи мають єдину деліктну природу, яка хоч і містить істотні відмінності, проте водночас є схожою за суттю. Звуження обсягів наглядових повноважень прокурорів є наслідком адаптації українського законодавства до європейських стандартів задля забезпечення демократії та верховенства права, які начебто знаходяться під загрозою внаслідок значних повноважень органів прокуратури, проте слід зважати і на те, що така тенденція однозначно знижує ефективність діяльності прокуратури, що зумовлює негативний вплив на рівень додержання правопорядку в державі загалом і захищеність прав, свобод та інтересів громадян зокрема [8, с. 135]. Суддя Веселинівського районного суду Миколаївської області С. С. Кучерявенко у своїй постанові від 23.03.2023 № 472/223/23 [9], посилаючись на Рішення ЄСПЛ від 30.05.2013 у справі № 36673/04 «Малофєєва проти Росії» та від 20.09.2016 у справі № 926/08 «Карелін проти Росії», зазначає, зокрема, що винуватість у скоєнні адміністративного правопорушення має бути доведена не судом, а перед судом у змагальному процесі. Знову-таки, досить часто в судовому розгляді бере участь особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, та її захисник, а відокремлена сторона обвинувачення – відсутня. О. В. Грабчук наполягає на тому, що участь прокурора у справах про адміністративні правопорушення, де відсутній потерпілий (у т. ч. за ст. 130 КУпАП), є доцільною і необхідною; прокурор братиме участь у дослідженні доказів і надаватиме пояснення про суті обвинувачення, а основне завдання прокурора як обвинувача полягатиме або у підтримці обвинувачення, або у відмові від обвинувачення (якщо він дійде такого висновку у процесі розгляду); в іншому випадку, при розгляді справи про адміністративне правопорушення в суді, фактично зміщується роль суду і прокурора, внаслідок чого виникають підстави для законних сумнівів у неупередженості конкретного судді [10]. З огляду на все вищевказане, вважаємо за доцільне доповнити КУпАП новою статтею 267<sup>-1</sup> такого змісту, а також частину другу статті 250 КУпАП виключити:

*Стаття 267<sup>-1</sup>. Прокурор*

*Участь прокурора у розгляді справи про адміністративне правопорушення судом є обов'язковою.*

*Прокурор у провадженні в справі про адміністративне правопорушення уповноважений на підтримання державного обвинувачення в суді щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.*

**Висновки.** Отже, актуальними нормативно-процесуальними проблемами судового провадження у справах про адміністративні правопорушення є: 1) відсутність інституту об'єднання і виділення проваджень; 2) закриття провадження у справі у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення з одночасним визнанням винуватості особи у вчиненні адміністративного правопорушення; 3) необов'язковість участі прокурора в розгляді справи судом (за винятком окремих видів адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією). Для їх вирішення запропоновано внести конкретні зміни до КУпАП. Вважаємо, що саме такий підхід сприятиме підвищенню якості здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції під час розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються в розробленні наукових позицій щодо підвищення рівня правової визначеності норм КУпАП в аспекті здійснення судочинства з розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також щодо оптимізації практики виконання завдань судового провадження у справах про адміністративні правопорушення.

*Abstract.* The article is dedicated on researching of the actual problems of court proceedings in cases of administrative offenses. The impact of regulatory and procedural problematic aspects on the quality of court proceedings is comprehended with using of general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, induction, dialectical, system-structural methods); the judicial practice, scientific literature are analyzed, and the legislative changes that are needed are designed with using of private scientific methods (legal modeling, formal and legal method); special methods (cybernetic, synergistic methods) are used for identifying the features of the structure of the provisions of the CYoAO and their purpose, formulation of prospects for their improvement. The problems of court proceedings in cases of administrative

offenses are defined and characterized, the latest scientific sources and judicial practice are researched and proposals to improve the legal regulation of judicial proceedings in cases on administrative offenses are developed.

*Keywords:* court proceedings, cases on administrative offenses, legal regulation, problematic aspects.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 7 грудня 1984 року, № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
2. Пайда Ю. Ю. Деякі аспекти правового регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 1. С. 209–220.
3. Хомутиянський В. В. Актуальні питання правового регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Правова провіта*. 2018. № 3. URL: [http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/3\\_2018/12.pdf](http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/3_2018/12.pdf) (дата звернення: 22.03.2023).
4. Постанова Вінницького апеляційного суду, № 135/3/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109420084> (дата звернення: 23.03.2023).
5. Постанова Оріхівського районного суду Запорізької області, № 323/2853/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102074141> (дата звернення: 25.03.2023).
6. Постанова Голосіївського районного суду м. Києва, № 752/6617/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95857795> (дата звернення: 25.03.2023).
7. Горкава В. В. Напрями вдосконалення норм Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху. *Traektoriâ Nauki = Path of Science. Section «Law»*. 2020. Vol. 6. No 2. С. 3001–3012.
8. Драч Д. Л. Прокурорський погляд: український та європейський досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 132–136.
9. Постанова Веселинівського районного суду Миколаївської області, № 472/223/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109739606> (дата звернення: 27.03.2023).
10. Грابعук О. В. Чи є необхідною участь прокурора при провадженні у справах про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 130 КУпАП. 2018. URL: <http://www.advokat-zt.com/prokuror-po-st-130-kupap.html> (дата звернення: 27.03.2023).

УДК: 342.9:316.422](477+4-6ЄС)

## АДМІНІСТРАТИВНІ РЕФОРМИ КРАЇН-КАНДИДАТІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

*Т. Р. Пазевич, А. Є. Краковська*

*Анотація.* У статті досліджено адміністративні реформи, проведені деякими країнами-кандидатами до Європейського Союзу, розглянуто правове регулювання публічної / державної служби в Литві та Польщі, проаналізовано документи Європейського Союзу, які містять рекомендації та вимоги щодо змін правових інститутів для країн. Описується процес вступу країн до Європейського Союзу, аналізується теперішній стан України як країни-кандидата до ЄС у розрізі адміністративних змін. Надано рекомендації щодо впровадження адміністративних реформ з урахуванням досвіду Польщі та Литви.

*Ключові слова:* Європейський Союз, адміністративні реформи, децентралізація, публічна / державна служба, публічний / державний службовець.

**Вступ.** Із повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України знову гостро постала необхідність вступу до Європейського Союзу з метою економічної інтеграції та поліпшення стану багатьох правових і неправових інститутів в Україні. І хоча пріоритет до членства в ЄС було поставлено ще в далекому 2005 році, тільки у 2017 році набула юридичної чинності Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а 23 червня 2022 року на саміті Європейського Союзу Україна здобула статус кандидата на вступ до ЄС. Отже, тепер набуло актуальності питання щодо процесів, які має запровадити держава на цьому етапі для ефективної та швидкої євроінтеграції. Варто зазначити, що будь-які реформування завжди починаються зі змін у виконавчій гілці влади, оскільки щоб процес був ефективним, насамперед потрібно якнайкраще налагодити систему комунікацій між органами виконавчої влади, їх структурними елементами та громадянами, та правильно налаштувати професійний інтерес публічних службовців. Тому держави-кандидати переважно починають із адміністративних реформ. Через це слід дослідити, як відбувався цей процес в інших країнах-

кандидатах до ЄС, на чому вони ставили акценти, порівняти його з процесами, які вже запустились у нас, і за необхідності розглянути питання щодо запозичення позитивного досвіду. Питання адаптації українського законодавства до законодавства ЄС відображені у роботах вчених, як-от: К. Смирнова, Г. Друзенко, С. Костюк, В. Головата, Т. Пахомова; деякі питання щодо наближення правового статусу державного службовця та особливості розвитку державної служби в Україні та ЄС, види моделей публічної служби у країнах-членах ЄС, польська та українська моделі децентралізації та інші питання були розглянуті М. Пипяк, М. Микієвич та С. Сенік, Л. Гудзь, С. Спридис. Однак залишилися питання, які потребують розгляду та узагальнення з урахуванням сьогодення.

**Основний розділ.** Щоб стати повноцінним членом Європейського Союзу, потрібно пройти багато складних етапів, і для початку варто звернути увагу на цінності, дотримання яких вимагає альянс. Так, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [1] (далі – Конвенція) можна вважати основним документом, який згадується в багатьох угодах між ЄС та іншими державами. Вона ратифікована Україною ще в 1997 році, але й до цього часу з'являється багато вимог на додаток до неї. У 2018 році Радою Європи була прийнята Копенгагенська Декларація, звернена до держав-членів Конвенції з різноманітними рекомендаціями. У пункті 16 цього документа сформульовано заклик посилювати впровадження Конвенції на національному рівні, а саме надати пріоритет професійній підготовці суддів, прокурорів та державних службовців [2]. Ця рекомендація розроблена для того, щоб посилити ефективність захисту прав людей шляхом підвищення компетентності і виховання високих моральних цінностей у публічних службовців. Отже, можна свідчити, що для Європейського Союзу важливий стан публічної служби та державних послуг у країни-кандидата.

Не можна оминати також документ, який і до сьогодні є провідником кандидатів до ЄС. Це «Копенгагенські критерії», прийняті в 1993 році, один із трьох документів, що належить до European Union Membership criteria, в якій детально описані загальні критерії, яким мають відповідати країни, що бажають вступити в Європейський Союз. Варто зазначити, що під час процедури приєднання з країнами-кандидатами відбувається регулярний моніторинг дотримання цих критеріїв, і за його результатами виносяться рішення. Звертаючись до European council in Copenhagen – 21–22 June 1993 – conclusions of the Presidency, а саме до пункту 15 вступу, зазначимо, що Європейська Рада закликає всіх забезпечити, щоб принципи субсидіарності та відкритості були міцно закріплені в усіх сферах діяльності громади та повністю дотримувалися в повсякденній діяльності інституцій. Також вони додають, що відтепер Комісія вносить пропозиції тільки тоді, коли вони відповідають принципу субсидіарності [3]. Оскільки йдеться про громади, в цьому контексті принцип субсидіарності варто сприймати як принцип, згідно з яким завдання повинні вирішуватись на найнижчому, віддаленому від центру рівня, на якому їх вирішення можливе. Цей принцип подібний до децентралізації, і став одним із провідних у ЄС. Він впливає з того, що джерелом політичної влади є народ. Він створений для ефективнішої взаємодії між державою та суспільством, його суть полягає в тому, що місцева влада має вирішувати свої проблеми власноруч, а державна влада має відігравати в цьому субсидіарну (допоміжну) роль. Тобто ми повертаємося фактично до питання децентралізації та делегування повноважень між виконавчою та місцевою владою. Отже, країна-кандидат ЄС має дотримуватися цього принципу, проводити адміністративно-територіальні реформи, та забезпечити дієвий розподіл повноважень.

Також, звісно, потрібно згадати основний документ, який на цей час визначає вимоги Європейського Союзу до нас – Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони. У ній, окрім регулювання спеціальних питань, імплементація яких впливає на процес інтеграції, є й загальні зобов'язання, як-от впровадження політичних, соціально-економічних, правових та інституційних реформ і адаптація законодавства до аспису ЄС, за прогресом чого здійснює контроль Рада асоціації [4]. Звісно, варто розуміти, що під «адаптацією законодавства» йдеться не просто про внесення змін до положень у статті законів, а й докорінна перебудова і вдосконалення деяких правових інститутів.

Переважна частина країн Європейського Союзу мають кар'єрну модель публічної служби, для якої характерним є просування публічних службовців по службі за вислугою років, спеціальні вимоги щодо їх освіти, робота протягом життя, визначений дохід, але й багато країн зі змішаною системою [5, с. 111; 6, с. 87].

Для того, щоб краще зрозуміти, про які зміни йдеться, варто поглянути на досвід минулих країн-кандидатів до ЄС, а саме на їх адміністративні реформи та реформи в інституті державної служби. Отже, для початку варто зазначити, що серед моделей публічної служби для України притаманна саме змішана модель, яка включає в себе і кар'єрну, і посадову систему. Тому варто звернути увагу на Польщу, яка має таку саму модель.

Окрім того, що Польща розділяє з нами одну модель публічної служби, вона є територіально близькою і подібна з Україною в деяких законах, тому варто поглянути на її досвід держави-кандидата в Європейській Союз.

Коли для Польщі в 90-х роках постала необхідність вступу до Європейського Союзу, вони почали з реформ, які забезпечували підвищення ефективності діяльності державних органів та зрозумілість для громадськості, а також впровадження європейських принципів: відкритість, прозорість, підвітність, тощо [7, с. 246]. Із самого початку приймається закон про територіальне самоуправління, який розпочинає процес децентралізації, а вже за декілька років постає нова Конституція, яка закріплює за собою демократичну модель самоврядування на принципах децентралізації та корпоративізму [8, с. 92]. Уже до кінця 1990 року у Польщі постали два типи територіальної адміністрації: воєводства, що відповідали за реалізацію завдань центральної влади і відігравали роль централізації, та гміни, що відповідали за місцеве самоврядування та відігравали роль децентралізації [9, с. 95]. Три рівні незалежного самоврядування мають чіткий поділ повноважень та окремий бюджет, можливість здійснювати управління, розпоряджатися власними ресурсами та займатися розвитком території, проте й повної автономії немає: представники від державної влади здійснюють контроль за діяльністю місцевої влади щодо чинного законодавства [10, с. 70]. Після впровадження децентралізації почалися зміни задля забезпечення зв'язку між державою і суспільством. Так, було створено програму «Приязна адміністрація», під час якої надавалась інформація щодо найважливіших процедур адміністративних органів, послуг, документів, поширювалися наміри адміністрацій, проводилися конкурси для вдосконалення надання послуг, організація конференцій, а також оцінювалися дії адміністрації щодо надання послуг [7, с. 247]. Усе це проводилося з метою прозорості та підвищення ефективності службовців. Задля реформування державної служби було введено механізм тристоронньої комісії та створено гарантії належної поведінки державних службовців. До цього списку варто додати й Закон «Про державну службу», що набув чинності 30 червня 1999 року і регулював порядок щодо інформування про вакансії, дати кваліфікаційних іспитів, положення про оголошення конкурсів на вільні керівні посади. Що цікаво, Закон України «Про державну службу» фактично бере польський закон за основу, оскільки реформа державної служби Польщі була прикладом для України. У нас є багато схожих процедур, інститут місцевого самоврядування, трирівневий адміністративно-територіальний устрій, поєднання централізації та децентралізації тощо [8, с. 93], проте, на жаль, в українській системі все ще є багато проблем. Наприклад, впровадження децентралізації влади: повноваження між державним рівнем (державні адміністрації) та місцевим рівнем (місцеві ради) все ще не розмежовані в належний спосіб і викликають багато конфліктів. У нас немає розмежування понять «публічний службовець» та «державний службовець» на законодавчому рівні (у Кодексі адміністративного судочинства України [11] вживається загальне поняття «публічна служба» і немає визначення поняття «публічний службовець», а в законі «Про державну службу» [12] є визначення понять «державна служба» та «державний службовець»), що викликає багато запитань у науковців. Наприклад, у Польщі сам корпус державних службовців підпадає під Закон «Про державну службу», а для службовців державних установ використовують поняття «публічна служба», до нього включені всі управлінські посади. Якщо говорити про державних службовців, порядок зайняття посади такий самий, як у нас: кар'єрна модель. Проте для публічних службовців застосовується вже посадова система: кандидата спочатку призначають на посаду на тимчасову контрактну основу у три роки, потім він проходить

шість місяців стажування, початкову професійну підготовку, здає іспит та отримує контракт на роботу на невизначений термін [9, с. 97]. Також пропонується необхідна підготовка для керівних управлінських посад на службі, а Національна школа публічного адміністрування займається постійним підвищенням кваліфікації осіб, що працюють в органах публічної адміністрації. Це забезпечує ефективну та належну професійну підготовку службовців на всіх рівнях. Останні зміни в Україні – можливість укладання контракту про проходження державної служби та реорганізація Національної академії державного управління при Президентові України, що здійснює науково-методичне забезпечення діяльності системи підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців, говорять про те, що в нас дедалі більше з'являється посадова модель публічної служби. Оскільки досвід Польщі в цьому дав позитивні результати, за умов правильного підходу це також принесе нам багато користі та дасть змогу приблизитися до ідеалів Європейського Союзу щодо професійної підготовки державних службовців. Швидкість впровадження реформ Польщі однозначно має стати прикладом для України, оскільки нам варто владнати та вдосконалити свої запущені процеси.

Також слід розглянути процес адміністративного реформування на прикладі Литви. Окрім територіальної близькості, так само, як і Україна, Литва відновлювала свою незалежність після розпаду СРСР та починала розвивати власну ринкову економіку. Якщо говорити про систему державної служби, то вона також має змішану модель [5, с. 112; 6, с. 89]. Заяву на вступ до Європейського Союзу Литва подала 1995 року, і хоча на початку ця можливість здавалася дуже далекою, активне реформування якнайшвидше наближало країну до потрібних критеріїв Європейського Союзу, і вже у 2004 році Литва змогла приєднатися до ЄС. На початку 90-х основним завданням було відновлення незалежності та створення Конституції в 1992 році, яка вже закріплювала за собою можливість для місцевого самоврядування діяти вільно і незалежно в межах законодавства. Конституція також надала можливість органам місцевого самоврядування складати і затверджувати власний бюджет, систему доходів та податків. Була введена й позитивна судова система: органи місцевого самоврядування могли звертатися в суди Литви з метою захисту своїх прав, і навпаки – особи, чії права були порушені цими органами. Уже за два роки Литвою був прийнятий Закон «Про місцеве самоврядування», яке розширювало положення Конституції. Водночас прийняли Закон «Про адміністративно-територіальні одиниці та їх межі» з метою децентралізації та дотримання принципу субсидіарності. Так, територія поділилася на 10 повітів, до складу яких входило 60 муніципалітетів. Повіти були вищим адміністративно-територіальним рівнем, і управління над ними покладалося на плечі центрального уряду, а саме державним службовцям, які призначалися центральним урядом на чотири роки. На рівні повітів, окрім функцій державного управління, була й реалізація загальнонаціональної регіональної політики, яка провадилася з метою усунення соціально-економічних відмінностей між регіонами. Для цього була створена Рада з регіонального розвитку у кожному повіті. До її складу входили мери та депутати з муніципалітетів, і особа, призначена від уряду. Це забезпечувало якісну взаємодію державного рівня з місцевим і створювало якісне місцеве самоврядування. Отже, відбулося делегування повноважень, функція контролю державною владою та децентралізація. Якщо говорити про повноваження, то місцевому самоврядуванню було залишено формування бюджету, встановлення зборів, створення публічних установ, надання соціальних послуг тощо. До делегованих повноважень відійшли ведення реєстру, виплати компенсації населенню, здійснення заходів щодо зайнятості населення та ринку праці, соціальні виплати, реєстрація актів цивільного стану тощо. Можна сказати, що більша частина повноважень із надання послуг таки відійшла саме органам місцевого самоврядування. Функції публічного адміністрування виконують рада самоврядування, мер, виконавчі органи та деякі державні службовці, яким надане таке право, публічні послуги надають постачальники послуг, засновані органами місцевого самоврядування. Адміністративний контроль здійснюють призначені урядом посадові особи, чії повноваження регулюються Законом «Про адміністративний нагляд за муніципалітетами» від 1998 року. Такі особи слідкують за законністю прийнятих рішень у муніципалітеті та виконанням рішень уряду. У разі виникнення проблем вони направляють рекомендації до суду, а для прозорості звітують перед Асоціацією органів місцевого самоврядування [13, с. 200].

І хоча в системі децентралізації Литви час від часу з'являються проблеми, вона наближена до Європейської хартії місцевого самоврядування. Незважаючи на те, що муніципальний рівень є досить самостійним, державний рівень виконує для них саме субсидіарну (допоміжну) роль, що є важливим для Європейського Союзу.

Модель публічної служби в Литві є досить цікавою. Прийнятий у 2002 році Закон про публічну службу визначає п'ять рівнів державних службовців: державні службовці кар'єри, статутні державні службовці, державні службовці політичної довіри, керівники установ та замісні державні службовці. Також посади державних службовців поділяються на три рівні: А, В, С – чим вищий рівень, тим більший ступінь освіти потрібний для заміщення на таку посаду. Прийняття на посаду відбувається шляхом конкурсу на основі тесту та інтерв'ю. Таке розділення державних службовців із докладними умовами праці кожного рівня дає змогу виділити особливості праці, окрему відповідальність, спеціалізацію тощо, що покращує оперування кожним елементом.

Україні варто звернути увагу на подібну можливість реформування державної служби, а також на якісну систему децентралізації Литви, де місцеве самоврядування є дійсно самостійним, як і вимагають критерії ЄС.

І хоча за допомогою SIGMA, що надає допомогу у підготовці країн-кандидатів до вступу у ЄС, ще у 2014 році була прийнята Стратегія реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року (яка вже втратила чинність), залишилося ще багато питань, які потребують удосконалення, тому й на період до 2025 року в нас є Стратегія реформування державного управління. Відповідно до цієї Стратегії належне врядування є одним із основних факторів конкурентоспроможності держави, розвитку її економіки, передумовою євроінтеграції; зазначено, що необхідно створити професійну, ефективну, результативну систему центральних органів виконавчої влади, покращити якість надання адміністративних послуг та забезпечення законності; формування системи професійної та політично нейтральної публічної служби, яка орієнтована на захист інтересів громадян тощо. У цій Стратегії визначена потреба у прийнятті закону про адміністративну процедуру (який на теперішній момент уже прийнятий і у грудні 2023 року набуває чинності), наголошено на доступності та розвитку центрів надання адміністративних послуг, проведенні навчання публічних / державних службовців, забезпеченні децентралізації повноважень щодо надання адміністративних послуг шляхом делегування їх органам місцевого самоврядування, та інших вимогах, які наближать нас до критеріїв ЄС [14].

**Висновки.** Отже, документи Європейського Союзу чітко дають зрозуміти вимоги до країн-кандидатів. До них належать професійне навчання публічних / державних службовців, децентралізація, доступність адміністративних послуг, субсидіарність щодо громад, ефективна взаємодія державної влади з громадянами тощо. На прикладах інших країн можна побачити, що вони спираються насамперед на адміністративно-територіальні реформи. Це зміни в територіальному устрої, прийняття нормативно-правових актів про місцеве самоврядування, які закріплюють принципи самостійності громад: самостійність бюджетів, проведення соціально-культурних заходів на визначеній території, встановлення місцевих зборів і навіть надання публічних послуг. Також важливий і принцип поєднання централізації та децентралізації шляхом дієвого адміністративного контролю. Якісне розмежування, в якому державна влада має виконувати допоміжну функцію для місцевого самоврядування, але без втручання, а також дієве делегування повноважень між державним і місцевим рівнем. Говорячи про публічну службу, на межі вступу до ЄС і Польща, і Литва насамперед чітко визначали й розмежували види публічної / державної служби та повноваження кожного рівня службовців, впровадили різні заходи для покращення обізнаності про адміністративні послуги у громадськості.

Наразі в Україні нас чекає ще багато змін. По-перше, закінчити децентралізацію і прибрати проблеми, які виникають зараз між державним і місцевим рівнем у контексті делегованих повноважень, по-друге, визначити та розмежувати поняття «публічний» і «державний» службовець та провести реформи щодо покращення якості професійної підготовки публічних службовців. Покращити рівень обізнаності щодо адміністративних послуг у громадськості, зробити цю сферу більш відкритою та доступною, забезпечити принцип прозорості у багатьох

адміністративних структурах, делегувати повноваження щодо надання адміністративних послуг органам місцевого самоврядування тощо.

Отже, Україні варто звернути увагу на позитивні заходи, які впроваджували інші країни, і завдяки яким вони змогли наблизитися до критеріїв Європейського Союзу, з метою використання їх за аналогією, але з урахуванням особливостей України.

*Abstract.* The article examines the administrative reforms carried out by some EU candidate countries, considers the legal regulation of public/civil service in Lithuania and Poland, analyzes the EU documents containing recommendations and requirements for changes in legal institutions for countries. The article describes the process of accession to the European Union and analyzes the current state of Ukraine as an EU candidate country in terms of administrative changes. Recommendations for the implementation of administrative reforms are provided, taking into account the experience of Poland and Lithuania.

*Keywords:* European Union, administrative reforms, decentralization, public / civil service, public / civil servant.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text)
2. Copenhagen Declaration 13.04.2018 р. URL: [https://www.echr.coe.int/Documents/Copenhagen\\_Declaration\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Copenhagen_Declaration_ENG.pdf) (дата звернення: 01.03.2023).
3. European council in copenhagen – 21–22 june 1993 – conclusions of the presidency. URL: [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC\\_93\\_3\\_3](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_93_3_3) (дата звернення 01.03.2023).
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014 р., ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text) (дата звернення 01.03.2023).
5. Пипяк М. І. Наближення правового статусу державного службовця в Україні до стандартів Європейського Союзу. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 57. С. 109–116. URL: <http://repository.vsuau.org/getfile.php/18975.pdf>
6. Краковська А. Є., Пазевич Т. Р. Види моделей публічної служби. *Права людей в період збройних конфліктів. Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія»*, 18 листопада 2022 року, м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 665 с. С. 85–92.
7. Микієвич М., Сенік С. Особливості розвитку державної служби в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правова характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2019. № 46. С. 241–251. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
8. Гудзь Л. В. Польська та українська моделі децентралізації: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 91–96. URL: <https://periodicals.kazazin.ua/law/issue/view/992>
9. Сприндіс С. І. Організація місцевого самоврядування у країнах ЄС з огляду на досвід Франції та Польщі. *Трудове право, право соціального забезпечення*. 2020. № 6. С. 91–100. URL: [http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/6\\_2020/16.pdf](http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/6_2020/16.pdf)
10. Магновський І. Й. Зарубіжний досвід децентралізації публічної влади: теоретико-правовий аспект. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. № 4(96). С. 68–77. URL: <http://dpspace.oduvs.edu.ua>
11. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України № 2747-IV від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
12. Про державну службу: Закон України № 889-VIII від 10.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
13. Петришин О. Розвиток місцевого самоврядування в Литовській республіці в посткоупаційний період: досвід для України. *Юридичний вісник. Серія «Україна і світ»*. 2020. № 2. С. 195–206. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/issue/view/48>
14. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки: Розпорядження КМ України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

## ЩОДО ПРАВОВИХ ЗАСАД УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

*А. І. Стецюра, І. В. Атаманчук*

*Анотація.* Стаття присвячена особливостям судового розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні цивільного судочинства. У статті розглянуто сутність усиновлення, досліджено процесуальний порядок розгляду судами справ про усиновлення, а також розкрито юридичні наслідки для усиновленого та усиновлювача. Під час написання статті було використано такі методи: систематизації, структурно-функціональний, емпіричний, а також метод сходження від абстрактного до конкретного. Автором зроблено висновок, що розгляд судом справ про усиновлення у порядку окремого провадження має свою специфіку, яка досить часто не враховується суддями під час розгляду таких справ.

*Ключові слова:* усиновлення, дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, усиновлювач, усиновлений.

**Вступ.** Питання долі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є актуальним для кожної держави. У Конституції України закріплено, що реалізація охорони та захисту прав дітей покладається на державу. Відповідно держава має забезпечувати дітей належними умовами для їх виховання та сприяти їх усиновленню. Сприяння усиновленню забезпечить дитину можливістю бути вихованою у сімейному оточенні, отримувати турботу, захист та піклування; мати взаємопов'язані права та обов'язки щодо своїх батьків.

В Україні питання усиновлення, а також основні проблеми, які виникають під час цього процесу – це малодосліджені явища, що пов'язані із таємницею усиновлення.

Метою написання цієї статті є аналіз законодавчого регулювання усиновлення, виявлення проблемних питань та нормативних прогалин, випрацювання пропозицій із їх усунення.

У наш час темі усиновлення приділяють увагу дослідники: Н. П. Косенко, О. В. Розгон, Є. М. Горовець, К. Усиченко та інші. Нормативно-правову базу дослідження становлять Конституція України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України.

**Виклад основного матеріалу.** Для будь-якого суспільства в будь-який час актуально залишається проблема сирітства дітей, яка зумовлена низкою чинників, як-от смерть батьків (опікунів), позбавлення їх батьківських прав, позбавлення волі, відмова від дитини у пологовому будинку або невиконання ними своїх батьківських обов'язків та ін. Проте яким не були б обставини, порушуються права дітей на виховання їх у сім'ї. У ст. 52 Конституції України зазначено: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» [1]. Також згідно з вищевказаною статтею: «Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» [1]. Тому всі сили і ресурси держави та центральних органів виконавчої влади покликані працювати на захист законних прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Однак попри всі старання та зусилля держава не в змозі повністю замінити функцію сім'ї. Саме тому однією із найоптимальніших і найкращих форм влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, є її усиновлення, внаслідок чого дитина набуває статусу усиновленої та вибуває із інституційного закладу догляду.

Метою усиновлення є намагання замінити батьків дитині, забезпечити їй щасливе дитинство та радість зростання. Така мета відповідає й інтересам самих усиновлювачів, оскільки вони з певних причин не мають власних дітей, але мають ресурс невтраченої турботи, яку вони готові комусь дарувати, задовольняючи цим свої природні інстинкти батьківства. Однак С. Миколюк вважає за необхідне легалізувати поняття «інтереси дитини» як таке, що виключає пріоритет інтересів усиновлювачів до інтересів дитини [2]. Отже, головним в усиновленні є забезпечення інтересів дитини, створення умов для її повноцінного і всебічного розвитку.

Ратифікувавши Конвенцію ООН про захист прав дитини 27 лютого 1991 року, Україна визнала, що дитині для повного й гармонійного розвитку потрібно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові й розуміння [3], а також що пріоритетним у боротьбі з проб-



лемою сирітства є інститут адопції (усиновлення). Зазначена Конвенція передбачає, що держави-учасниці цієї Конвенції «визнають і дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку».

Відповідно до ст. 207 СК України, «усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 СК України» (коли це рішення здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України з приводу усиновлення громадянином України дитини, яка не є громадянином України). Стаття 207 СК України також визначає, що «усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних і гармонійних умов її життя. Під час влаштування дитини враховується етнічне походження, релігійна й культурна приналежність, рідна мова, можливість забезпечення наступності у вихованні та освіті» [4]. З юридичного погляду внаслідок усиновлення дитина набуває нових батьків та інших родичів, актом усиновлення одночасно припиняється правовий зв'язок дитини з її батьками та іншими родичами за походженням.

Безпосередніми суб'єктами усиновлення, згідно з чинним законодавством України, є дитина та особа, що виявила намір усиновити дитину (усиновлювач).

Відповідно до СК України, «усиновленою особою може бути дитина». Дитиною, згідно з СК України та Законом України «Про охорону дитинства», є особа, що не досягла 18 років, тобто не є повнолітньою, якщо вона не набула повноліття раніше, згідно з законом, застосовуваним до неї. Постанова Кабінету Міністрів України про «Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» № 905 від 8 жовтня 2008 року закріплює облік дітей, які можуть бути усиновлені та містить згадку про вік – два місяці. У переліку визначено, що на облік може бути взята дитина, яку протягом двох місяців після народження не забрали з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я [5].

Проте за нормами СК України можливе усиновлення і повнолітньої особи, яка не має правового статусу дитини. Таке рішення приймається у судовому порядку, якщо усиновлена особа не має матері, батька, або була позбавлена їхнього піклування. У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення [4].

Законодавством України передбачено усиновлення таких категорій дітей: 1) дитини-сироти, за наявності свідчення про смерть батьків; 2) дитини, батьки якої позбавлені батьківського права, визнані безвісно відсутніми або недієздатними; 3) дитини, батьки якої оголошені померлими; 4) дитини, батьки якої невідомі; 5) дитини, яку не забрали з пологового будинку або закладу охорони здоров'я (може бути усиновлена після досягнення нею двомісячного віку); 6) дитини, яку підкинули або яка була знайдена (може бути усиновлена після спливу двох місяців з часу її знайдення); 7) дитини, батьки якої надали письмову згоду на усиновлення, засвідчену нотаріусом. Кількість дітей, яку може усиновити один усиновлювач, законом не обмежується.

Відповідно до ст. 210 СК України, «якщо на облік для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні. За наявності обставин, що мають істотне значення, суд за згодою органу опіки та піклування може постановити рішення про усиновлення когось із них або усиновлення їх різними особами. Якщо усиновлення для дитини не є таємним, брат та сестра мають право знати про нове місце її проживання» [4]. Однак законодавством не закріплено жодного переліку істотних причин для роз'єднання, і такі обставини визначаються виключно судом.

Щодо того, хто може бути усиновлювачем, то за загальним правилом, усиновлювач має бути дієздатною особою, що досягнув двадцяти одного року на момент виявлення наміру усиновлення дитини. Проте це правило не стосується тих випадків, коли усиновлювачем є родич дитини. Також передбачається, що має бути вікова різниця між усиновленою дитиною та усиновлювачем не менше як п'ятнадцять років. У випадку усиновлення повнолітньої особи вікова різниця має становити не менше вісімнадцяти років. Перелік осіб, які можуть та не можуть бути усиновлювачами, закріплено у ст. 211 та 212 СК України відповідно [4].

Згідно зі ст. 213 СК України, переважне право на усиновлення дитини мають громадяни України: в сім'ї яких виховується дитина; які є чоловіком матері або ж, навпаки, дружиною батька дитини, яка усиновлюється; які усиновлюють кількох дітей, що є братами чи сестрами; які є родичами дитини; подружжя [4].

Відповідно до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого Постановою КМУ № 905 від 08 жовтня 2008 року, діяльність з усиновлення провадиться уповноваженими державою органами. Такими органами на місцях є служби у справах дітей [6]. Служби у справах дітей ведуть облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також, відповідно до покладених на них повноважень, облік потенційних усиновлювачів.

Отже, першим кроком на шляху для усиновлення є звернення із передбаченими ПКМУ № 905 документами до служби у справах дітей за місцем проживання з метою постановки на облік. Протягом 10 днів служба у справах дітей готує висновок. У разі прийняття позитивного рішення ставить заявників на облік як кандидатів в усиновлювачів [6].

Після ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, кандидатам в усиновлювачів, які виявили намір особисто познайомитися з дитиною, видається направлення до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини для організації знайомства з нею. Знайомство з дитиною відбувається у присутності працівників закладу та служби у справах дітей за місцем проживання дитини, про що складається акт. Після встановлення контакту з дитиною кандидати в усиновлювачів звертаються до служби у справах дітей за місцем проживання дитини із заявою про бажання усиновити її [6].

Служба у справах дітей протягом 10 робочих днів після надходження заяви та документів складає акт обстеження житлово-побутових умов дитини, з'ясовує, чи згодна дитина на усиновлення, розглядає питання про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини і готує проєкт відповідного висновку. Висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини оформляється на бланку районної, районної у м. Києві держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради, підписується головою (заступником голови), скріплюється печаткою та видається заявнику під розписку. Разом з висновком заявнику повертаються пронумеровані, прошнуровані, скріплені печаткою та завірені підписом керівника (заступника керівника) служби у справах дітей документи, подані кандидатом в усиновлювачів [6].

Відповідно до ч. 4 ст. 293 ЦПК України справи про усиновлення в Україні розглядаються у порядку окремого провадження у складі одного судді і двох присяжних [7].

Підсудність справ про усиновлення визначається ЦПК України, зокрема ст. 310: «Заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання» [7].

Проте частим випадком у судовій практиці є порушення питання підсудності. У таких випадках суд, керуючись ст. 31 Цивільного процесуального Кодексу, повинен надіслати справу за підсудністю. Передача справи на розгляд іншого суду здійснюється на підставі ухвали суду не пізніше п'яти днів після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги – не пізніше п'яти днів після залишення її без задоволення [8].

До суду, до юрисдикції якого належить ця справа, подається позовна заява. Вимоги до оформлення позовної заяви зазначені у ст. 311 ЦПК України.

Орган опіки та піклування до суду подає висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. До висновку додаються: акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання; свідоцтво про народження дитини; медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток; у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення. Суд, у разі необхідності, може вимагати подання інших документів [9].

За відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі протягом п'яти днів з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків.

Про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі суд постановляє ухвалу.

Також, відповідно до ст. 312 ЦПК, суддя під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду вирішує питання про участь у ній як заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземних громадян, – уповноваженого органу виконавчої влади [9].

Справу про усиновлення дитини суд розглядає за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати (ч. 1 ст. 254 ЦПК). Для вирішення питання про участь у справі малолітньої дитини має значення наданий органом опіки та піклування медичний висновок про стан здоров'я дитини, її фізичний і розумовий розвиток [7].

Відповідно до ч. 7 ст. 314 ЦПК, усиновлення вважається здійсненим із дня набрання законної сили рішенням суду. Для внесення змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями – також до уповноваженого органу виконавчої влади [7].

Проблемними питаннями під час розгляду справ є: визначення конкретного органу опіки та піклування, який братиме участь у розгляді справи, а саме: орган опіки за місцем проживання усиновлювача чи дитини; під час розгляду справ про усиновлення дитини іноземними громадянами у суддів часто виникають труднощі щодо перевірки повноважень організації, яка склала висновок про умови проживання усиновлювачів, а також встановлення факту, що дитині в іноземній державі будуть забезпечені права в не меншому обсязі, ніж в Україні. Законодавство України не містить критеріїв оцінки можливості бути усиновлювачами для іноземних громадян. На них поширюються загальні вимоги ст. 211 СК України до усиновлювачів. До того ж висновок органу опіки щодо забезпечення інтересів дитини – поняття оцінне, і судам необхідні певні критерії щодо оцінки понять, викладених у висновку.

Також одним з актуальних питань міжнародного усиновлення, що потребує значної уваги, є нагляд за дитиною після усиновлення її іноземцем та переміщення в іншу країну. Фактично сьогодні є практично неможливим усліджувати за тим, чи дотримуються права усиновленої дитини, та у разі виявлення порушення має бути чітка й налагоджена система повернення дитини в Україну. Пропонуємо створення окремого нормативно-правового акта, що регулюватиме всі головні питання, та створення відповідальних органів із кваліфікованими працівниками, завданням яких буде нагляд за дотриманням прав дитини.

Для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, установлених ст. 226 СК, суд розглядає справу на закритому судовому засіданні (ч. 3 ст. 254 ЦПК) [7]. Право на таємницю усиновлення є одним із найбільш суперечливих питань. В Україні таємниця усиновлення націлена більше на збереження відносин між усиновлювачами та усиновленою дитиною, а також із метою вбереження дитини від потенційно тривожної інформації про її походження чи родину.

Однак прихильники іншого підходу стверджують, що під час збереження таємниці усиновлення порушуються права дітей на власне коріння, історію, рід. Деякі науковці, зокрема Л. А. Савченко та Т. В. Шевченко, розуміють таємницю усиновлення як сімейну таємницю – тобто ту інформацію, якою володіють лише члени сім'ї і, як виняток, спеціально уповноважені особи через виконання ними своїх повноважень щодо окремих аспектів сімейного життя, розголошення якої може призвести до заподіяння значної шкоди її носіям [10].

В Україні також передбачено кримінальну відповідальність за порушення таємниці усиновлення. Відповідно до ст. 168 Кримінального Кодексу України розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років. Те саме діяння, вчинене службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі, або якщо воно спричинило тяжкі наслідки, – карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів

мів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [11].

**Висновки.** Безумовно, найкращою з усіх наявних форм розміщення дітей у сім'ї є усиновлення дитини, яка внаслідок усиновлення набуває фактичного статусу, прірівняного до рідної дитини усиновлювача. Тільки така форма влаштування відповідає всім наявним інтересам дитини і позбавляє дитину статусу «сироти» чи «дитини, позбавленої батьківського піклування».

Із процесуального погляду, судовий порядок розгляду справ про усиновлення має детальне регулювання нормами ЦПК України, проте певним проблемним питанням є визначення конкретного органу опіки та піклування, який братиме участь у розгляді справи, а саме: орган опіки за місцем проживання усиновлювача чи дитини. Під час розгляду справ про усиновлення дитини іноземними громадянами у суддів часто виникають труднощі щодо перевірки повноважень організації, яка склала висновок про умови проживання усиновлювачів, а також встановлення факту, що дитині в іноземній державі будуть забезпечені права в не меншому обсязі, ніж в Україні. Законодавство України не містить критеріїв оцінки можливості бути усиновлювачами для іноземних громадян. На них поширюються загальні вимоги ст. 211 СК України до усиновлювачів. До того ж висновок органу опіки щодо забезпечення інтересів дитини – поняття оцінне, і судам необхідні певні критерії щодо оцінки понять, викладених у висновку.

Важливою соціальною проблемою у сфері усиновлення, яка потребує більш детального правового регулювання, є питання можливості роз'єднання братів та сестер, саме тому уявляється необхідним створення роз'яснення від компетентних органів з приводу істотних причин для роз'єднання, що передбачені СК України, та узагальнення судової практики з цього питання. До того ж законодавець не обмежує кількість дітей, яку можна усиновити за один раз, тому вважаємо за необхідне ввести більш детальне регулювання цього питання у спеціальне законодавство, яке зможуть застосовувати суди при розгляді справ про усиновлення.

Необхідно створити дієву, чітку та ефективну систему нагляду за дотриманням прав та благополуччя дитини, що усиновлена в Україні та за її кордонами (міжнародне усиновлення). Оскільки питання усиновлення регулюються в Україні різними нормативно-правовими актами, доцільно було б створити окремий закон, який вмістив би в себе всю інформацію про усиновлення. Отже, інститут усиновлення має багато нюансів та проблем (правових прогалів), які можливо вирішити на державному рівні.

*Abstract.* The article is devoted to the peculiarities of consideration of adoption cases in separate proceedings. The article substantiates the essence of adoption, examines the procedural procedure for consideration of adoption cases by courts, and also discloses the legal consequences for the adopted person and the adopter. During the writing of the article, the following methods were used: systematization, structural-functional, empirical, and the method of ascent from the abstract to the concrete. The author concluded that the consideration of adoption cases by the court in the order of a separate proceeding has a significant specificity, which is quite often not taken into account by judges during the consideration of such cases.

*Keywords:* adoption, orphan, child deprived of parental care, adopter, adopted.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996 рік. № 30. Ст. 141.
2. Mykoluk S. Analysis of the forms of placement of the orphans and deprived of parental care children and its effectiveness in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. Latvia, 2015. С. 101–106.
3. Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. URL: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_021](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021)
4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002 рік. № 21–22. Ст. 135 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
5. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#n16>
6. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text>

7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004 рік. № 40–41, 42. Ст. 492.

8. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003 рік. № 40–44. Ст. 356.

9. Чванкін С. А. Розгляд судом справ про усиновлення. *Електронна бібліотека Київського районного суду міста Одеси*. 2016 рік. URL: <https://www.kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1876-rozglyad-sudom-sprav-pro-usinovlennya>

10. Савченко Л. А. Таємниця усиновлення. За і проти. *Сучасні питання економіки і права* / Л. А. Савченко, Т. В. Шевченко. 2013 рік. С. 122–126.

11. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001 рік. № 25–26. Ст. 131.

УДК 349.422:336.221

## ПОНЯТТЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРОВИРОБНИКА ЯК СУБ'ЄКТА ОПОДАТКУВАННЯ

*Л. В. Почапська, Ю. М. Павлюченко*

*Анотація.* У цьому дослідженні конкретизовано поняття сільськогосподарського товаровиробника як платника податків на основі національного законодавства, наукової літератури та світової практики. Методологічною основою роботи є сукупність загальних та спеціальних методів дослідження, зокрема: ретроспективний, порівняння, узагальнення, аналізу та синтезу, формально-логічний. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльного методу, який дає можливість обрати найбільш комплексне визначення сільськогосподарського товаровиробника. Додатково досліджено можливість віднесення фізичної особи до категорії сільськогосподарського товаровиробника. На підставі дослідження запропоновано визначення сільськогосподарського товаровиробника як платника податків.

*Ключові слова:* сільськогосподарські товаровиробники, оподаткування, угіддя, єдиний податок, фермерське господарство.

Сільськогосподарське товаровиробництво є однією з найбільших сфер господарської діяльності в Україні, що пояснюється історичними традиціями і сприятливими природними та іншими умовами для розвитку сільського господарства. Частка сільського господарства у внутрішньому валовому продукті України була найвищою серед усіх секторів економіки і становила у 2021 році понад 10 %. До того ж саме на сільськогосподарську продукцію припадає найбільша частка загального експорту України – приблизно 41 % за рік, а 13 млн сільських жителів прямо залежать від стану агросектора [1].

Однак поряд із прибутком, отриманим від сільськогосподарського товаровиробництва, у 2022 р. суб'єктами господарювання було здійснено непрямих витрат на суму, що становить приблизно 34,25 млрд дол. США і зумовлено повномасштабним збройним вторгненням РФ [2]. З огляду на це проблемним постає питання створення належного механізму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Водночас базисним поняттям, на якому будується цілісний термінологічний апарат податкового законодавства, є «сільськогосподарський товаровиробник».

Розробленню поняття сільськогосподарського товаровиробника присвячено праці багатьох вітчизняних науковців у сфері економіки і права, зокрема таких: А. Вдовиченко, Л. Гнатишин, Х. Григор'єва, В. Єрмоленко, В. Жмудінський, Г. Копта, Н. Лагодієнко, А. Мальцева, П. Мороз, О. Ніколаєнко, О. Павлиш, Р. Петров, А. Стагівка, Н. Титова, М. Чабаненко, В. Шульга та інших, напрацювання яких покладено в основу цього дослідження та враховано у формулюванні відповідних висновків. Під час дослідження наукової літератури випливає те, що немає єдиної позиції щодо визначення цього поняття. З огляду на викладене додаткового дослідження потребує аналіз поняття сільськогосподарського товаровиробника саме як платника податків.

**Постановка завдання.** Метою дослідження є поглиблений аналіз поняття сільськогосподарського товаровиробника на основі національного законодавства, наукової літератури та світової практики та конкретизація визначення цього поняття в контексті платника податків.

**Виклад основного матеріалу.** Сфера сільського господарства в контексті сфери виникнення відносин оподаткування породжує важливе практичне питання щодо платників податків. Це робить необхідним дослідити поняття сільськогосподарського товаровиробника та супутні поняття саме для розкриття його характеристик як платника податку.

Відомо, що легальне визначення сільськогосподарського товаровиробника містить Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». У п. 2.15<sup>1</sup> ст. 2 цього Закону закріплено, що сільськогосподарський товаровиробник – це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа-підприємець, основною діяльністю якої є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробка на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання, причому в такій діяльності питома вага вартості сільськогосподарських товарів / послуг становить не менше 75 відсотків вартості всіх товарів / послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно.

До сільськогосподарських товаровиробників також належать сімейні фермерські господарства, зареєстровані платниками єдиного податку четвертої групи, згідно з главою 1 розділу XIV Податкового кодексу України [3].

Однак це не перше визначення, яке пропонує законодавство. Ще у 2000 році у ст. 1 Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”», який наразі втратив чинність, надано визначення сільськогосподарського товаровиробника [4]. Це визначення відрізняється від попереднього тим, що сільськогосподарським товаровиробником може бути фізична особа, а не фізична особа-підприємець, як у сучасному законодавстві, питома вага замінювалася поняттям «валовий дохід», а також не було конкретизації щодо основи діяльності цих суб’єктів.

Слід зазначити, що вперше у науковій літературі поняття сільськогосподарського товаровиробника було глибоко досліджено В. М. Єрмоленком. Він зазначив, що сільськогосподарським товаровиробником слід вважати всіх суб’єктів аграрного права, бо кожен із них за своєю природою є певним товаровиробником сільськогосподарської продукції або продуктів її переробки [5, с. 87–91]. Більш сучасне визначення сільськогосподарського товаровиробника надав А. М. Статівка, згідно з яким – це фізична або юридична особа, яка займається виробництвом товарної сільськогосподарської продукції, її переробкою і реалізацією [6, с. 596].

Ще одне визначення міститься у пп. 14.1.235 ст. 14 Податкового кодексу України, де зазначено, що сільськогосподарським товаровиробником є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа-підприємець, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання [7].

Це визначення дещо відрізняється від того, що закріплене у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», оскільки увага акцентується на виробничій сфері без конкретизації її частки, що є певним недоліком. Це пов’язано з тим, що чітке відмежування сільськогосподарських товаровиробників було прямо пов’язане з пільговими режимами оподаткування аграрної сфери виробництва. Тому дуже важливо робити наголос саме на фінансовій стороні, тобто на одержуваній виручці від реалізації виробленої продукції [8].

Однак у законодавстві є ще одне визначення, яке поєднує в собі виробничі і фінансові якості суб’єкта господарювання. Так, у п. 2 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі» [9] сільськогосподарськими товаровиробниками визначаються землевласники і землекористувачі, частка сільськогосподарського товаровиробництва яких за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків.

Варто також звернутися до міжнародного і зарубіжного досвіду, оскільки в кожній країні побудові системи оподаткування властиві певні особливості, які враховують тенденції та напрями розвитку галузі сільського господарства.

У законодавстві Європейського Союзу увага акцентується на понятті «фермер»: це фізична або юридична особа, зокрема група фізичних або юридичних осіб, які займаються фермерським господарством як основним видом діяльності; отримують прибуток від фермерської діяльності не менше ніж 50 % їх загального прибутку; загальний робочий час, який присвячується фермерській діяльності, має бути не меншим ніж половина загального робочого часу. До того ж якщо фермер здійснює діяльність у сфері лісового господарства, туризму, ремесел або діяльність, спрямовану на захист природного середовища, розмір прибутку, отриманого від фермерської діяльності, повинен становити не менше ніж 25 % загального прибутку фермера [10, с. 121].

Згідно з п. 8(б) додатка 2 Угоди про сільське господарство Світової організації торгівлі, для віднесення до виробників сільськогосподарської продукції не має значення категорія земель, що використовується для сільськогосподарського виробництва. Проте оскільки беззаперечною об'єктивною умовою виробництва сільськогосподарської продукції є використання земель, наявність прав на землю також можна розглядати як ознаку виробника сільськогосподарської продукції з позицій Світової організації торгівлі [11, с. 141].

Визначення сільськогосподарського товаровиробника міститься у ст. 101(17)11 Зведеного (уніфікованого) комерційного кодексу США, у якій йдеться про те, що селянин (фермер) – це особа, яка постійно здійснює фермерську діяльність, тобто «роботу на фермі, обробіток землі, роботу на молочній фермі, на ранчо, виробництво й вирощування сільськогосподарських культур, птиці або поголів'я худоби, виробництво продукції птахівництва або тваринництва в певному обробленому виді» [12, с. 96].

Отже, аналізуючи зарубіжне законодавство, можна прослідкувати, що більшість країн взагалі відмовляються від кількісних показників, адже саме якісний показний найкраще розкриває зміст такої діяльності.

Аналіз національного законодавства, особливо Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», піднімає питання, чи варто до сільськогосподарських товаровиробників відносити фізичних осіб і, що мав на увазі законодавець, надаючи це визначення. Досліджуючи це питання, можна дійти висновку, що йдеться про особисте селянське господарство, яким варто вважати господарську діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму (ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство») [13].

Слід зазначити, що є ще одне, особливе визначення, яке надає Державна служба статистики (абзац третій п. 1.5 Наказу Державної служби статистики України від 02.07.2012 р. «Про затвердження Положення про Реєстр статистичних одиниць у сільському господарстві, мисливстві, лісовому і рибному господарстві – Реєстр АГРО») [14]. Замість особистого селянського господарства вживається поняття домогосподарство (домашнє господарство), яким слід вважати сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують свої кошти та витрачають їх. Ці особи можуть перебувати в родинних відносинах або відносинах сваяцтва, не перебувати в будь-яких з цих відносин або бути і в тих, і в інших відносинах. Домогосподарство може складатися з однієї особи.

Отже, законодавство відносить до фізичних осіб, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, засновників і членів особистого селянського господарства, яких не можна прямо віднести до сільськогосподарських товаровиробників.

Після аналізу законодавства та наукових робіт можна узагальнити основні риси сільськогосподарського товаровиробника, а саме:

- 1) діяльність спрямована виключно на вирощування (виробництво) та/або переробку сільськогосподарської продукції чи надання послуг сільськогосподарського характеру;
- 2) вирощування (виробництво) такої сільськогосподарської продукції, надання послуг сільськогосподарського характеру та реалізації виробленої (виробленої) продукції повинен здійснювати сам виробник цієї продукції (послуги);

3) відповідна продукція (послуга) має бути вирощена (вироблена, надана) на власних або орендованих потужностях (площах);

4) частка сільськогосподарського товаровиробництва яких за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків.

Подальший аналіз положень ПК України вказує на те, що для сільськогосподарського товаровиробника як для платника податку на прибуток та платника єдиного податку четвертої групи введено додаткові кваліфікуючі ознаки. Так, для цілей оподаткування податком на прибуток до підприємств, основною діяльністю яких є виробництво сільськогосподарської продукції, належать підприємства, дохід яких від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва за попередній податковий (звітний) рік перевищує 50 відсотків загальної суми доходу (пп. 137.4.1 ст. 137 ПК України) [7].

Щодо спрощеної системи оподаткування, то згідно з ч. 4 п. 291.4 ст. 291 ПК України до четвертої групи платників єдиного податку належать сільськогосподарські товаровиробники, а саме: юридичні особи, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків; фізичні особи-підприємці, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» [7].

У викладеному потрібно звернути увагу на поняття частки сільськогосподарського виробництва. Так, згідно з пп. 14.1.262 ст. 14 ПК України частка сільськогосподарського товаровиробництва – це питома вага доходу сільськогосподарського товаровиробника, отриманого від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, у загальній сумі його доходу, що враховується під час визначення права такого товаровиробника на реєстрацію як платника податку. Розрахунок частки сільськогосподарського товаровиробництва подається контролюючим органам за своїм місцезнаходженням та/або за місцем розташування земельних ділянок (абзац четвертий пункту 308.1 статті 308 глави 2 розділу XIV ПК України) [7].

Для загального розуміння концепції оподаткування сільськогосподарських товаровиробників важливим є поняття сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарська продукція законодавчо визначена об'єктом державного регулювання згідно з п. 15 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Сільськогосподарська продукція (сільськогосподарські товари) – це товари, зазначені у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України» від 19 вересня 2013 року № 584-VII, якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були придбані або вироблені на власних або орендованих потужностях (площах) [3].

До того ж, щоб бути сільськогосподарськими товаровиробниками, фізичні особи-підприємці повинні мати статус фермерського господарства. Відтак у ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство», а саме в ч. 5, де закріплені ознаки сімейного фермерського господарства. Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до положень Сімейного кодексу України. Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа-підприємець та члени її сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України. Особливості створення та діяльності сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи регулюються положеннями статті 8<sup>-1</sup> цього Закону. Аналогічні положення закріплені у підпункті б п. 4 ч. 4 ст. 291 ПК України [15].

Отже, до четвертої групи платників єдиного податку належать фізичні особи-підприємці лише за умов, якщо вони:

– здійснюють виключно вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилів, переробку такої власно вирощеної або відгодованої продукції та її продаж;



- провадять господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси;
- не використовують працю найманих осіб;
- членами фермерського господарства такої фізичної особи є лише члени її сім'ї у визначеній частині другої статті 3 Сімейного кодексу України;
- площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше 0,5 гектара, але не більше 20 гектарів сукупно [7].

**Висновки.** На підставі викладеного можна зробити висновок, що у більшості визначених сільськогосподарського товаровиробника, що містяться в законодавстві, не висуваються вимоги до організаційно-правової форми або форми власності, на що вказує, що це визначення охоплює і юридичних, і фізичних осіб. Проте особлива увага приділяється саме кількісному показнику виробленої та/або реалізованої продукції, залишаючи майже поза увагою саме якісний показник, тобто вимоги до виробленої і реалізованої сільськогосподарської продукції. Відмовитись від фінансових показників неможливо, оскільки це позбавить можливості відносити сільськогосподарських товаровиробників до певної групи платників податків.

Тому визначення сільськогосподарського товаровиробника як платника податку має враховувати виробничі і фінансові показники діяльності суб'єкта господарювання – власне виробництво сільськогосподарської продукції та відсоток доходу від її реалізації у загальному доході.

З урахуванням викладеного узагальнено сільськогосподарського товаровиробника як платника податків: його можна визначати як юридичну особу незалежно від організаційно-правової форми та форми власності або фізичну особу-підприємця, що займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання, і у якій частка доходу від реалізації власновиробленої продукції у загальному доході дорівнює або перевищує встановлений законом відсоток.

*Abstract.* In this study, the concept of an agricultural producer as a taxpayer is specified on the basis of national legislation, scientific literature and world practice. The methodological basis of the work is a set of general and special research methods, in particular: retrospective, comparison, generalization, analysis and synthesis, formal-legal. The specificity of the researched topic involves the use of a comparative method, which makes it possible to choose the most comprehensive definition of an agricultural producer. The possibility of assigning a natural person to the category of an agricultural producer was additionally investigated. On the basis of the study, the definition of an agricultural producer as a taxpayer is proposed.

*Keywords:* agricultural producers, taxation, land, single tax, farming.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шульга В. Підтримка аграрного сектору в умовах воєнного стану: що варто знати? *Сайт «Ліга Закон»*. 2022. 21 листопада. URL: [https://jurliga.ligazakon.net/analitics/213396\\_pdrtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonno-gostanu-shcho-var-to-znati](https://jurliga.ligazakon.net/analitics/213396_pdrtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonno-gostanu-shcho-var-to-znati)
2. Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України. *Центр досліджень продовольства та землекористування (KSE Агроцентр)*. 2022. 10 листопада. URL: [https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Losses\\_report\\_issue2\\_ua-1.pdf](https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Losses_report_issue2_ua-1.pdf)
3. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>
4. Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»: Закон України від 02.11.2000 р. № 2090-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Єрмоленко В. М. Загальна характеристика суб'єктів аграрного права. *Аграрне право України: підручник / за заг. ред. В. М. Єрмоленка*. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 79–102.
6. Статівка А. М. Сільськогосподарський товаровиробник. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга (голова), В. В. Носік, П. Ф. Кулинич (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 596–598.
7. Податковий кодекс України: Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

8. Філок О. С. Юридичне забезпечення захисту майнових прав сільськогосподарських товаровиробників. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2021. 215 с. URL: [https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis\\_filyuk.pdf](https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_filyuk.pdf)
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі: Закон України від 08.12.2015 р. № 867-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-19#Text>
10. Хрипко С. І. Загальна характеристика фермерського господарства за законодавством Європейського Союзу. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 117–123.
11. Чабаненко М. М. Сільськогосподарський виробник як аграрно-правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 137–145.
12. Титова Н. І. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: наук.-навч. посіб. Львів: ПАІС, 2005. 368 с.
13. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>
14. Про затвердження Положення про Реєстр статистичних одиниць у сільському господарстві мисливстві, лісовому і рибному господарстві – Реєстр АГРО: Наказ Державної служби статистики України від 02.07.2012 р. № 278. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0278832-12#Text>
15. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>

## СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВ «АГРОКОМПЛЕКС «ЗЕЛЕНА ДОЛИНА»

*В. Б. Козяр, О. В. Таранич*

*Анотація.* У сучасній економіці широко використовується поняття «стратегічні рішення» для підвищення якості функціонування підприємства у довгостроковій перспективі. На підприємствах агропромислового комплексу планування часто здійснюється лише в короткостроковому періоді, що призводить до втрат значної частини прибутку організації. Необхідність своєчасно розробляти та реалізовувати стратегічні плани розвитку через виникнення несподіваних ситуацій є одним із найбільш дієвих способів для адаптації сільськогосподарського підприємства до умов ринку. Стратегія розвитку відбиває сьгоднішні кроки підприємства, створені задля формування його майбутнього потенціалу та забезпечення перспективного виживання. У статті розглядається приклад вирішення завдання стратегічного планування на підприємстві АПК зі створенням нового виробництва та виходом на нові ринки збуту продукції.

*Ключові слова:* стратегічне планування, підприємства АПК, бізнес-план, аналіз ринку, SWOT-аналіз, рентабельність, сегментація ринку.

**Актуальність дослідження.** Терміном «стратегічні рішення» позначаються рішення, які мають кардинальне значення для функціонування бізнесу і тягнуть за собою (за умови їх реалізації) довготривалі та незворотні наслідки. Отже, в якості відмітної ознаки стратегічності рішень використовуються дві основні характеристики – незворотність і довгостроковість наслідків [1]. Це означає, що реалізація стратегічних рішень змінює потенціал підприємства, і повернення до попереднього стану об'єкта управління якщо і можливе, то потребує великих витрат часу, ресурсів чи зусиль.

Для стратегічних рішень характерно, що їх прийняття здійснюється шляхом вибору з багатьох відомих заздалегідь варіантів. У практиці роботи сільськогосподарських підприємств до таких рішень традиційно належали плани реконструкції виробничих ліній, розширення чи ліквідації окремих виробництв, докорінна зміна спеціалізації підприємства.

Стратегічне планування забезпечує основу всіх управлінських рішень. Тому більшість сільськогосподарських товаровиробників орієнтовані на розробку стратегічних планів розвитку [2].

Метою стратегічного розвитку є визначення найбільш перспективних напрямів діяльності підприємства, що забезпечує її зростання та процвітання [3].

Актуальність прийняття стратегічної програми з боку сільськогосподарських підприємств зумовлена такими основними причинами:

- усвідомлення того, що будь-яке підприємство є відкритою системою і що головні джерела успіху знаходяться у зовнішньому середовищі;
- в умовах загострення конкурентної боротьби плани стратегічного розвитку організації є одним із вирішальних факторів її виживання та процвітання. Вони дають змогу адекватно відреагувати на фактори невизначеності та ризику, властиві зовнішньому середовищу;
- для того, щоб організація найкраще реагувала на вплив зовнішнього середовища, її продукція повинна мати адаптаційні здібності.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Теоретичні засади стратегічного планування досліджуються у працях зарубіжних і українських вчених: І. Ансоффа, В. Гросула, Д. Гудштейна, П. Друкера, К. Ендрюса, Ф. Котлера, Н. Куденко, Т. Куліша, Ж. Ламбена, М. Лесечко, Ю. Малиновського, Г. Мінцберга, Р. Олексенка, М. Портера, І. Смоліна, А. Стрікланда, А. Томпсона, Д. Хана, А. Чандлера, Н. Шквіри, Г. Штайнера та інших. Проблематика застосування стратегічного планування в аграрному секторі розглядається в працях О. Бородіної, П. Березівського, М. Брусенка, В. Галанця, Л. А. Євчука, Б. Колісник, Д. Ф. Крисанова, О. Могильного, О. М. Онищенко, О. Попової, І. Прокопа, Г. Є. Рябика, П. Т. Саблука, О. М. Шпичака та інших.

Проте питання реалізації стратегічного планування в діяльності підприємств АПК потребують більш детальних досліджень, зокрема недостатньо розкрито проблематика оцінки стану та перспектив розвитку стратегічного планування, визначення особливостей стратегічного планування в аграрній сфері.

**Метою роботи** є визначення теоретичних основ стратегічного планування в діяльності підприємств АПК та формування стратегічного плану розвитку ТОВ «Агрокомплекс “Зелена долина”» за результатами SWOT-аналізу та бізнес-плану розвитку підприємства.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Для більш наочного представлення стану справ підприємств аграрної сфери проведено аналіз основної галузі виробництва – тваринництва. Прикладом для дослідження є ТОВ «Агрокомплекс “Зелена долина”», яке розташоване у Вінницькій області.

На початковому етапі проведено SWOT-аналіз підприємства з метою виявлення його потенційних можливостей, а також загроз. Аналіз представлений у таблиці 1.

Таблиця 1

**SWOT-аналіз ТОВ «Агрокомплекс “Зелена долина”»**

<i>Сильні сторони підприємства</i>		<i>Слабкі сторони підприємства</i>	
S	1. Вирощування племінного молодняку крупної рогатої худоби.	W	1. Відсутнє впровадження нових технологій.
	2. Наявність клієнтів поза Україною.		2. Застарілі методи господарювання.
	3. Кваліфікований управлінський персонал.		3. Застарілі методи обліку витрат.
	4. Висока якість продукції.		4. Відсутність молодих спеціалістів на підприємстві.
	5. Використання власних кормів.		5. Низький рівень оплати праці.
	6. Відмінна кредитна історія.		6. Застарілий машинно-тракторний парк (далі – МТП).
	7. Вільні виробничі площі.		7. Відсутність сучасного обладнання
	8. Великий досвід у галузі тваринництва		
<i>Можливості зовнішнього середовища</i>		<i>Загрози зовнішнього середовища</i>	
O	1. Поява нових каналів збуту внаслідок близького розташування міста.	T	1. Військовий стан в Україні.
	2. Зростання попиту на вироблену продукцію.		2. Зростаюча кількість конкурентів.
	3. Зростання зацікавленості потенційних інвесторів.		3. Низькі закупівельні ціни на продукцію.
	4. Модернізація об'єктів і служб підприємства.		4. Відсутність постійної клієнтської бази.
	5. Зростання контактів із країнами ЄС		5. Скорочення дотацій із боку держави

За даними SWOT-аналізу можна зробити такі висновки щодо діяльності ТОВ «Агрокомплекс “Зелена долина”»:

1. Підприємство має великий досвід у галузі тваринництва.
2. Підприємство має постійних партнерів за межами України (Польща).
3. Підприємство виготовляє продукцію високої якості.
4. Є чудова кредитна історія. ТОВ «Агрокомплекс “Зелена долина”» належить до групи підприємств зі стійким фінансовим становищем.

Проте кількість конкурентів і наявні можливості виходу на нові ринки збуту продукції зобов'язують замислитися над можливостями подальшого розвитку підприємства. Оскільки ТОВ «Агрокомплекс “Зелена долина”» має великий досвід у галузі тваринництва, для пошуку можливостей стратегічного розвитку пропонуємо розглянути саме її.

Галузь тваринництва для підприємства розвинена достатньою мірою. Обсяги реалізації продукції та відпускні ціни дають змогу говорити про достатній рівень рентабельності молочного виробництва. У 2023 році на підприємстві утримується понад 3 500 голів великої рогатої худоби, з них 1 500 голів дійного стада. У поточному році на підприємстві було реалізовано 9 406 центнерів молока. Повна собівартість виробленої продукції становила 7 620 тис. грн, виручка – 8 740 тис. грн. Отже, рентабельність молока становила 15 %, що є середнім показником по Вінницькій області [4].

Для визначення ситуації виробництва м'яса великої рогатої худоби необхідно провести CVR-аналіз та визначити точку безбитковості.

Під час розгляду галузі виробництва м'яса великої рогатої худоби видно, що галузь збиткова. Звідси виникає потреба у реанімуванні галузі та виведенні її з кризового стану.

Для цього потрібно розробити довгостроковий план стратегічного розвитку, основним складником якого буде бізнес-план із впровадження на підприємстві цеху з переробки м'ясної продукції. Зокрема, пропонується запровадити виробництво консервованої тушкованої яловичини з можливістю переробки побічної продукції.

Необхідні інвестиції становлять 1,8 млн євро, зокрема кошти інвестора у вигляді 1,5 млн євро.

Інвестором є Європейський Банк Реконструкції та Розвитку, який надає пільгові кредити для сільських товаровиробників згідно з програмою розвитку сільського господарства, а також низка приватних інвесторів.

Інвестиційний кредит є пільговим (відсоткова ставка становить 19,5 % річних). Термін його погашення за умови роботи підприємства за запланованим графіком – 5 років.

Джерелом погашення кредиту та відсотків за ним є прибуток від виробництва зазначеної продукції, причому погашення відсотків за кредитом починається через 1 рік після початку інвестування.

Забезпеченням позичальника під кредит, що надається, є застава майна підприємства і прибуток, одержуваний від усіх напрямів фінансово-господарської діяльності.

Маркетингові дослідження, свідчать про те, що ринок є олігополістичним, водночас ніша цієї продукції залишається практично незайнятою, про що свідчить мала кількість продукції на ринку, і за наявного рівня цін та якісних параметрів продукції ТОВ «Агрокомплекс «Зелена долина»» цілком може стати одним із провідних підприємств у цій галузі. За оцінкою ємність цього сегмента ринку становить від 400 до 420 тис. банок яловичої тушонки на місяць. Отже, 26 % цього сегменту ринку залишається вільним. Потужність обладнання становить 98 000 банок на місяць за умови повному навантаження. На ринок Вінницької області, а також довколишніх регіонів планується постачати близько 69 тис. банок, що становить 16,5 % від загальної ємності ринку. Внаслідок цього на ринку залишається вільними близько 9,5 %, або приблизно 40 тис. банок.

Метою розробки проєкту є зростання прибутку підприємства внаслідок збільшення обсягів виробництва, а також виходу на нові ринки збуту.

Джерелами фінансування є:

- кошти інвестора;
- кошти сторонніх інвесторів;
- власні кошти підприємства.

Термін окупності проєкту – 5 років від початку інвестування за умови ставки за кредит 19,5 %.

**Висновки.** Стратегічне планування є основою прийняття управлінських рішень, які створюють основу для розробки стратегічних планів розвитку. Стратегічні рішення приймаються шляхом вибору певних заздалегідь відомих варіантів.

У практиці роботи сільськогосподарських підприємств стратегічні рішення визначають плани реконструкції виробничих ліній, розширення чи ліквідації окремих виробництв, докорінну зміну спеціалізації підприємства.

Основою стратегічного планування є проведення SWOT-аналізу, за результатами якого на ТОВ «Агрокомплекс «Зелена долина»» було визначено проведення подальшої інтеграції виробництва, перехід від виробництва м'ясо-молочної продукції до м'ясних консервів.

Отже, стратегічне рішення для ТОВ «Агрокомплекс «Зелена долина»» щодо запуску цеху з переробки м'ясної продукції, окрім очевидних переваг, дасть змогу скоротити втрати на виробництві до 30 % побічної продукції (виробництво м'ясо-кісткового борошна, виробництво напівфабрикатів субпродуктів тощо) і відповідно введе виробництво м'яса великої рогатої худоби підприємством на якісно новий рівень, підвищивши його рентабельність.

*Abstract.* In the modern economy, the concept of «strategic decisions» to improve the quality of the enterprise's functioning in the long term is widely used. At the enterprises of the agro-industrial complex, planning is often carried

out only in the short term, which forces the organization to lose a significant part of the profit. The need to timely develop and implement strategic development plans in connection with the occurrence of unexpected situations is one of the most effective ways to adapt an agricultural enterprise to market conditions. The development strategy reflects the company's current steps, created to shape its future potential and ensure long-term survival. The article considers an example of solving the task of strategic planning at an agribusiness enterprise with the creation of a new production and entry into new product sales markets.

*Keywords:* strategic planning, agribusiness enterprises, business plan, market analysis, SWOT analysis, profitability, market segmentation.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Морозова М. Е. Стратегічне планування. Поняття і етапи стратегічного планування. *Virtus: scientific journal*. 2019. № 35. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/718325/1/Морозова\\_стаття\\_.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/718325/1/Морозова_стаття_.pdf)
2. Шквира Н. О. Стан та особливості стратегічного планування діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск № 16. С. 549–553.
3. Коненко В. В., Соколов Д. В. Стратегічне планування функціонування та розвитку підприємств. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: [http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5\\_2021/76.pdf](http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/76.pdf)
4. ТОВ «Агрокомплекс “Зелена долина”». URL: <https://www.akzd.com.ua/>

УДК 657.6:004

## ПРОЦЕДУРИ ДИДЖИТАЛ-АУДИТУ

*Ю. О. Мамаєнко, Л. Л. Гевлич*

*Анотація.* Дослідження організації і методики аудиту з огляду на його значення у бізнес-середовищі є важливим науковим та практичним завданням. Метою роботи є ідентифікація сучасних аудиторських процедур, які відповідають трендам цифрової економіки. У роботі узагальнено наукові підходи та наявну світову практику використання диджитал-технологій у незалежному аудиті, зокрема когнітивних технологій, прогнозно-аналітики та хмарних платформ. Ідентифіковані проблеми відсутності регламентації застосування диджитал-технологій у якості аудиторських процедур, а також навичок їх використання у бухгалтерів та аудиторів. На основі дослідження зроблено висновки, запропоновано напрями подальших пошуків.

*Ключові слова:* диджитал-технології, аудит, аудиторські процедури, штучний інтелект.

В усьому світі суспільно значущі підприємства оприлюднюють свою звітність, що дає змогу зацікавленим сторонам, як-от інвестори, кредитори, державні органи, конкуренти, аналітики та громадськість, отримати доступ до інформації про фінансовий стан та результати діяльності суб'єктів господарювань. Аудит у цьому процесі є важливою процедурою, оскільки надає обґрунтовану основу прийняття рішень на базі звітності, оцінюючи достовірність презентованої інформації та відповідність усієї діяльності нормативним вимогам. Тож дослідження організації і методики аудиту з огляду на його значення у бізнес-середовищі є важливим науковим та практичним завданням.

Дослідженню прийомів, що використовуються в діяльності незалежного аудитора, присвячували свої роботи численні вітчизняні автори, зокрема О. Ю. Лебединська, Н. В. Винниченко, А. Ю. Федяй [1–2]. Але стрімкий розвиток інформаційних технологій, що спостерігається останні роки в Україні та світі, вимагає осучаснення та продовження їх досліджень.

Метою роботи є ідентифікація сучасних аудиторських процедур, які відповідають трендам цифрової економіки.

Світова спільнота у своєму розвитку пройшла чималий шлях, на якому постійно змінювалося середовище її життєдіяльності, запроваджувалися все нові, досконаліші технології, які робили комфортнішими умови життя і праці людей. Дослідники Н. М. Краус, К. М. Краус та О. С. Криворучко виокремлюють два напрями цифрових перетворень [3]:

1) трансформацію бізнесу за рахунок зміни досвіду (клієнтів, працівників, екосистеми), що сприяє зміцненню їх конкурентного позиціонування;

2) модернізацію інформаційних технологій та бізнес-процесів (модернізація ІТ-структури з метою сприяння диджитал-трансформації власної компанії).

Сучасний етап економічного розвитку як диджитал-економіка являє економічну систему, яка базується на використанні цифрових технологій та електронних засобів комунікації для

створення, передачі та обробки інформації, що, зі свого боку, призводить до нових форм виробництва і споживання товарів та послуг. Тому неминучими є зміни у змісті низки професій, зокрема професії аудитора.

Автоматизацією бухгалтерського обліку і аудиту сьогодні вже нікого не здивуєш. Облікова діяльність тривалий час успішно автоматизується програмним забезпеченням різного ступеню складності, призначеним для малих, середніх чи великих компаній. Аудитори за допомогою комп'ютерів обробляють багаторазові, трудомісткі та додаткові завдання, тоді як фахівці мають можливість більше уваги приділяти аналізу та консультуванню клієнтів на більш високому рівні. Важливим моментом є також те, що створене інноваційними технологіями професійне середовище все більше набуває ознак віртуальності. Сучасним фахівцям вже не обов'язково працювати в офісах в межах національної юрисдикції, щоб виконувати завдання роботодавця чи обслуговувати клієнтів. Пандемія COVID-19 повністю «перезавантажила» життя і діяльність світової спільноти. Умови суворого карантину призвичаїли людей до роботи в онлайн режимі. До того ж і IT-фірми пропонують користувачам «хмарні» корпоративні конфігурації – комплексні рішення для компаній будь-якого профілю і розміру. Спеціалізовані програмні рішення забезпечують ефективний контроль якості виконуваних робіт працівниками, які працюють на відстані. Це впливовий чинник, який прискорює використання цифрових технологій.

Диджитал-технології трансформують і традиційні аудиторські послуги. Як свідчать результати дослідження британських фахівців, хмарні технології, використання криптовалют, поступове впровадження Тax Digital видозмінюють практику роботи бухгалтерів та аудиторів вже сьогодні, а у найближчому майбутньому стануть необхідною і повсякденною справою. С. Харріс та Б. Мембер зазначають, що вже сьогодні бухгалтерські фірми від 3 до 5 млрд дол США на рік витрачають на удосконалення інформаційних технологій, забезпечуючи зростання якості аудиту за рахунок автоматизації рутинних процедур [4]. Хмарні інтернет-технології забезпечують взаємодію аудитора з комп'ютерною бухгалтерською системою клієнта, уможливаючи стандартизацію форматів даних, автоматичний доступ до них, їх компіляцію, тобто формування безперервної моделі аудиту і моніторингу. До того ж цифрові технології сприяють зростанню ефективності аудиту, підвищенню якості тестування, кадровим змінам, уможливають розширення переліку оброблюваної інформації про компанію клієнта (наприклад, нефінансової звітності), гарантуючи достовірність таких даних. Перевірка і аналіз 100 % транзакцій дає змогу глибше зрозуміти діяльність компанії, ретельно відслідковуючи тенденції і ризики клієнтів. Як зазначено у доповіді Forbes Insights / KPMG «Аудит 2025», 80 % респондентів вважають, що аудитори у своїй повсякденній діяльності повинні надавати перевагу більш складним технологіям збирання, обробки та аналізу даних [5]. Однак такі можливості потребують узагальнення, зокрема у межах Міжнародних стандартів аудиту, для розуміння, які процедури залишаться, а які слід переглянути.

Наразі можна виокремити три ключові диджитал-технології, які однозначно оптимізують аудиторську діяльність уже у найближчому майбутньому:

#### 1. Когнітивні технології:

- штучний інтелект для швидкої обробки і аналізу величезних масивів даних;
- програмні алгоритми для імітації мислення людини і заміни аудиторських груп;
- машинне навчання для розробки нових стратегій за невизначених умов чи викликів середовища.

#### 2. Прогнозна аналітика:

- вироблення якісних прогнозів на майбутнє на основі глибокого та надійного розуміння стану бізнесу клієнтів;
- виявлення ризиків завдяки поглибленому аналізу;
- порівняння даних клієнта з прогнозними результатами з метою виявлення відповідності чи невідповідності очікуваним результатам та тенденціям.

#### 3. Хмарні платформи:

- розумні цифрові хаби (концентратори) – «смарт-платформи» для інтерактивного режиму віддаленого використання даних і аналітики, автоматизованої обробки та візуалізації даних;

– можливість інтеграції з інноваційними технологіями найближчих років.

Але слід зазначити, що диджитал-технології, створюючи умови для значного підвищення якості аудиторських перевірок, не применшують ролі людини в цьому процесі, а лише переводять її в іншу площину. За умови колосального зростання обсягів структурованої і неструктурованої інформації, використання, наприклад, штучного інтелекту забезпечує проведення високоякісних аудитів за рахунок поглибленого розкриття даних про компанію та її операційне середовище, поглиблений контроль фінансової звітності, спрощення визначення ризику для напрацювання ключових аудиторських суджень. Цифрові технології за рахунок доступу до багатьох даних уможливають деталізацію аудиторських доказів, але не дають змогу робити ключових суджень, які залишаються на розсуд професіоналів. На думку Брайана Фостера – лідера KPMG у США з розробки нових рішень у сфері аудиту, можливість доступу аудиторів до детальніших аудиторських даних і цінної інформації в перспективі дасть змогу диференціювати пропонування аудиторських послуг, але в жодному разі не применшить ролі аудитора у винесенні судження. Так само Стівен Харріс, член Наглядової Ради за бухгалтерським обліком у публічних компаніях (РСаОВ), хоч і вважає використання цифрових технологій «трансформативним ерою в аудиті», водночас зауважує, що такі потужні інструменти не мають замінити знання, судження та професійний скептицизм аудиторів [5]. До того ж він наголошує на проблемі постійної підтримки безпеки даних та забезпечення якості використовуваних диджитал-інструментів – і власних, і клієнтських. Важлива також доступність вказаних інструментів під час забезпечення узгодженості підходів до групових аудитів.

У розгляді процесу диджиталізації аудиту доцільно звернути увагу на його тісний взаємозв'язок із бухгалтерським обліком. Аудиторські фірми, які використовують у своїй діяльності цифрові технології, можуть сприяти цифровізації своїх клієнтів, і навпаки: технологічно передові клієнти можуть спонукати аудиторські фірми до запровадження таких технологій під час надання аудиторських послуг. Уже зараз спостерігається диджиталізація «Великої четвірки» через доступ широкого кола зацікавлених сторін, необхідний для здійснення трансформації, формування довіри до дій із трансформації, демонстрацію можливості бути інтегратором чи організатором нових послуг і технологій. Але безумовно, крім практиків, у процес диджиталізації аудиту мають включитися і методологи, зокрема Рада з міжнародних стандартів аудиту та підтвердження достовірності звітності (IAASB).

З огляду на вищезазначене, процес цифровізації бухгалтерської і аудиторської діяльності уможливує формування нових її напрямів. Як зазначають експерти, істотно змінюючи структуру індустрії послуг, нові технології продукують не тільки нові послуги, але й нових гравців цього ринку. До того ж однозначно змінюється структура компетенцій аудиторів, до чого має бути готова вища школа та інші інституції підготовки кадрів до ринку аудиторських послуг, адже Асоціація присяжних сертифікованих бухгалтерів (ACCA) вже зараз визнала знання цифрових технологій ключовою сферою компетенції професійних бухгалтерів.

Наразі основною прогалиною сучасних бухгалтерів і аудиторів є недостатні знання з використання смарт-технологій (включно з хмарними обчисленнями та використанням великих даних), розуміння процесу глобалізації (аутсорсинг бухгалтерських послуг) та постійних змін у нормативно-правовій базі (податкове регулювання, нові форми корпоративної звітності, інтегроване регулювання звітності тощо). Відповідно мають бути змінені програми підвищення кваліфікації діючих аудиторів в усьому світі. Найважливіша інвестиція у майбутнє аудиторських служб – це час, який буде витрачений на навчання потенційних аудиторів сучасним та майбутнім інструментам, який вони використовуватимуть. Але слід пам'ятати, що цифрові компетенції завтрашніх аудиторів значною мірою залежать від навченого покоління фахівців із бухгалтерського обліку, тому важливо, щоб сьогодні вони вже оволоділи цифровими інструментами.

Отже, можна зробити висновки:

1. Розвиток інформаційних технологій змінює набір та сутність аудиторських процедур, але залишає основні концепції аудиту та визначальну роль аудитора у виробленні судження.
2. Наразі основними технологіями диджитал-аудиту дослідники вважають когнітивні технології, прогнозу аналітику та хмарні платформи.



3. Уже зараз особливо гострою є проблема навчання використанню диджитал-технологій обліковців і аудиторів в університетах та на курсах підвищення кваліфікації.

4. Диджиталізація обліку й аудиту має йти паралельно, вирішенням її проблем мають займатися не тільки окремі практики, а й методологи зокрема, представники професійних організацій.

Зазначені вище тенденції розвитку професій бухгалтера і аудитора не до кінця вивчені через те, що використання цифрових технологій в обліку і аудиті знаходиться на початковій стадії не тільки в Україні, а й у світі. Дослідження шляхів вирішення зазначених у роботі проблем буде напрямом подальших пошуків.

*Abstract.* The study of the organization and methodology of the audit in view of its importance in the business environment is an important scientific and practical task. The purpose of the work is to identify modern audit procedures that correspond to the trends of the digital economy. The work summarizes scientific approaches and the existing global practice of using digital technologies in independent auditing, in particular, cognitive technologies, predictive analytics, and cloud platforms. Identified problems of the lack of regulation of the use of digital technologies as audit procedures, as well as the skills of their use in accountants and auditors. On the basis of the study, conclusions were drawn, directions for further research were proposed.

*Keywords:* digital technologies, audit, audit procedures, artificial intelligence.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебединська О. Ю. Щодо поняття аудиторської процедури. «Правові системи». Науково-практичний електронний журнал. № 3. 2018. URL: <https://cutt.ly/I4dmD9a>
2. Винниченко Н. В., Федій А. Ю. Аналітичні процедури для отримання аудиторських доказів. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <https://cutt.ly/V4dmjvY>
3. Краус Н. М., Краус К. М., Криворучко О. С. «Інноваційний ландшафт» у координатах світ-економіки. URL: <https://cutt.ly/S4dZfOG>
4. Harris S. Technology and the Audit of Today and Tomorrow. URL: <https://cutt.ly/34dZyzA>
5. Матієнко-Зубенко І. І. Digital-технології трансформують професійний ландшафт бухгалтерів і аудиторів: світові та вітчизняні реалії. *The scientific heritage*. 2020. № 49. Р. 15–20.

УДК 657.6"364"

### ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ АУДИТУ У ВОЄННИЙ ЧАС

*Т. А. Савицька, Л. Л. Гевлич*

*Анотація.* Війна в Україні створила складні умови для багатьох сфер діяльності, включно з аудиторською. Метою дослідження є визначення основних напрямів змін у вітчизняній аудиторській діяльності з погляду подальшої ідентифікації проблем. У роботі озвучені основні проблеми сучасної аудиторської діяльності в Україні, детально проаналізовані заходи професійної та державної підтримки вітчизняних аудиторів, зокрема зміни закону «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», виділені шляхи розвитку українського незалежного аудиту в повоєнній економіці. Зроблені висновки, визначені напрями подальших досліджень.

*Ключові слова:* аудит, воєнний стан, аудиторська діяльність, аудиторські послуги.

З погляду національної безпеки війна є викликом для держави, яка змушена захищати свою територіальну цілісність від зовнішніх загроз. Війна, безумовно, є величезним викликом для національної економіки, бо викликає міграцію населення і релокацію підприємств, пошкодження інфраструктури, порушення економічної діяльності, значне зростання цін на сировину та енергетичні ресурси, проблеми в ланцюжках поставок тощо. Наслідки воєнного вторгнення РФ наразі охопили усі сфери життя та суттєво вплинули на бізнес-середовище, зокрема і на аудиторську діяльність. Дослідження впливу воєнного стану на вітчизняний аудит є важливим з огляду на ідентифікацію та рішення проблем, що виникають, для оптимізації бізнес-середовища сьогодні та у повоєнній економіці.

Дослідження зміни вітчизняної аудиторської діяльності у воєнний час відбуваються зокрема у роботах [1–2], але з огляду на їх важливість для поствоєнної відбудови України їх слід продовжувати і розширювати.

Метою дослідження є визначення основних напрямів змін у вітчизняній аудиторській діяльності з погляду подальшої ідентифікації проблем.

Воєнні дії вплинули на аудиторську діяльність загалом через ризики економічної нестабільності та зміни в законодавстві. Найбільш очевидна ілюстрація пов'язаних із поточним станом проблем аудиторської діяльності, – складнощі зі збором та перевіркою фінансової звітності підприємств, чії активи залишилися на тимчасово окупованій території, знищені чи пошкоджені внаслідок бойових дій. Це може призвести до зростання ризиків аудиторської діяльності за рахунок утруднень проведення аудиторських процедур, зокрема через підвищення ризиків фінансових шахрайств та відмивання грошей.

Війна в Україні накладає суттєві обмеження на функціонування аудиту також із причини фізичної небезпеки для працівників. На щастя, внаслідок досвіду роботи під час пандемії більшість аудиторських компаній на момент упровадження воєнного стану змогли налагодити віддалену роботу, використовуючи IT-технології для надання рекомендацій своїм клієнтам щодо ефективного управління фінансовими ресурсами та зменшення ризиків фінансових збитків. Слід відмітити, що напрями роботи аудиторів сьогодні змінилися. Непевність низки підприємств щодо продовження функціонування вплинули на обсяги обов'язкового аудиту фінансової звітності та збільшили питому вагу послуг оптимізації та допомоги у підготовці фінансової звітності підприємств для отримання державної допомоги, компенсації, зокрема грантів міжнародних організацій.

Узагальнення аудиторської практики та наукової дискусії дало змогу виокремити такі загальні зміни в аудиторській діяльності у воєнний час [3]:

#### 1. Скорочення штату

Природною реакцією аудиторських компаній на зниження ділової активності стало скорочення витрат, зокрема витрат на оплату праці, що проявилось у вигляді скорочення персоналу. Деякі компанії вжили заходів щодо скорочення робочого часу та безстрокових неоплачуваних відпусток. Свої корективи внесла і міграція населення.

#### 2. Скорочення бюджетів

Окрім скорочення витрат на заробітну плату, компанії припинили витрачати кошти на аудит за іншими статтями бюджету. Проекти клієнтів аудиторських компаній, як-от зовнішні оцінки, автоматизація, безперервні аудити та інвестиції у цю сферу були призупинені, тож це вплинуло на аудиторські фірми, відрядження були скасовані, а навчання відкладено до кращих часів.

#### 3. Перегляд планів роботи

За умов руйнування звичних логістичних ланцюгів і недоступності цілих товарних ринків та ринків капіталу аудиторські служби, які зберегли свою компетентність, були змушені перейти від стратегічних до короткострокових планів та позапланових перевірок. Відсутність доступу до інформації, документів та активів у зоні бойових дій призводило до призупинення, а в деяких випадках навіть скасування аудитів. Моніторинг виконання рекомендацій аудиторів також довелося призупинити: деякі з них втратили свою актуальність, а керівництво, відповідальне за їх виконання, в умовах воєнного стану переключилося на більш нагальні завдання.

#### 4. Зміна у внутрішньому аудиті корпоративних клієнтів

Інститут внутрішніх аудиторів України визначає модель «лінії захисту», в якій внутрішній аудит є третьою лінією. Проте у деяких випадках клієнти не потребують незалежного підтвердження того, що процеси та системи, які забезпечують внутрішній аудит, функціонують належно. В інших випадках друга лінія контролю постраждала від скорочення витрат, і внутрішній аудит був змушений перебрати на себе її функції адміністративної, а іноді і першої лінії захисту, для виправлення недоліків у системі внутрішнього контролю.

Зупинимось більш детально на змінах в організації діяльності аудиторів та аудиторських фірм, спричинених зміною нормативних вимог, представлених у табл. 1.

## Зміни вимог до організації аудиторської діяльності у період воєнного стану

Зміна	Сутність зміни
1. Заборона колаборації з російськими аудиторями та аудиторськими фірмами	– забороняється спільна діяльність з громадянами РФ, громадянами, внесеними до російського Реєстру уповноважених аудиторів, членами професійних організацій аудиторів та бухгалтерів РФ; – забороняється працювати в російських аудиторських фірмах, фірмах з російськими власниками, фірмах-членах аудиторських об'єднань РФ
2. Часткове звільнення від сплати членських та інших внесків	у період дії воєнного стану та до закінчення другого календарного року, в якому він скасовується, аудиторів, які не перебувають у трудових відносинах з аудиторською фірмою, не сплачують членські внески до АПУ та відсотковий внесок (1 %) Органу суспільного нагляду або АПУ з оплати за провадження послуг з обов'язкового аудиту
3. Зменшення фіксованого внеску з завдань обов'язкового аудиту	у період дії воєнного стану та до закінчення другого календарного року, в якому він скасовується, фіксований внесок за кожен аудиторський звіт, складений аудитором за результатами надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту підприємствам, що становлять суспільний інтерес, зменшується з 3 до 1 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного року, фіксований внесок з обов'язкового аудиту всіх інших компаній, зменшується з 0,3 до 0,1 розміру мін. заробітної плати
4. Послаблення кваліфікаційного критерію щодо працівників	від аудиторських фірм, які надають аудиторські послуги підприємствам, що становлять суспільний інтерес, не вимагається мати у своєму штаті двох працівників, які мають чинний сертифікат (диплом) професійного органу, акредитованого відповідно до Закону, або підтверджують поглиблені знання МСФЗ (в період дії воєнного стану та протягом двох років після його закінчення); вимоги закону про безперервне навчання аудиторів (120 годин протягом 3 років поспіль за накопичувальною системою та мінімум 20 годин на рік) не застосовуються
5. Призупинення перевірок та продовження терміну дії сертифікатів контролю якості	перевірки контролю якості аудиту призупиняються на час дії воєнного стану та протягом 6 місяців після його скасування; сертифікати відповідності системи контролю якості аудиторських послуг, видані АПУ у 2017–2018 рр., продовжуються строком на 1 календарний рік
6. Відтермінування подання звітності	неподана звітність або інформація, звіт про прозорість або зміни в ньому мають бути надані протягом 3 місяців після закінчення воєнного стану
7. Зупинка відповідальності та зміна строків контролю	відповідальність аудиторської фірми або аудитора за несвоєчасну сплату обов'язкових платежів, неподання звіту про прозорість, змін для внесення до реєстру, неподання інформації до ОСНАД призупиняється на час дії воєнного стану та протягом 3 місяців після його закінчення; обов'язковий контроль якості аудиторських послуг може проводитися рідше, ніж раз на 3 або 6 років, строк розгляду дисциплінарних справ може перевищувати 60 календарних днів
8. Зменшення вимог для набуття кваліфікації аудитора	під час дії воєнного стану та протягом 24 місяців після його скасування для того, щоб стати аудитором, достатньо щонайменше 3 років досвіду роботи у сфері бухгалтерського обліку, права, банківської справи, фінансів, економіки, ревізії або аудиту, також аудитором може стати особа, яка включена до офіційного реєстру аудиторів у державах-членах ЄС, Великобританії та США, за результатами складання кваліфікаційного іспиту. Кваліфікаційний іспит та іспити з теоретичних знань проводяться Органом суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, плату за складання іспиту зменшено

Узагальнено автором за [4]

Можна підсумувати, що вжиті державою заходи дають змогу:

- створити правовий механізм захисту інтересів держави в економічній сфері шляхом жорсткого обмеження діяльності на території України аудиторів та аудиторських фірм, пов'язаних з державою-агресором;

- створити систему захисту інформації про фінансову діяльність українських компаній шляхом заборони отримання фінансової звітності, ключових документів та управлінських звітів аудиторськими фірмами, пов'язаними з державою-агресором;
- підтримати аудиторські фірми та окремих аудиторів, які працюють в умовах різкого зниження економічної активності українських компаній та дефіциту компетентних фахівців;
- стимулювати ринок аудиторських послуг в умовах воєнного часу та післявоєнного відновлення економіки.

Слід зазначити, що аудиторська спільнота не втрачає часу і використовує період зменшення попиту на аудиторські послуги на підвищення кваліфікації: тільки за два тижні березня 2023 року Аудиторська палата України провела три значні онлайн-зустрічі: щодо викликів змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», що безпосередньо стосуються діяльності аудиторських фірм, огляд оновленого Міжнародного стандарту супутніх послуг 4400 «Завдання з виконання узгоджених процедур, обговорення актуальних питань контролю якості аудиторських послуг крізь призму результатів зовнішніх перевірок системи внутрішнього контролю якості аудиторських послуг (системи управління якістю) [5]. І така інтенсивність роботи зберігається вже протягом значного часу і очікується надалі. І бізнес-спільноти, і держава сподіваються, що повоєнну економіку України буде супроводжувати нова якість аудиторської діяльності, зокрема стосовно використання сучасних інформаційних технологій.

Узагальнюючи тенденції розвитку аудиту у світі та вітчизняні економічні умови, можна виділити такі шляхи розвитку українського незалежного аудиту в повоєнній економіці:

1. Розвиток професійних стандартів аудиту – і міжнародних, і внутрішньофірмових, та контроль за їх дотриманням, зокрема щодо використання сучасних цифрових технологій.
2. Розвиток ринку аудиторських послуг та конкуренції між аудиторськими фірмами у повоєнній економіці.
3. Підвищення кваліфікації аудиторів та забезпечення їх незалежності.
4. Розвиток аудиторської етики в умовах залучення іноземних інвестицій на розбудову країни.
5. Продовження практики державного регулювання діяльності аудиторських фірм та аудиторів під час колаборації центральних органів влади та професійних аудиторських організацій.
6. Підвищення усвідомлення бізнесом важливості аудиту, особливо що стосується підприємств з іноземними інвестиціями та грантами.
7. Продовження підтримки держави для розвитку аудиторської галузі: фінансової підтримки, навчальних програм та інших заходів, які допоможуть підвищити конкурентоспроможність українського аудиту на міжнародному ринку.

Отже, на основі дослідження можна зробити такі висновки:

1. Український аудит, як і інші галузі економіки, відчуває нищівний вплив війни, який намагаються зменшити заходи професійної та державної підтримки.
2. Аудиторська спільнота використовує час зменшення попиту на послуги для підвищення кваліфікації аудиторів.
3. На основі дослідження виділено шляхи розвитку українського незалежного аудиту в повоєнній економіці.

Ідентифікація проблем розвитку незалежного аудиту у повоєнній економіці з метою їх вирішення буде напрямом подальших досліджень.

*Abstract.* The war in Ukraine created difficult conditions for many spheres of activity, including auditing. The purpose of the study is to determine the main directions of changes in the domestic audit activity from the point of view of further identification of problems. The work highlights the main problems of modern audit activity in Ukraine, analyzes in detail measures of professional and state support for domestic auditors, in particular, changes to the law «On the Audit of Financial Statements and Audit Activity», highlights the ways of development of Ukrainian independent audit in the post-war economy. Conclusions were made, directions for further research were determined.

*Keywords:* audit, martial law, audit activity, audit services.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Михайленко О., Николаєнко С. Особливості аналізу і аудиту господарської діяльності підприємств в умовах воєнного стану. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 4. С. 163–168.
2. Акімова Н. С., Наумова Т. А. Організація аудиторської діяльності в умовах воєнного та повоєнного стану. URL: <https://cutt.ly/o4dVnxD>
3. Обліково-фінансова наука і практика: пріоритети розвитку та місія у воєнний час: матеріали XIII Між-нар. наук.-практ. конф. (16 листопада 2022 р., м. Київ) / відп. за вип. Ю. С. Бездушна. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022, 243 с.
4. Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо забезпечення аудиторської діяльності на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки: Закон України від 31.05.2022 № 2285-IX. URL: <https://cutt.ly/D4d017A>
5. Аудиторська палата України: офіційний сайт. URL: <https://www.apu.com.ua/>

# ПРИРОДНИЧІ ТА ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 002:004.77]:614(477)

## ДОКУМЕНТУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

*А. Р. Галяс, Л. А. Ковальська*

*Анотація.* У цьому дослідженні наведено поняття охорони здоров'я в електронному форматі, властивому сучасному етапу розвитку документообігу. Визначено сфери документування електронних послуг у системі охорони здоров'я, стратегічну мету електронного документообігу у медичній галузі. Окреслено загальну специфіку здійснення електронного документообігу у медичних закладах. Акцентовано увагу на можливостях та перспективах для пацієнтів документування електронних послуг у системі охорони здоров'я. Описано процес накладання електронного підпису під час документування електронних послуг. Зроблено висновок про значення переходу на електронний документообіг під час надання медичних послуг.

*Ключові слова:* документування, електронні послуги, система охорони здоров'я, інформаційно-комунікаційні технології, електронний підпис.

**Вступ.** У цифровому світі, що постійно масштабується завдяки технологічному прогресу, інвестиціям в економіку та соціально-культурним змінам, все більш очевидною стає неминуча необхідність інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у сферу охорони здоров'я. Це має значення і для забезпечення пацієнтів високоякісними та безпечними медичними послугами на однакових умовах, і для виконання зобов'язань за дослідженнями у сфері охорони здоров'я, складання медичної звітності. Інформаційні та телекомунікаційні технології як одна з основних рушійних сил в економіці та соціальній сфері мають важливе значення для вдосконалення діяльності системи охорони здоров'я, зокрема для налагодження ефективного документування електронних медичних послуг. Сьогодні ринок медичного менеджменту є одним із найбільш швидко зростаючих сегментів досліджуваної сфери. Окремі напрями реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я також пов'язані із всебічним поширенням інформаційних і телекомунікаційних технологій та послуг.

Дослідження особливостей документування електронних послуг у системі охорони здоров'я здійснюються в межах характеристики сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що втілюються у роботах Ю. Борисенко [1], М. Потребко [2], О. Мацик [3], Н. Топчій [4], Т. Яценко [5] та ін.

Це дослідження має на меті зосередити увагу на особливостях документування електронних послуг у системі охорони здоров'я з огляду на процеси електронної трансформації, які наразі відбуваються повсюдно, зокрема і у медичній галузі.

**Основна частина.** Зазначимо, що наразі сегмент охорони здоров'я в електронному форматі впливає на зміну характеру надання медичних послуг і є основою гнучких інформаційних систем. На кожному рівні та в будь-якій країні повсякденна діяльність у сфері охорони здоров'я спирається на інформацію і комунікацію і все більше залежить від технологій, що становлять їх основу. Це однаково властиве і для надання медичних послуг, і для розміщення кадрів, і для управління програмами чи проведення досліджень. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає електронну охорону здоров'я як використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у сфері охорони здоров'я [1, с. 143].

У найширшому сенсі електронна охорона здоров'я покликана покращити інформаційний потік за допомогою електронних засобів для підтримки надання медичних послуг та управління системами охорони здоров'я. ІКТ забезпечують суттєві переваги не тільки в процесі досягнення цілей охорони здоров'я, а й у демонстрації того, що було досягнуто і якою ціною.

Серед електронних послуг у системі охорони здоров'я України можна виокремити такі сфери:

- обмін медичною інформацією в електронному форматі;
- медичні консультації;
- укладання електронної декларації із сімейним лікарем;

- запис на прийом до лікаря;
- доступ пацієнта до його медичної інформації (результати аналізів та досліджень, діагнози й висновки лікарів, витяги з історії хвороби та/або амбулаторної карти);
- нагадування пацієнтам про необхідність проходження чергового диспансерного огляду (через особисту сторінку пацієнта на інформаційному порталі медичного закладу, електронною поштою, через розсилку SMS-повідомлень та ін.);
- телемедичні консультації;
- виписка електронних рецептів та лікарняних [2, с. 47].

Усі зазначені послуги втілюються за умови застосування медичним закладом електронно-документування у форматі електронних документів, функціональне завдання яких – спростити пацієнту доступ до медичної інформації про нього, яка зберігається у медичному закладі.

Тобто електронну охорону здоров'я тлумачать як засіб, що забезпечує надання потрібної інформації про стан здоров'я потрібній людині в потрібному місці та в потрібний час у захищеній електронній формі з метою оптимізації якості та ефективності медичних послуг, досліджень, освіти та знань.

Обмін інформацією з використанням електронних медичних карт, реєстрів пацієнтів та інформаційних ресурсів спільного використання є критично важливим. Інформаційні системи й інструменти діагностики, профілактики та лікування підтримують охорону здоров'я на всіх рівнях. Вони також уможливають ефективне та відповідальне забезпечення важливих ресурсів, як-от медичні препарати, вакцини та обладнання, облік управління мережами закупівель, постачання та збуту [6, с. 234].

Високоякісна, надійна, недорога та доступна інформація про стан здоров'я, а також здатність її розуміти та використовувати, є відмінною рисою процесу розширення можливостей системи охорони здоров'я. А розширення можливостей – поінформований вибір і громадян, і медичних співробітників – є рушійною силою електронної охорони здоров'я та ефективного документування електронних послуг у системі охорони здоров'я.

Безпосереднє ведення медичної документації у формі електронних медичних документів, спрямованих на документальний супровід процесу надання електронних послуг в системі охорони здоров'я України, включає формування, підписання та зберігання електронних медичних документів, їх реєстрацію в єдиній державній системі, яка обслуговується Національною службою здоров'я, надання доступу до медичної документації, ведення якої здійснюється у формі електронних медичних документів.

Для підписання електронного медичного документа повинні використовуватися відкріплені (від'єднані) кваліфіковані електронні підписи (КЕП) – підписи медичних працівників та медичних організацій повинні формуватися в окремих файлах (кожний електронний підпис повинен відповідати окремому файлу) [3, с. 99].

Водночас документи, що містять власноручний підпис пацієнта, зокрема згоди та заяви, у разі ведення в медичній організації медичної документації у формі електронних документів рекомендується зберігати на паперовому носії з одночасним переведенням документа в електронну форму.

До того ж за умови використання інформаційних систем у медичному закладі забезпечується зберігання електронних медичних документів, передбачаючи резервне копіювання таких документів і електронних підписів у складі їх метаданих, відновлення електронних медичних документів і їх метаданих із резервних копій, а також протоколювання та збереження відомостей про запити доступу, факти надання доступу та про інші операції з електронними медичними документами та метаданими, автоматизоване ведення електронних журналів обліку точного часу та фактів розміщення, зміни та видалення інформації, змісту змін, що вносяться тощо, що дає змогу налагодити ефективний контроль за обігом електронних послуг у системі охорони здоров'я.

Використання розробленого програмного забезпечення, яким обслуговується електронний документообіг у медичних закладах, спрямований на документальний супровід процесу надання електронних медичних послуг, дає змогу:

1. Весь комплекс медичних документів, зокрема історії хвороби, перевести в електронний формат, забезпечити їх автоматизоване формування, передачу, обробку, пошук та архівування.

2. Створити єдиний інформаційний простір в медичному закладі, що забезпечує інформаційну, інтелектуальну та комунікативну підтримку організації лікувально-діагностичних процесів та прийняття оптимальних лікарських рішень.

3. Сприяє виконанню лікувально-діагностичних стандартів та їх оперативному контролю.

4. Автоматизує взаємозв'язки клінічних, параклінічних та інших підрозділів медичного закладу на користь пацієнтів.

5. Забезпечуючи автоматизоване отримання різних зведень, даних та офіційних статичних звітів і на їх основі аналіз діяльності медичного закладу загалом і його структурних підрозділів, підвищує ефективність управлінських дій.

6. Забезпечує необхідний рівень безпеки медичної інформації [4, с. 240].

Терміни зберігання електронних медичних документів мають бути не меншими за строки зберігання відповідних медичних документів на паперовому носії, якщо інше не встановлено нормативними правовими актами.

Записи в електронних журналах обліку доступу до електронного медичного документа рекомендується зберігати щонайменше п'ять років з дати останнього звернення (доступу) авторизованого користувача до цього документа.

У разі внесення змін, зокрема виправлень до інформації, що міститься в електронному медичному документі, інформаційна система у сфері охорони здоров'я забезпечує зберігання всіх версій електронного медичного документа, включно з електронними підписами протягом усього терміну зберігання, встановленого для цього виду електронного медичного документа.

Під час візуалізації електронного підпису рекомендовані відомості про електронний підпис (позначка про електронний підпис), яким було підписано електронний медичний документ, містять такі елементи:

- межі позначки про електронний підпис (служать для візуального розмежування відомостей відмітки про електронний підпис від тексту документа та інших позначок);

- інформація про підписання документа електронним підписом, відомості про сертифікат ключа перевірки електронного підпису, використаний під час підписання електронного медичного документа;

- місце розміщення позначки про електронний підпис має відповідати місцю розміщення особистого підпису в уніфікованій формі первинної медичної документації, за винятком випадків, коли зазначене розміщення перешкоджає коректному відображенню електронного медичного документа;

- позначка про електронний підпис має бути видимою та читаною під час відображення документа в натуральному розмірі;

- позначки про електронні підписи, якщо передбачена необхідність підписання кількома електронними підписами, не повинні перекриватися або накладатися одна на одну;

- позначки електронного підпису не повинні перекривати елементи тексту документа.

Зберігання електронних медичних документів здійснюється в інформаційній системі, яка використовується для формування електронного медичного документа, а також в іншій інформаційній системі у випадках, передбачених нормативними правовими актами чи угодою між учасниками системи документообігу у сфері охорони здоров'я щодо ведення медичної документації у формі електронних документів [5, с. 27].

**Висновки.** Отже, прогрес у сфері ІКТ приніс істотну вигоду і державній системі охорони здоров'я, і процесу індивідуального медичного обслуговування. На всіх рівнях, від місцевого до національного, ІКТ змінюють способи надання медичних послуг та характер управління системою охорони здоров'я. Вони підтримують важливі інформаційні функції шляхом розширення можливостей збирання, аналізу, управління та обміну інформацією у всіх галузях охорони здоров'я. Водночас докорінно трансформується підхід до документаційного забезпечення послуг у системі охорони здоров'я, документування яких повсюдно набуває електронного вигляду.

*Abstract.* This person has an understanding of electronic health care. The scope of documentation of electronic services in the health care system has been designated. The strategic method of electronic document management in the



medical gallery was assigned. It has been christened the main specifics of electronic document management in medical mortgages. Emphasis is placed on the possibilities and prospects of documenting electronic services in the health care system for patients. The process of applying an electronic signature for documenting electronic services is described. The paperwork about the transition to electronic document processing for the duration of the medical service has been broken.

*Keywords:* documentation, electronic services, health care system, information and communication technologies, electronic signature.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко Ю. В. Сучасні тенденції розвитку електронного документообігу в медичній галузі України. *Феномен бібліотеки в сучасному світі*: зб. мат. II Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнародною участю, м. Маріуполь, 30 вересня 2021 р. / Маріуп. держ. ун-т; ред. О. В. Булатова, С. В. Безчотнікова; упоряд. В. О. Кудлай, С. Е. Орехова, І. О. Петрова, О. Е. Політевич, О. А. Сивак. Маріуполь: МДУ, 2021. С. 143–144.
2. Потребко М. Інформаційні та технологічні засади розробки системи документообігу в сфері охорони здоров'я. *Студентський науковий вісник*. 2016. № 38. С. 47.
3. Машиц О. В. Модернізація інформаційно-комунікативного забезпечення діяльності медичних установ. *Іноваційна економіка*. 2020. № 5–6. С. 97–102.
4. Топчий Н. В. Електронний документообіг як основа сучасного документування. *The 7th International scientific and practical conference «Science, innovations and education: problems and prospects»* (February 9–11, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. С. 237–242.
5. Яценко Т. А. Удосконалення системи управління електронним документообігом у медичних закладах. Суми: Сумський державний університет, 2021. 57 с.
6. Ковальська Л. А. Документна комунікація користувачів архівної інформації. *Intercultural Communication*. № 6(1). 2019. С. 231–248.

УДК 004.67:025.5-024.87

## ЦИФРОВІ СЕРВІСИ ЯК ОСНОВА ДИСТАНЦІЙНОГО БІБЛОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ

*І. О. Маишталяр, Т. М. Яворська*

*Анотація.* У статті порушено проблеми, з якими стикаються сучасні бібліотекарі під час дистанційного обслуговування користувачів. Розглянуто сучасні інформаційні потреби користувачів, їх класифікації та можливості бібліотек у їх задоволенні. Проаналізовано цифрові сервіси, які є основою дистанційного бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів.

*Ключові слова:* інформаційна потреба, віддалені користувачі, цифрові сервіси, електронні інформаційні ресурси, вебсайт, дистанційне бібліотечно-інформаційне обслуговування.

**Вступ.** В умовах динамічних змін інформаційного суспільства, його стрімкої цифровізації перед бібліотеками постають нові виклики, пов'язані з необхідністю задоволення інформаційних потреб користувачів шляхом надання цифрових продуктів, запровадження нових сервісів.

Головними завданнями усіх бібліотечних інституцій є задоволення інформаційних потреб користувачів, зберігання та надання інформації на їхні запити. Адже повсякчас з'являється нова інформація, змінюються потреби користувачів, і все це впливає на діяльність бібліотек, успішне функціонування яких потребує швидкого реагування на зміни інформаційного ринку, відстеження конкурентоспроможності пропонованих ними сервісів і своєчасного оновлення їх асортименту.

Сучасний користувач бібліотеки живе у дуже мінливому, прискореному світі, тому постійно виникає потреба в інформації. Бібліотека має доводити користувачам, що якість та оперативність задоволення їх інформаційних потреб надійніша і релевантніша, ніж користування загальнодоступними інтернет-джерелами пошуку інформації. З цією метою бібліотекам слід суттєво розширити свою мережеву присутність шляхом застосування всіх можливих каналів комунікації, як-от сайти, блоги, соціальні мережі. Завдяки цьому аудиторії віддалених користувачів забезпечується безперешкодність доступу до змістовного цифрового контенту 24/7.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Українські науковці виявляють високий інтерес до досліджень дистанційних форм роботи сучасних книгозбірень. Проблеми розвитку дис-

танційного бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів досліджують: Т. Богуш, Т. Вилегжаніна, В. Горовий, Т. Колесникова, Н. Кунанець, К. Лобузін, В. Медведєва та ін.

**Основний розділ.** За кілька попередніх років дистанційне бібліотечно-інформаційне обслуговування витримало трансформацію змістовного навантаження, в якому актуалізувалося застосування інформаційно-комунікаційних технологій, впровадження нових цифрових сервісів. Сучасні бібліотеки відповідно реагують на виклики сьогодення, враховуючи загальносвітові тенденції розширення аудиторії віддалених користувачів, спрямовують свої зусилля у напрямі бібліотечно-інформаційного обслуговування на дистанційні форми роботи, оновлюють цифрові сервіси.

Для того, щоб дистанційне бібліотечно-інформаційне обслуговування було ефективним та релевантним, мають задовольнятися інформаційні потреби користувачів бібліотеки.

Поняття «інформаційна потреба» є одним із найбільших важливих тем бібліотекознавства та інформаційних наук загалом. Задоволення інформаційних потреб – це головна мета функціонування бібліотек, тому вивчення інформаційних потреб має важливе значення в діяльності бібліотек.

Інформаційні потреби визначаються як вимоги в інформації щодо отримання певних повідомлень, даних, фактів для вирішення питань чи проблем, пов'язаних із практичною або науковою діяльністю [1].

Інформаційні потреби можемо поділити на професійні, виробничі, учбові, самоосвітні, громадські тощо (рис. 1) [2].



Рис. 1 – Види інформаційних потреб [2]

Але така класифікація відображає лише напрями інформації, а не спектр і складність сучасних потреб користувачів, тому доцільним є поділ на такі дві групи (табл. 1) [2]:

Таблиця 1

### Дві групи інформаційних потреб [2]

Потреби в інформації	Задоволення потреб в інформації
Сприяє розвитку особистості загалом, зокрема громадської свідомості, моральних якостей, екологічної культури та інших рис	Сприяє активізації особистості

Інформаційні потреби також можна поділити на суспільні, колективні та індивідуальні (рис. 2). Якщо описувати суспільні потреби – вони виникають як соціальний запит, це може бути потреба у знанні про стан навколишнього середовища, про ситуацію у країні та світі. Колективні належать конкретним цільовим групам, об'єднаним за різними ознаками (наприклад, лікарі потребують знання про нові захворювання, епідемії, методи лікування тощо). Індивідуальні ж виникають у конкретних користувачів під час їх практичної діяльності [3].



Рис. 2 – Види інформаційних потреб за групами

Взагалі питання класифікації інформаційних потреб доволі обширне і дуже розгалужене. Існує багато критеріїв, за якими здійснюється поділ потреб, до таких можна віднести: реальні і потенційні, виражені і латентні, постійні і тимчасові, професійні й непрофесійні; відповідно до виду інформації поділяють на: візуальні, текстові, методичні тощо; з огляду на професію і вид занять користувача: наукові, довідкові, освітні, медичні, педагогічні тощо [3].

Але жодна з класифікацій не задовольняє в повному обсязі питання поділу на різновиди, а тому вони є доповненням один одного.

Окрім питання класифікації варто звернути увагу на етапи процесу задоволення інформаційних потреб. Етапи можна представити у вигляді таблиці (табл. 2).

Таблиця 2

**Етапи процесу задоволення потреб інформації [3]**

№ з/п	Етап задоволення потреб	Характеристика етапу
1	Виникнення мотиву	Людина починає відчувати дискомфорт від появи розбіжностей між наявними і потрібними знаннями
2	Усвідомлення потреби	Суб'єкт починає формулювати питання, на яке буде шукати відповідь. Інформаційні запити можуть відрізнятися за чіткістю і визначеністю
3	Програма пошуку	Людина виробляє стратегію «добування» необхідного знання, визначає джерела інформації
4	Пошукова поведінка	Людина звертається до обраного джерела інформації, за необхідності – до кількох, поки потреба не задовольниться

Повертаючись до питання цифрових послуг і сервісів, можемо розглянути на більш конкретних прикладах роботу таких послуг і сервісів у роботі сучасної бібліотеки.

Дотичним до роботи вебсайту бібліотеки є дистанційний сервіс галузевого, тематичного, видового тощо інформування певних категорій чи груп користувачів про нові надходження документів до бібліотеки засобами електронної пошти. Для прикладу, бібліотека Нового Орлеану (США) пропонує використовувати специфічні сервери, в роботі з якими заздалегідь замовлену тематичну інформацію, яку регулярно підбирають фахівці, формуючи бібліографічні добірки з зазначенням відповідних електронних адрес, систематично розсилають користувачам електронною поштою [4].

Оскільки Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) є центральною установою в роботі усіх бібліотек України, ми можемо прослідкувати можливості онлайн-послуг на її прикладі. НБУВ надає віддаленим користувачам такі цифрові послуги:

- пошук документів та інформаційних ресурсів;
- доступ до електронних повнотекстових інформаційних ресурсів НБУВ, розміщених у вільному інтернет-доступі на вебсайті;
- отримання довідково-консультаційної інформації;
- адресно-цільове інформування;
- користування послугами міжбібліотечного абонементу [5].

Однією з ключових дистанційних послуг є віртуальна довідка. Сервіс «віртуальна довідка» – це безкоштовна онлайн-послуга, яка спрямована на швидке виконання разових запитів віддалених користувачів, що пов'язані з пошуком інформації. Відповіді у таких довідках готуються із застосуванням інформаційних ресурсів бібліотеки, а також мережі «Інтернет» [6].

На прикладі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського скористатися такою послугою можуть усі віддалені користувачі, незалежно від того, чи є вони читачами бібліотеки. Прийм запитів приймається автоматично і навіть цілодобово, але термін виконання запитів буде залежати від складності та специфіки питання [6].

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у відповідях на запити надає:

- відомості про наявність документів у фондах НБУВ або про їх місцезнаходження в інших бібліотеках та інформаційних центрах України;
- інформація щодо бібліографічного опису документа (уточнення елементів, які відсутні або неточно наведені: автор, рік та місце видання, кількість сторінок тощо);

- бібліографічні списки та/або посилання на електронні інформаційні ресурси відповідно до теми запиту (до 15 назв);
  - фактографічні відомості (хронологічні, біографічні, адресні, статистичні) [6].
- Бібліотекою не розглядаються запити, пов'язані з:
- питаннями, що порушують або виходять за межі чинного законодавства України;
  - тлумаченням законів та інших нормативно-правових актів, здійсненням юридичної та медичної консультації;
  - наданням інформації, що має розважальний (розгадування вікторин, кросвордів тощо) або посередницький (пошук товарів і послуг, порівняння цін тощо) характер, комерційну цінність або на яку розповсюджуються комерційні права;
  - підготовкою цілісного тексту з відповідної проблематики, який може бути використаний як основа для виступу, написання огляду, статті тощо;
  - наданням готових рефератів, курсових робіт, розв'язанням задач, здійсненням обрахунків, виготовленням креслень, перекладом текстів [6].

Наведемо приклади сучасних онлайн-сервісів, що надають бібліотеки України. Це «Бібліотека для тебе», – сервіс, створений Українською бібліотечною асоціацією (УБА) «Бібліотека для тебе» – це путівник бібліотеками України, що вміщує велику базу бібліотек України – понад 16 000 бібліотек. Це дуже цікавий сервіс, який здатний показати бібліотеки, що знаходяться у вашому населеному пункті. Онлайн-сервіс корисний тим, що орієнтує щодо бібліотек в усіх населених пунктах України та надає інформацію про бібліотечні цифрові послуги. Він допомагає користувачам знаходити бібліотеку відповідно до його потреб [7].

Сьогодні сервіс дає змогу користувачам:

- обрати бібліотеку в конкретному населеному пункті;
- обрати тип та вид бібліотеки, наприклад, «дитяча», «університетська бібліотека» або «технічна»;
- обрати бібліотеку за площею та кількістю місць для організації заходу;
- обрати бібліотеку у певному населеному пункті із доступом до Wi-Fi та комп'ютерами;
- обрати інклюзивну бібліотеку [7].

**Висновки.** Отже, проблематика задоволення сучасних інформаційних запитів, потреб користувачів є завжди актуальною для бібліотеки. Оскільки інформаційні потреби дуже мінливі, бібліотека має швидко пристосовуватися до змін інформаційного ринку, оновлювати та розширювати сервіси для їх задоволення. Серед пріоритетних напрямів дистанційного обслуговування користувачів є розвиток нових клієнт-орієнтованих сервісів, розширення електронних ресурсів відкритого доступу, що доступні на вебсайті, гармонійне оформлення та функціонування якого є надзвичайно важливим у дистанційному обслуговуванні користувачів.

*Abstract.* The article discusses the problems faced by modern librarians during remote user service. The modern information needs of users, their classification, and the possibilities of libraries to satisfy them are considered. Digital services, which are the basis of remote library and information service for users, have been analyzed.

*Keywords:* information need, remote users, digital services, electronic information resources, website, remote library and information service.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Інформаційна потреба: Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0> (дата звернення: 12.03.2023).
2. Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек: підручник / В. О. Ільганаєва, Г. Д. Ковальчук, Т. П. Самійленко та ін. Харків: Основа, 1993. С. 132–134.
3. Інформаційні потреби: поняття і класифікація. Інформаційні запити. URL: <https://uaeu.top/tsikave/informatsijni-potrebi-ponyattya-i-klasifikatsiya-informatsijni-zapiti.html> (дата звернення: 24.02.2023).
4. Ісаєнко О. Бібліотечне дистанційне обслуговування в Україні на сучасному етапі. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2010. Вип. 27. С. 139–147.
5. Онлайн послуги. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/123> (дата звернення: 12.03.2023).
6. Виртуальна довідка. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/550> (дата звернення: 12.03.2023).
7. Про бібліотечний онлайн-сервіс «Бібліотека для тебе». URL: <https://kultart.lnu.edu.ua/news/pro-bibliotечnyu-onlayn-servis-biblioteka-dlia-tebe> (дата звернення: 29.02.2023).

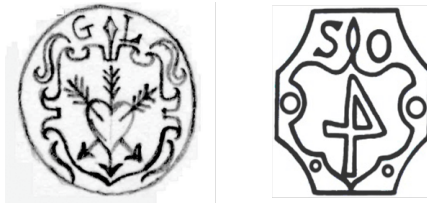
## ПЕЧАТКИ У ДІЛОВОДСТВІ УКРАЇНИ: ВІД ДОБИ КОЗАЦТВА ДО НАШИХ ЧАСІВ

*А. А. Москаленко, Г. П. Лукаш*

*Анотація.* У дослідженні подана інформація про печатки, гербові печатки, гетьманські печатки, печатки часів Війська Запорізького, прослідковано їх зміни. Розглянуто печатки часів УНР, продемонстровано сучасний тризуб, що вважають малою гербовою печаткою України. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип історизму, наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до джерельної бази роботи.

*Ключові слова:* печатки, гербові печатки, тризуб.

Печатки завжди були важливими атрибутами влади, державних і правових інституцій, а також системи справочинства. Поняття «державна печатка України» в науковий обіг ввели М. Слабченко та І. Крип'якевич. Державними печатками І. Крип'якевич називав «печатки Запорозького Війська», зокрема печатки гетьманів від Гната Василевича до Івана Скоропадського включно (1596–1714 рр.) [1]. Згодом до терміна «державна печатка України» звернувся Віталій Гавриленко. Описуючи найстарішу з відомих козацьких печаток, що була виявлена у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України (Відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. П 4048, арк. 113). В. Гавриленко писав: «Печатка гетьмана Григорія Лободи з універсалу 1595 р. є унікальною пам'яткою української сфрагістики. Вона найдавніша з відомих гетьманських печаток, які вважаються державними печатками України» [1]. Ця печатка належить до розряду так званих паперово-воскових печаток (рис. 1).



*Рис. 1 – Перші козацькі печатки: гетьмана Григорія Лободи 1596 р. (зліва) і Сави Остаповича Скрилевича 1620 р. (справа) [1]*

На військовій печатці Запоріжжя було зображення козака з мушкетом і шаблею. Надалі цей «Герб Силного Войска Запорозького» з деякими змінами був зображений на усіх печатках запорожців. Щодо походження зображення козака з мушкетом, який вважається гербом Війська Запорізького, слід підкреслити, що протягом 1767–1755 років воно використовувалося на документах вищих урядових установ Гетьманщини. Згодом зображення козака з мушкетом набуває ознак загальнонаціонального символу, який використовувався як герб державного утворення. В ордері (розпорядженні) від 1755 року останнього гетьмана Кирила Разумовського йдеться про обов'язковість зображення «герба нації» у вигляді козака з мушкетом на військових сотенних і полкових прапорах [2].



*Рис. 2 – Печатка Війська Запорозького [1]*

Але головні зміни були попереду: у третій чверті XVII ст. (рис. 3) – зображення списа поруч із козаком, що мало символізувати розташування Низового Війська на військовому кордоні з мусульманським світом [1].



Рис. 3 – Державні печатки Війська Запорозького другої половини XVII ст.

Від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського козак з рушницею постійно фігурував на державних печатках Гетьманщини. Змінювалася іконографія його зображення, знавали змін одяг та озброєння, з'являлися другорядні додаткові елементи навколо фігури козака, але незмінними були головні ідеї геральдичної композиції – захист Вітчизни («Войска Запорозького воинь знаменитій вооружень бодрствуєть отчизну хранити») і візуальне зображення Козацької держави та її провідної військової верстви. У документах XVIII ст. печатка Гетьманщини існує під назвами «печать національная», «печать Воиска Запорозького», «печать войсковая», «sigillum Ucrainia», а зображений у її полі герб – «національний гербъ», «гербъ нації», «гербъ нації Малороссийской», «гербъ государственный». Подібною термінологією підкреслювано високий статус печаток Війська як державних символів влади («клеиноды войсковые и национальные, Гетманское достоинство значущіе, то есть, булава, бунчук и печать»).

Переважає більшість державних печаток Гетьманщини мала написи по колу, в яких визначалася належність відповідної печатки до «Воиска Запорозького», «Малой Росії Воиска Запорозького», «Малоросії Воиска Запорозького», «Малоросійського Запорозького Воиска» та ін., з позначенням титулу верховного сюзерену Козацької держави – «Его Королевской Милости», «Его Царского Пресветлого Величества», «Его (Ея) Императорского Величества». Лише на печатці гетьмана Пилипа Орлика відсутня подібна титулатура, що є виявом декларації державного суверенітету Війська Запорозького після розриву політичних взаємин з Московським царством.

Натомість на державних печатках Славного Війська Запорозького Низового до 1763 р. за легендами є саме лише позначення належності печатки Низовому Війську. І тільки на військовій печатці, що перебувала в ужитку впродовж 1763–1774 рр., вміщено титул «Ея Императорского Величества». Цю матрицю було виготовлено на виконання імператорського указу від 06 червня 1763 р. [1]. Отже, загальноєвропейська сфрагістична практика свідчить, що першою ознакою печаток державного статусу є їх належність до верховних правлячих інстанцій. На ґрунті козацької державності – це печатки Коша Війська Запорозького, кошових отаманів, гетьманів Лівобережної і Правобережної України та «обох берегів Дніпра», Генеральної козацької канцелярії (перша згадка про яку в Чигирині стосується 1650 р.). Це так звані «військові печатки», про широке застосування яких у козацькому діловодстві сигналізують документи Б. Хмельницького [12], Універсали Богдана Хмельницького (1648–1657), інших гетьманів, Коша Запорозької Січі.

Важливими в історії справочинства є приватні (особисті) печатки гетьманів, козацької старшини, рядових козаків (Д. Вишневецького, Б. Хмельницького, його дружини Ганни, Ю. Хмельницького, І. Виговського, П. Тетері, І. Брюховецького, І. Мазепи та ін.), які використовувалися для засвідчення майнових документів та запечаткування особистої кореспонденції [3, 4].

Державним гербом України, що підкреслює спадкоємність із попередніми періодами української історії, став тризуб, який має тисячолітню історію.

У період існування уряду УНР та інших українських організацій в еміграції національна символіка і надалі активно використовувалася на елементах одягу, прапорах, у нагородах, відзнаках, і найбільше в документообігу. Про це свідчать матеріали з архівних фондів розвідки міжвоєнного періоду. Печатки, штампи, бланки документів зазвичай містили у своїх зображеннях герб-тризуб. Різні за формою і накресленням, вони нині слугують своєрідним віддзеркаленням минулої епохи і важливим джерелом для дослідження науковцями й істориками (рис. 4) [5].



Рис. 4 – Велика печать УНР [5]

Низка документів датована 1921–1922 роками, коли український уряд і військо змушені були залишити територію України під натиском більшовицьких військ. Вони виконані на бланках із такими написами: «Голова Директорії. Головний Отаман Військ Української Народної Республіки» (липень 1921 р.), «У.Н.Р. Міністерство Народної Освіти. Департамент загальних справ» (серпень 1922 р.) (рис. 5) та інші.



Рис. 5 – Герби на бланках УНР [5]

Із набуттям незалежності України Постановою Верховної Ради України «Про Державний Герб України» від 19 лютого 1992 р. № 2137-ХІІ затверджено тризуб як малий герб України, вважаючи його головним елементом великого герба України, а також кольорове, чорно-біле зображення (тризуб чорного кольору на синьому тлі та чорного кольору на білому тлі) і схематичне встановлення пропорцій Державного герба України. У пункті 2 Постанови зазначалося, що зображення Державного Герба України поміщується на печатках органів державної влади і державного управління, грошових знаках та знаках поштової оплати, службових посвідченнях, штампах, бланках державних установ з обов'язковим додержанням пропорцій зображення герба, визначених у додатку постанови [6].

Отже, у часи Української Народної Республіки тризуб затверджено державним гербом України, що підкреслює спадкоємність із попередніми періодами української історії. У ХХ сто-

літті тризуб став символом боротьби українців за незалежність. Радянська тоталітарна система затаврувала його як «націоналістичний знак». Використання тризубу в СРСР заборонялося, «винуватців» жорстко карали. Відновивши незалежність у 1991 році та обравши тризуб державним гербом, Україна продемонструвала наслідування традицій Української Народної Республіки.

Російська агресія в Криму і на сході України розпочалася зі знищення тризуба як маркера української ідентичності. Тризуб об'єднує українських патріотів, які сьогодні захищають наш суверенітет і територіальну цілісність України.

*Abstract.* The study provides information on seals, heraldic seals, hetman seals, seals of the times of the Zaporozhian army. Their changes were followed, seals from the times of the Ukrainian People's Republic were examined, and a modern trident, which is considered a small heraldic seal of Ukraine, was demonstrated. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of historicism, scientific objectivity, a critical and structural-systemic approach to the source base of the work.

*Keywords:* seals, heraldic seals, trident.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грабовецький В. В., Гавриленко В. О. Невідомий універсал і найдавніша козацька печатка гетьмана Григорія Лободи з 1595 р. URL: <http://uht.org.ua/forum/viewtopic.php?f=58&t=1066> (дата звернення: 11.03.2023).
2. Альфьоров О., Однороженко О. Наука про печатки. URL: <https://sigillum.com.ua/sfragistyka/majsternya-3/> (дата звернення: 11.03.2023).
3. Українська сфрагістика: анотований бібліографічний покажчик / уклад. В. Гавриленко. Київ, 1991.
4. Грабова Н. Печатки адміністративно-судових установ Лівобережної України XVIII ст. *Записки НТШ*. Львів, 1991. Т. ССXXII: Праці історико-філософської секції. С. 270–291, ілюстр.
5. Тризуб як символ України на документах УНР та організації діаспори (архівні документи). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tryzub-yak-symvol-ukrayiny/31416897.html>
6. «Про Державний Герб України». *Постанова Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-12#Text> (дата звернення: 11.03.2023).

УДК 002.1:331.108.26-028.27

## ОСУЧАСНЕННЯ ОБЛІКУ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН: ЕЛЕКТРОННІ ТРУДОВІ КНИЖКИ

*О. М. Петровська, Т. М. Яворська*

*Анотація.* У дослідженні окреслено сучасний державний підхід до порядку обліку трудової діяльності працівників шляхом введення електронних трудових книжок. Описано історію документів, що є прототипом трудової книжки, зауважено на важливості врахування сучасних тенденцій обліку трудової діяльності працівників в інших країнах. Акцентовано увагу на змінах у законодавстві України щодо осучаснення обліку трудових відносин. Представлено мобільний застосунок «Пенсійний фонд», що забезпечує користувачу доступ до електронних сервісів Пенсійного фонду України у зручному форматі. Зроблено висновки, що трудова книжка більше не буде основним документом про трудову діяльність в Україні.

*Ключові слова:* трудові відносини, трудова книжка, електронна трудова книжка.

**Постановка проблеми.** Україна є однією із багатьох держав світу, що має у своєму розпорядженні потужний потенціал для зростання, де органи державного управління відводять значну роль питанням налагодження комунікації із громадянами. Одним із ключових типів такої взаємодії є трудові взаємовідносини, ефективність яких першочергово залежить від рівня досконалості нормативно-правової бази, а також від правових регуляторних механізмів держави.

В Україні відбулись позитивні зрушення і для працівника, і для роботодавця, а саме зміни в законодавстві, що осучаснюють підходи до системи обліку трудових відносин.

Останніми роками в Україні все більше паперових документів та державних сервісів переходять у цифровий формат. Українцям уже доступні електронні версії ID-карти, закордонного біометричного паспорта, студентського квитка та водійського посвідчення. Онлайн можна перерахувати пенсії або оформити соціальну допомогу. Наступним кроком на шляху до цифрової держави має стати електронна трудова книжка.



Стаття має на меті зосередити увагу на проблемі осучаснення обліку трудових відносин шляхом введення в Україні електронних трудових книжок.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми правового регулювання трудових взаємовідносин детально досліджено у працях І. Алексеєнко, С. Бортника, О. Бражко, О. Гріш-нової, В. Михальчука, Д. Підкопай, О. Костюченко, Т. Колеснік та ін. Сучасну проблематику регулювання трудових відносин, що розвиваються в умовах поширення нетрадиційних форм зайнятості, зокрема дистанційної, досліджують А. Клименко, Н. Вапнярчук, Л. Гаращенко, Д. Новіков, О. Лук'янчиков, О. Демченко, В. Жернаков та ін.

**Виклад основного матеріалу.** Головним джерелом інформації про трудову діяльність людини є її трудова книжка, яка має давню історію та бере початок у європейському законодавстві. Уперше вона з'явилася в Англії і Франції як форма контролю за робітниками. У роки Французької революції було прийнято закон, за яким у Франції фактично запровадили певні документи, що схожі на сучасні трудові книжки. Ці документи слугували роботодавцям, надаючи можливість додаткового контролю над робітниками. Приміром робітник не мав змоги змінювати місце роботи без такого документа, а роботодавець мав право здійснювати будь-які записи, часто негативні, що заважали працівнику в подальшому працевлаштуванні. Природно, такі дії роботодавців часто дуже утискали права робітників. Протягом XIX століття форми контролю за робітниками ставали дедалі жорсткішими. Проте у міру зростання робітничого руху вдалося поступово пом'якшити трудове законодавство.

У 1935 р. в Німеччині були введені документи, що є прямим прототипом сучасних трудових книжок, в них фіксувалися зміни робочого місця працівника, а самі книжки зберігалися в адміністрації підприємства.

Тут варто згадати радянський період, протягом якого трудові книжки давали змогу тримати людей на «короткому повідку». З їх допомогою можна було заборонити роботу за сумісництвом (для сумісництва потрібен дозвіл адміністрації), а можна було й організувати адміністративне висилання за дармоїдство. Людина, що вирішила працювати на себе, а не на державу, автоматично опинялася поза законом.

Фахівці нині зазначають, що сьогодні трудова книжка – рудимент тоталітарного минулого, що зберігся лише на пострадянському просторі, і користування цим документом відбувається по інерції. Адже у більшості держав документи, подібні до трудової книжки, замінені обліком в електронному форматі в реєстрах страхового стажу. У європейських країнах діє система страхових полісів, у яких фіксується інформація, на яких підприємствах працівник сплачував внески, і на цій основі в подальшому людині нараховується пенсія та інші страхові виплати. В інших країнах, зокрема в США, вже приблизно двадцять років діє електронна пенсійна система.

Практика показує, що жодна з цих країн не повернулася до трудових книжок, тому доволі чітко вбачається, що враховуючи сучасні тенденції обліку трудової діяльності, Україна також поступово відмовиться від документа в паперовій формі та перейде на електронний облік.

Як записано у статті 48 Кодексу України про працю, нині трудова книжка є основним документом про трудову діяльність працівника, який підтверджує його стаж роботи, а також дає змогу власнику при прийнятті на роботу мати уяву про досвід його роботи.

Сьогодні Україна йде шляхом відмови від паперових трудових книжок. Про це свідчать зміни у законодавстві. Так, ще у червні 2020 року Урядом України було схвалено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі». Закон був прийнятий 05 лютого 2021 року, а через три місяці з дня його опублікування, 10 червня 2021 року, набрав чинності, окрім положень стосовно приведення у відповідність актів Кабміном, які набрали чинності з дня опублікування.

Відповідно до Закону, облік трудової діяльності працівника здійснюється в електронній формі в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування [1]. Починаючи з 10 червня 2021 року, усі роботодавці мають подати до Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а саме до Реєстру застрахованих осіб (далі – Реєстр) відомості в електронному вигляді з паперових трудових книжок про трудову діяльність своїх працівників.

Включення до Державного реєстру відсутніх відомостей про трудову діяльність працівників здійснюватиметься Пенсійним фондом на підставі відомостей, поданих роботодавцем або працівником, скріплених кваліфікованим електронним підписом. Оцифрувати інформацію про трудовий стаж можна буде самостійно або за допомогою роботодавця. Відскановані копії паперової книжки та супутніх довідок потрібно буде внести у Реєстр через вебпортал електронних послуг Пенсійного фонду. Для цього потрібен електронний цифровий підпис.

**Щоб передати відомості трудової книжки до Пенсійного фонду, потрібно:**

1. Отримати кваліфікований електронний підпис (КЕП).
2. Зареєструватися на вебпорталі Пенсійного фонду України (ПФУ).
3. Увійти до особистого кабінету за допомогою КЕП.
4. Зліва обрати пункт меню «Електронна трудова книжка».

Подати скан-копії документів про період трудової діяльності, яка відсутня в базі Пенсійного фонду, та накласти електронний підпис.

На порталі *Пенсійного фонду* зазначена покрокова інструкція передачі паперової трудової книжки до ПФУ. Після перевірки та внесення даних відповідальною особою ПФУ, дані про трудовий стаж з'являться в розділі меню «Електронна трудова книжка».

До того ж у Законі зазначено, що на вимогу працівника, який вперше приймається на роботу, трудова книжка оформляється роботодавцем в обов'язковому порядку не пізніше п'яти днів після прийняття на роботу.

Власник або уповноважений ним орган на вимогу працівника зобов'язаний вносити до трудової книжки, що зберігається у працівника, записи про прийняття на роботу, переведення та звільнення, заохочення та нагороди за успіхи в роботі [1].

Після включення до Державного реєстру відсутніх відомостей про трудову діяльність працівника трудові книжки видадуть працівникові під підпис. Працівник може зберігати трудову та за бажанням вимагати від роботодавця внесення до неї відомостей про трудову діяльність.

Щодо обчислення страхового стажу, то такі обчислення будуть здійснюватися за даними, що містяться в Державному реєстрі, а за періоди, за які не внесені дані до Державного реєстру, – у порядку та на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше.

Законом установлено п'ятирічний перехідний період для передачі інформації про трудову діяльність працівників до Реєстру. Також на час перехідного періоду буде використовуватись і паперова трудова книжка, і електронна форма вже наявних або внесених відомостей про трудову діяльність.

Із 15 липня 2022 року набули чинності оновлені правила подання відомостей про трудову діяльність застрахованих осіб в електронній формі, затверджені Постановою правління Пенсійного фонду України від 01.06.2022 № 8-3 «Про порядок та черговість подання відомостей для створення електронних трудових книжок». Зокрема, вони передбачають можливість подання страховальником або уповноваженим представником відомостей про місце роботи, кваліфікацію, заохочення, припинення трудових відносин, відсутніх у реєстрі застрахованих осіб. Документом визначено структуру xml-файлу, у вигляді якого подаються відомості.

Отже, зміни в законодавстві щодо оформлення трудових відносин між роботодавцем та працівником комплексно підходять до вирішення проблем, пов'язаних із переходом до електронної форми обліку трудової діяльності працівника.

Оцінюючи вплив новацій на роботодавців та працівників, можемо виокремити переваги, що вони отримують.

Насамперед це зменшення частки бюрократизму у процесі обліку трудової діяльності працівників, що є позитивним зрушенням і для працівника, і для роботодавця. Роботодавцю не потрібно буде вести книгу обліку трудових книжок і вкладишів до них, забезпечувати наявність металевих сейфів та вогнетривких шаф для їх зберігання, робити копії документів на вимогу працівника, що означатиме значну економію часу кадрової служби. Також зникає ризик втрати трудової книжки. Відтак перехід до обліку трудової діяльності в електронній формі для роботодавця означатиме економію ресурсів. Зокрема, неурядова організація EasyBusiness наводить дані, що скасування трудових книжок дасть змогу заощаджувати роботодавцям близько 500 млн грн щороку.

Значні переваги запровадження електронного обліку трудової діяльності отримують і працівники, а саме: економія часу, зменшення кількості документів, необхідних для надання в різні державні структури під час оформлення виплат, впевненість у належному зберіганні документів та відсутності можливості незаконного внесення до них будь-яких змін, можливість обсягово переглядати свої електронні документи.

Також є переваги і для державних органів. Ведення обліку трудової діяльності в електронному вигляді спростить доступ до інформації про набутий стаж працівників для призначення виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, насамперед у випадку тимчасової втрати працездатності. До того ж врахування даних стосовно освіти та кваліфікації, яку має працююче населення та отримують молоді люди, сприятиме забезпеченню узгодження пропозицій, що існують на ринку праці, та плануванню підготовки (перепідготовки) фахівців за актуальними напрямками [2].

Цифрове суспільство вносить свої корективи в усі сфери життєдіяльності суспільства. Так, Пенсійний фонд України з метою удосконалення системи обслуговування відвідувачів пропонує сучасні форми дистанційного отримання послуг за допомогою електронних сервісів. Поряд із сервісом «Пенсійний калькулятор», що забезпечує користувачу можливість самостійно розрахувати розмір майбутньої пенсії за віком за даними про страховий стаж та заробітну плату, що міститься в Реєстрі застрахованих осіб, розроблений сервіс «Електронна трудова книжка». Цей сервіс забезпечує застрахованим особам можливість перегляду списку записів електронної трудової книжки відповідно до даних Реєстру застрахованих осіб. За кожним записом надано можливість отримання більш детальної інформації шляхом розгортання запису трудової книжки. До списку записів електронної трудової книжки входять записи за основним місцем роботи, тобто з ознакою «найманий працівник».

Розроблено мобільний застосунок «Пенсійний фонд», що забезпечує користувачу доступ до електронних сервісів Пенсійного фонду України у зручному форматі. Завантаживши його на смартфон або планшет, користувач має можливість переглянути відомості з Реєстру застрахованих осіб, переглянути відомості з електронної пенсійної справи для пенсіонерів, переглянути стан опрацювання звернень до Пенсійного фонду України; верифікувати документи, довідки, сформовані в особистому електронному кабінеті; отримати та переглянути повідомлення від Пенсійного фонду України; отримати довідки за формою ОК-5 (ОК-7) та ін.; подати заяву на призначення пенсії; подати документи на допризначення пенсії. Завантажити додаток можна за допомогою сервісів: play.google.com, apps-store.

**Висновки.** Отже, зміни в законодавстві України щодо трудових відносин направлені на комплексне вирішення проблем, пов'язаних із переходом до електронної форми обліку трудової діяльності працівника. Враховуючи наведене вище, через визначений час в Україні трудова книжка більше не буде основним документом про трудову діяльність.

З метою удосконалення системи обслуговування населення України розроблено мобільний застосунок «Пенсійний фонд», що забезпечує користувачу доступ до електронних сервісів Пенсійного фонду України у зручному форматі.

*Abstract.* This study outlines a modern state approach to the procedure for recording the labor activity of employees by introducing electronic workbooks. The history of the documents that are the prototype of the workbook is described, the importance of considering modern trends in the accounting of the work activities of employees in foreign countries is noted. Attention is focused on changes in the legislation of Ukraine regarding the modernization of accounting of labor relations. The mobile application «Pension Funds» is presented, which provides the user with access to the electronic services of the Pension Fund of Ukraine in a convenient format. It was concluded that such a document as a workbook will no longer be the main document about labor activity in Ukraine.

*Keywords:* labor relations, labor book, electronic labor book.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» від 05.02.2021 р. № 1217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text> (дата звернення 11.03.2023).
2. Савчук В., Пеньковська С. Електронні трудові книжки: надія є? *Юридична газета*. № 21 від 10 листопада 2020 р. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/elektronni-trudovi-knizhki-nadiya-e.html> (дата звернення 09.03.2023).

УДК 7.012.921

## ОЦІНКА ВИКОРИСТАННЯ АНІМАЦІЇ У ВЕБДИЗАЙНІ

*А. М. Поліщук, О. В. Зелінська*

*Анотація.* Метою цієї роботи було визначити принципи створення вебсайтів з анімованими елементами та їх вплив на взаємодію користувача з цифровими ресурсами. Під час аналізу виявлено фактори, які спричинили цю проблему. На основі проведеного дослідження визначено основні сфери застосування анімаційної графіки у вебінтерфейсах і її мету – привернути увагу споживачів вебінформації. Представлено результати аналізу та дослідження сучасних прикладів використання анімації у вебдизайні.

*Ключові слова:* мюшн-дизайн, вебдизайн, анімація у вебінтерфейсах, вплив анімації.

Вебдизайн – це процес створення вебсайта, включно з розробкою контенту та його структури, вибором кольорів, шрифтів, графіки та інших елементів, які створюють зручність і привабливість для користувачів.

Анімація – це процес створення зображень, які виглядають реалістичними завдяки руху. Використання анімації у вебдизайні стає все більш популярним через її здатність робити вебсайти більш ефективними та зручними для користувачів.

Сучасна тенденція в анімаційній графіці використовується не лише в засобах масової інформації, як-от телевізійна та кіноіндустрія, але й у сферах мистецтва, як-от цифрове середовище. Анімація розширюється у вебдизайні, щоб покращити комунікаційний вміст. Анімована графіка – це сучасне представлення графіки в електронному середовищі: інтернет, ЗМІ, реклама, телебачення, кіно, мобільні програми, відеоігри, кіберпростір. Анімована графіка використовує три канали інформації одночасно: зображення, текст і звук, щоб глядачі могли краще засвоїти те, що пропонується [1].

Актуальним завданням є визначення сфери застосування анімаційної графіки, яка забезпечує максимальну художню виразність у вебдизайні. Вивчення основних принципів побудови, з яких складаються активні елементи в дизайні інтерфейсу, дає змогу створювати технічно досконалі, зручні та красиві роботи, а також допомагає ефективно вирішувати бізнесзавдання щодо привернення уваги користувачів до продукту.

Вебдизайн передбачає розробку користувацького інтерфейсу, який робить сайт простим у навігації та використанні, а також враховує естетичні аспекти, щоб зробити сайт привабливим і привернути увагу користувачів. Вебдизайн є ключовим елементом успішної присутності бізнесу в інтернеті і може впливати на конверсію та залучення клієнтів.

Існує багато різних варіантів вебдизайну, залежно від потреб і цілей сайта. Нижче наведено кілька прикладів.

1. Мінімалістичний дизайн – це стиль, який використовує мінімум елементів і кольорів для створення чистого і простого вигляду.

2. Адаптивний дизайн – це дизайн, який адаптується до розміру екрана користувача і забезпечує оптимальний користувацький досвід на всіх пристроях.

3. Плaskий дизайн – це стиль, який використовує плaskі елементи та яскраві кольори для створення чистого, сучасного вигляду.

4. Матеріальний дизайн – це стиль, який використовує тіні та глибину для створення реалістичного представлення елементів та інтерфейсів.

5. Типографічний дизайн – це стиль, який використовує шрифти та типографіку для створення привабливого та читабельного вигляду [2].

Історія використання анімації в інтернеті та в інтерфейсах додатків тісно пов'язана з технологіями: анімаційна графіка в основному реалізована за допомогою платформи Flash, неінтерактивні зображення у форматі GIF і скрипти на мові програмування Javascript3. Анімація у

вебінтерфейсі вже давно розроблена в основному для того, щоб привернути увагу відвідувача. Її сприйняли як технологію, не дуже сумісну з філософією дизайну, спрямованого на вирішення завдань користувача. На початку 2010-х років популярність зручних і ефективних інструментів для анімації елементів дерева DOM, а саме переходів CSS і властивостей анімації, змінила це. Дизайнери почали використовувати анімацію для вирішення проблем додатків. Анімація стала інтуїтивно зрозумілим способом підтвердження успішності дії користувача, кращим вторинним елементом в інтерфейсі, вона покращує навчання та підвищує здатність маніпулювати увагою. До того ж майже непомітний рух є невід'ємним елементом дизайну, спрямованого на користувача.

Анімація у вебдизайні базується на трьох основних характеристиках: плавність, характеристики та швидкість.

**1. Плавність** – це величина, яка показує, наскільки швидко змінюється елемент за певний проміжок часу. Цей параметр не слід плутати зі швидкістю анімації. Остання має певне значення, але її плавність змінна. Уявіть, що ви штовхаєте машину. Спочатку ви штовхаєте повільно, а потім поступово збільшуєте швидкість. Це найпростіший спосіб описати функцію плавності.

Функції згладжування можна використовувати, щоб додати реалістичності складнішим анімаціям і покращити їх вигляд.

Згладжування – це плавне прискорення. Воно використовується для створення спливаючих банерів на вебсайтах і в додатках. Це пов'язано з тим, що банери та інша інформація, яка миттєво з'являється на екрані, може лише налякати людей і змусити їх почуватися некомфортно. Найпоширеніші сценарії, в яких використовується згладжування, це згладжування на вході та на виході.

Ease-outs – це плавні сповільнення. Це означає, що анімація спочатку швидка, а потім сповільнюється і плавно зупиняється, коли наближається до кінця. Хорошим прикладом цього є стрічка Instagram. Коли ви прокручуєте знизу вгору і відпускаєте палець, стрічка прокручується вгору, поступово наближаючись до плавної зупинки, і прокрутка припиняється.

Загалом не можна сказати, що цей тип полегшення в анімації вебдизайну кращий або гірший за інші. Просто у них різні варіанти використання, і вибір залежить від того, що саме ви хочете анімувати.

**2. Властивості анімації** вказують на те, що трансформується. Ви можете трансформувати майже все, включаючи колір, розмір, форму, прозорість елемента і навіть те, чи буде він видимим на сторінці після запуску анімації.

**3. Тривалість і швидкість.** Зазвичай тривалість анімації визначається в мілісекундах. Чим більший розмір екрана і вища роздільна здатність анімації, тим довше вона може тривати. І навпаки, чим менший екран і чим менші елементи анімації, тим вища рекомендована швидкість.

Згідно з рекомендаціями Google Material Design, час анімації для різних пристроїв має бути таким:

- для смартфонів – 200–300 мілісекунд;
- для планшетів – 400–450 мілісекунд;
- для смарт-годинників – 150–200 мілісекунд.

Дуже важливо навчитися знаходити баланс. Якщо анімація занадто швидка, користувачі можуть не встигнути її побачити. А якщо занадто повільна, може скластися враження, що вебсайт або додаток «гальмує». Зазвичай кнопка «мені подобається» або інтерактивні кнопки містять прості швидкі анімації. Складні, багатокрокові анімації більш плавні і триваліші.

Взаємодія з користувачем (UX) – це спосіб взаємодії користувачів із вебсайтом та його елементами. Взаємодія з користувачем може бути покращена за допомогою анімації. Наприклад, анімація може допомогти зрозуміти, який елемент активний або який вибір зробив користувач. До того ж анімація покращує сприйняття інформації користувачем, даючи йому змогу бачити рух об'єктів і зміни стану елементів. Однак використання анімації також може негативно вплинути на KD. Наприклад, занадто багато анімацій може дати користувачам додаткову візуальну стимуляцію, що може призвести до втоми та дратівливості. До того ж не-

збалансована анімація може вплинути на швидкість завантаження вебсайта, впливаючи цим на взаємодію з користувачем. Тому, враховуючи вплив анімації на KD, необхідно переконатися, що вебсайт використовує анімацію правильно та обмежено [3].

Використання анімації проявляється в мікрвзаємодіях – дуже тонких анімаціях, які покращують взаємодію з користувачем і змушують їх негайно взаємодіяти з інтерфейсом. Сьогодні, якщо дизайн не містить анімації вебелементів, він виглядає незавершеним і статичним. Основними елементами вебсторінок, до яких застосовується анімована графіка, є кнопки, піктограми, меню, фільтри та сортування, пошук, посилання, заголовки та спливаючі підказки. Дизайнери кожного вебсайта та мобільного додатка сьогодні враховують взаємодію з користувачами під час наведення або клацання активних елементів вебсайта, щоб зрозуміти успішність чи неуспішність взаємодії з ресурсом. Також використовують переходи між сторінками або ефекти руху під час прокручування. Лінії, фігури, форми, кольори, текстури, розмиття, відблиски та розміри можна анімувати. Коли елементи змінюють свою форму або положення, тривалість анімації має бути достатньо довгою, щоб користувач міг помітити цю зміну. Але водночас ніщо не змушує його чекати занадто довго.

Використовувати анімації треба в такий спосіб:

1. Завантаження не повинно бути нудним. Згідно з одним дослідженням, 47 % користувачів очікують, що вебсторінки завантажуватимуться, менше двох секунд, а 40 % людей залишають сайти, які завантажуються більше трьох секунд; навіть односекундна затримка пов'язана з падінням конверсії на 7 %. Швидкість завантаження має вирішальне значення для успіху сайту. Анімація – хороша альтернатива набридливим індикаторам, що крутяться.

2. Покажіть, чого досягнув користувач. Використовуйте анімацію, щоб допомогти користувачам побачити результати своїх дій. Наприклад, ви можете показати, як з'являється галочка, коли платіж успішно здійснено.

3. Покажіть, коли щось іде не так. Використовуйте анімацію, щоб повідомити користувача, коли він робить щось не так на вашому сайті. Наприклад, якщо користувач вводить неправильні дані, ви можете використовувати горизонтальне тремтіння. Відвідувачі, які побачать цю анімацію, одразу зрозуміють, що сталося.

4. Привернути увагу користувача до важливого. Анімація використовується в дизайні, щоб зосередити увагу відвідувача на важливих кроках. Якщо ви хочете, щоб користувач виконав певну дію, анімуйте її, щоб привернути його увагу. Наприклад, ви можете змінити розмір або колір кнопки, яку користувач повинен натиснути.

5. Анімація сповіщень. Сповіщення привертають увагу користувачів до оновлень та змін на вашому сайті. Зробіть повідомлення більш помітними за допомогою анімації, щоб користувачі не пропустили важливу інформацію [4].

Робота вебсайта залежить від швидкості завантаження та реакції на запити користувачів. Використання анімації може вплинути на продуктивність сайту, особливо на швидкість завантаження сторінки. Надмірне використання анімації може погіршити продуктивність вебсайта та уповільнити час завантаження. Проте певні типи анімації можуть покращити продуктивність вебсайта. Наприклад, анімація завантаження може допомогти користувачам зрозуміти, що на сайті не стався збій і все ще працює. До того ж анімація може допомогти приховати затримки під час завантаження вебсторінок. Тому, використовуючи анімацію у вебдизайні, необхідно знайти баланс між її візуальною привабливістю та впливом на продуктивність вебсайта і взаємодію з користувачем [5].

Відповідно до рекомендацій щодо матеріального дизайну, оптимальна тривалість анімації в інтерфейсах знаходиться в діапазоні від 200 до 500 мс. Це число базується на структурі людського мозку, оскільки анімації, коротші за 100 мілісекунд, майже не помітні, а рухи, довші за одну секунду, сприймаються мозком як затримка. Дізнайтеся про принципи візуалізації інтерфейсу користувача, як-от динаміка та згладжування, рух і затримка, трансформації, маскування, клонування, матування, багатовимірність і масштабування. Анімації можуть слугувати декоративними елементами в інтерфейсі, що не мають певної функції. Дійсно, рухомий текст і зображення привертають увагу, але водночас анімація може мати значний вплив на взаємодію з користувачем вебінтерфейсу, забезпечуючи естетичну завершеність сайту, легкість споживання інформації та операційну поведінку користувача.

**Висновки.** Проведене дослідження демонструє вплив анімації на сприйняття інформації користувачами вебінтерфейсу. Цей вплив найбільше проявляється в неординарних дизайнерських рішеннях. Зокрема, анімація, яка інформує користувачів про успішність чи невдачу їхніх дій під час користування вебсайтом, може покращити досвід використання вебсайта та підвищити здатність недосвідчених користувачів навчитися використовувати такі рішення. Розміщення анімованих банерів і рух окремих елементів дає змогу успішно вирішити багато бізнес-завдань і привернути увагу споживачів до товару.

Анімація може бути потужним інструментом для покращення веб-дизайну та взаємодії з користувачем. За умови правильного використання анімація може покращити сприйняття інформації та взаємодію з сайтом. Однак надмірне використання анімації може сповільнити швидкість завантаження вашого сайту і негативно вплинути на взаємодію з користувачем, тому включаючи анімацію у вебдизайн, слід враховувати її вплив на взаємодію з користувачем і продуктивність вебсайта, використовувати у належний спосіб обмежено.

*Abstract.* The results of the analysis and research of modern examples of the use of animation in web design are presented. The purpose of this work was to determine the principles of creating websites with animated elements and their impact on user interaction with digital resources. During the analysis, the factors that revealed this problem were identified. Based on the conducted research, the main areas of application of animated graphics in web interfaces and its purpose to attract the attention of consumers of web information are determined.

*Keywords:* motion design, web design, animation in web interfaces, impact of animation.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жаденова Е. І. Моушн-дизайн в інтерфейсах мобільних додатків для покращення зручності використання. 2019. С. 134.
2. Беляев А. А. Анімація в оформленні інтерфейсу інформаційних сайтів. Медіаскоп. 2014. С. 239–240.
3. Зручний інтерфейс за допомогою руху: 12 принципів UX-анімації. URL: <https://ux.pub/udobnyj-interfejs-s-pomoshhu-dvizheniya-12-principov-uxanimacii/> (дата звернення: 20.04.2022).
4. Купчинська М. А., Юдалевич Н. В. Кліпове мислення як феномен сучасного суспільства. *Журнал бізнес-освіти в економіці знань*. № 201. 2019.
5. Зелінська О. В., Потапова Н. А., Волонтир Л. О. Інформаційні системи та технології в галузі: навчальний посібник. Вінниця, 2020. 263 с.

УДК 519.854

## МЕТОДИ ОПТИМІЗАЦІЇ І ДОСЛІДЖЕННЯ ДАНИХ

А. О. Радзіховська, Ю. С. Хмелівський

*Анотація.* Дискретна оптимізація відіграє вирішальну роль у вирішенні складних проблем, які передбачають прийняття рішень з обмеженими ресурсами. Вона окреслює знаходження найкращого можливого рішення зі скінченної множини опцій. В області оптимізації даних алгоритми дискретної оптимізації використовуються для оптимізації продуктивності різних програм, як-от машинне навчання та обробка даних. У нашому дослідженні розглянуто основи дискретної оптимізації, її застосування та значення.

*Ключові слова:* дискретна оптимізація, математичні методи, аналітичні методи.

Для початку розберемося, що таке оптимізація. Оптимізація – це пошук найкращого рішення. У кожній задачі оптимізації використовується такі поняття:

- критерій (показник, який дає змогу визначити якість отриманого розв'язку);
- керовані змінні (це параметри, значення яких можна змінювати);
- цільова функція (функція, що пов'язує керовані змінні та критерії, що дає змогу обчислити значення критерію при довільних керованих змінних) [1].

Дискретна оптимізація, зі свого боку, – це математичний підхід, який усе частіше використовується для вирішення складних задач у різних галузях. Вона передбачає вибір найкращого можливого рішення зі скінченної множини альтернатив. Методи дискретної оптимізації використовуються для розв'язання задач, де оптимальне рішення необхідно знайти з обмеженої кількості варіантів. Комбінаторна оптимізація передбачає знаходження найкращого мож-

ливого об'єднання дискретних об'єктів, водночас цілочисельне програмування передбачає знаходження найкращого вирішення проблеми, що піддається цілочисельним обмеженням. Проблеми дискретної оптимізації можуть бути вирішені з використанням різних методів, зокрема і методів грубої сили, евристики і метаевристики.

Дискретна оптимізація активно досліджується протягом декількох десятиліть. Розвиток дискретної оптимізації датується XVIII століттям, коли робота Леонарда Ейлера над сімома містками, більш відома як Кенігсберзька проблема, поклала початок теорії графів, яка є фундаментальним інструментом у дискретній оптимізації. У середині XX століття Джордж Данциг розробив симплекс-алгоритм лінійного програмування, який є одним із найбільш широко використовуваних сьогодні методів оптимізації. Протягом багатьох років дискретна оптимізація перетворилася на високоскладне поле з широким використанням у різних галузях. У перші роки акцент був на розробці алгоритмів і методів, які могли б вирішити прості задачі оптимізації. Однак із появою застосунків, що працюють на основі даних, поле досліджень дискретної оптимізації стало складнішим, і дослідники зараз працюють над розробкою алгоритмів, які можуть вирішувати високоскладні задачі. Однією з найбільш значущих розробок у дискретній оптимізації є розвиток метаевристики.

Метаевристика – досить невдала назва для опису великого підрозділу насправді основного у стохастичній оптимізації (*stochastic optimization*). Стохастична оптимізація є великим класом алгоритмів і методів, які так чи інакше використовують випадковість для пошуку оптимального (або досяжного оптимального) рішення складних завдань. Метаевристики – найзагальніші алгоритми з цього класу і застосовуються для вирішення широкого спектра завдань [2]. Алгоритмами метаевристики є алгоритм імітації відпалу, пошук із заборонаю та ітеративний локальний пошук. Загалом розвиток сучасних обчислювальних технологій дав можливість дослідникам вирішувати складніші задачі оптимізації. Дослідники тепер можуть використовувати паралельні обчислювальні техніки для вирішення масштабних задач оптимізації. Це відкрило нові можливості для застосування дискретної оптимізації в різних галузях. У сфері оптимізації даних методи дискретної оптимізації широко використовуються для вирішення проблем, пов'язаних із великими даними. Такий аналіз передбачає роботу з великими дата-сетями, а методи дискретної оптимізації можуть допомогти в оптимізації процесу аналізу.

Методи дискретної оптимізації також можуть бути використані для вирішення таких проблем: вибір ознак, кластеризація і класифікація даних. Ці методи допомагають в оптимізації продуктивності алгоритмів, що використовуються для аналізу даних, покращуючи цим точність і ефективність результатів. Значну роль у методах досліджень відіграє також дискретна оптимізація. Дослідники використовують ці методи для оптимізації експериментальних конструкцій, розмірів зразків та статистичного аналізу. Вони допомагають у зменшенні кількості експериментів, необхідних для досягнення бажаного результату і мінімізації помилок аналізу. Методи дискретної оптимізації також широко використовуються в галузі дослідження операцій.

Дослідження операцій – це дослідження того, як приймати кращі рішення в організації, використовуючи математичні та аналітичні методи. Вона знадобиться під час знаходження найкращого можливого рішення проблеми, і передбачає прийняття рішень та виділення ресурсів. Методи дискретної оптимізації можуть бути використані для вирішення проблем планування, маршрутизації і розподілу ресурсів. Загалом дискретна оптимізація займається пошуком найкращого рішення з кінцевого числа можливості в обчислювально-ефективний спосіб. Зазвичай кількість можливих рішень є більшою, ніж кількість атомів у всесвіті, тому замість того, щоб довго думати над однією задачею, потрібно знати такі класичні й основні проблеми:

- Мінімальні острівні дерева;
- Проблема найкоротшого шляху;
- Максимальні течії;
- Matchings;
- Задача про ранаць;
- Мінімальні потоки вартості;
- Інтегральне програмування [3].



Одним із прикладів застосування дискретної оптимізації в дослідженні операцій є задача комівояжера (англ. *Traveling Salesman Problem, TSP*). TSP – класична задача оптимізації, яка передбачає знаходження найкоротшого можливого маршруту, що відвідує множину міст і повертається до початкової точки. Далі детально розглянемо її. Існує маса різних видів узагальненої постановки задачі, зокрема геометрична задача комівояжера (коли матриця відстаней відображає дистанцію між точками на площині), трикутна задача комівояжера (коли на матриці вартостей виконується нерівність трикутника), симетрична та асиметрична задачі комівояжера.

Прості методи розв'язання задачі комівояжера – це:

- повний лексичний перебір;
- жадібні алгоритми (метод найближчого сусіда);
- метод включення найближчого міста;
- метод найдешевшого включення;
- метод мінімального дерева.

На практиці застосовують різні модифікації ефективніших методів: метод гілок, метод генетичних алгоритмів та алгоритм мурашиної колонії. Усі ефективні (такі, що скорочують повний перебір) методи розв'язання задачі комівояжера – евристичні. У більшості евристичних методів знаходиться не найефективніший маршрут, а наближений розв'язок. Популярні так звані *any-time*-алгоритми, тобто алгоритми, що поступово покращують деякий поточний наближений розв'язок [4].

Задача комівояжера може застосовуватися для широкого спектра задач, в основі яких лежить проходження певного об'єкта через множину пунктів так, щоб закінчення шляху збіглося з початком. Приклади задач, у яких є доцільним застосування цього методу:

1. Задачі з планування маршруту для кур'єра з доставкою товарів. Тобто знаходження маршруту за точками, куди потрібно розвезити замовлення.

2. Задачі з планування маршруту машини від пункту початку (автостоянки) до пункту з запасами (складом) та подальшого проходження всіх пунктів із потребами, з поверненням машини в кінці зміни на місце початку робіт.

До того ж дискретна оптимізація також була використана в галузі інформатики. У цій сфері вона передбачає знаходження найкращого можливого вирішення таких проблем проектування мережі, маршрутизації та планування. Для вирішення цих задач можуть використовуватися дискретні методи оптимізації, як-от лінійне програмування та цілочисельне програмування.

Але застосування дискретної оптимізації не обмежується полями, вказаними вище. Вона може бути використана в різних інших галузях, як-от логістика, транспорт, фінанси та інженерія. Наприклад, у логістиці методи дискретної оптимізації можуть бути використані під час оптимізації маршрутів доставки для вантажівок, мінімізації витрат і часу, взятого для доставки товару. У фінансах дискретна оптимізація може бути використана для знаходження оптимального розподілу фінансової моделі, яка максимізує прибуток за умови мінімізації ризику. В інженерії дискретна оптимізація може бути використана для оптимізації конструкції виробів, як-от авіаційні крила, шляхом знаходження найкращої можливої форми і розміру, що максимізує підйом і мінімізує опору, а також для оптимізації розміщення датчиків у мережі для виявлення несправностей у системі.

Останні розробки у галузі штучного інтелекту призвели до появи нових застосувань дискретної оптимізації. Одна ключова галузь, де оптимізація використовується у штучному інтелекті, є в машинному навчанні, де мета полягає в ідентифікації шаблонів і взаємозв'язків всередині даних. Оптимізуючи параметри моделі, алгоритми машинного навчання можуть більш точно ідентифікувати ці патерни та зв'язки, що сприяє більш точним передбаченням та кращій продуктивності. Наприклад, у навчанні з підкріпленням методи дискретної оптимізації використовуються для знаходження оптимальної політики, яка максимізує функцію винагороди. У глибинному навчанні дискретні методи оптимізації використовуються для оптимізації ваг і упереджень нейронної мережі для покращення її продуктивності. Нейронні мережі – це тип алгоритму машинного навчання, який моделюється за структурою людського мозку. Методи оптимізації, як-от зворотне поширення, використовуються для налаштування ваг і

упереджень всередині мережі для підвищення її точності і продуктивності. Оптимізація також використовується в обробці природної мови (НЛП) (англ. *natural language processing, NLP*), яка передбачає навчання машин для розуміння й інтерпретації людської мови. Оптимізуючи алгоритми НЛП, дослідники можуть розробити точніші моделі для задач, як-от переклад мови, аналіз настроїв та розпізнавання мовлення.

До того ж дискретна оптимізація знайшла застосування у сфері виділення ресурсів у системах бездротового зв'язку. Розподіл ресурсів передбачає виділення частоти, потужності та часових інтервалів різним користувачам у бездротовій системі зв'язку для максимізації продуктивності системи. Методи дискретної оптимізації можуть бути використані для вирішення цієї проблеми, і вони були показані ефективними в поліпшенні продуктивності системи.

На завершення, дискретна оптимізація виявилася універсальним і ефективним інструментом у різних галузях, включно з оптимізацією даних, методами дослідження, дослідження операцій та інформатикою. Її здатність знаходити найкраще можливе рішення з обмеженого набору альтернатив зробила цю оптимізацію невід'ємною частиною процесів вирішення проблем і прийняття рішень. У міру просування технологій очікується, що методи дискретної оптимізації продовжуватимуть відігравати все більш важливу роль у різних галузях.

Здатність дискретної оптимізації знаходити найкраще можливе рішення з обмеженого набору альтернатив зробила її невід'ємною частиною процесів вирішення проблем і прийняття рішень. У міру просування технологій очікується, що застосування дискретної оптимізації продовжить розширюватися, відкриваючи нові шляхи для досліджень і розробок.

*Abstract.* Discrete optimization plays a crucial role in solving complex problems that involve making decisions with limited resources. It provides for finding the best possible solution from a finite set of options. In the field of data optimization, discrete optimization algorithms are used to optimize the productivity of various programs such as machine learning and data processing. In this study, we will consider the basics of discrete optimization, its application and its meaning.

*Keywords:* discrete optimization, mathematical methods, analytical methods.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Штовба С. Д. Методи оптимізації в середовищі MatLab. Лабораторний практикум: навчальний посібник. Вінниця: ВДТУ, 2001. 56 с. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/2295?show=full>
2. Метаевристика. *Вікіпедія*. 31.01.2023. URL: <http://surl.li/gkteq>
3. University of Washington, Thomas Rothvoss. Discrete Optimization, Spring 2020. 5 с.
4. Задача комівояжера. *Вікіпедія*. 27.07.2022. URL: <http://surl.li/pzvi>

УДК 651.5:[174:316.77]

### СЛУЖБОВЕ ЛИСТУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОЇ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*О. С. Романюк, Г. П. Лукаш*

*Анотація.* Статтю присвячено аналізу особливостей службових листів як одного з основних видів довідково-інформаційних документів. Проаналізовано комунікативні стратегії ділового листування. З'ясовано, що ділове листування є важливим елементом ділової комунікації, від якої залежить пошук потенційних партнерів для подальшої співпраці, можливість установалення ділових контактів, пошук нових ринків збуту продукції та надання послуг. Визначено основні вимоги до оформлення ділового листа, уживання типових зворотів, охарактеризовано особливості службових листів як різновиду ділових документів, визначено їх функції, основні вимоги до укладання, а також з'ясовано основні вимоги до змісту службового листа. Систематизовано основні принципи створення та правила написання електронних ділових листів. Проаналізовано комунікативні стратегії в електронному діловому листуванні.

*Ключові слова:* службовий лист, ділове листування, інформаційний документ, типові звороти.

Успіх сучасного фахівця будь-якої галузі значною мірою залежить не лише від обсягу знань, навичок професійної діяльності, досвіду, а й від його вміння висловлювати думки правильно, чітко, зрозуміло, привертати увагу співрозмовника, переконливо виступати під час

ділових зустрічей, укладати відповідно до вимог документи. Ділові відносини між роботодавцем і працівником, установами, організаціями, угоди між підприємствами, державами традиційно відбиті у ділових листах. Службовий лист – це один із різновидів інформаційних документів для писемного спілкування й оперативного управління процесами діяльності організацій, установ та їх структурних підрозділів [2, с. 20].

Службове листування неодноразово ставало об'єктом дослідження мовознавців. Учені-мовознавці вивчали вітчизняний та зарубіжний досвід із ведення ділової кореспонденції (Н. І. Гончарова, Т. Б. Гриценко, С. П. Бибик, Л. О. Пустовіт, В. І. Резніченко, В. І. Михно, С. В. Шевчук та ін.) [2, с. 114]. Так, Т. А. Крисанова розглядала лексико-граматичні особливості англійського та українського ділового листа: компаративний аспект; А. Л. Котковець аналізувала композиційну структуру мовленнєвого жанру «діловий лист»; О. М. Попова та Ю. В. Кабанчук досліджували особливості написання ділових листів у Великобританії та Україні; С. В. Шевчук уклала довідник зі службового листування, у якому подано класифікацію листів, вимоги до оформлення [3, с. 60], а В. І. Резніченко та І. Л. Михно – довідник-практикум офіційного, дипломатичного, ділового протоколу та етикету [4]. Н. Ель-Амарі ділове листування визначає як «текстову комунікацію, якій властиві дистантність та опосередкованість, письмова форма і монологічність, міжособистісна контактність та офіційність, стереотипізація й наративність, кооперативність і конфліктність, інформативність та фатична настанова» [5, с. 140]. Тлумачення понять «службовий лист» і «діловий лист» у сучасній лінгвістиці іноді отождожують. С. В. Шевчук визначає лист (діловий) як «поширений вид документації, один із способів обміну інформацією» [6, с. 255]. Службові листи науковець вважає основним засобом установлення офіційних, службових контактів, мета яких «пояснити, переконати, поінформувати і спонукати адресата до певної дії» [6, с. 258]. І. М. Плотницька тлумачить службовий лист як «документ, за допомогою якого відбувається письмове спілкування між установами, організаціями й особами» [7, с. 80]. Предметом нашого розгляду є службове листування як форма сучасної ділової комунікації, що представлена різними типами листів, має особливості залежно від галузі, у якій реалізується.

Особливостями сучасних службових листів є різноманітність їх видів, чітка структурованість, уживання типових зворотів, стилістичних мовних засобів. Службові листи виконують низку важливих функцій: інформаційну, що полягає у повідомленні фактів, відомостей; організаційну, яка координує діяльність організацій; юридичну – лист є офіційним документом, який має чинність під час розгляду спірних питань у відносинах сторін ділової комунікації тощо. Листу властиві інформативність, об'єктивність, цілісність, зв'язність, завершеність, стандартизованість, комунікативна спрямованість [8, с. 12]. Цілком погоджуємося з думкою багатьох дослідників, які наголошують на тому, що письмова комунікація є заздалегідь підготовленою: «Навіть якщо адресант вимагає термінової відповіді, адресат має змогу спочатку продумати зміст майбутнього тексту листа, підготувати його з погляду мовної організації, а потім вже скласти готове мовне повідомлення» [9, с. 113]. Учасниками письмової комунікації є дві сторони – адресат та адресант. Вона реалізується в такій послідовності: формування мотиву комунікації, який полягає в потребі надіслати інформацію, бажанні впливати на учасників ділового спілкування; встановлення контакту; визначення мети; оцінювання ситуації та партнера ділової комунікації; обмірковування попереднього плану листа; добір коректних мовних засобів; написання тексту листа; встановлення зворотного зв'язку [10].

Офіційне листування передбачає реалізацію конкретної мети, дотримання певної структури, стилістики, однозначності змісту. Для службового листування властива уніфікованість мовних конструкцій, або кліше, які дають змогу адресантові оперативно скласти лист, допомагають адресатові правильно сприймати текст [11].

Сучасний службовий лист набуває нових рис, оскільки виник додатковий спосіб його представлення – електронний, що відкриває більші можливості для встановлення зв'язків між різними учасниками ділової комунікації, незважаючи на їх просторову віддаленість одне від одного. Як різновид ділового листа електронний службовий лист має ознаки, подібні до паперового: чітку структуру, уживання офіційних етикетних формул (звертання, прощання та ін.), типових граматичних конструкцій, відповідне функційне призначення. Відмінними його ри-

сами є динамічність, лаконічність, уживання спеціальних форм [11]. Оскільки метою офіційного листування є засвідчення адресату поваги з безумовним урахуванням рангів, воно повинно ґрунтуватися на принципах поваги та обопільної коректності.

Залогом структури електронного службового листа можна подати послідовним переліком таких реквізитів: адресат, адресант, дата, час надсилання, текст листа, підпис із зазначенням контактних даних, кількість вкладень до листа. Назву листа рекомендовано подавати в рядку «Тема», наприкінці розмішувати підпис. Зручним є автопідпис, що може містити посаду та прізвище особи, назву установи, юридичну адресу, номер телефону та адресу електронної пошти, які автоматично з'являються наприкінці кожного листа. У разі надсилання двох та більше файлів-додатків потрібно повідомляти про це адресата.

Вимоги до електронних листів передбачають ведення лише офіційними каналами [11]. Тому Комісія з цінних паперів та бірж (SEC) і Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC) США оштрафували банківський холдинг JPMorgan Chase на \$200 млн за порушення контролю комунікацій працівниками [12]. Регуляторні органи США встановили, що компанія не відслідковувала службове листування співробітників на особистих мобільних телефонах та електронній пошті. Керівництво JPMorgan Chase мало стежити за тим, щоб листування співробітників архівувалося для перевірки регуляторами, проте навіть топменеджери компанії використовували для спілкування з робочих питань платформи WhatsApp та особисті адреси електронної пошти для повідомлень. JPMorgan не дослідив дані про комунікації близько 100 осіб і десятих тисяч повідомлень, які стосувалися зокрема питань інвестиційної стратегії, зустрічей із клієнтами та оцінок щоденних подій чи трендів. JPMorgan Chase виплатить штраф у розмірі \$125 млн для врегулювання справи SEC, а штраф CFTC становитиме \$75 млн. «Під час зміни технологій стає ще важливішим, щоб зареєстровані особи забезпечували належний запис своїх комунікацій і не вели їх поза офіційними каналами, щоб уникнути нагляду з боку ринку», – зазначив голова SEC Гері Генслер.

Листи мають різне призначення, а тому виділяють багато їх різновидів. Класифікують листи за такими ознаками: авторство; сфера взаємовідносин; ієрархія управління; місце в документообігу організації; зміст і призначення; тематика; складність змісту; спосіб передавання інформації тощо [13].

Тематика службових листів різноманітна. Так, за темою листи бувають організаційно-розпорядчими, планово-звітними, виробничими, фінансовими, торговельними, кадровими, адміністративно-господарськими, інформаційними, з оперативних питань і т. ін. Найпопулярнішою є класифікація службових листів за змістом і призначенням, тож далі розглянемо саме їх. Передусім це ініціативний лист. Ініціативним вважають службовий лист, який спонукає адресата дати відповідь адресантові. Тематика цих листів не обмежена. Так, різновидами ініціативного листа є лист-прохання, лист-вимога, лист-запит, лист-пропозиція тощо.

Лист-прохання – це ініціативний лист, метою якого є одержання у відповідь інформації щодо товарів, послуг, взаємовигідних відносин, необхідних організації / автору листа, відгуків та рецензій на проекти нормативних документів. Власне, приводом для складання листа-прохання може бути будь-яка управлінська ситуація [14]. Найчастіше текст такого листа складається з двох частин – вступної та основної. Перша частина містить обґрунтування прохання, друга – його безпосередній виклад. Обґрунтування може бути відсутнє, якщо воно є очевидним або коли задоволення подібних прохань є обов'язковою функцією організації-адресата. Бажано в тексті одного листа формулювати не більше одного прохання. Початковими фразами листів-прохань можуть бути такі: *Звертаємося з проханням... Просимо надіслати нам... Будь ласка, повідомте про...* [14].

Лист-вимога – це ініціативний лист, метою якого є примушення адресата до виконання зобов'язань у разі серйозного порушення ним раніше прийнятих домовленостей і безрезультативності неодноразових усних нагадувань або ігнорування листів-нагадувань. Текст листа-вимоги має складну структуру. У вступній частині згадують про умови попередньо укладених домовленостей з обов'язковим посиланням на відповідні документи (акт, договір, контракт, угоду тощо), в яких ці домовленості зафіксовано й засвідчено в належний спосіб. В основній частині висувають вимогу про необхідність виконання зобов'язань. І нарешті, у кінці

листа дозволяється згадати про можливість уживання адекватних заходів щодо адресата в разі подальшого невиконання зобов'язань. Ключовими фразами в листах-вимогах можуть бути такі: *Вимагаємо негайно виконати взяті на себе зобов'язання щодо... Терміново вимагаємо надіслати (або надати, оплатити, направити тощо)...* [14].

Лист-запит – це ініціативний лист, метою якого є одержання у відповідь офіційних відомостей чи документів. Листи-запити подібні до листів-прохань. Відмінність полягає лише в тому, що перші мають некомерційний характер.

Лист-пропозиція – це ініціативний лист переважно комерційного характеру, який адресують потенційному діловому партнеру з пропозицією товарів, послуг, співпраці на взаємовигідних умовах. Якщо такого листа адресатові надсилають уперше, то в його тексті бажано викласти не лише саму пропозицію, а й інформацію про організацію-автора. Лист-пропозиція може адресуватися і одній, і відразу кільком організаціям. Ключовими фразами в листах-пропозиціях можуть бути такі: *Пропонуємо Вам... Будемо вдячні, якщо Ви розглянете нашу пропозицію...* [14].

Лист-відповідь – це службовий лист, у якому дають відповідь на ініціативний лист. У тексті листа-відповіді дають позитивну або негативну відповідь на кожне питання, що було порушено в ініціативному листі. Зазвичай текст починають такою фразою: *У відповідь на Ваш лист (запит, прохання, пропозицію) повідомляємо...* [14].

Головна мета листа – поінформувати, пояснити, упевнити, довести і спонукати до потрібної дії адресата (одержувача). Службовий лист є документом, тому він повинен бути чітким, лаконічним, зрозумілим, не містити нічого зайвого, що б заважало сприйманню основної інформації. Але добирати потрібні слова і тон ви повинні самі залежно від мети листування, ступеня знайомства, віку, статі та необхідності дотримання субординації. Безперечна умова – дотримання міри, доречності й такту. Проте лишається досить умовностей, додержувати яких конче потрібно. Це передусім стосується структури службового листа: логічних елементів змісту та правил його оформлення. Загальноусталений принцип побудови змісту службового листа: вступ, докази, висновки й закінчення. Використання усіх цих компонентів зумовлюється характером листа й конкретними обставинами справи. Прощальні фрази добираються залежно від рівня стосунків (партнерства) на зразок: *Завжди щиро Ваш... Із найліпшими побажаннями... Щиро відданий Вам... Бажаємо успіхів... Із повагою... Із вдячністю й повагою...* [14].

Службове листування є важливим засобом комунікації між установами, організаціями, підприємствами, приватними та юридичними особами. За допомогою листування здійснюється обмін важливою інформацією, забезпечуються заходи різного рівня. Від якості, точності, грамотності укладених службових листів залежить успіх вирішення важливих питань. Службові листи мають чітку структуру, послідовність викладу, стандартизовані мовні конструкції, етикетні формули. Електронне листування набуває все більшого поширення як різновид ділового спілкування завдяки динамічності, швидкості надсилання й отримання офіційної інформації.

*Abstract.* The article is devoted to the analysis of the features of official letters as one of the main types of reference and information documents. The communicative strategies of business correspondence are analyzed. It was found that business correspondence is an important element of business communication, which depends on the search for potential partners for further cooperation, the possibility of establishing business contacts, the search for new markets for the sale of products and the provision of services. The main requirements for the execution of a business letter are defined; the features of business letters as a type of business document are characterized, their functions are defined, the main requirements for their drafting are defined, and the main requirements for the content of a business letter are clarified. The basic principles of creating and rules for writing electronic business letters are systematized. Communicative strategies in electronic business correspondence are analyzed.

*Keywords:* official letter, business correspondence, informational document, typical returns.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Романенко С. О., Малахов Р. В. Нові вимоги до державних службовців. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали ХХІХ Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І. В. Жукова, Є. О. Романенка. Тепліце (Чехія): ГО «ВАДНД», 07 лютого 2023 р. С. 20–24.
2. Сукаленко Т., Ладияк Н. Службове листування як форма сучасної ділової комунікації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 34. Т. 5. 2020. С. 114–118.

3. Абросимова С. В. Епістолярні джерела в їх історичному побутуванні та дослідницькому ареалі. *Дніпропетровський історико-археологічний збірник* / за ред. О. І. Журби. Дніпропетровськ, 2019. Вип. 3. На пошану професора Анатолія Григоровича Болєбуха. С. 57–115.
4. Резніченко В. І., Михню І. Л. Довідник-практикум офіційного, дипломатичного, ділового протоколу та етикету. Київ: УНВЦ «Рідна мова», 2003. 245 с.
5. Загорецька О. Теорія діловодства як галузь наукових знань. *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2022. Т. 8. С. 139–141.
6. Шевчук С. В. Ділове мовлення для державних службовців: навч. посібник. Київ: Літера ЛТД, 2020. 400 с.
7. Плотницька І. М. Ділова українська мова в державному управлінні: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2011. 168 с.
8. Оформлення службових листів. *Діловодство та документообіг*, № 1–2(1), 2015. С. 12–23.
9. Кулешов С. Г. Періодизація уніфікації офіційних документів в Україні. *Архіви України*. № 1(295). Київ, 2015. С. 111–128.
10. Волошина Т. Електронне ділове листування: мовно-комунікативна специфіка та етикет. *Філологічні науки*. 2022. № 5(105). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4799> (дата звернення: 06.03.2023).
11. Як писати електронні листи. *Офіційний сайт Кадровик-01*. 2022. URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/article/4703-yaak-pisati-elektronn-listi> (дата звернення: 06.03.2023).
12. Фінансовий клуб. URL: <https://finclub.net/ua/news/jpmorgan-oshtrafuvaly-na-usd200-mln-za-lystuvannia-vsotsmerezshakh.html> (дата звернення: 06.03.2023).
13. Загальна характеристика оформлення службових листів. URL: <http://www.managerhelp.org/hoks-605-1.html> (дата звернення: 06.03.2023).
14. Зразки службових документів 2023 року. URL: <https://www.kadrovik.ua/novyny/klasyfikaciya-sluzhbovyh-lystiv> (дата звернення: 06.03.2023).

УДК 070.16(477)

## СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТАБЛОЇДНИХ ВИДАНЬ В УКРАЇНІ

*А. О. Слободянюк, Л. А. Ковальська*

*Анотація.* У статті проаналізовано історію виникнення та становлення таблоїдних видань в Україні. Розкрито трактування поняття «таблоїд» та його змістове наповнення, визначено характерні риси таблоїдних видань, з'ясовано особливості сучасних українських таблоїдів. Для розкриття теми було використано методи дослідження: аналіз і синтез, пояснення, порівняння.

*Ключові слова:* соціальна комунікація, інформаційно-комунікаційні технології, видання, преса, таблоїд.

**Вступ.** Газетне та журнальне видання як одні з найдавніших засобів масової інформації уже декілька століть є джерелами інформування мільйонів людей по всьому світу. Із початком технічного прогресу періодичні друковані видання почали конкурувати з новими ЗМІ, наприклад, із радіо та телебаченням. Безперечно, нові ЗМІ значно змінили сприйняття паперових видань, проте це не призвело до їх цілковитого зникнення, а спричинило адаптацію до стрімких змін світового устрою, розвитку технологій та осучаснення нових каналів комунікації, інформаційних і комунікаційних потреб та інтересів читачів. Одним із результатів трансформації друкованих періодичних видань є виникнення таблоїду. Таблоїдне видання орієнтоване на широку аудиторію: читачів, які не мають часу або не прагнуть осмислювати великі аналітичні статті, характеризується переважанням візуальної інформації, провокативними заголовками, коротким обсягом тексту. Щодо України, то таблоїдна преса в нашій країні – відносно нове явище, яке почало розвиватися після виходу зі складу Радянського Союзу.

Тему таблоїдних видань досліджували науковці, як-от Є. Цимбаленко, В. Ворошилов, І. Михайлин, С. Блавацький [1–9]. Комплексне дослідження процесу становлення таблоїдів в Україні як нового явища сучасності з новими технологічними умовами розвитку і врахування запитів користувачів у науковій літературі не представлено. Це і формулює мету статті.

*Метою статті* є визначення поняття «таблоїд», аналіз становлення вітчизняних таблоїдних видань, особливості сучасних українських таблоїдів.

Під час дослідження таблоїдних видань було виділено такі завдання: з'ясувати, чи є відмінності таблоїду від жовтої преси; визначити, в чому полягає мета створення таблоїдів, характерні риси таблоїдів, технології та технічні особливості розвитку таблоїдних видань.

**Виникнення поняття «таблоїд» та його трактування.** Наприкінці XV століття в США з'явилися ілюстровані листівки, однак їх наклади були невеликими через відсутність техно-

логій для масового друку [1]. У Лейпцигу з 1 січня 1661 р. почала виходити друком щоденна газета «Leipziger Zeitung», яка проіснувала до 1921 р., і за своїм форматом та наповненням нагадувала таблоїд [2].

Термін «таблоїд» виник у Великобританії: в 1884 р. сер Генрі Уелком цим словом почав називати маленькі пігулки. У Лондоні в першій половині ХХ століття термін «таблоїд» використовувався для позначення малоформатних газет, які було зручно читати в громадському транспорті. Основним змістовим наповненням таких газет були скандальна і кримінальна хроніка.

Можна зазначити, що таблоїд являє собою малоформатне видання, яке містить стиснутий об'єм тексту, великі заголовки, значну кількість світлин та графічних елементів, анонси та сенсації, інформацію розважального змісту.

**Відмінність таблоїду від «жовтої» преси, мета створення таблоїдів та їх характерні риси.** За своїм змістовим наповненням таблоїдні періодичні видання є проміжними між елітарними та якісними виданнями. На відміну від «жовтої» преси, у таблоїдах публікується правдива інформація, однак у сенсаційній «обгортці» подачі матеріалу. Такий формат зручний для людей, які звикли до швидкого читання новин у громадських місцях.

До основної мети створення таблоїдів можна віднести [1]:

- звернення уваги потенційного читача, спонукання до виникнення інтересу;
- намагання надовго прикути увагу, забезпечити постійну аудиторію.

До характерних рис таблоїдів можна віднести [3]:

- використання емоційно забарвленої лексики;
- наявність карикатурних деталей;
- втручання в особисте життя знаменитостей, публічних людей;
- подача сенсацій за допомогою таких прийомів: заголовки містять інтригу, вражаючий факт, підзаголовки – промовистий, довгий, ілюстрація яскрава, впадає в око, шпальта наповнена великою кількістю різних елементів.

**Виникнення таблоїдних видань в Україні.** У період Радянського Союзу таблоїдна преса в Україні була відсутньою. Це обумовлено такими причинами [1]:

- централізована структура передплати видань;
- здійснення державного контролю за контентом у радянських медіа;
- державний контроль за поширенням і розповсюдженням видань.

Розвиток вітчизняних таблоїдів припадає на середину 1990-х років. Зокрема, це газети: «Копейка», «Копейка+», «Кримінал», «Таємниці Кремля», «Бульвар Гордона». У 2000-х почали виходити такі журнали: «Glance», «Маніфест», «What's on». «What's on» – це культурно-розважальний англomовний журнал, що заснований у 2005 р. Контент видання: новини світського життя, анонси розважальних, культурних подій, факти з історії України. Розглянемо одну з обкладинок журналу «What's on» (№ 25 07/2012). Вона має строкате забарвлення, багато елементів, а також ілюстративна інформація переважає над текстовою (рис. 1) [4].

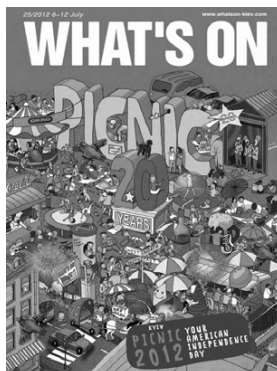


Рис. 1 – Приклад обкладинки журналу «What's on»

Керування телевізором за допомогою пульта, розвиток супутникового і кабельного телебачення, все більша доступність та популярність інтернету спричинили те, що користувачі можуть знайти інформацію завжди і всюди, так само як можуть легко її уникати.

Таблоїдизація полягає у жертвуванні новинами на користь розваг, відмови від точності на користь сенсаційності і використання такої тактики подачі об'єкта, що бере його буквально в полон (прихована камера, реконструкція, несподівані гості в ток-шоу). Таблоїдизація призводить до поляризації світу через протиставлення життя простих людей та еліт. Світом керують універсальні і прості моральні засади, що часто ламаються елітами, яких рано чи пізно наздожене належне покарання, як-от публічний осуд силами журналістів. Таблоїди, які в колі своїх зацікавлень мають політичні процеси, можуть призвести до його демократизації. Вони можуть бути одним із засобів, що застерігають медіа від «відірваності від життя мас людей». Вони покликані ламати монополію «офіційної» журналістики, створеної елітами та відірваної від життя більшості.

**Особливості сучасних українських таблоїдів.** Сучасні українські засоби масової інформації дедалі частіше використовують таблоїдні технології через медійну конкуренцію. «Чистих» таблоїдних видань в Україні небагато, наприклад, газета «Бульвар».

У цьому контексті можемо розглянути фрагмент сторінки газети «События недели» (№ 3 01/2023). Одразу бачимо контент російською мовою, зорієнтований на відповідного читача та формування «полікультурного середовища», а далі можливі політичні та соціальні маніпуляції. Тут вирізняється помітний заголовок із сенсаційною заявою, надрукований великим шрифтом, доволі велика світлина – спрямовані на виклик емоцій та зацікавлення читача (рис. 2) [5].



Рис. 2 – Фрагмент сторінки газети «События недели»

Ще одна помітна риса таких засобів масової комунікації – це подання спрощеної інформації, яка не вимагає аналізу від читача, конкретні відомості уже запропоновано та надано для користування і розповсюдження у вигляді колективної думки.

На фрагменті сторінки газети «Загадки и тайны» (№ 1 01/2023) бачимо, що ілюстрації та фото переважають над текстом (рис. 3) [6].





Рис. 3 – Фрагмент сторінки газети «Загадки и тайны»

Основне змістове наповнення газети – це містика, парадокси, наукові новини та скандали. Виникає запитання про завдання таких публікацій. Тут можна сказати, що актори сучасного суспільного процесу задля вирішення поставлених завдань долучаються до використання цілеспрямованих і спеціальних інформаційних технологій. Культурно-ідеологічні впливи набувають широкого масштабу, і на вістрі інформаційних впливів опиняється культурно-духовний складник національної безпеки держави. Посиленню позицій таблоїдів сприяють висвітлювані теми, які апелюють до базових інстинктів читачів, незалежно від їх соціального статусу, освіти чи досвіду.

Преса, починаючи з другої половини XIX ст., сприймалася не як зняряддя суспільної освіти, а як спосіб реалізації економічних інтересів власників газет, фінансувалася з надходжень від рекламодавців, які були зацікавлені в доступі до масового споживача. Тиск рекламодавців призвів до запровадження рубрик, які могли зацікавити аудиторію: спорту, розваг, сенсацій. Усе це подавалося із застосуванням привабливих елементів, що прикрашали або й замінювали текст (ілюстрації, графіка). «Продаваність» стала визначальним критерієм відбору інформації в популярній пресі, орієнтованій на масового споживача.

В еру інформаційних технологій друківані періодичні видання за популярністю значно поступаються електронним аналогам. Інформаційно-комунікаційні технології дають можливість представляти будь-який вид інформації – числа, тексти, звуки, зображення – в цифровому форматі, придатному для зберігання і обробки на комп'ютері. Можливість передачі інформації з комп'ютера на комп'ютер за допомогою інтернет-технологій забезпечує доступ будь-якого користувача до світового інформаційного простору. Ці технології розширюють можливості соціальних комунікацій, маніпулятивних технологій та впливу на масову свідомість із використанням потрібного і контрольованого контенту.

Для прикладу можна навести інтернет-газету «ТаблоID» [7]. На сайті засобу масової комунікації представлені рубрики: «Скандал», «Фокус», «Лаунж», «Бренд», «Персона», «Hot zone» (рис. 4). Також газета має сторінки в соціальних мережах: фейсбук, твітер, інстаграм.

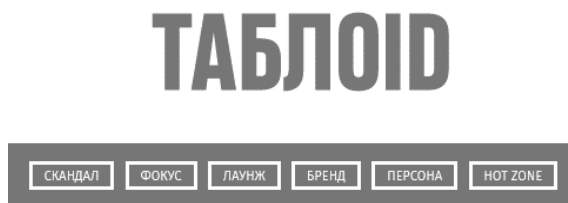


Рис. 4 – Фрагмент сайту газети «ТаблоID»

Розглянемо одну з публікацій у рубриці «Фокус» (рис. 5). На прикладі простежуються такі риси таблоїду: великий промовистий заголовок, виділений підзаголовок, висвітлення життя відомої політичної особи. Також у публікації переважає фотоматеріал над текстовою інформацією, що найбільше захоплює сучасного споживача інформації. Це, зі свого боку, впливає на формування позитивного образу лідера, публічної особи та максимальне наближення образу до запитів суспільства [8].

## ЗЕЛЕНСЬКИЙ ПОКАЗАВ СВІЙ ГАРДЕРОБ ТА КІМНАТУ НА БАНКОВІЙ, ДЕ ЖИВЕ З ПОЧАТКУ ВІЙНИ

ТАМАРА КУВРИВАЧЕНКО — СУБОТА, 25 ЛЮТОГО 2023, 13:03

7612 ПЕРЕГЛЯДІВ

**Президент Володимир Зеленський уперше показав, де саме живе з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України.**

У фільмі журналіста Дмитра Комарова гарант провів екскурсію своїм помешканням на Банковій, продемонстрував мілітарі-гардероб та фото, яке стоїть у нього на робочому столі.



Рис. 5 – Фрагмент публікації газети «ТаблоїД» у рубриці «Фокус»

Розвинуті інформаційно-комунікаційні технології істотно розширюють можливості контролю масової свідомості, сприяють підвищенню ефективності використання маніпулятивних технологій з метою впливу на поведінку окремих груп населення або навіть великих соціальних верств.

У сучасному інформаційному суспільстві, якому притаманний постійний потік великого масиву інформації та кліпове мислення, спостерігається тенденція нівелювання традиційної поведінки ЗМІ та орієнтація на інформаційно-комунікаційні технології таблоїдів. Інформаційно-розважальний контент телевізійних каналів, як-от СТБ, Новий канал, часто представлений у таблоїдному форматі.

Сучасні таблоїдні ЗМІ – це поєднання розваги та інформації, яке успішно реалізується в сучасному суспільстві. Дослідник Є. Цимбаленко зауважує, що у процесі динамічної конкуренції в медіаіндустрії до таблоїдних прийомів почали долучатися і так звані якісні медіа, відшукуючи шляхи максимального утримання (уже навіть не збільшення) читачької чи глядацької аудиторії [9].

**Висновки.** Таблоїдні видання в Україні – відносно нове явище, яке почало розвиватися після виходу нашої держави з Радянського Союзу. Таблоїдне видання – це малоформатне видання, розраховане на широке коло читачів за принципом легкості, доступності, швидкості та зручності читання. Таблоїди за своїм змістом є проміжними між елітарними та якісними виданнями. У таблоїдах публікується правдива інформація, однак у сенсаційній «обгортці». Сучасне таблоїдне видання – це видання, яке, пристосувавшись до вимог нової ери інформаційних технологій, існує не тільки у друкованому варіанті, а й в електронному. Воно має модель подання інформації, для якої характерні такі ознаки: стиснутий текст, помітні анонси, великі заголовки, переважання візуального контенту. Зважаючи на сучасний стиль життя, якому притаманна надмірність інформації, технології таблоїдів переймають різні види ЗМІ, наприклад, телебачення.

*Abstract.* The article analyzes the history of the emergence and formation of tabloid publications in Ukraine. The article reveals the interpretation of the concept of «tabloid» and its content, identifies the characteristic features of tabloid publications, and clarifies the peculiarities of modern Ukrainian tabloids. The following research methods were used to reveal the topic: analysis and synthesis, explanation, comparison.

*Keywords:* social communication, information and communication technologies, publication, press, tabloid.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Городенко Л. Новітні медіа: конспект лекцій. 2014. 241 с. URL: <http://journ.univ.kiev.ua/csc/wp-content/uploads/2020/11/NewMedia.pdf> (дата звернення: 14.02.2023).

2. Овсієнко Л. Історія журналістики: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький, 2015. 214 с. URL: [http://ephshair.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2300/Книга%20%20-%202015%20\(3\).pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://ephshair.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2300/Книга%20%20-%202015%20(3).pdf?sequence=1&isAllowed=y) (дата звернення: 15.02.2023).
3. Жадан В. В. Розважальна періодика в системі ЗМІ: робота на здобуття кваліфікаційного рівня бакалавра; спец.: 061 «Журналістика» / наук. кер. О. Г. Ткаченко. Суми: СумДУ, 2021. 29 с.
4. What's on. 2012. № 25. URL: <https://journals.ua/reader/2736.html?list=0> (дата звернення: 2.02.2023).
5. События недели. 2023. № 3. 17–23 січня.
6. Загадки и тайны. 2023. № 1.
7. ТаблоID. URL: <https://tabloidpravda.com.ua/> (дата звернення: 25.02.2023).
8. Кудряченко Т. Зеленський показав свій гардероб та кімнату на Банковій, де живе з початку війни. ТаблоID. URL: <https://tabloidpravda.com.ua/focus/63f9e6427458c/> (дата звернення: 25.02.2023).
9. Цимбаленко Є. Таблюдизація медіакомунікацій. *Наукові записки Інституту журналістики*, 2013. Т. 50. С. 206–211. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh\\_2013\\_50\\_42](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2013_50_42) (дата звернення: 25.02.2023).

УДК 378.09:004.774-049.7

## ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВЕБТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*О. А. Стебелєв, В. Ю. Василенко*

*Анотація.* У статті розглядаються особливості використання вебтехнологій в освітній діяльності закладу вищої освіти. Представлені характеристики платформ для дистанційного навчання, визначені найбільш поширені платформи, які використовуються в закладах вищої освіти. Виокремлені переваги та недоліки використання вебтехнологій в освітній діяльності в закладах вищої освіти на прикладі платформ дистанційного навчання.

*Ключові слова:* вебтехнології, платформи дистанційного навчання, заклад вищої освіти.

**Вступ.** Платформи дистанційного навчання стали важливим інструментом для надання освіти та підтримки академічної безперервності в наш час. Заклади вищої освіти по всьому світу використовують їх для надання високоякісної освіти своїм студентам, незалежно від їх місцезнаходження та умов. Пандемія COVID-19 та воєнний стан в Україні внесли значні зміни в освітній сектор, що призвело до швидкого переходу до онлайнowego та гібридного режимів навчання.

**Метою** цієї роботи є розгляд особливостей використання вебтехнологій в освітній діяльності у закладах вищої освіти.

**Виклад основного матеріалу.** Платформи для дистанційного навчання – це онлайн-сервіси, що надають можливість навчання та отримання знань за допомогою інтернету та різноманітних інструментів. Ось деякі характеристики платформ для дистанційного навчання:

- повністю онлайн: платформи для дистанційного навчання дають змогу студентам навчатися з будь-якого місця з доступом до інтернету;
- інтерактивність: більшість платформ мають інтерактивні інструменти, як-от чати, форуми, відеоконференції та віртуальні класні кімнати;
- різноманітність форматів: платформи дають змогу навчатися у різних форматах, як-от відеоуроки, аудіозаписи, текстові матеріали та інші;
- персоналізація: більшість платформ дають змогу студентам персоналізувати свій навчальний досвід, обравши курси та матеріали, які найбільше відповідають їх потребам;
- оцінка та звітність: платформи дають змогу викладачам відстежувати прогрес студентів та оцінювати їхні досягнення;
- доступність та гнучкість: платформи для дистанційного навчання дають змогу студентам навчатися у власному темпі та в зручний для них час;
- співпраця та взаємодія: платформи дають змогу студентам спілкуватися та взаємодіяти зі вчителями та іншими студентами з усього світу, надаючи можливість для взаємопідтримки та обміну знаннями [1, 2].

Багато закладів вищої освіти в усьому світі використовують онлайн-платформи для полегшення викладання та навчання, особливо у відповідь на пандемію COVID-19.

Ці платформи відрізняються залежно від закладу, але деякі з поширених включають:

- системи керування навчанням (LMS): це програмні платформи, які надають матеріали курсу, інструменти оцінювання та комунікаційні функції для онлайн-ових і гібридних курсів: Blackboard, Canvas, Moodle і Sakai;

- платформи для відеоконференцій: вони дають змогу студентам і викладачам проводити живі онлайн-зустрічі, дискусії та лекції: Zoom, Microsoft Teams, Google Meet і Webex;

- інструменти для спільної роботи: вони дають змогу студентам працювати разом над груповими проектами, обмінюватися файлами та спілкуватися в режимі реального часу: Google Drive, Microsoft OneDrive, Dropbox і Slack;

- онлайн-бібліотеки та бази даних: вони надають студентам доступ до цифрових ресурсів, як-от електронні книги, журнали та бази даних досліджень: JSTOR, ProQuest, EBSCO та Google Scholar;

- здобувачі можуть використовувати ці онлайн-платформи для доступу до матеріалів курсу, спілкування зі своїми викладачами та одногрупниками та участі у віртуальних навчальних заходах [3].

Розглянемо особливості використання деяких навчальних платформ, які використовуються у закладах вищої освіти, врахувавши плюси та мінуси їх використання. Придатність певної платформи для цього навчального закладу залежить від різних факторів, як-от бюджет, IT-інфраструктура та особливі освітні потреби тощо (табл. 1) [4].

Таблиця 1

#### Порівняльна характеристика платформ дистанційного навчання

Платформа	Опис	Переваги	Недоліки
Blackboard	популярна система управління навчанням, яка використовується в багатьох університетах світу	зручний інтерфейс, надійні засоби керування курсом, можливість інтеграції зі сторонніми додатками	дорогі ліцензійні збори, обмежені можливості налаштування можуть бути повільними та схильними до технічних проблем
Canvas	хмарна система керування навчанням, яка використовується багатьма університетами Сполучених Штатів та інших країн	простий у використанні інтерфейс, відмінний мобільний додаток, можливість інтеграції зі сторонніми додатками	обмежені можливості налаштування, може працювати повільно під час обробки великих файлів, служба підтримки клієнтів може повільно реагувати
Moodle	система управління навчанням із відкритим вихідним кодом, яку використовують багато університетів в усьому світі	безкоштовний у використанні, з широкими можливостями налаштування, широка підтримка плагінів та інтеграції сторонніх розробників	потрібні технічні знання для встановлення та керування, може бути важко орієнтуватися для деяких користувачів, обмежена функціональність мобільного додатка

Дистанційне навчання стало актуальною темою для закладів вищої освіти в Україні, особливо під час карантинних обмежень, пов'язаних із пандемією COVID-19 та воєнним станом. Українські виші швидко переорієнтувалися на дистанційне навчання, використовуючи різноманітні платформи та технології.

Одним із головних завдань було забезпечити неперервність освітнього процесу, зберігаючи якість та рівень знань, а також забезпечення комунікації між студентами та викладачами. Дистанційне навчання стало можливим завдяки використанню різних платформ та онлайн-інструментів, як-от Zoom, Microsoft Teams, Moodle, Google Classroom, та інших.

Українські заклади вищої освіти виявили, що дистанційне навчання має свої переваги та недоліки. Однією з найбільших переваг є можливість доступу до навчального матеріалу з будь-якого місця та в будь-який час, що забезпечує гнучкість та комфорт для студентів і викладачів. До того ж дистанційне навчання знижує витрати на транспорт та інші витрати, що пов'язані з традиційним навчанням.

Однак дистанційне навчання також має свої недоліки, наприклад, відсутність безпосереднього контакту між здобувачами й викладачами, що може негативно вплинути на процес на-

вчання та здобуття знань. До того ж дистанційне навчання може бути менш ефективним для деяких типів дисциплін і курсів.

**Висновок.** На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуалізується питання аналізу і визначення можливостей використання сучасних платформ дистанційного навчання та можливостей їх адаптації до особливостей надання освітніх послуг з урахуванням потреб основних учасників освітнього процесу (викладачів і здобувачів).

Розгляд особливостей використання вебтехнологій в освітній діяльності демонструє, що не існує універсального підходу до впровадження й використання платформ дистанційного навчання. Різні навчальні заклади мають різні потреби, бюджети та IT-інфраструктуру, і тому їм потрібні різні платформи та стратегії для досягнення своїх освітніх цілей. Проте є деякі спільні тенденції і найкращі практики, які впливають із нашого аналізу. Наприклад, багато навчальних закладів наголошують на важливості зручних інтерфейсів, надійних інструментів керування курсами та можливості інтеграції зі сторонніми додатками. До того ж заклади, які успішно впровадили платформи дистанційного навчання, часто надають пріоритет комунікації та співпраці між студентами й викладачами, а також постійній технічній підтримці та навчально користувачів.

Представлена робота не висчерпує досліджень, пов'язаних із визначенням особливостей використання платформ дистанційного навчання і потребує подальшого аналізу, зокрема аналізу можливостей створення комплексного інформаційно-освітнього середовища з можливими способами інтеграції вже наявних інформаційних систем, які використовуються в ЗВО.

*Abstract.* The article examines the peculiarities of the use of web technologies in the educational activity of a higher education institution. The characteristics of platforms for distance learning are presented, the most common platforms used in higher education institutions are identified. Selected advantages and disadvantages of using web technologies in educational activities in institutions of higher education on the example of distance learning platforms.

*Keywords:* web technologies, distance learning platforms, institution of higher education.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Abrosimova G. A. Digital literacy and digital skills in university study. 2020.
2. Деркач Ю. Я., Левицька Ю. В. Особливості взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах дистанційної освіти. *Молодий вчений*. 2022. № 6(106). С. 53–56.
3. Adnan M., Anwar K. Online learning amid the COVID-19 pandemic: students perspectives. 2020.
4. Akcil U., Bastas M. Examination of university students' attitudes towards e-learning during the COVID-19 pandemic process and the relationship of digital citizenship. 2021.

УДК 004:005.336

### ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ГРОМАДЯН В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

*В. В. Шкільнікова, В. Ю. Василенко*

*Анотація.* У статті розглядається проблема формування цифрової компетентності в сучасному світі. Відзначається, що формування цифрової компетентності повинно бути не лише завданням окремих осіб, але й системною діяльністю держави та освітніх інституцій, а також забезпечити доступність цифрових технологій для всіх верств населення. Акцентується увага на необхідності постійного розвитку цифрової компетентності через швидкі зміни в технологічному середовищі. Для цього важливо стимулювати саморозвиток і самоосвіту в галузі цифрових технологій.

*Ключові слова:* цифрова компетентність, цифрова грамотність, освіта, цифрові навички.

**Вступ.** У сучасному світі цифрова компетенція є однією з найбільш важливих навичок, які повинні мати люди будь-якого віку і професії. Цифрова компетенція включає в себе розуміння та вміння користуватися цифровими технологіями, програмним забезпеченням та іншими інструментами, що допомагають покращувати продуктивність і ефективність у роботі та особистому житті.

**Основний розділ.** Отже, як формувати цифрову компетенцію? Ось декілька порад:

- навчання: використовуйте різноманітні джерела, як-от онлайн-курси, відеоуроки, вебінари, статті та книги, щоб дізнатися більше про цифрові технології та програмне забезпечення;
- практика: вправляйтеся в роботі з цифровими інструментами, як-от Microsoft Office, Google Docs або Adobe Photoshop, щоб покращити свої навички та отримати досвід;
- застосування: використовуйте цифрові інструменти в роботі та особистому житті, щоб покращити продуктивність, ефективність та якість своєї роботи;
- актуалізація знань: слідкуйте за новинами в галузі цифрових технологій і програмного забезпечення, щоб завжди бути в курсі останніх трендів та нововведень;
- комунікація: обмінюйтеся досвідом та знаннями з іншими людьми, щоб покращити свої навички і дізнатися про нові інструменти та технології.

Навчання і формування цифрової компетенції можуть займати час і зусилля, але це інвестиція в майбутнє, яка може покращити якість життя та роботи в майбутньому. Ці знання відкривають двері до нових можливостей у кар'єрному розвитку та допоможуть збільшити продуктивність і ефективність у роботі. До того ж цифрові навички можуть бути корисні в особистому житті, допомагаючи покращити організацію часу, збільшити зручність та забезпечити більш комфортний спосіб життя.

Так, формування цифрової компетентності повинне бути не лише індивідуальним завданням, але й системною діяльністю держави та освітніх інституцій. Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити доступність цифрових технологій для всіх верств населення. Не всі люди мають можливість придбати сучасний комп'ютер, доступ до Інтернету або використовувати спеціалізовані програмні засоби, тому важливо, щоб держава та освітні інституції забезпечували доступність цифрових технологій для всіх верств населення. Також важливо розробити ефективні педагогічні підходи та методики навчання цифрової компетентності. Навчання повинно бути доступним та зрозумілим для всіх, незалежно від віку та рівня попередньої підготовки. Цього можна досягти шляхом створення спеціалізованих курсів, тренінгів, вебінарів та інших форм навчання, які будуть орієнтовані на практичне застосування цифрових технологій. Важливо стимулювати саморозвиток і самоосвіту в галузі цифрових технологій. Зокрема, можна розробити систему сертифікації та рейтингування цифрових компетенцій, яка буде сприяти створенню мотивації для постійного підвищення рівня знань і навичок.

Отже, формування цифрової компетентності вимагає комплексного підходу та зусиль різних соціальних груп. Це може сприяти розвитку ефективної та інноваційної економіки, підвищенню якості освіти і здоров'я, а також покращенню загального рівня життя громадян. Необхідність цифрової компетентності стає все більш очевидною в сучасному світі, де відбуваються стрімкі зміни у сфері технологій та інформації. Тому формування цифрової компетентності є важливим завданням не лише для окремих осіб, але й для всього суспільства. Забезпечення доступності цифрових технологій та ефективного навчання цифровим компетенціям може сприяти покращенню конкурентоспроможності країни, підвищенню рівня розвитку громадян і вирішенню соціальних проблем. Формування цифрової компетентності потребує уваги та підтримки з боку держави, освітніх інституцій та інших соціальних груп.

Цифрова грамотність – це знання, уміння та навички, які необхідні для безпечного й ефективного використання цифрових технологій та ресурсів інтернету [1]. За складною структурою та сутністю її можна ідентифікувати з цифровою компетентністю, однак слід розглядати як ключову структурну одиницю цифрової компетентності.

У своїй роботі В. О. Кудлай [2] розглядає питання формування особливих компетентностей сучасної людини у контексті цифрової грамотності для забезпечення ефективної роботи з електронно-обчислювальною технікою, сучасними мобільними комунікаційними пристроями, що стає обов'язковою умовою роботи з огляду на надстрімку зміни в інформаційному суспільстві. Н. В. Тілікіна [3] визначає цифрову грамотність у відображенні наявності навичок, необхідних для життя, навчання і роботи в суспільстві у поєднанні складників: «медіаграмотність», «інформаційна грамотність» і «комп'ютерна грамотність», а О. Будник [4] акцентує увагу на значенні цифрових технологій в організації дистанційного навчання закладів освіти.

Цифрова компетентність може вважатися більш широким поняттям, ніж цифрова грамотність, і включає в себе розширені знання та вміння. Цифрова грамотність належить до базово-

го рівня знань та вмінь, необхідних для користування комп'ютерами та інтернетом, зокрема розуміння функцій і можливостей різних програм та інтерфейсів. Також цифрова компетентність включає в себе більш широкий спектр знань та вмінь, необхідних для ефективного використання технологій у різних сферах життя, включно з роботою, освітою, здоров'ям, комунікаціями та розвагами. Також це розуміння цифрових технологій, уміння знаходити й аналізувати інформацію в інтернеті, ефективно використовувати електронну пошту та соціальні мережі, вміння створювати цифровий вміст і спілкуватися в онлайн-середовищі. Отже, цифрова компетентність може бути розглянута як більше широке поняття, яке включає в себе цифрову грамотність, а також додаткові знання та вміння, що необхідні для ефективного використання технологій у різних сферах життя [2].

Розібравши визначення цифрової грамотності, звернімося до цифрової компетентності, що базується на ній. Цифрова компетентність – це здатність користуватися цифровими технологіями та розуміти їх можливості й обмеження в різних сферах життя, зокрема в роботі, освіті, комунікаціях та розвагах. Це включає в себе знання про цифрові технології та їх функціонування, уміння використовувати різні програми та платформи, здатність знаходити й аналізувати інформацію в інтернеті, а також уміння створювати цифровий вміст і спілкуватися в онлайн-середовищі. Цифрова компетентність є важливою для працевлаштування та професійного розвитку, оскільки сучасний ринок праці вимагає від працівників знань і вмінь у сфері цифрових технологій. До того ж цифрова компетентність є важливою для освіти, здоров'я та розваг, оскільки деякі аспекти цих сфер також включають у себе використання цифрових технологій. Отже, розвиток цифрової компетентності є важливим завданням для кожної людини в сучасному світі, оскільки це дає змогу бути ефективнішим та успішним у різних сферах життя.

Термін «цифрова компетентність» вживається щодо здатності людини ефективно використовувати цифрові технології для досягнення свої цілей. Це означає, що людина знає, як користуватися комп'ютером, інтернетом, мобільними пристроями та іншими цифровими пристроями й інструментами, які використовуються в роботі, навчанні, особистому житті та комунікації. Вона охоплює широкий спектр знань та навичок, якими повинна володіти кожна людина, щоб ефективно використовувати цифрові технології.

Постійний розвиток цифрової компетентності є надзвичайно важливим через швидкі зміни в технологічному середовищі. Сучасні технології швидко розвиваються і змінюються, тому важливо постійно вдосконалювати свої навички та знання в цифровій сфері. Недостатній рівень цифрової компетентності може стати перешкодою для розвитку кар'єри та досягнення професійного успіху в сучасному світі, де високо цінується технологічна грамотність. До того ж знання та вміння в галузі цифрових технологій є дуже важливими в особистому житті. Вони дають змогу ефективніше взаємодіяти зі світом, знаходити необхідну інформацію, здійснювати покупки та різноманітні операції в інтернеті. Також цифрова компетентність є важливою для захисту власної конфіденційності та безпеки в інтернеті. Отже, постійний розвиток цифрової компетентності є ключовим фактором для успіху в сучасному світі та підвищенні якості життя. Важливо забезпечити доступ до якісної освіти та навчальних ресурсів, щоб кожен міг постійно удосконалювати свої цифрові навички та знання. В епоху кібернетизації, активного технологічного розвитку дуже важливо наголосити на розумінні терміна «цифрова компетентність». Від ступеня володіння цифровими компетенціями нині залежить і повсякденне життя, і професійний успіх. Цифрові сервіси є невід'ємною частиною людського життя і вимагають постійного вдосконалення та розвитку.

**Висновки.** Отже, формування цифрової компетенції є важливим елементом розвитку сучасної людини. Від уміння працювати з цифровими технологіями й інструментами залежить багато аспектів нашого життя та роботи. Тому важливо інвестувати у своє навчання та постійно розвивати свої цифрові навички, щоб забезпечити собі успіх у майбутньому. Водночас у перспективі подальшого дослідження планується конкретизація в контексті цифрової компетентності феноменів «цифрова гігієна», «цифровий слід», а також «формування цифрової компетентності громадян під час воєнного стану в Україні».

*Abstract.* The article examines the problem of forming digital competence in the modern world. It is noted that the formation of digital competence should be not only the task of individuals, but also the systemic activity of the state and educational institutions, as well as ensuring the availability of digital technologies for all segments of the population. Emphasis is placed on the need for continuous development of digital competence in connection with rapid changes in the technological environment. For this, it is important to stimulate self-development and self-education in the field of digital technologies.

*Keywords:* digital competence, digital literacy, education, digital skills.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. «Цифрова грамотність». Онлайн-тестування для педагогічних працівників. *Всеосвіта*. URL: <https://vse-osvita.ua/lp/cyfrogram> (дата звернення: 12.03.2023).
2. Кудлай В. О. Формування цифрової грамотності особистості в сучасному інформаційному просторі. Записки з українського мовознавства. Т. 2(26). 2019. С. 161–168.
3. Тілікіна Н. В. Медіа-, інформаційна і комп'ютерна грамотність як компоненти цифрової грамотності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Випуск 29. 2021. С. 46–56.
4. Будник О. Підготовка вчителя до розвитку цифрової грамотності учнів нової української школи. *Освітні обрії*. Випуск 1(50). 2020. С. 140–145.

УДК 35.077:352/354]:[711.437:911.374.5

## НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

*М. В. Шовдра, Л. А. Ковальська*

*Анотація.* У статті досліджено проблеми, з якими стикаються сільські населені пункти під час отримання адміністративних послуг. Серед них – віддаленість і обмеженість доступу до послуг, недостатнє фінансування, низький рівень інформаційної культури та електронної грамотності, обмежена кількість послуг, які можна отримати у ЦНАПах, розташованих у сільській місцевості. Розглянуто закордонні практики надання адміністративних послуг. Результатом дослідження є висновок, що для забезпечення ефективного та доступного надання адміністративних послуг у сільській місцевості потрібно вживати різноманітних заходів. Наведені пропозиції допоможуть забезпечити більш ефективне надання адміністративних послуг у сільській місцевості та забезпечать більшу задоволеність громадян.

*Ключові слова:* адміністративна послуга, центр надання адміністративних послуг, державна послуга, сільська місцевість.

**Вступ.** Важливе місце в модернізації системи державного управління займає надання якісних адміністративних послуг у сільській місцевості. Наразі державна влада і система місцевого самоврядування загалом не можуть задовольнити потреби суспільства в наданні якісних адміністративних послугах, а процес їх надання є складним, циклічним та непрозорим. Якість послуг, що надаються громадянам, є низькою, особливо в сільській місцевості.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій** засвідчив, що дослідження В. П. Тимошук, Н. Л. Добрянської, О. В. Курінного, Є. О. Школьного підтверджують необхідність постійного розвитку та удосконалення системи надання адміністративних послуг із метою забезпечення їх доступності та ефективності для всіх користувачів [1].

**Мета** статті полягає у необхідності проаналізувати доступність комплексу та виявити основні проблеми надання адміністративних послуг у сільській місцевості.

**Постановка проблеми.** Дослідження багатьох вчених показало, що процес надання адміністративних послуг є надзвичайно складним та суспільно важливим. Населені пункти, розташовані в селі, є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку країни, але забезпечення належного рівня надання державних послуг у сільській місцевості залишається актуальною проблемою. Через специфіку життя та діяльності населення сільської місцевості надання адміністративних послуг може бути менш доступним та якісним, порівняно з аналогічними послугами, які надаються у містах. Через це важливо провести аналіз та визначити проблеми, які перешкоджають забезпеченню належного рівня надання адміністративних послуг у сільській місцевості.

**Виклад основного матеріалу.** Закон України «Про адміністративні послуги» визначає адміністративні послуги як результат надання суб'єктом адміністративних послуг на звер-



нення фізичної або юридичної особи з метою набуття, зміни чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [2].

Стаття 12 частини 2 Закону України «Про адміністративні послуги» визначає обов'язкове утворення Центрів надання адміністративних послуг як діючого робочого органу або виконавчого органу (структурного підрозділу) органу місцевого самоврядування або місцевої державної адміністрації, в якому надаються послуги, передбачені законом [2].

По-перше, Центри надання адміністративних послуг забезпечують взаємодію між адміністратором установи і суб'єктом отримання послуг [3]. Основна мета діяльності ЦНАП полягає в тому, щоб зробити процес отримання адміністративних послуг більш доступним і зручним. ЦНАП також забезпечує консультації громадян щодо процедур та необхідних документів для отримання послуг, проводить прийом звернень і забезпечує їх розгляд відповідними державними органами [3].

Уряд України планує продовжувати розвиток ЦНАПів та вдосконалювати їх роботу. З кожним роком кількість ЦНАПів збільшується, розширюється перелік послуг, які громадяни можуть там отримати.



Рис. 1 – Динаміка створення ЦНАПів в Україні [4]

ЦНАП є єдиною із ключових установ, що забезпечує доступ громадян до переліку адміністративних послуг. У сільській місцевості ЦНАПи виконують важливу роль, установа з цим статусом у селі може обслуговувати значну кількість населення. Однак якщо порівнювати ЦНАП у сільській місцевості з тими, що знаходяться в містах, можна визначити деякі відмінності.

Сьогодні спрощення доступу до адміністративних послуг є одним із головних завдань, а вирішення цієї проблеми покладено на органи державної влади та місцевого самоврядування. Громадяни хоча б один раз зверталися до Центрів надання адміністративних послуг, аби отримати якусь послугу. На жаль, громадяни сільської місцевості добре знайомі з довжелезними чергами, які потрібно перечекати, аби отримати бажану послугу [7]. Гострими проблемами в отриманні послуг є: відсутність необхідної інформації, недостатній рівень знань у працівників органу, обмеженість та незручність прийому громадян, не завжди доброзичливе ставлення персоналу. За якістю обслуговування кожен громадянин може оцінити, наскільки влада піклується про нього. Але ситуація з надання адміністративних послуг у нашій країні, на жаль, характеризується відсутністю необхідних ресурсів і багатьма іншими проблемами.

1. Доступність послуг. Зазвичай сільські населені пункти розташовані на великій відстані від пунктів, де знаходяться установи, які надають адміністративні послуги. Саме це створює проблему з доступністю послуг для людей похилого віку, яким важко подорожувати на великій відстані.

2. Якість державних послуг. Ефективність надання адміністративних послуг у сільській місцевості також може відрізнятися від якості послуг, які надаються у містах. Одна з причин – це недостатня кількість фахівців у сільських установах. До того ж мешканці сільської

місцевості можуть бути менш інформовані про свої права і процедури, пов'язані з отриманням адміністративних послуг, що також може впливати на якість надання послуг. Працівники центрального органу виконавчої влади працюють за власним графіком роботи, водночас дата і час прийому відвідувачів дуже обмежені.

3. Технічні проблеми. Відсутність електронного документообігу між Центрами адміністративних послуг та іншими органами влади поширена в сільській місцевості. Це, зі свого боку, може значно знизити ефективність обслуговування та призвести до зайвих часових і фінансових витрат. Сьогодні діяльність ЦНАПів у містах характеризується вищим рівнем якості послуг, особливо використанням сучасних технологій під час надання адміністративних державних послуг, які можна отримати через офіційні вебсайти (наприклад, консультація в режимі онлайн, віддалений запис на прийом, можливість отримувати послуги через «персональний кабінет»). Деякі ЦНАПи сільській місцевості надають таку можливість і своїм відвідувачам, але через недостатню обізнаність самих користувачів це не дає позитивних результатів. До того ж самі працівники органу здебільшого не зацікавлені в інформаційній підтримці громадян з питань самообслуговування.

4. Обмежена кількість послуг. Наприклад, у ЦНАПах, розташованих у сільській місцевості, відсутні послуги з реєстрації шлюбу, народження, смерті тощо, соціального захисту (субсидії, державна допомога, пенсійне забезпечення), реєстрації автомобілів та видачі водійських прав.

5. Часто спостерігаються неналежні умови для людей з обмеженими можливостями та відвідувачів, які приходять до органу з дітьми. Зокрема, немає облаштування вбиральні для людей з інвалідністю, пеленальних столиків для матерів з немовлятами, які годують грудьми, пандусів, дитячих куточків [3].

Для підвищення рівня якості надання адміністративних послуг в Україні важливим є вивчення закордонних практик у питанні надання державних послуг. Для вдосконалення наявних процесів може бути корисною інформація про використання новітніх технологій у наданні адміністративних послуг із закордонного досвіду.

Цікавим є досвід Нідерландів, які вважаються першими, хто впровадив так звані універсами. У цій країні з 1992 року запроваджено систему омбудсмена, яка є основою для перевірки і розслідування поведінки міністрів та органів місцевого самоврядування під час надання адміністративних послуг населенню. Це дає змогу боротися з корупцією, адже потім після перевірок усі звіти ширяться ЗМІ та набувають неабиякого розголосу. Такий метод дає змогу викривати корупціонерів та запобігати цим явищам надалі [5]. Україна має серйозні проблеми з корупцією, особливо в контексті надання державних послуг. Вивчення досвіду Нідерландів може допомогти виявити ефективні методи боротьби з цією проблемою.

Досвід Польщі у наданні адміністративних послуг також має особливе значення та актуальність для України. У Варшаві, наприклад, та й в усіх містах і селах країни, створено централізовану систему Відділів обслуговування мешканців, щоб забезпечити доступність послуг, належну якість та прискорити адміністративні процедури. Ці відділи створювалися як інституції, де кожен житель Варшави має можливість легко вирішити свої проблеми, як-от обмін посвідчень особи, реєстрація транспортних засобів, отримання ліцензій тощо. Вони надають споживачам надійне, якісне та швидке обслуговування. Крім виконання основних завдань, ці відділи виконують також інформаційні функції, а саме: запуск системи електронного обслуговування мешканців, що зменшить або повністю позбавить використання паперових документів після розповсюдження електронних підписів [6].

Узагальнюючи досвід згаданих зарубіжних країн щодо надання адміністративних послуг, слід зазначити, що для нашої країни це надзвичайно важливо. Українська держава обрала європейський напрям розвитку і сьогодні перебуває на шляху організаційних реформ. Тому у процесі реформування сектору, що надає адміністративні послуги населенню, важливо звернути увагу на принципи розвитку та практику реалізації адміністративної системи зарубіжних країн.

Щоб покращити діяльність ЦНАПів у сільській місцевості, можна вжити наступних заходів:

1. Розвиток електронної системи надання адміністративних послуг, яка дасть змогу зменшити час очікування на прийомі і забезпечить доступність послуг користувачам, які не можуть отримати державну послугу фізично.

2. Підвищення інформаційної культури населення шляхом проведення інформаційних кампаній, тренінгів та семінарів. Для того, аби громадяни були обізнані в усіх можливостях діяльності ЦНАП, працівники органу повинні робити певні інформаційні промоції про роботу центру.

3. Покращення технічної бази ЦНАП дасть змогу забезпечити надійну і стабільну роботу електронної інформаційно-комунікаційної системи. Також актуальне підвищення кваліфікації самих працівників державної установи.

4. Створення мобільних бригад, які зможуть надавати послуги в сільських населених пунктах, де немає ЦНАПів або де ЦНАП розташований далеко. Це буде корисно для користувачів старшого покоління, переміщення для яких є важким випробуванням.

5. Оптимізація робочого часу та призначення за потреби додаткових працівників, які зможуть забезпечити ефективне надання послуг у сільських населених пунктах.

Отже, забезпечення якісного та швидкого надання адміністративних послуг у сільській місцевості є однією з найбільш важливих проблем розвитку громад. Недостатня кількість ЦНАПів та обмежена матеріально-технічна база, а також відсутність відповідних умов для надання послуг дистанційно створюють бар'єри для доступу до адміністративних послуг у сільській місцевості. Також наявні проблеми віддаленості та обмеженості доступу до послуг, недостатнє фінансування та обмежені ресурси, низький рівень інформаційної культури та електронної грамотності і працівників, і громадян, які звертаються до органу. Внаслідок аналізу проблем доступності було запропоновано заходи для покращення надання адміністративних послуг. Важливо приділяти достатню увагу розвитку інфраструктури та матеріально-технічної бази ЦНАП, проводити інформаційні ознайомчі кампанії, надавати якісні, корисні та доступні послуги.

*Abstract.* The article examines the problems faced by rural communities in obtaining administrative services. Among them are remoteness and limited access to services, insufficient funding, low level of information culture and e-literacy, limited number of services available in the ASCs located in rural areas. Foreign practices in the provision of administrative services are considered. The study concludes that various measures should be taken to ensure efficient and accessible administrative service delivery in rural areas. These proposals will help to ensure more efficient administrative service delivery in rural areas and provide greater citizen satisfaction.

*Keywords:* administrative service, administrative service center, public service, rural area

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тимошук В. П., Добрянська Н. Л., Курінний О. В., Школьнік С. О. Адміністративні послуги: стан і перспективи реформування. Київ, Центр політико-правових реформ, 2015. 428 с.
2. Про адміністративні послуги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 11.03.2023).
3. Перспективи розвитку системи надання адміністративних послуг в Україні на сучасному етапі. URL: <http://surl.li/florh> (дата звернення: 11.03.2023).
4. Дія. Платформа центрів. URL: <https://center.diia.gov.ua/> (дата звернення: 11.03.2023).
5. Організація надання публічних послуг населенню органами влади: зарубіжні практики. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=703> (дата звернення: 11.03.2023).
6. Особливості функціонування системи надання адміністративних послуг у зарубіжних країнах. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/7486/1/35.pdf> (дата звернення: 11.03.2023).
7. Ковальська Л. А., Дідур І. П. Потреби користувачів архіву та новітні форми використання архівної інформації. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. Випуск 1. 2018. С. 131–136.

*Наукове видання*

# **ВІСНИК**

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА  
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ  
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

**ВИПУСК 15**

**ТОМ 1**

Підписано до друку 26.04.2023 р.  
Формат 60×84/16. Папір офсетний.  
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 10,93  
Тираж 100 прим. Зам. № 17

Донецький національний університет імені Василя Стуса,  
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21  
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру  
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.